www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

قاموس قرآن

علی اکبر قرشی بنایی

جلد ۳

بسم الله الرحمن الرحيم

قاموس قرآن

نویسنده:

علی اکبر قرشی

ناشر چاپی:

دارالکتب الاسلامیه

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
قاموس قرآن جلد ۳ ----- ۲۲
مشخصات کتاب ----- ۲۲
اشاره ----- ۲۲
ذ؛ ج ۳، ص: ۱ ----- ۲۲
ذال:؛ ج ۳، ص: ۱ ----- ۲۲
ذا؛ ج ۳، ص: ۱ ----- ۲۳
ذلک:؛ ج ۳، ص: ۲ ----- ۲۳
ذلکم:؛ ج ۳، ص: ۲ ----- ۲۳
ذئب:؛ ج ۳، ص: ۲ ----- ۲۳
ذأم:؛ ج ۳، ص: ۲ ----- ۲۳
ذباب:؛ ج ۳، ص: ۲ ----- ۲۴
ذبح:؛ ج ۳، ص: ۳ ----- ۲۴
ذبذب؛ ج ۳، ص: ۳ ----- ۲۴
ذخر:؛ ج ۳، ص: ۴ ----- ۲۴
ذرء؛ ج ۳، ص: ۴ ----- ۲۵
ذرّیّة:؛ ج ۳، ص: ۶ ----- ۲۵
ذرّ:؛ ج ۳، ص: ۱۲ ----- ۲۸
ذرع:؛ ج ۳، ص: ۱۲ ----- ۲۸
ذرو:؛ ج ۳، ص: ۱۴ ----- ۲۹
ذعن:؛ ج ۳، ص: ۱۴ ----- ۲۹
ذقن:؛ ج ۳، ص: ۱۴ ----- ۲۹
ذکر:؛ ج ۳، ص: ۱۵ ----- ۳۰

اشاره ----- ۳۰
اهل الذکر؛ ج ۳، ص: ۱۷ ----- ۳۱
ذکر:؛ ج ۳، ص: ۲۰ ----- ۳۲
ذکو:؛ ج ۳، ص: ۲۱ ----- ۳۲
ذلل:؛ ج ۳، ص: ۲۱ ----- ۳۳
ذمّ:؛ ج ۳، ص: ۲۳ ----- ۳۳
ذمّة:؛ ج ۳، ص: ۲۳ ----- ۳۴
ذنب:؛ ج ۳، ص: ۲۴ ----- ۳۴
ذنوب:؛ ج ۳، ص: ۲۸ ----- ۳۶
ذهاب:؛ ج ۳، ص: ۲۸ ----- ۳۶
ذهب:؛ ج ۳، ص: ۲۸ ----- ۳۶
ذهول:؛ ج ۳، ص: ۲۹ ----- ۳۶
ذو:؛ ج ۳، ص: ۲۹ ----- ۳۷
ذات:؛ ج ۳، ص: ۳۰ ----- ۳۷
ذود:؛ ج ۳، ص: ۳۰ ----- ۳۷
ذوق:؛ ج ۳، ص: ۳۱ ----- ۳۷
ذیع:؛ ج ۳، ص: ۳۱ ----- ۳۸
ر؛ ج ۳، ص: ۳۲ ----- ۳۸
راء:؛ ج ۳، ص: ۳۲ ----- ۳۸
رأس:؛ ج ۳، ص: ۳۲ ----- ۳۸
رأفة:؛ ج ۳، ص: ۳۳ ----- ۳۸
رءوف:؛ ج ۳، ص: ۳۳ ----- ۳۹
رأی:؛ ج ۳، ص: ۳۴ ----- ۳۹
رؤیا:؛ ج ۳، ص: ۳۷ ----- ۴۰

ربّ؛ ج ۳، ص: ۴۲ ---- ۴۳
ربّیون؛ ج ۳، ص: ۴۴ ---- ۴۴
ربّانیّون؛ ج ۳، ص: ۴۵ ---- ۴۴
ربائب؛ ج ۳، ص: ۴۵ ---- ۴۴
ربما؛ ج ۳، ص: ۴۶ ---- ۴۴
ربح؛ ج ۳، ص: ۴۶ ---- ۴۴
ربص؛ ج ۳، ص: ۴۶ ---- ۴۵
ربط؛ ج ۳، ص: ۴۷ ---- ۴۵
ربع؛ ج ۳، ص: ۴۸ ---- ۴۵
ربو؛ ج ۳، ص: ۴۸ ---- ۴۶
رتع؛ ج ۳، ص: ۵۰ ---- ۴۷
رتق؛ ج ۳، ص: ۵۱ ---- ۴۷
رتل؛ ج ۳، ص: ۵۳ ---- ۴۸
رج؛ ج ۳، ص: ۵۴ ---- ۴۸
رجز؛ ج ۳، ص: ۵۴ ---- ۴۹
رجس؛ ج ۳، ص: ۵۵ ---- ۴۹
رجع؛ ج ۳، ص: ۵۶ ---- ۴۹
رجف؛ ج ۳، ص: ۵۷ ---- ۵۰
رَجُل؛ ج ۳، ص: ۵۸ ---- ۵۰
رجل؛ ج ۳، ص: ۵۸ ---- ۵۱
رجم؛ ج ۳، ص: ۵۸ ---- ۵۱
رجوم؛ ج ۳، ص: ۵۹ ---- ۵۱
رجاء؛ ج ۳، ص: ۶۱ ---- ۵۲
رجا؛ ج ۳، ص: ۶۶ ---- ۵۴

رحب؛ ج ۳، ص: ۶۶ ---- ۵۴
رحق؛ ج ۳، ص: ۶۷ ---- ۵۵
رحل؛ ج ۳، ص: ۶۷ ---- ۵۵
رحم؛ ج ۳، ص: ۶۸ ---- ۵۵
رحمة؛ ج ۳، ص: ۶۹ ---- ۵۶
رحمن؛ ج ۳، ص: ۷۲ ---- ۵۷
رحیم؛ ج ۳، ص: ۷۷ ---- ۵۹
رخو؛ ج ۳، ص: ۷۸ ---- ۶۰
ردء؛ ج ۳، ص: ۷۸ ---- ۶۰
ردد؛ ج ۳، ص: ۷۹ ---- ۶۰
ردف؛ ج ۳، ص: ۸۰ ---- ۶۱
ردم؛ ج ۳، ص: ۸۱ ---- ۶۱
ردی؛ ج ۳، ص: ۸۱ ---- ۶۱
رذل؛ ج ۳، ص: ۸۲ ---- ۶۲
رزق؛ ج ۳، ص: ۸۲ ---- ۶۲
رسخ؛ ج ۳، ص: ۸۷ ---- ۶۴
اشاره ---- ۶۴
راسخون در علم؛ ج ۳، ص: ۸۸ ---- ۶۴
رسّ؛ ج ۳، ص: ۸۸ ---- ۶۵
رسل؛ ج ۳، ص: ۹۰ ---- ۶۶
اشاره ---- ۶۶
تفاوت پیامبران؛ ج ۳، ص: ۹۴ ---- ۶۷
فرق رسول و نبی؛ ج ۳، ص: ۹۴ ---- ۶۷
عدد انبیاء؛ ج ۳، ص: ۹۶ ---- ۶۸

رسو»؛ ج ۳، ص: ۹۸ ---- ۶۹
رشد»؛ ج ۳، ص: ۱۰۰ ---- ۷۰
رصد»؛ ج ۳، ص: ۱۰۱ ---- ۷۰
رصص»؛ ج ۳، ص: ۱۰۱ ---- ۷۱
رضع»؛ ج ۳، ص: ۱۰۲ ---- ۷۱
رضی»؛ ج ۳، ص: ۱۰۲ ---- ۷۱
اشاره ---- ۷۱
معنی رضا و سخط خدا؛ ج ۳، ص: ۱۰۳ ---- ۷۲
رطب»؛ ج ۳، ص: ۱۰۴ ---- ۷۲
رعب»؛ ج ۳، ص: ۱۰۵ ---- ۷۲
رعد»؛ ج ۳، ص: ۱۰۵ ---- ۷۳
رعی»؛ ج ۳، ص: ۱۰۶ ---- ۷۳
رغب»؛ ج ۳، ص: ۱۰۷ ---- ۷۴
رغد»؛ ج ۳، ص: ۱۰۷ ---- ۷۴
رغم»؛ ج ۳، ص: ۱۰۸ ---- ۷۴
رفات»؛ ج ۳، ص: ۱۰۸ ---- ۷۴
رفث»؛ ج ۳، ص: ۱۰۹ ---- ۷۵
رفد»؛ ج ۳، ص: ۱۰۹ ---- ۷۵
رفرف»؛ ج ۳، ص: ۱۰۹ ---- ۷۵
رفع»؛ ج ۳، ص: ۱۱۰ ---- ۷۵
رفق»؛ ج ۳، ص: ۱۱۰ ---- ۷۶
رقب»؛ ج ۳، ص: ۱۱۲ ---- ۷۷
رقبه»؛ ج ۳، ص: ۱۱۳ ---- ۷۷
رقیب»؛ ج ۳، ص: ۱۱۳ ---- ۷۷

رقد؛ ج ۳، ص: ۱۱۴ ---- ۷۷
رقّ؛ ج ۳، ص: ۱۱۴ ---- ۷۸
رقم؛ ج ۳، ص: ۱۱۵ ---- ۷۸
رقی؛ ج ۳، ص: ۱۱۷ ---- ۷۹
رکوب؛ ج ۳، ص: ۱۱۷ ---- ۷۹
رکد؛ ج ۳، ص: ۱۱۹ ---- ۸۰
رکز؛ ج ۳، ص: ۱۱۹ ---- ۸۰
رکس؛ ج ۳، ص: ۱۱۹ ---- ۸۰
رکض؛ ج ۳، ص: ۱۲۰ ---- ۸۰
رکع؛ ج ۳، ص: ۱۲۰ ---- ۸۱
رکم؛ ج ۳، ص: ۱۲۱ ---- ۸۱
رکون؛ ج ۳، ص: ۱۲۲ ---- ۸۱
رمح؛ ج ۳، ص: ۱۲۲ ---- ۸۲
رمد؛ ج ۳، ص: ۱۲۲ ---- ۸۲
رمز؛ ج ۳، ص: ۱۲۳ ---- ۸۲
رمضان؛ ج ۳، ص: ۱۲۳ ---- ۸۲
رمیم؛ ج ۳، ص: ۱۲۳ ---- ۸۲
رمّان؛ ج ۳، ص: ۱۲۴ ---- ۸۳
رمی؛ ج ۳، ص: ۱۲۴ ---- ۸۳
رهب؛ ج ۳، ص: ۱۲۵ ---- ۸۳
رُهبان؛ ج ۳، ص: ۱۲۵ ---- ۸۴
رهط؛ ج ۳، ص: ۱۲۷ ---- ۸۴
رهق؛ ج ۳، ص: ۱۲۸ ---- ۸۵
رَهَق؛ ج ۳، ص: ۱۲۹ ---- ۸۵

رهن:؛ ج ۳، ص: ۱۲۹ ---- ۸۵
رهو:؛ ج ۳، ص: ۱۳۰ ---- ۸۶
رَوح:؛ ج ۳، ص: ۱۳۰ ---- ۸۶
رُوح:؛ ج ۳، ص: ۱۳۱ ---- ۸۶
اشاره ---- ۸۶
فرشته؛ ج ۳، ص: ۱۳۱ ---- ۸۶
شریعت و دین؛ ج ۳، ص: ۱۳۲ ---- ۸۷
فرشتهٔ بخصوص؛ ج ۳، ص: ۱۳۳ ---- ۸۸
روح مستقل؛ ج ۳، ص: ۱۳۵ ---- ۸۸
معاد و روح؛ ج ۳، ص: ۱۳۸ ---- ۹۰
ریح:؛ ج ۳، ص: ۱۳۹ ---- ۹۰
اشاره ---- ۹۰
باد در طاعت سلیمان بود؛ ج ۳، ص: ۱۴۰ ---- ۹۱
بادیکه قوم عاد را از بین برد؛ ج ۳، ص: ۱۴۱ ---- ۹۱
بادهای آبستن کننده؛ ج ۳، ص: ۱۴۳ ---- ۹۲
ریحان:؛ ج ۳، ص: ۱۴۳ ---- ۹۲
رود:؛ ج ۳، ص: ۱۴۴ ---- ۹۳
اشاره ---- ۹۳
ارادهٔ خدا یعنی چه؟؛ ج ۳، ص: ۱۴۶ ---- ۹۴
روض:؛ ج ۳، ص: ۱۴۸ ---- ۹۵
روع:؛ ج ۳، ص: ۱۴۸ ---- ۹۵
روغ:؛ ج ۳، ص: ۱۴۸ ---- ۹۵
روم:؛ ج ۳، ص: ۱۴۹ ---- ۹۵
ریب:؛ ج ۳، ص: ۱۵۱ ---- ۹۶

ریش؛ ج ۳، ص: ۱۵۲ ---- ۹۷
ریع؛ ج ۳، ص: ۱۵۳ ---- ۹۷
رین؛ ج ۳، ص: ۱۵۳ ---- ۹۷
ز؛ ج ۳، ص: ۱۵۴ ---- ۹۷
زاء؛ ج ۳، ص: ۱۵۴ ---- ۹۷
زَبَد؛ ج ۳، ص: ۱۵۴ ---- ۹۸
زُبُر؛ ج ۳، ص: ۱۵۴ ---- ۹۸
زبور؛ ج ۳، ص: ۱۵۶ ---- ۹۹
زبن؛ ج ۳، ص: ۱۵۶ ---- ۹۹
زجاجه؛ ج ۳، ص: ۱۵۷ ---- ۹۹
زجر؛ ج ۳، ص: ۱۵۷ ---- ۹۹
زجو؛ ج ۳، ص: ۱۵۸ ---- ۱۰۰
زحزح؛ ج ۳، ص: ۱۵۸ ---- ۱۰۰
زحف؛ ج ۳، ص: ۱۵۸ ---- ۱۰۰
زخرف؛ ج ۳، ص: ۱۵۹ ---- ۱۰۰
زرب؛ ج ۳، ص: ۱۶۰ ---- ۱۰۱
زرع؛ ج ۳، ص: ۱۶۰ ---- ۱۰۱
زرق؛ ج ۳، ص: ۱۶۱ ---- ۱۰۱
زری؛ ج ۳، ص: ۱۶۱ ---- ۱۰۲
زعم؛ ج ۳، ص: ۱۶۱ ---- ۱۰۲
زفر؛ ج ۳، ص: ۱۶۲ ---- ۱۰۲
زف؛ ج ۳، ص: ۱۶۳ ---- ۱۰۳
زقّوم؛ ج ۳، ص: ۱۶۳ ---- ۱۰۳
زکریّا؛ ج ۳، ص: ۱۶۴ ---- ۱۰۳

زکو؛ ج ۳، ص: ۱۶۸ ---- ۱۰۵
زکاة؛ ج ۳، ص: ۱۷۰ ---- ۱۰۶
زلزال؛ ج ۳، ص: ۱۷۳ ---- ۱۰۷
زلف؛ ج ۳، ص: ۱۷۳ ---- ۱۰۷
زَلَق؛ ج ۳، ص: ۱۷۵ ---- ۱۰۸
زلل؛ ج ۳، ص: ۱۷۶ ---- ۱۰۹
زلم؛ ج ۳، ص: ۱۷۶ ---- ۱۰۹
اشاره ---- ۱۰۹
دقت؛ ج ۳، ص: ۱۷۸ ---- ۱۱۰
زمر؛ ج ۳، ص: ۱۷۹ ---- ۱۱۰
زمل؛ ج ۳، ص: ۱۷۹ ---- ۱۱۰
زمهریر؛ ج ۳، ص: ۱۸۰ ---- ۱۱۱
زنجبیل؛ ج ۳، ص: ۱۸۰ ---- ۱۱۱
زنم؛ ج ۳، ص: ۱۸۱ ---- ۱۱۱
زنا؛ ج ۳، ص: ۱۸۲ ---- ۱۱۲
زهد؛ ج ۳، ص: ۱۸۳ ---- ۱۱۲
زهر؛ ج ۳، ص: ۱۸۳ ---- ۱۱۲
زهق؛ ج ۳، ص: ۱۸۴ ---- ۱۱۳
زوج؛ ج ۳، ص: ۱۸۵ ---- ۱۱۳
اشاره ---- ۱۱۳
[نر و مادگی]؛ ج ۳، ص: ۱۸۶ ---- ۱۱۴
زاد؛ ج ۳، ص: ۱۸۹ ---- ۱۱۵
زور؛ ج ۳، ص: ۱۸۹ ---- ۱۱۵
زوال؛ ج ۳، ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۶

زیت؛ ج ۳، ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۶
زید؛ ج ۳، ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۶
زَید؛ ج ۳، ص: ۱۹۱ ---- ۱۱۶
زیغ؛ ج ۳، ص: ۱۹۴ ---- ۱۱۷
زیل؛ ج ۳، ص: ۱۹۵ ---- ۱۱۸
زینت؛ ج ۳، ص: ۱۹۵ ---- ۱۱۸
ازّینت؛ ج ۳، ص: ۱۹۶ ---- ۱۱۹
س؛ ج ۳، ص: ۱۹۸ ---- ۱۱۹
سین؛ ج ۳، ص: ۱۹۸ ---- ۱۱۹
سؤال؛ ج ۳، ص: ۱۹۹ ---- ۱۲۰
اشاره ---- ۱۲۰
[سؤال فطرت]؛ ج ۳، ص: ۱۹۹ ---- ۱۲۰
سؤال عقوبت؛ ج ۳، ص: ۲۰۰ ---- ۱۲۰
عدم سؤال از گناه گناهکاران؛ ج ۳، ص: ۲۰۰ ---- ۱۲۱
سؤال از انبیاء و مردم؛ ج ۳، ص: ۲۰۱ ---- ۱۲۱
سأم؛ ج ۳، ص: ۲۰۳ ---- ۱۲۲
سباء؛ ج ۳، ص: ۲۰۳ ---- ۱۲۲
سب؛ ج ۳، ص: ۲۰۵ ---- ۱۲۳
سبب؛ ج ۳، ص: ۲۰۶ ---- ۱۲۳
سبت؛ ج ۳، ص: ۲۰۷ ---- ۱۲۴
اشاره ---- ۱۲۴
[سبت یهود]؛ ج ۳، ص: ۲۰۷ ---- ۱۲۴
[اصحاب سبت]؛ ج ۳، ص: ۲۰۹ ---- ۱۲۵
سبح؛ ج ۳، ص: ۲۱۱ ---- ۱۲۶

تسبیح؛ ج ۳، ص: ۲۱۲ ---- ۱۲۷
اشاره ---- ۱۲۷
[تسبیح عامّهٔ موجودات]؛ ج ۳، ص: ۲۱۵ ---- ۱۲۸
نحوهٔ تسبیح موجودات؛ ج ۳، ص: ۲۱۶ ---- ۱۲۸
سبط؛ ج ۳، ص: ۲۱۸ ---- ۱۲۹
سبع؛ ج ۳، ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۰
سَبُع؛ ج ۳، ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۰
سبغ؛ ج ۳، ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۰
سبق؛ ج ۳، ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۱
سبیل؛ ج ۳، ص: ۲۲۳ ---- ۱۳۲
ستهٔ؛ ج ۳، ص: ۲۲۴ ---- ۱۳۲
ستر؛ ج ۳، ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳
سجده؛ ج ۳، ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳
اشاره ---- ۱۳۳
[مسجد ضرار]؛ ج ۳، ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۴
[سجدهٔ موجودات]؛ ج ۳، ص: ۲۲۹ ---- ۱۳۵
[سجده‌های واجب قرآن]؛ ج ۳، ص: ۲۳۰ ---- ۱۳۵
سجر؛ ج ۳، ص: ۲۳۲ ---- ۱۳۶
سجل؛ ج ۳، ص: ۲۳۳ ---- ۱۳۷
سجن؛ ج ۳، ص: ۲۳۵ ---- ۱۳۷
سجّین؛ ج ۳، ص: ۲۳۵ ---- ۱۳۷
سجو؛ ج ۳، ص: ۲۳۵ ---- ۱۳۸
سحب؛ ج ۳، ص: ۲۳۵ ---- ۱۳۸
سحاب؛ ج ۳، ص: ۲۳۶ ---- ۱۳۸

سَحت؛ ج ۳، ص: ۲۳۷ ---- ۱۳۸
سُحت؛ ج ۳، ص: ۲۳۷ ---- ۱۳۹
سحر؛ ج ۳، ص: ۲۳۷ ---- ۱۳۹
اشاره ---- ۱۳۹
[آیا سحر در رسول خدا صلی اللّه علیه و آله اثر داشت؟]؛ ج ۳، ص: ۲۳۹ ---- ۱۴۰
سحر؛ ج ۳، ص: ۲۳۹ ---- ۱۴۰
سحق؛ ج ۳، ص: ۲۴۰ ---- ۱۴۰
اسحق؛ ج ۳، ص: ۲۴۰ ---- ۱۴۱
ساحل؛ ج ۳، ص: ۲۴۲ ---- ۱۴۱
سخر؛ ج ۳، ص: ۲۴۲ ---- ۱۴۱
سخط؛ ج ۳، ص: ۲۴۴ ---- ۱۴۲
سد؛ ج ۳، ص: ۲۴۵ ---- ۱۴۳
سدر؛ ج ۳، ص: ۲۴۶ ---- ۱۴۳
سدس؛ ج ۳، ص: ۲۴۸ ---- ۱۴۴
سدی؛ ج ۳، ص: ۲۴۸ ---- ۱۴۴
سرب؛ ج ۳، ص: ۲۴۸ ---- ۱۴۴
سراب؛ ج ۳، ص: ۲۴۹ ---- ۱۴۵
سربل؛ ج ۳، ص: ۲۴۹ ---- ۱۴۵
سراج؛ ج ۳، ص: ۲۵۰ ---- ۱۴۵
سرح؛ ج ۳، ص: ۲۵۱ ---- ۱۴۶
سرد؛ ج ۳، ص: ۲۵۲ ---- ۱۴۶
سرادق؛ ج ۳، ص: ۲۵۲ ---- ۱۴۶
سِرّ؛ ج ۳، ص: ۲۵۲ ---- ۱۴۷
سرور؛ ج ۳، ص: ۲۵۴ ---- ۱۴۷

سریر؛ ج ۳، ص: ۲۵۴ ---- ۱۴۸
سرّاء؛ ج ۳، ص: ۲۵۵ ---- ۱۴۸
سرع؛ ج ۳، ص: ۲۵۵ ---- ۱۴۸
سریع الحساب؛ ج ۳، ص: ۲۵۶ ---- ۱۴۸
سرف؛ ج ۳، ص: ۲۵۷ ---- ۱۴۹
سرق؛ ج ۳، ص: ۲۵۸ ---- ۱۴۹
سرمد؛ ج ۳، ص: ۲۵۹ ---- ۱۵۰
سری؛ ج ۳، ص: ۲۶۰ ---- ۱۵۰
سطح؛ ج ۳، ص: ۲۶۵ ---- ۱۵۳
سطر؛ ج ۳، ص: ۲۶۵ ---- ۱۵۳
سیطر؛ ج ۳، ص: ۲۶۶ ---- ۱۵۳
سطو؛ ج ۳، ص: ۲۶۷ ---- ۱۵۳
سعد؛ ج ۳، ص: ۲۶۷ ---- ۱۵۴
سعر؛ ج ۳، ص: ۲۶۷ ---- ۱۵۴
سعی؛ ج ۳، ص: ۲۶۹ ---- ۱۵۴
سغب؛ ج ۳، ص: ۲۷۱ ---- ۱۵۵
سفح؛ ج ۳، ص: ۲۷۱ ---- ۱۵۵
سفر؛ ج ۳، ص: ۲۷۱ ---- ۱۵۶
سفع؛ ج ۳، ص: ۲۷۵ ---- ۱۵۷
سفک؛ ج ۳، ص: ۲۷۵ ---- ۱۵۷
سفل؛ ج ۳، ص: ۲۷۵ ---- ۱۵۸
سفن؛ ج ۳، ص: ۲۷۶ ---- ۱۵۸
سفه؛ ج ۳، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۸
سقر؛ ج ۳، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۸

سقط:؛ ج ۳، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۹
سقف:؛ ج ۳، ص: ۲۷۸ ---- ۱۵۹
سقم:؛ ج ۳، ص: ۲۷۹ ---- ۱۶۰
سقی:؛ ج ۳، ص: ۲۸۰ ---- ۱۶۰
سکب:؛ ج ۳، ص: ۲۸۱ ---- ۱۶۱
سکت:؛ ج ۳، ص: ۲۸۱ ---- ۱۶۱
سکر:؛ ج ۳، ص: ۲۸۱ ---- ۱۶۱
سکن:؛ ج ۳، ص: ۲۸۲ ---- ۱۶۱
سلب:؛ ج ۳، ص: ۲۸۶ ---- ۱۶۳
سلح:؛ ج ۳، ص: ۲۸۶ ---- ۱۶۳
سلخ:؛ ج ۳، ص: ۲۸۶ ---- ۱۶۳
سلسبیل:؛ ج ۳، ص: ۲۸۹ ---- ۱۶۴
سلسلهٔ:؛ ج ۳، ص: ۲۸۹ ---- ۱۶۵
سلط:؛ ج ۳، ص: ۲۹۰ ---- ۱۶۵
سلطان:؛ ج ۳، ص: ۲۹۰ ---- ۱۶۵
اشاره ---- ۱۶۵
* تسلط شیطان*؛ ج ۳، ص: ۲۹۱ ---- ۱۶۶
سلف:؛ ج ۳، ص: ۲۹۳ ---- ۱۶۶
سلق:؛ ج ۳، ص: ۲۹۴ ---- ۱۶۷
سلک:؛ ج ۳، ص: ۲۹۴ ---- ۱۶۷
سلل:؛ ج ۳، ص: ۲۹۵ ---- ۱۶۷
سلم:؛ ج ۳، ص: ۲۹۶ ---- ۱۶۸
اسلام:؛ ج ۳، ص: ۳۰۱ ---- ۱۷۰
اشاره ---- ۱۷۰

[فرق اسلام و ایمان]؛ ج ۳، ص: ۳۰۲ ---- ۱۷۱
[مراتب تسلیم]؛ ج ۳، ص: ۳۰۴ ---- ۱۷۱
سلیمان:؛ ج ۳، ص: ۳۰۶ ---- ۱۷۲
اشاره ---- ۱۷۲
[قصص سلیمان]؛ ج ۳، ص: ۳۰۷ ---- ۱۷۳
قصهٔ وادی نمل؛ ج ۳، ص: ۳۰۷ ---- ۱۷۳
قصهٔ هدهد و سباء؛ ج ۳، ص: ۳۰۸ ---- ۱۷۴
قصهٔ اسبان؛ ج ۳، ص: ۳۱۲ ---- ۱۷۵
قصهٔ جسد؛ ج ۳، ص: ۳۱۳ ---- ۱۷۶
تسخیر شیاطین؛ ج ۳، ص: ۳۱۵ ---- ۱۷۷
تسخیر باد؛ ج ۳، ص: ۳۱۶ ---- ۱۷۷
مرگ سلیمان؛ ج ۳، ص: ۳۱۶ ---- ۱۷۷
سلوی:؛ ج ۳، ص: ۳۱۸ ---- ۱۷۸
سمد:؛ ج ۳، ص: ۳۱۹ ---- ۱۷۹
سمر:؛ ج ۳، ص: ۳۲۰ ---- ۱۷۹
سامری:؛ ج ۳، ص: ۳۲۰ ---- ۱۷۹
اشاره ---- ۱۷۹
پناه بر خدا از این دروغ!!!؛ ج ۳، ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰
سمع:؛ ج ۳، ص: ۳۲۳ ---- ۱۸۱
سمیع:؛ ج ۳، ص: ۳۲۶ ---- ۱۸۲
سمک:؛ ج ۳، ص: ۳۲۷ ---- ۱۸۲
سمم:؛ ج ۳، ص: ۳۲۷ ---- ۱۸۳
سمن:؛ ج ۳، ص: ۳۲۸ ---- ۱۸۳
اسم:؛ ج ۳، ص: ۳۲۸ ---- ۱۸۳

اشاره ----- ۱۸۳
بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ*؛ ج ۳، ص: ۳۳۰ ----- ۱۸۴
سماء؛ ج ۳، ص: ۳۳۲ ----- ۱۸۵
اشارة ----- ۱۸۵
موجودات زنده در آسمان؛ ج ۳، ص: ۳۴۰ ----- ۱۸۸
سنبل؛ ج ۳، ص: ۳۴۱ ----- ۱۸۹
سند؛ ج ۳، ص: ۳۴۱ ----- ۱۸۹
سندس؛ ج ۳، ص: ۳۴۲ ----- ۱۸۹
سنم؛ ج ۳، ص: ۳۴۲ ----- ۱۸۹
سنّ؛ ج ۳، ص: ۳۴۲ ----- ۱۹۰
سُنّة؛ ج ۳، ص: ۳۴۲ ----- ۱۹۰
مسنون؛ ج ۳، ص: ۳۴۳ ----- ۱۹۰
سَنَه؛ ج ۳، ص: ۳۴۴ ----- ۱۹۱
سَنَة؛ ج ۳، ص: ۳۴۴ ----- ۱۹۱
سنا؛ ج ۳، ص: ۳۴۵ ----- ۱۹۱
سهر؛ ج ۳، ص: ۳۴۵ ----- ۱۹۱
سهل؛ ج ۳، ص: ۳۴۵ ----- ۱۹۱
سهم؛ ج ۳، ص: ۳۴۶ ----- ۱۹۲
سهو؛ ج ۳، ص: ۳۴۶ ----- ۱۹۲
سوء؛ ج ۳، ص: ۳۴۶ ----- ۱۹۲
سوح؛ ج ۳، ص: ۳۴۹ ----- ۱۹۳
سود؛ ج ۳، ص: ۳۵۰ ----- ۱۹۴
سور؛ ج ۳، ص: ۳۵۰ ----- ۱۹۴
سوط؛ ج ۳، ص: ۳۵۲ ----- ۱۹۵

ساعهٔ؛ ج ۳، ص: ۳۵۲ ---- ۱۹۵
سواع؛ ج ۳، ص: ۳۵۳ ---- ۱۹۵
سوغ؛ ج ۳، ص: ۳۵۴ ---- ۱۹۶
سوف؛ ج ۳، ص: ۳۵۴ ---- ۱۹۶
سوق؛ ج ۳، ص: ۳۵۴ ---- ۱۹۶
سول؛ ج ۳، ص: ۳۵۶ ---- ۱۹۷
سوم؛ ج ۳، ص: ۳۵۶ ---- ۱۹۷
سوی؛ ج ۳، ص: ۳۵۷ ---- ۱۹۷
سائبه؛ ج ۳، ص: ۳۶۰ ---- ۱۹۹
سیح؛ ج ۳، ص: ۳۶۰ ---- ۱۹۹
سیر؛ ج ۳، ص: ۳۶۱ ---- ۱۹۹
سیل؛ ج ۳، ص: ۳۶۲ ---- ۲۰۰
سیناء؛ ج ۳، ص: ۳۶۲ ---- ۲۰۰
درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ---- ۲۰۰

قاموس قرآن جلد ۳

مشخصات کتاب

سرشناسه: قرشی بنابی، علی‌اکبر، ۱۳۰۷ -

عنوان و نام پدیدآور: قاموس قرآن/ تالیف علی‌اکبر قرشی.

مشخصات نشر: تهران: دارالکتب‌الاسلامیه، [۱۳] -

مشخصات ظاهری: ۷ ج. در سه مجلد.

شابک: دوره: ۹۶۴-۴۴۰-۰۷۰-۴؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۱)؛ ۳۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ؟)؛ ۳۵۰ ریال (ج. ۲، چاپ؟)؛ ۱۰۰۰۰ریال (ج. ۱، چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۲)؛ ۱۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۹۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ چهارم)؛ ۹۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۸۰۰ ریال (ج. ۵)؛ ۸۰۰ ریال (ج. ۷)؛ ج. ۵ - ۷، چاپ شانزدهم۹۶۴-۴۴۰-۰۶۹-۰:

یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ چهارم: ۱۳۶۴).

یادداشت: ج. ۱ و ۲ (چاپ؟: ۱۳۵۲).

یادداشت: ج.۱-۴ (چاپ دوازدهم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ نهم: ۱۳۸۱).

یادداشت: ج.۵ - ۷ (چاپ؟: [۱۳]).

یادداشت: ج.۵ - ۷ (چاپ دوازدهم: ۱۳۷۶).

یادداشت: ج. ۵ - ۷ (چاپ چهاردهم: ۱۳۸۴).

یادداشت: ج. ۵ - ۷ (چاپ شانزدهم: ۱۳۸۶).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج. ۱. الف - ث.- ج. ۲. ج - د.- ج. ۳ - ۴. ذ - عسی.- ج. ۵ - ۷. عشر - ی.

موضوع: قرآن -- دایره‌المعارف‌ها

موضوع: قرآن -- واژه‌نامه‌ها

رده بندی کنگره: BP۶۶/۹/ق۴ق۲ ۱۳۰۰ی

رده بندی دیویی: ۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: م۶۸-۵۳۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*

ذ؛ ج ۳، ص: ۱

ذال:؛ ج ۳، ص: ۱

ذال: نهمین حرف از حروف الفبای عربی و یازدهمین حرف الفبای فارسی است و جزء کلمه واقع میشود، بتنهائی معنائی ندارد و در

حساب ابجد بجای هفتصد است.

ذا؛ ج ۳، ص: ۱

اسم اشاره است و با آن بمفرد مذکر نزدیک اشاره میشود و چون هاء تنبیه بر آن داخل شود گویند: هذا. مثل «هٰذا یَوْمُ لا یَنْطِقُونَ» مرسلات: ۳۵ «هٰذا یَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْناکُمْ وَ الْأَوَّلِینَ» مرسلات: ۳۸، تثنیهٔ آن در حال رفع ذان و در نصب و جرّ ذین است.ذا گاهی بمعنی الّذی میاید و آن در صورتی است که بعد از ما و من استفهام باشد مثل «ما ذا قالَ آنِفاً» محمد: ۱۶ یعنی «ما الذی قال آنفا» و مثل «من ذا بالدار» یعنی کیست آنکه در خانه است و گاهی «ماذا» مجموعا بمعنی استفهام میاید در آیاتی نظیر «یَسْئَلُونَکَ ما ذا یُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ» بقره: ۲۱۹ «یَسْئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ» مائده: ۴ «وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ» نحل: ۲۴.احتمال دارد که «ما» موصول و «ذا» صلهٔ آن باشد بمعنی «یسئلونک أی الذی ینفقون» و احتمال دارد که «ما ذا» مجموعا اسم باشد بمعنی ایّ شیء، چنانکه طبرسی در ذیل آیهٔ ۴ مائده گفته است.در آیاتیکه ذا میان من و الذی واقع شده نحو «مَنْ ذَا الَّذِی یَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلّا بِإِذْنِهِ » ... بقره: ۲۵۵ «مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً» حدید: ۱۱ ظاهرا «ذا» در معنای اولی خود است طبرسی در ذیل آیهٔ دوم از فرّاء نقل کرده: ذا صلهٔ من است و گفته‌اند معنی جمله آن است «من هذا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲

الذی یقرض الله» و ذا مبتدا و الّذی خبر آن و هر دو خبر «من» است.و خلاصه تقدیر آن: من هو الّذی یا من هذا الّذی است.ذاک: اسم اشاره است و با آن بمتوسط در دوری اشاره میشود و کاف آن برای خطاب است (اقرب).

ذلک؛ ج ۳، ص: ۲

ذلک: اسم اشاره برای بعید است لام آن برای افادهٔ دوری و کاف آن برای خطاب است (اقرب) و خطاب نسبت بکسی است که کلام بر او القا میشود. طبرسی فرموده: لام آن برای تأکید است شاید مراد تأکید دوری است. نحو «ذٰلِکَ جَزاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ کَفَرُوا بِآیاتِنا» اسراء: ۹۷.گاهی با آن بشیء حاضر اشاره میشود و مراد از آن نشان دادن علوّ رتبهٔ آن شئی است مثل «ذٰلِکَ الْکِتابُ لا رَیْبَ فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ» بقره: ۱ مراد از کتاب قرآن است و بجههٔ بلندی مقام آن با ذلک اشاره شده. این وجه بهتر از وجوه عدیده‌ای است که در بارهٔ «ذلک» در این آیه گفته‌اند. و نیز با این کلمه بمطلب گذشته در کلام، که چندان هم دور نیست اشاره میشود مثل «لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ عَوانٌ بَیْنَ ذٰلِکَ» بقره: ۶۸.

ذلکم؛ ج ۳، ص: ۲

ذلکم: همان ذلک است که چون طرف خطاب جماعت باشد بجای کاف «کم» آید مثل «ذٰلِکُمُ اللّهُ رَبُّکُمْ خالِقُ کُلِّ شَیْءٍ» غافر: ۶۲ «ذٰلِکُمْ بِما کُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ» غافر: ۷۵.

ذئب؛ ج ۳، ص: ۲

ذئب: گرگ. «وَ أَخافُ أَنْ یَأْکُلَهُ الذِّئْبُ» یوسف: ۱۳ این لفظ سه بار در کلام اللّه مجید آمده است: سورهٔ یوسف: آیات ۱۳، ۱۴، ۱۷.

ذأم؛ ج ۳، ص: ۲

ذأم: «قالَ اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً» اعراف: ۱۸ طبرسی فرموده: ذأم و ذیم بمعنی عیب شدید است ولی راغب آنرا مذمّت گفته است یعنی: فرمود از آن خارج شو در حالیکه مذموم و مطرود هستی. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

ذباب:؛ ج ۳، ص: ۲

ذباب: مگس. به پشه و زنبور عسل و بمطلق زنبور نیز اطلاق میشود (اقرب).

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳

«یا أَیُّهَا النّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ» حج: ۷۳.آیه خطاب بعموم مردم و نظر بمشرکین است، و بتها، قدرت آفریدن حتی یک مگس را که از نظر مردم اضعف موجودات است ندارند و اگر مگس روی آنها به نشیند و چیزی از آنها بخورد قدرت باز گرفتن آنرا ندارند.المیزان گوید: مقتضای مقام آنست که مراد از طالب بتها و از مطلوب مگس باشد یعنی بتان میخواهند مگس بیافرینند و گرفتهٔ مگس را از آن باز گیرند و مگس مطلوب است که آفریده و باز گرفته شود.ذباب فقط دو بار در قرآن مجید آمده است که نقل شد.

ذبح:؛ ج ۳، ص: ۳

ذبح: سر بریدن. راغب میگوید: اصل ذبح پاره کردن گلوی حیوانات است و بمعنی مذبوح نیز آمده است.ناگفته نماند اگر اصل آن دربارهٔ حیوانات باشد در غیر آن بطور مجاز و تشبیه بکار رفته است. «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً» بقره: ۶۷ «وَ فَدَیْناهُ بِذِبْحٍ عَظِیمٍ» صافات: ۱۰۷ مراد از ذبح مذبوح و قربانی است و توضیح این آیه در «ابراهیم» فصل قربانی گذشت. «وَ ما ذُبِحَ عَلَی النُّصُبِ »... مائده: ۳ توضیح آن در «نصب» انشاء اللّه خواهد آمد. «یُذَبِّحُونَ أَبْناءَکُمْ وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَکُمْ» بقره: ۴۹ یعنی پسران شما را بطور مدام سر می‌بریدند و زنانتان را زنده میگذاشتند، راغب می گوید مراد از تذبیح تکثیر است یعنی یکی را پس از دیگری ذبح میکردند.این سخن حقّ است زیرا تکثیر یکی از معانی باب تفعیل است در اقرب الموارد آمده «ذبّح القوم: بالغ فی ذبحهم».

ذبذب؛ ج ۳، ص: ۳

تذبذب بمعنی حرکت است در مجمع فرموده: «ذبذبته فتذبذب» یعنی او را حرکت دادم و حرکت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴

کرد، و آن مانند حرکت دادن شیء آویزان است خدا فرموده: «مُذَبْذَبِینَ بَیْنَ ذلِکَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ لا إِلی هؤُلاءِ» نساء: ۱۴۳ آیه در وصف منافقین است که نه از مؤمنان بودند و نه از کفّار بلکه هم باین سو و هم بآن سو میرفتند یعنی میان کفر و ایمان مردّدانند نه حقیقهٔ بسوی مؤمنان و از آنهااند و نه واقعا بسوی کفّار و در ردیف آنها هستند.بنظر میاید مراد تذبذب ظاهری و با هر دو کنار آمدن است نه تذبذب قلبی و شاید مراد تحیّر قلبی آنهاست که نه واقعا ایمان میاورند و نه از روی جهل کافر حقیقی‌اند. این کلمه فقط یکبار در کلام اللّه مجید آمده است.

ذخر:؛ ج ۳، ص: ۴

ذخر: ذخیره کردن. «وَ أُنَبِّئُکُمْ بِما تَأْکُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِی بُیُوتِکُمْ » ... آل عمران: ۴۹ یعنی بشما از آنچه میخورید و آنچه در خانه‌ها ذخیره میکنید خبر میدهم.اصل ادّخار اذتخار است از باب افتعال تاء به ذال قلب شده و ادغام گردیده است و با ذال و دال

تلفظ میشود. این کلمه تنها یکبار در قرآن بکار رفته است.

ذرء؛ ج ۳، ص: ۴

آفریدن. «وَ هُوَ الَّذِی ذَرَأَکُمْ فِی الْأَرْضِ وَ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ» مؤمنون: ۷۹ یعنی اوست که شما را در زمین آفرید و بسوی او جمع میشوند.طبرسی در ذیل آیهٔ ۱۳۶ سورهٔ انعام میگوید: ذرء آفریدن بر وجه اختراع است و اصل آن بمعنی ظهور است.به نمک سفید برای نمایان بودن سفیدیش گویند: ملح ذرانی و ذرانی و چون ریش کسی سفید شود گویند: ذرئت لحیته.راغب میگوید: ذرء آنست که خدا آفریدهٔ خود را آشکار کند «ذرء اللّه الخلق» یعنی اشخاص را آشکار فرمود. قاموس آنرا خلقت و تکثیر و غیره گفته، سخن صحاح نیز نظیر آن است.خلاصه آنکه اصل ذرء ظهور و اظهار است و در آفریدن بکار میرود، در کشّاف ذیل آیهٔ ۱۱ شوری میگوید:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵

ذرّ، ذر و، ذرء نظیرهم‌اند در اینجا دو آیه را بررسی میکنیم: ۱- وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ» اعراف: ۱۷۹.لام در «لِجَهَنَّمَ» برای اختصاص است و ظهور آیه در آنست که عدّه‌ای از جنّ و انسان برای جهنّم آفریده شده‌اند. جای سؤال است که گفته شود: خدا چرا آنها را برای جهنّم آفریده است؟!! ذیل آیه جواب صدر آن است یعنی چون آنها قلب فهیم و دیدهٔ حق بین و گوش حق شنو ندارند لذا در اثر غفلت و عدم توجّه خود بالاخره محکوم به آتش میشوند. علّت جهنّمی بودن آنها عدم بکار بردن دل و گوش و چشم در دانستن حقایق است و این مطلب در صورت «برای جهنّم آفریده ایم» نقل شده است. ممکن است بگوئیم لام در «لِجَهَنَّمَ» برای غایت و عاقبت است مثل لام در آیهٔ «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِیَکُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً» قصص: ۸ چنانکه طبرسی فرموده است: بسیاری از جن و انس را آفریدیم و عاقبت جهنّمی خواهند شد. این مطلب نظیر همان است که در بالا گفته شد.گفتهٔ المیزان نظیر مطلب فوق است و در بیان آن دو مثال از نجّار و زارع آورده که روشن کنندهٔ مراد است.۲- «فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً یَذْرَؤُکُمْ فِیهِ لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْءٌ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ» شوری: ۱۱. ضمیر «فِیهِ» بجعل که از «جَعَلَ لَکُمْ» استفاده میشود عاید است. یعنی خدا آفرینندهٔ آسمانها و زمین است برای شما از خودتان جفتها قرار داده و نیز از چهار پایان جفتها آفریده شما را در آن نر و ماده قرار دادن میافریند، او را همتائی نیست شنوا و بینا است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶

کشاف و المیزان «یَذْرَؤُکُمْ» را تکثیر گفته‌اند یعنی شما را در آن جعل و بوسیلهٔ نسل، زیاد میکنند. طبرسی این معنی را از زجّاج و فرّاء نقل میکند.از قاموس نقل شد که تکثیر یکی از از معانی ذرء است.

ذرّیّة؛ ج ۳، ص: ۶

ذرّیّة: فرزند. نسل. در مجمع ذیل آیهٔ ۱۲۴ بقره میگوید: ذرّیّه و نسل و ولد نظیر همانند و در اصل آن چهار مذهب است ذرء، ذرّ، ذرو، ذری.در اقرب الموارد میگوید: ذرّیّه که بضم و فتح و کسر ذال خوانده میشود بمعنی نسل است و اصل آن ذرّیئه بوده همزه را بیاء قلب و در هم ادغام کرده‌اند جمع آن ذرّیّات و ذراری است. «وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیّاتِهِمْ» غافر: ۸.در صحاح میگوید: ذرء بمعنی آفریدن است و بنسل جن و انس از همین جهت ذرّیّه گفته‌اند. قاموس نیز آنرا نسل گفته اعم از نسل انس یا جن. بعقیدهٔ راغب ذرّیّه در واحد و جمع بکار میرود و اصل آن جمع است. در اینصورت باید گفت: ذرّیّات و ذراری جمع بجمع‌اند. ولی از اقرب نقل شد که ذرّیّه مفرد است. «رَبِّ هَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ ذُرِّیَّةً طَیِّبَةً» آل عمران: ۳۸ پروردگارا از جانب خودت برای من نسل و فرزند پاکی عطا

فرما. «وَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفاءُ» بقره: ۲۶۶ از ذرّیه در اینجا جنس اراده شده لذا وصفش جمع آمده است همچنین در آیهٔ «فَما آمَنَ لِمُوسى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ » ... یونس: ۸۳ و در آیات دیگر نیز چنین است [.] در اینجا لازم است چند آیه را بررسی کنیم: ۱- «وَ تِلْكَ حُجَّتُنا آتَيْناها إِبْراهِيمَ عَلى قَوْمِهِ ... وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنا وَ نُوحاً هَدَيْنا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسى وَ هارُونَ ... وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيى وَ عِيسى وَ إِلْياسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ» انعام: ۸۳- ۸۵.ضمیر «ذُرِّيَّتِهِ» در ظاهر به ابراهیم عاید است زیرا جملهٔ «وَ نُوحاً هَدَيْنا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷

مِنْ قَبْلُ» معترضه میباشد و اگر کسی اصرار کند که بنوح عاید است باز بآنچه خواهیم گفت ضرری ندارد.در این آیات عیسی فرزند ابراهیم خوانده شده با آنکه پدر نداشت و از جانب مادر بابراهیم متصل است نتیجه آنکه فرزند دختر ذریهٔ شخص است و فرزندان حضرت زهرا علیهم السلام فرزندان رسول خدا صلی اللّه علیه و آله اند.بنی امیّه و بنی عباس از اینکه به حسنین و سایر ائمه علیهم السلام ابن رسول اللّه گفته شود ناراحت بودند و اصرار داشتند چنین خطابی بآنان علیهم السلام نشود بلکه ابن علی گفته شود.نقل است که حجاج بن یوسف لعنه اللّه یحیی بن معمر را خواست گفت شنیده‌ام میگویی حسن و حسین از ذرّیهٔ پیغمبراند و این مطلب را در قرآن پیدا میکنی من کتاب خدا را از اوّل تا آخر خواندم همچو چیزی نیافتم؟! یحیی گفت: آیا سورهٔ انعام را نمیخوانی؟ «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ» تا رسید به «وَ يَحْيى وَ عِيسى» گفت آیا عیسی از فرزندان ابراهیم نیست با آنکه پدر نداشت؟ حجّاج گفت: راست گفتی. (تفسیر عیاشی ذیل آیهٔ فوق).معاویه روزی بغلام خودش ذکوان گفت: اگر بحسن و حسین نامه نوشتی ابن رسول اللّه ننویس زیرا آنها پسران علی هستند. ذکوان اظهار اطاعت کرد. روزی معاویه باو دستور داد نام فرزندان او را نوشته و پیش وی بیاورد، ذکوان نامهای پسران و دختران و پسر زادگان معاویه را نوشت و حاضر کرد ولی از نواده‌های دختری او نامی نبرد. معاویه گفت: چرا عده‌ای از فرزندان مرا ننوشته‌ای؟ذکوان گفت: مگر غیر از اینها فرزند دیگری داری؟ گفت مگر دختر زادگانم فرزندان من نیستند؟ ذکوان فرصت را مغتنم شمرده گفت: چگونه پسران دختر پیغمبر پسران او نیستند ولی فرزندان دختر تو فرزند تواند؟ معاویه در پاسخ وا ماند و گفت: در جای

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸

دیگر اظهار نکن (کشف الغّمه ص ۱۶۴).از این دو مطلب روشن میشود که بنی امیّه از این جریان بسیار ناراحت بوده‌اند.حسن بن شعبه رحمه اللّه در تحف العقول ضمن گفتگوی حضرت موسی بن جعفر علیه السلام با هارون عبّاسی نقل میکند که هارون بانحضرت گفت: چرا بعلی نسبت داده نمیشوید با آنکه پدر شماست و برسول خدا نسبت داده می‌شوید با آنکه جد شماست؟ حضرت فرمود: خدا عیسی بن مریم را بخلیل خود ابراهیم نسبت داده بوسیلهٔ مادرش مریم که بشری باو دست نزد و آنگاه آیات فوق را قرائت فرمودند » ... نگارنده این مطلب را بطور مشروح در کتاب شخصیت حضرت مجتبی علیه السلام ص ۱۵۶- ۱۶۲ نوشته‌ام طالبین بآنجا رجوع کنند و علامهٔ امینی رحمه اللّه در الغدیر ج ۷ ص ۱۲۱- ۱۲۹ ط ۲ آنرا بطور مفصل عنوان نموده است.۲- «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ » ... کهف: ۵۰ از این آیه روشن میشود که ابلیس هم نسل و فرزندان دارد ولی کیفیت این زاد و ولد برای ما مجهول است.۳- «وَ لَقَدْ نادانا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ وَ نَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ وَ جَعَلْنا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْباقِينَ ... ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ» صافّات: ۷۵- ۸۲ در این آیه ذرّیه باصحاب نوح نیز شامل است زیرا در سورهٔ شعراء آمده «فَأَنْجَيْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ثُمَّ أَغْرَقْنا بَعْدُ الْباقِينَ»: ۱۲۰- ۱۱۹ تفصیل این مطلب در «اهل» گذشت.۴- «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى شَهِدْنا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَكَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِكُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ» اعراف: ۱۷۲- ۱۷۳.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹

ظاهر آنست که «ذُرِّيَّتَهُمْ» مفعول «أَخَذَ» است. یعنی یاد کن زمانی را که پروردگارت نسل آدمیان را از بنی آدم یعنی از پشت آنها گرفت و آنها را بر خودشان نشان داد و گواه گرفت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند بلی گواهی دادیم این عمل برای آن بود که روز قیامت نگویند ما از این غافل بودیم و یا بگویند پدران ما مشرک بودند و ما نسل آنها بودیم و به پیروی از آنها مشرک شدیم چرا ما را بکار آنها هلاک میگردانی؟فکر میکنم مراد از این دو آیه آنست که خداوند بشر را از حین گرفته شدن از صلب پدر طوری آفریده که توحید را فطری او کرده است و آن گواه بودن شخص بر خویش و اقرار ذاتی بر توحید است و اشهاد و أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ و گواهی آنها همه بر سبیل فطرت و تکوین است نه ظاهری و عادی.و ظرف اشهاد این دنیاست از وقت جدا شدن از صلب پدر تا وقت مردن.و در نتیجه شخص روز قیامت نمیتواند بگوید من توحید را درک نکردم و نمیتواند بگوید، در شرک از پدران پیروی نمودم. زیرا فطرت او راهنمای اوست. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها» روم: ۳۰.در این صورت آیهٔ شریفه راجع بعالم ذرّ نیست و روایاتیکه دربارهٔ عالم ذرّ نقل شده شاید مراد از آنها عالم سلّولهاست که در پشت پدران‌اند و خدا در حین اخذ آنها و در حین وارد کردن برحم مادر از آنها گواهی گرفت. و اگر این حقیقت ثابت شود که خداوند تمام بنی آدم را بصورت ذرات ریز از وجود آدم اولی بیرون آورد و از آنها بر توحید گواهی خواست و آنها گواهی دادند، این مطلب از ظاهر آیه فهمیده نمیشود.سید مرتضی علم الهدی (ره) در امالی خود مجلس ۳ بر کسانیکه آیه را حمل بر ذرّ کرده‌اند سخت حمله کرده و میگوید: بعضی بی بصیرت و نافرزانه پنداشته که تأویل آیه آنست: خداوند

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰

همهٔ اولاد آدم علیه السلام را از پشت او خارج کرد و آنها بصورت ذرّات بودند معرفت خود را بر آنها مقرر فرمود و آنها را بر نفس خویش گواه گرفت. این تأویل را عقل باطل و محال میداند ظاهر قرآن نیز بر خلاف آن شهادت می‌دهد زیرا خدا فرموده «مِنْ بَنِي آدَمَ» نه فرمود از آدم و فرمود «مِنْ ظُهُورِهِمْ» از پشت آنها نه از پشت آدم و فرمود «ذُرِّيَّتَهُمْ» فرزندان آنها را نه فرزندان آدم را بعد فرمود: تا روز قیامت نگویند غافل بودیم و نگویند پدران ما مشرک بودند و ما از آنها پیروی کردیم این دلیل است که آیه شامل فرزندان صلبی آدم علیه السلام نیست بلکه شامل کسانی است که پدران مشرک داشته‌اند.المیزان پس از نقل اقوال و اجوبهٔ بسیار عقیده دارد که نشأهٔ فعلی انسان مسبوق است بنشأهٔ انسانی دیگر که عینا نظیر این نشأهٔ است ولی در آن افراد انسان از خدای خود پوشیده نیستند و با مشاهدهٔ خویش وحدانیّت خدا را در ربوبیتش می‌بینند نه از طریق استدلال بلکه از این حیث که از ربوبیت خدا قطع نیستند و آنرا مفقود نمیکنند بربوبیّت و هر حق دیگر اقرار می‌نمایند ناپاکی شرک و آلودگیهای گناهان از احکام این نشأهٔ است نه آن نشأهٔ ... آنوقت فرموده ایرادهائیکه بر قول مثبتین عالم ذرّ وارد شده بر این قول وارد نیست. ولی اثبات این مطلب مشکل است مخصوصا با ملاحظهٔ آیه بعدی که غرض از اشهاد را بیان میکند.ناگفته نماند روایات عالم ذرّ که در کتب شیعه و اهل سنّت نقل شده در نوبت خود زیاد است و خدا بحقیقت امر داناست.۵- «وَ آيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ وَ خَلَقْنا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ ما يَرْكَبُونَ وَ إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلا صَرِيخَ لَهُمْ وَ لا هُمْ يُنْقَذُونَ» یس: ۴۱- ۴۳.در تفسیر المیزان میگوید علت نسبت حمل بر ذرّیه بر انگیختن شفقت و رحمت است طبرسی ذریّه را در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱

آیه بر معنای فاعلی و پدران و اجداد گرفته زیرا ذرء بمعنی خلق است و اولاد از پدران خلق میشوند و فلک مشحون را کشتی نوح فرموده است ولی آیهٔ سوم با آن جور در نمیآید و در آنصورت میفرمود «لو نشاء لاغرقناهم» یعنی اگر میخواستیم آنها را در کشتی نوح غرق میکردیم.صاحب کتاب تجسم عمل آقای محمد امین رضوی احتمال داده‌اند که مراد از فلک مشحون رحم مادر و از ذریه فرزندان است که در آن حمل میشوند در این صورت باید گفت: لام الْفُلْكِ برای عهد است و اشاره برحم، که فلک

بخصوصی است.ناگفته نماند اگر فلک در آیهٔ شریفه نکره میامد احتمال ایشان قوی‌تر میشد زیرا که رحم کشتی مخصوصی است ولی اطلاق الفلک برحم در استعمال عرب ظاهرا یافته نیست.زمخشری میگوید ذریهٔ مردم را که حملشان بر آنها اهمیت داشت در کشتی حمل کردیم این سخن از اقوال دیگر قوی بنظر میرسد.۶- «وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّیَّتُهُمْ بِإِیمٰانٍ أَلْحَقْنٰا بِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ مٰا أَلَتْنٰاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَیْءٍ کُلُّ امْرِئٍ بِمٰا کَسَبَ رَهِینٌ» طور: ۲۱.مراد از ذرّیه ظاهرا کودکان نیستند زیرا اتّباع با ایمان در صورتی است که عاقل و مکلّف و بزرگ باشند در این صورت ذرّیه لاحق شده بپدران، خودشان نیز ذرّیه و نسل خواهند داشت ظاهرا مراد از الحاق ذرّیه الحاق در مغفرت و در بهشت رفتن است و ظاهر آنست که ذرّیه از لحاظ مقام و عمل از پدران کمترانند و در درجهٔ دوم قرار گرفته‌اند ولی خداوند با لطف خود آنها را بمقام پدران میرساند آیات زیر مطلب را روشن میکند که ملائکه دربارهٔ مؤمنان واقعی بخدا میگویند ...: « فَاغْفِرْ لِلَّذِینَ تٰابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ ... وَ أَدْخِلْهُمْ جَنّٰاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدْتَهُمْ وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبٰائِهِمْ وَ أَزْوٰاجِهِمْ وَ ذُرِّیّٰاتِهِمْ » ... مؤمن: ۷، ۸، اینکه اول

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲

بمؤمنان دعا شده و سپس آباء و ازواج و ذرّیات آمده معلوم است که آنها در رتبهٔ اول نیستند.۷- «رَبَّنٰا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی بِوٰادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ » ... ابراهیم: ۴۰ در این آیه ذریه بطور تغلیب بر زن نیز شامل است زیرا حضرت ابراهیم علیه السلام فرزندش اسمعیل و زنش هاجر را در بیابان مکه اسکان داد.و این دعا را خواند.

ذرّ:؛ ج ۳، ص: ۱۲

ذرّ: مورچه‌های ریز. اجزاء بسیار ریز غبار که در شعاع آفتاب دیده میشوند. مفرد آن ذره است مجمع- البیان ذیل آیهٔ ۴۰ نساء آنرا مورچهٔ قرمز ریز که بزحمت دیده میشود و کوچکترین مورچه‌هاست گفته و اجزاء غبار را بقول نسبت میدهد. ولی اقرب الموارد هر دو را نقل کرده است صحاح نیز معنی اولی آنرا مورچه ریز آورده است، همچنین است قول قاموس.در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۷۶ در وصف باری تعالی آمده «لا یعزب عنه قطر- الماء ... و لا مقیل الذّرّ فی اللّیلهٔ الظّلماء» یعنی شمارهٔ قطرات آب و محل استراحت مورچگان ریز در شب تاریک بر او مخفی نمی‌ماند.و در خطبهٔ ۱۶۳ آمده «سبحان من ادمج قوائم الذَّرّهٔ و الهمجهٔ» یعنی منزه است آنکه دستها و پاهای مورچهٔ ریز و مگس ریز را در جای خود قرار داد. علی هذا معنی ذرّه همان مورچهٔ ریز است. عرب چیزهای کوچک را بآن قیاس می‌کند. «فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقٰالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقٰالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ» زلزله: ۷- ۸ مثقال بمعنی سنگینی است یعنی هر که بسنگینی مورچهٔ ریز خیر یا شر انجام دهد آنرا خواهد دید. این کلمه مجموعا شش بار در قرآن مجید بکار رفته و در همهٔ آنها مقرون بکلمهٔ مثقال است.

ذرع:؛ ج ۳، ص: ۱۲

ذرع: اندازه کردن طول پارچه با ذراع. در قاموس و اقرب آمده «ذرع الثوب ذرعا: قاسه بالذراع» و ذراع چنانکه در دو کتاب فوق

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳

است از مرفق تا سر انگشت وسط دست میباشد. «وَ لَمّٰا جٰاءَتْ رُسُلُنٰا لُوطاً سِیءَ بِهِمْ وَ ضٰاقَ بِهِمْ ذَرْعاً » ... هود: ۷۷ معنی تحت اللفظی «ضاق ذرعه» این است که: اندازه گیریش تنگ آمد و از این جمله فرو ماندن و ناچار ماندن اراده میشود معنی آیه چنین است: چون فرستادگان ما پیش لوط آمدند غمگین شد و در کارشان فرو ماند زیرا بوضع قومش آشنا بود و میترسید میهمانان را که بصورت جوانها بودند از دست وی بگیرند. «ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُهٰا سَبْعُونَ ذِرٰاعاً فَاسْلُکُوهُ» حاقّه: ۳۲ یعنی سپس در زنجیریکه طول آن هفتاد ذراع است در آریدش.آیا مراد از هفتاد ذراع بودن بیان طول واقعی زنجیر است و یا مراد کثرت طول است و هفتاد گفتن مثل

«إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً» است؟بدرستی معلوم نیست گر چه احتمال اول قوی است و حمل بظاهر بهتر است. و در آن صورت قهرا میان عمل کافر و اندازهٔ زنجیر تناسبی هست. و میشود گفت که این شخص در زندگی دنیا بر زنجیرهای بسیاری بسته بود و روح و دلش و فکر و عقیده‌اش در میان زنجیرهای امیال و شهوات و خود پسندی مقید بود و همان زنجیرها در آخرت مجسم شده بلای جانش خواهد گردید، در این صورت احتمال دوم قوی است و اللّه العالم. «وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْهِ بِالْوَصِيدِ» کهف: ۱۸.یعنی: سگشان بازوهای خویش را بر آستانه گشوده است.

ذرو:؛ ج ۳، ص: ۱۴

ذرو: پراکندن، پاشیدن «فَأَصْبَحَ هَشِيماً تَذْرُوهُ الرِّياحُ» کهف: ۴۵ یعنی خشک و شکسته شد بادها آنرا پراکنده می کند. ذرو و ذری هر دو بیک معنی است فعل اولی از نصر ینصر و دومی از ضرب یضرب آمده است (اقرب). «وَ الذّارِياتِ ذَرْواً. فَالْحامِلاتِ وِقْراً.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴

فَالْجارِياتِ يُسْراً. فَالْمُقَسِّماتِ أَمْراً.إِنَّما تُوعَدُونَ لَصادِقٌ. وَ إِنَّ الدِّينَ لَواقِعٌ» ذاریات: ۱- ۶.ذاریات با واو قسم و جمع‌های دیگر با فاء آمده و نشان میدهد که سه امر بعدی نتیجهٔ اولی و یکی پس از دیگری است. راجع به این آیات به «جری» رجوع شود که بطور مشروح دربارهٔ آنها سخن رفته است.

ذعن:؛ ج ۳، ص: ۱۴

ذعن: طاعت. انقیاد (مفردات، اقرب) «وَ إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ» نور: ۴۹.اگر حق بر له ایشان باشد بسوی آن در حال طاعت و انقیاد میایند. در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۸۰ هست «نستعين به استعانهٔ ... مذعن له بالعمل و القول» از او یاری میجوئیم یاری جستن کسیکه با عمل و قول در طاعت و انقیاد اوست. ناگفته نماند: ذعن و اذعن هر دو بیک معنی است (قاموس) و این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

ذقن:؛ ج ۳، ص: ۱۴

ذقن: چانه. «إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً » ... اسراء: ۱۰۷، اذقان جمع ذقن بمعنی چانه‌هاست. در مجمع و المیزان گوید: علت اعتبار اذقان آنست که چانه در وقت سجده نزدیکترین اجزاء صورت بزمین است. در المیزان اضافه کرده: گفته شده مراد از اذقان صورتهاست و جزء بطور مجاز بر کلّ اطلاق شده است.در اقرب الموارد آمده: «خرّ لوجهه: وقع» یعنی بر رو افتاد معنی آیه چنین میشود: آنانکه پیش از نزول قرآن دانش داده شده‌اند چون قرآن بر آنها خوانده شود بر چانه‌ها بسجده میافتند مراد از آیه چنانکه المیزان گفته سجده است بقرینهٔ «سُجَّداً» و ذکر اذقان بدان جهت است که گفته شد.ولی فکر میکنم منظور از سجده تواضع و خم شدن است نه سجدهٔ متعارف یعنی آنگاه که قرآن بر آنها خوانده شود در اثر تواضع و انقیاد آنقدر بر رو می‌افتند تا چانه‌ها بزمین برسد و در آیهٔ بعدی آمده «وَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵

يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعاً» می‌بینیم که از سجده خبری نیست. «إِنّا جَعَلْنا فِي أَعْناقِهِمْ أَغْلالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ» یس: ۱۸اگر بگردن کسی زنجیر بزنند و آنقدر بگردانند تا زیر چانه‌اش برسد چنین شخصی سر ببالا خواهد ماند و قدرت پائین آوردن سر خود را نخواهد داشت. آیه تشبیه است نسبت باهل فسق و غیره یعنی: ما بگردن آنها زنجیرهائی قرار داده‌ایم که تا بچانه‌هایشان رسیده است و آنها سر ببالا گرفتگانند.اذقان فقط سه بار در قرآن آمده که نقل شد.

ذکر:؛ ج ۳، ص: ۱۵

اشاره

ذکر: یاد کردن، خواه با زبان باشد یا با قلب و هر دو خواه بعد از نسیان باشد یا از ادامهٔ ذکر (مفردات).در قاموس آمده: ذکر بکسر اول بمعنی حفظ شیء است در صحاح گفته: ذکر و ذکری خلاف نسیان است همچنین است ذکرهٔ. طبرسی در ذیل آیهٔ ۴۰ بقره فرموده: ذکر حفظ شیء و ضد آن نسیان است ... راغب میگوید: گاهی مراد از ذکر هیئت نفسانی است که شخص بواسطهٔ آن میتواند آنچه از دانائی بدست آورده حفظ کند و آن مانند حفظ است الا آنکه حفظ باعتبار نگهداشتن و ذکر باعتبار حاضر کردن آن در ذهن است. و گاهی بحضور شیء در قلب و هکذا بقول اطلاق میشود. تذکره بمعنی پند دادن و چیزی را بیاد کسی آوردن است. تذکّر از باب تفعل بمعنی یاد آوری است.ناگفته نماند معنای جامع همان یاد- آوری بقلب و بزبان است که در ابتدا گفته شد اکنون لازم است ببعضی از آیات اشاره شود: «لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً» احزاب: ۲۱ بنظر میاید مراد از ذکر در این آیه اعم از یادآوری و ذکر بزبان باشد. «كَلَّا إِنَّها تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شاءَ ذَكَرَهُ» مدّثر: ۵۵، عبس: ۱۲. یعنی آن یاد آوری است هر که بخواهد آنرا یاد کند

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶

بنظر میاید مراد یاد آوری است و شاید اعم باشد. صحبت دربارهٔ «تذکرهٔ» گذشت و خواهد آمد. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ » ... بقره: ۱۵۲. ظاهرا اعم مراد است و آیهٔ عجیب و نوید بخشی است هر که خدا را یاد کند خدا او را حتما یاد خواهد فرمود «إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ». «فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَ ما أَنْسانِيهُ إِلَّا الشَّيْطانُ أَنْ أَذْكُرَهُ » ... کهف: ۶۳ مراد از ذکر در آیه یادآوری است زیرا با نسیان مقابل آمده است. «وَ لا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ.» انعام: ۱۲۱ ذبیحه‌ایکه وقت ذبح آن نام خدا برده نشود خوردن آن حرام و در این آیه از اکل آن نهی شده است و در «ذکّی» خواهد آمد انشاء اللّه.* «أَنْ تَضِلَّ إِحْداهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْداهُمَا الْأُخْرى» بقره: ۲۸۲. تذکره بمعنی پند دادن و چیزی را یاد کسی انداختن است طبرسی در ذیل آیه فوق گفته: ذکر متعدی بیک مفعول است و اگر بباب افعال یا تفعیل بردی متعدی بدو مفعول شود معنی آیه چنین است: اگر یکی از آندو زن فراموش کند دیگری شهادت را بیاد او آورد. «فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ» ق: ۴۵. «وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ» ذاریات: ۵۵. تذکر در این آیات و نظایر آنها بمعنی یاد آوری و پند دادن است.* «أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْكُمْ ما يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَ جاءَكُمُ النَّذِيرُ» فاطر: ۳۷ تذکّر چنانکه گفته شد بمعنی توجّه و یاد آوری و پند گرفتن است شاید مراد از آن یاد آوری پی در پی باشد که یکی از معانی تفعّل است در آیات «وَ ما يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبابِ» ال عمران ۷ «وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ» ابراهیم: ۵۲. «- قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» انعام: ۱۲۶. کلمات مورد بحث همه از باب تفعّل است و باحتمال نزدیک بیقین یادآوری و پند گرفتن مداوم و پی در پی از آنها مراد است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷

و تا در آنها روی قاعدهٔ اعلال مبدل به ذال و در آن ادغام گردیده است.* «وَ قالَ الَّذِي نَجا مِنْهُما وَ ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ » ...یوسف: ۴۵ «وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ» قمر: ۱۷، ۲۲، ۳۳، ۴۰، «ادّکر» در اصل «اذتکر» است تاء افتعال بدال مبدل شده و اولی در دومی ادغام گردیده است هکذا «مدّکر» در اصل «مذتکر» است طبرسی دربارهٔ آیهٔ اول فرموده «اذّکر» با ذال نیز جایز است. بنظر میاید در «مدّکر» قبول ملحوظ است که یکی از معانی افتعال میباشد. یعنی: ما قرآن را برای یاد آوری و پند گرفتن آسان کردیم آیا پند قبول کننده‌ای هست؟* «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ» حجر: ۹ مراد از ذکر قرآن مجید است و چون قرآن یاد- آور و بیان کنندهٔ حقائق دنیا و عقبی است بدانجهت بر آن ذکر اطلاق شده است. دربارهٔ تحریف قرآن به «قرآن»

رجوع شود.

اهل الذكر؛ ج ۳، ص: ۱۷

* «وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَكَ إِلَّا رِجالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» انبياء: ۷ «وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» نحل: ۴۳.ظاهر آيات و سياق آنها نشان ميدهد كه مراد از اهل ذكر اهل كتاب از يهود و نصارى هستند مشركين مكه از اينكه بشر عادى پيغمبر مشركين مكه از اينكه بشر عادى پيغمبر شود تعجّب ميكردند و ميگفتند «ما لِهذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعامَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْواقِ لَوْ لا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيراً» فرقان: ۷.قرآن مجيد در آيات مورد بحث ميخواهد اثبات كند كه سنّت خدا بر آن قرار گرفته كه پيامبران از جنس مردم باشند و ميگويد: پيش از تو مردانى فرستاديم كه مثل تو بشر بودند و اى مشركين اگر اين مطلب را باور نداريد و نميدانيد از اهل كتاب كه به

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸

پيامبران گذشته عقيده دارند بپرسيد آنها بشما خواهند گفت كه رسولان گذشته همه از جنس بشر بوده‌اند در اين صورت رسالت رسول ما چيزى خارق عادت نيست بلكه يك امر عادى و معمولى ميباشد.هر دو آيه چنانكه الميزان گفته بيك اصل عمومى عقلائى دلالت دارند و آن وجوب رجوع جاهل بر عالم است.در بعضى از روايات آمده كه ائمه عليهم السلام فرموده‌اند: اهل ذكر مائيم. مثلا در تفسير عياشى ذيل آيهٔ دوم محمد بن مسلم از امام باقر عليه السلام نقل كرده كه بآنحضرت گفتم: در نزد ما كسانى‌اند گمان ميكنند قول خدا «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» آنها يهود و نصارى‌اند فرمود: آنوقت شما را بدين خود دعوت ميكنند. ميگويد سپس امام عليه السلام بسينهٔ خود اشاره فرمود و گفت: مائيم اهل ذكر مائيم سؤال شدگان و گويد: امام فرمود: ذكر قرآن است.در تفسير برهان ذيل آيهٔ فوق از امام باقر عليه السلام دربارهٔ «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» رسول خدا صلى اللّه عليه و آله فرمود: ذكر منم و ائمه اهل ذكرانند و قول خدا «وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ» امام باقر فرمود: مائيم قوم او و مائيم مسئول.در تفسير برهان ۲۴ روايت ديگر در اين باره نقل شده است. اينكه در روايت آمده كه حضرت فرمود: ذكر منم و ائمه اهل ذكراند مطابق آيهٔ ۱۰ سورهٔ طلاق است كه فرمود: «قَدْ أَنْزَلَ اللّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْراً رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِ اللّهِ » ... و آنگاه كه آنحضرت ذكر شد ائمه عليهم السلام نيز اهل و خانواده ذكراند و روايت اول كه فرمود: ذكر قرآن است مطابق آيهٔ «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» است كه گذشت.ناگفته نماند: ظاهر آيات گذشته چنانكه گفته شد خطاب بمشركين است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹

و مشركان كه رسول خدا صلى اللّه عليه و آله را قبول نمى‌كردند چطور ميشود به آنها خطاب كرد و گفت: از خانوادهٔ او بپرسيد و از ائمه سراغ بگيريد؟ولى اگر قطع نظر از صدر آيه فقط جملهٔ «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» را در نظر بگيريم و مورد نزول در نظر نباشد چنانكه در قواعد كلّى قرآن شأن نزول در نظر نيست در اينصورت اين يك مطلب و قاعدهٔ كلّى ميشود و مسئول هر چند بحسب مفهوم عام است ولى بحسب مصداق خاص اهل بيت حضرت رسول عليهم السلام ميباشد. زيرا اگر مراد از ذكر چنانكه از سورهٔ طلاق نقل شد حضرت رسول صلى اللّه عليه و آله باشد آنها عليهم السلام اهل و خانواده ذكراند و و اگر مراد از ذكر قرآن باشد آن ذكر است براى آنحضرت و قومش چنانكه فرموده «وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ» زخرف: ۴۴. در اينصورت آنان قوم آنحضرت و يا متيقّن از قوم اواند و آنهااند مسئول و آنحضرت آنانرا مقارق قرآن كرده و در حديث ثقلين امر به تمسّك بر آندو فرموده است.از اينكه گفته شد فساد آنچه گفته‌اند: مشركين از پيغمبر قبول نميكردند چطور از اهل بيت او قبول ميكنند؟! ظاهر و روشن گرديد اين اشكال كننده خواسته است بر روايات ايراد كند ولى گفتيم كه در روايات اگر جملهٔ «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ » ...قطع نظر از مورد و شأن نزول بررسى شود مطلب همان است كه ائمه عليهم السلام فرموده‌اند و مراجعه بروايات نشان ميدهد كه

امامان علیهم السلام فقط بآن جمله نظر داشته‌اند رجوع شود به تفسیر برهان. (این سخن از المیزان ذیل آیه ۴۳ نحل استفاده شده است). در کافی ج ۱ ص ۲۱۰ بابی منعقد فرموده که مراد از اهل ذکر ائمه علیهم السلام‌اند و در آن ۹ روایت در این زمینه نقل شده است.* «فَالتّالِیاتِ ذِکْراً إِنَّ إِلهَکُمْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰

لَواحِدٌ» صافات: ۳ راجع باین آیه به «تلی» رجوع شود.* «إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ ذلِکَ ذِکْرى لِلذّاکِرِینَ» هود: ۱۱۴ یعنی نیک‌ها زشت‌ها را از بین میبرند این تذکری است بر پند گیرندگان «ذکری» مصدر و بمعنی یاد آوری است و ۲۳ بار در قرآن مجید آمده است.* «هَلْ أَتى عَلَى الْإِنْسانِ حِینٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ یَکُنْ شَیْئاً مَذْکُوراً» دهر: ۱ مواد بدن انسان از اول در عالم بوده و هست ولی روزگارانی گذشت که انسان شیء معلومی در جهان نبود و چیز یاد شده بشمار نمیرفت.

ذکر:؛ ج ۳، ص: ۲۰

ذکر: (بر وزن فرس) نر. مقابل ماده «وَ لَیْسَ الذَّکَرُ کَالْأُنْثى» آل عمران: ۳۶. یعنی پسر مثل دختر نیست (راجع بنذر زن عمران) «یا أَیُّهَا النّاسُ إِنّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثى وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّهِ أَتْقاکُمْ» حجرات: ۱۳ «وَ ما خَلَقَ الذَّکَرَ وَ الْأُنْثى. إِنَّ سَعْیَکُمْ لَشَتّى» لیل: ۳.موضوع نر و مادگی که در «زوج» خواهد آمد از اسرار عجیب این جهان است.* «ثَمانِیَةَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَیْنِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَیْنِ قُلْ آلذَّکَرَیْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَیَیْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَیْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَیَیْنِ» انعام: ۱۴۳ در «آلذَّکَرَیْنِ» همزهٔ استفهام است که با «الذکرین» با هم خوانده میشود و مراد از «الذّکرین» جنس نر از گوسفند و بز است و مراد از «الانثیین» مادهٔ آندو است یعنی: هشت جفت بر شما حلال کرده از گوسفند دو جفت نر و ماده و از بز دو جفت نر و ماده بگو آیا دو لنگه نر را حرام کرده یا دو لنگه ماده را یا آنچه را رحمهای دو ماده شامل است.مراد از هشت جفت هشت لنگه است که چهار جفت میشود چهار لنگه در این آیه ذکر شده و چهار لنگهٔ دیگر در آیهٔ بعد که عبارتند نر و ماده از شتر و گاو.ذکور و ذکران جمع ذکر است مثل «یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ إِناثاً وَ یَهَبُ لِمَنْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱

یَشاءُ الذُّکُورَ أَوْ یُزَوِّجُهُمْ ذُکْراناً وَ إِناثاً وَ یَجْعَلُ مَنْ یَشاءُ عَقِیماً» شوری: ۴۹، ۵۰ یعنی: بآنکه بخواهد دختران و بآنکه بخواهد پسران میدهد یا میان پسران و دختران را جمع میکند و از هر دو میدهد و آنکه را بخواهد نازا میکند نه میزاید و نه برای او فرزندی زائیده میشود. در المیزان آمده: تزویج بمعنی جمع است علیهذا معنای «یُزَوِّجُهُمْ» جمع میکند است. قول حضرت لوط که بقوم خویش فرمود «أَ تَأْتُونَ الذُّکْرانَ مِنَ الْعالَمِینَ» شعراء: ۱۶۵ پسران و مردان را شامل است یعنی آیا بجنس مرد تمایل میکنید و زنان را کنار میگذارید؟!!

ذکو:؛ ج ۳، ص: ۲۱

ذکو: ذکاهٔ و تذکیهٔ هر دو بمعنی ذبح حیوان است در اقرب الموارد آمده «ذکّی الذبیحهٔ: ذبحها» این کلمه معانی دیگر هم دارد ولی در قرآن فقط یکبار آنهم در ذبح حیوان بکار رفته است «وَ ما أَکَلَ السَّبُعُ إِلّا ما ذَکَّیْتُمْ» مائده: ۳ یعنی نیمخوردهٔ درنده بر شما حرام است مگر آنچه پیش از مردنش آنرا ذبح کنید و آن در صورتی است که قبل از مردن از درنده گرفته و ذبح شرعی کنند که حلال است. و شاید مراد آن باشد که قبلا ذبح شده باشد. بعد مقداری از آنرا درنده خورده است که بقیه حلال می‌باشد.ذبح شرعی شرایطی دارد که در کتب فقه مذکور است. از جملهٔ شرایط که در قرآن مجید ذکر شده ذکر نام خدا هنگام سر بریدن است که در «ذکر» گذشت و نیز اگر با خفه شدن یا چوب زدن یا از بلندی افکندن یا بشاخ زدن یا برای بتها کشته شده باشد حرام است. (مائده:

۳).

ذلل:؛ ج ۳، ص: ۲۱

ذلل: ذلّ (بضم اول) و ذلّة (بکسر اول) بمعنی خواری و ضدّ عزّت است (صحاح- قاموس). ذلّ (بکسر اول) بمعنی رام شدن است چنانکه در صحاح گوید و ذلیل شخصی است که آشکارا خوار باشد و ناقهٔ ذلول شتر رام است. در قاموس گوید: ذلّ با ضم و گاهی با کسر آید و بمعنی نرمی است راغب میگوید: ذلّ با ضمّ آنست که از روی قهر باشد و با کسر آنست که بعد از سختی و چموشی باشد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲

قول صحاح با استعمال قرآن بیشتر میسازد. «فَتَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزیٰ» طه: ۱۳۴ یعنی پیش از آنکه ذلیل و خوار گردیم از آیات تو پیروی کنیم. «وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ » ... آل عمران: ۲۶ «وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ وَلِیٌّ مِنَ الذُّلِّ» اسراء: ۱۱۱ یعنی در حکومت شریک و از ذلت یاری نداشته است و ذلیل و خوار نبوده که حاجت بولیّ داشته باشد. «سَیَنالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّةٌ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا» اعراف: ۱۵۲ بآنها از پروردگارشان غضب و خواری میرسد در زندگی دنیا. کلمهٔ ذلّة هفت بار در قرآن آمده است. «اذلة» جمع ذلیل است بمعنی خواران مثل «وَ جَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِها أَذِلَّةً» نمل: ۳۴ یعنی: عزیزان اهل آنرا ذلیل میکنند و مثل «لَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْها أَذِلَّةً» نمل: ۳۷ و نیز جمع ذلول آمده بمعنی رامها و نرمها نحو «أَذِلَّةٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ أَعِزَّةٍ عَلَی الْکافِرِینَ» مائده: ۵۴ یعنی: بر مؤمنان نرم و رام و بر کفار عزیز و تنداند. چنانکه ذلل (بر وزن عنق) نیز جمع ذلول است مثل «وَ أَوْحیٰ رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً ... ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ ذُلُلًا» نحل: ۶۹ بعقیدهٔ مجاهد «ذُلُلًا» صفت «سُبُلَ» و حال است از آن. یعنی: براههای خدایت وارد شو در حالیکه آسان و رامانـد و از دیگری نقل شده که صفت «النَّحْلِ» است. در این صورت جمع آمدن، ظاهرا برای آن باشد که از نحل جنس مراد است.اذلّ اسم تفضیل ذلّت است نحو «لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ »... منافقون: ۸ یعنی: عزیزتر حتما ذلیلتر را از مدینه بیرون میکنند. این سخن عبد اللّه ابی است لعنه اللّه «إِنَّ الَّذِینَ یُحَادُّونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ أُولٰئِکَ فِی الْأَذَلِّینَ» مجادله: ۲۰.یعنی آنانکه با خدا و رسول مخالفت میکنند آنها در ردیف ذلیلترانند.* «ضُرِبَتْ عَلَیْهِمُ الذِّلَّةُ »...

بقره:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳

۶۱، آل عمران: ۱۱۲ دربارهٔ این دو آیه در «حبل» بطور تفصیل سخن گفته‌ایم.* «هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِی مَناکِبِها وَ کُلُوا مِنْ رِزْقِهِ» ملک: ۱۵ یعنی او کسی است که زمین را برای شما آرام گردانید پس در شانه‌های آن راه بروید و از روزی خدا بخورید. با آیه فوق بحرکت زمین استدلال کرده‌اند زیرا ذلول بمعنی مرکوب رام است و دابهٔ ذلول مرکوبی را گویند که چموش نیست و آرام است.زمین نیز مرکوب آرام است و حرکت میکند و در مرکوب حرکت ملحوظ است. این در صورتی است که ذلول فقط بمرکوب گفته شود در نهج البلاغه خطبهٔ ۳۱ آمده «یَرْکَبُ الصَّعْبَ وَ یَقُولُ هُوَ الذَّلُولُ» و نیز در قرآن آمده «إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْأَرْضَ» بقره: ۷۱.در کتاب آغاز و انجام جهان از کلمهٔ مناکب که بمعنی شانه‌ها است استدلال شده بکرویّت زمین.این استدلال کاملا صحیح است زیرا رفتن در شانه‌های زمین در صورتی صحیح است که همه جای آن شانه‌های آن باشد و آن در صورتی است که کروی باشد چنانکه با تأمل روشن خواهد شد.* «ذَلَّلْناها لَهُمْ» یس: ۷۲ یعنی: چهارپایان را بر آنها رام کردیم «وَ ذُلِّلَتْ قُطُوفُها تَذْلِیلًا» انسان: ۱۴ یعنی چیدن میوه‌های بهشت بر آنها رام و سهل شده است.

ذمّ:؛ ج ۳، ص: ۲۳

ذمّ: نکوهش. خلاف مدح. در اقرب گوید: ذمّ خلاف مدح و عیب است. و آن مصدر و اسم هر دو بکار رفته است «لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوماً مَخْذُولًا» اسراء: ۲۲ یعنی با خدا معبود دیگری مگیر و گرنه نکوهیده و خوار گردی. «مذموم» سه بار در قرآن آمده است: اسراء: ۲۲، ۱۸ قلم: ۴۹.

ذمّة:؛ ج ۳، ص: ۲۳

ذمّة: (بکسر اول) عهد و پیمان «لَا یَرْقُبُوا فِیکُمْ إِلًّا وَ لَا ذِمَّةً ...- لَا یَرْقُبُونَ فِی مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لَا ذِمَّةً» توبه: ۸- ۱۰

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴

یعنی دربارهٔ هیچ مؤمن قرابت و پیمانی را رعایت نمیکنند. در اقرب گوید «الذّمّة: العهد و الامان و الضّمان» ذمّی از فرق یهود و نصاری آنکس را گویند که در پناه اسلام است و با مسلمانان پیمان و عهد بسته است.در نهج البلاغه نامهٔ ۵۳ که عهد مالک اشتر است آمده «و منها اهل الجزیة و الخراج من اهل الذّمّة و مسلمة النّاس» این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده که نقل شد.

ذنب:؛ ج ۳، ص: ۲۴

ذنب: (بر وزن فلس) گناه. ناگفته نماند: ذنب (بر وزن فرس) بمعنی دم حیوان و غیره است و ذنب (بر وزن عقل) در اصل بمعنی گرفتن دم حیوان و غیره است. هر فعلیکه عاقبتش وخیم است آنرا ذنب گویند زیرا که جزای آن مانند دم حیوان در آخر است و لذاست که بگناه تبعه گویند که جزایش در آخر و تابع آن است (مفردات) «وَ لَهُمْ عَلَیَّ ذَنْبٌ فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ» شعراء: ۱۴ برای آنها در عهدهٔ من گناهی است میترسم مرا بکشند. جمع ذنب ذنوب بر وزن عقول است نحو «إِنَّ اللّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً» زمر: ۵۳ «وَ کَفی بِهِ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِیراً» فرقان: ۵۸. «إِنّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً. لِیَغْفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ یُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکَ وَ یَهْدِیَکَ صِراطاً مُسْتَقِیماً.وَ یَنْصُرَکَ اللّهُ نَصْراً عَزِیزاً» فتح: ۱- ۳ غرض از «ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَ ما تَأَخَّرَ» یعنی چه؟! آیا رسول خدا گناهی داشت تا آمرزیده شود؟! و آنگهی فتح مکه چه تناسبی با غفران ذنب دارد تا خدا بفرماید برای تو مکه را فتح کردیم تا گناهان تو را بیامرزیم؟! و ایضا غفران گناهان گذشته و آینده یعنی چه؟! بخشوده شدن گناهان گذشته طبیعی و عادی است ولی گناهان آینده که هنوز واقع نشده‌اند چطور بخشوده میشوند؟! اولا باید دانست: باحتمال نزدیک بیقین مراد از «ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَ ما تَأَخَّرَ» گناهان دور و نزدیک است نه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵

گناهانی که در گذشته واقع شده و در آینده واقع خواهد شد. و بعبارت اخری: گناهانی که از مدتها قبل واقع شده و گناهانی که تازه انجام گرفته است. این سخن کاملا طبیعی است و احتیاج بآن تأویل رکیک ندارد که بگوئیم: یعنی گناهان گذشته را می‌بخشد و توفیق میدهد که در آینده گناه نکنی.در روایت نیز که این تعبیر آمده باشد بنا بر احتمال فوق گناهان دور و نزدیک مراداند. این احتمال را خداوند ببرکت قرآن بر من الهام فرموده و در جای دیگر ندیده‌ام.ثانیا در آیات دیگر نیز بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله نسبت ذنب داده شده که لازم است دقت شود مثل «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ بِالْعَشِیِّ وَ الْإِبْکارِ» غافر: ۵۵ بنظر میاید مراد از این ذنب خیالاتی است که دربارهٔ توفیق و پیشرفت اسلام بقلب مبارک آنحضرت راه میافت که آیا این دین پیش میرود؟ لذا خدا فرموده: صبر کن وعدهٔ خدا حق است و برای گناهت که در دل تو رفت و آمد میکند استغفار کن. نظیر این سخن آیهٔ ۲۱۴ بقره است که میگوید: «مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتّی یَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ مَتی نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِیبٌ» میفرماید بهنگام بأساء و ضراء متزلزل شدند تا جائیکه رسول و مؤمنان گفتند: یاری خدا کی خواهد آمد. این گرچه حکایت حال گذشتگان است ولی چون خطاب بمؤمنین است حکایت از حال آنها نیز دارد و آنگهی رسول من حیث هو

بتصریح آیه چنین حال را دارد و آن شامل حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله هم میشود.در آیهٔ دیگر آمده «فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ» محمد: ۱۹ شاید مراد از این ذنب نیز همان تنگی سینهٔ آنحضرت باشد که فرموده: «فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعْضَ ما يُوحىٰ إِلَيْكَ وَ ضائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ» هود: ۱۲ و نیز فرموده «كِتابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» اعراف: ۲ در سورهٔ یوسف آیهٔ ۱۰۹

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶

فرموده: پیش از تو مردانی فرستادیم و بآنها وحی میکردیم ... آیا در زمین سیر نکردند تا عاقبت پیشینیان را بنگرند ... آنگاه فرموده «حَتّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جاءَهُمْ نَصْرُنا فَنُجِّيَ مَنْ نَشاءُ وَ لا يُرَدُّ بَأْسُنا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ».ظاهر آنست که ضمیر «ظَنُّوا، ... أَنَّهُمْ،... كُذِبُوا» همه راجع به «الرّسل» است و معنی چنین میشود: تا آنگاه که پیامبران مأیوس شدند و خیال کردند که وعدهٔ عذاب درست نبوده یاری ما بآنها رسید. آیا چنین خیالی در ذهن پیامبران خطور میکند؟! و آیا این عبارت اخرای آنست که فرموده «وَ زُلْزِلُوا حَتّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتىٰ نَصْرُ اللّٰهِ؟! و اللّه العالم.در المیزان سه ضمیر گذشته را به مردم بر گردانده و فرموده: یعنی چون رسل از ایمان مردم مأیوس شدند و مردم پنداشتند که پیامبران بدروغ وعدهٔ عذاب داده‌اند آنگاه یاری ما آمد. راجع بمرجع سه ضمیر و اینکه راجع بمردم است با آیهٔ ۲۷ هود که دربارهٔ قصهٔ نوح آمده که مردم بنوح گفتند «بَلْ نَظُنُّكُمْ كاذِبِينَ» و فرعون بموسی گفت «إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا مُوسىٰ مَسْحُوراً» اسراء: ۱۰۱ استدلال کرده است و اللّه العالم. اینک میرسیم بآیهٔ «إِنّا فَتَحْنا» بنظر نگارنده حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله دربارهٔ توفیق و پیشرفت اسلام ناراحتی‌ها و تنگی‌های خاطر داشت چنانکه خداوند بارها فرموده «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ» غافر: ۵۵ «وَ اصْبِرْ وَ ما صَبْرُكَ إِلّا بِاللّٰهِ ... وَ لا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمّا يَمْكُرُونَ» نحل: ۱۲۷ «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَ لا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لا يُوقِنُونَ» روم: ۶۰.این آیات همه برای رفع دلتنگی آنحضرت و برای تسلیت اوست. و چون مکه فتح شد و بت پرستی متلاشی گردید این وعده‌ها جای خود را گرفت و آنحضرت خاطرش آرام و مطمئن گردید که دیگر دستی بالای دست اسلام نیست و معبودات باطل ناپدید شدند و کلمهٔ عالمگیر و دلنواز

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷

لا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ مانند کوه استواری سینه بزمین زد لذا خداوند فرمود: برای تو فتحی آشکار پیش آوردیم تا گناهان دور و نزدیکت را (که همان خیالات بوده باشد) بیامرزیم و دیگر آن خیالات بذهن تو نیاید آخرین سوره‌ایکه بآنحضرت نازل شده سورهٔ نصر است که فرموده «إِذا جاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَيْتَ النّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللّٰهِ أَفْواجاً. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كانَ تَوّاباً».یعنی چون یاری خدا و فتح آمد و دیدی که مردم فوج فوج بدین خدا داخل میشوند خدا را تسبیح و حمد بگوی و آمرزش بطلب. طلب آمرزش دیگر برای چیست؟! یعنی حالا که با چشم خود دیدی دین جای خود را گرفت و بعوض یک یک، گروه گروه داخل دین میشوند و وعدهٔ خدا عملی شد دیگر از آن خیالات که داشتی آمرزش بخواه؟مفسران در تقریب آیهٔ شریفه اقوالی دارند که از نظر نگارنده قانع کننده و دلچسب نیست و بآنچه گفته‌ام اعتماد دارم.بعضی از بزرگان فتح را صلح حدیبیه گرفته و از آیات سوره که صلح مزبور را یادآوری میکند استمداد کرده است. ناگفته نماند گرچه در آیات این سورهٔ راجع بصلح حدیبیه مطالبی هست ولی بعید بنظر میرسد مراد صلح باشد در روایت امام رضا علیه السّلام آمده که فتح مکه فرموده‌اند.و اگر مراد از فتح، جریان حدیبیه باشد باز سخن ما بقوت خود باقی است و صلح حدیبیه سبب آرامش خاطر آنحضرت گردید و دید که وعده‌های خدا بتدریج جای خود را میگیرد و اللّه العالم.* «فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ» رحمن: ۳۹، بنظر میاید مراد از این سؤال، سؤال استفهام است یعنی از کسی پرسیده نمیشود تو چه کاره بوده‌ای زیرا خداوند بهمه چیز داناست و آنگهی فرموده «يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لا تَخْفىٰ مِنْكُمْ خافِيَةٌ» حاقة:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸

۱۸. و فرموده «يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ. فَما لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لا ناصِرٍ» طارق: ۹ و ما بعد آیه ما نحن فیه این آیه است که «يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ » ... یعنی: گناهکاران با علامت خود شناخته میشوند مشروح این سخن در «سئل» خواهد آمد انشاء اللّه.

ذنوب:؛ ج ۳، ص: ۲۸

ذنوب: (بفتح اوّل) «فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوباً مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحابِهِمْ فَلا يَسْتَعْجِلُونِ» ذاریات: ۵۹ راغب ذنوب را اسب دراز دم و دلو دمدار گفته و میگوید بطور استعاره در معنای نصیب بکار میرود یعنی برای ستمگران نصیبی از عذاب هست مانند نصیب ستمگران گذشته پس عجله نکنند.طبرسی آنرا دلو پر از آب گفته و آنگاه نصیب معنی کرده است. ابن- اثیر در نهایه آنرا دلو بزرگ گفته و از بعضی نقل میکند که ذنوب نمیگویند مگر آنکه آب داشته باشد و گوید در حدیث بول اعرابی آمده که «امر بذنوب من ماء فاریق علیه» یعنی دستور داد تا دلوی پر از آب بر آن ریخته شد.صحاح آنرا اسب دراز دم، نصیب، دلو پر از آب و غیره گفته است.قاموس: اسب دم کلفت، روز پر شر، دلویکه آب دارد. نصیب و غیره معنی کرده است.بهر حال مراد از آن در آیهٔ شریفه نصیب است و اعتباریکه در ذنب گذشت در آن نیز جاری و نصیب عذاب را ذنوب گفته‌اند زیرا مثل دم در آخر است.

ذهاب:؛ ج ۳، ص: ۲۸

ذهاب: رفتن. فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْراهِيمَ الرَّوْعُ» هود: ۷۴ اگر با باء متعدی شود معنای بردن میدهد مثل «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» بقره: ۱۷. خدا نور آنها را برد با باب افعال نیز متعدی میشود نحو «وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ» فاطر: ۳۴. ذاهب: رونده «قالَ إِنِّي ذاهِبٌ إِلى رَبِّي» صافّات: ۹۹.

ذهب:؛ ج ۳، ص: ۲۸

ذهب: طلا- وَ الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لا يُنْفِقُونَها فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ» توبه: ۳۴، سخن ما دربارهٔ طلا در کنز خواهد آمد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹

انشاء اللّه.ناگفته نماند بموجب روایات اسلامی و فتوای فقها، زینت با طلا و پوشیدن آن برای مردان حرام و برای زنان بلا مانع است برای نمونه یک روایت از حضرت صادق علیه السّلام نقل میشود ... « و جعل الذّهب فی الدّنیا زینهٔ النّساء فحرّم علی الرّجال لبسه و الصّلوهٔ فیه » (... وسائل ابواب لباس المصلی باب ۳۰).ولی آیات شریفه صریح‌اند در اینکه اهل بهشت اعم از زنان و مردان از طلا استفاده میکنند «يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ يَلْبَسُونَ ثِياباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ» کهف: ۳۱ همچنین است آیهٔ ۲۳ حج، و ۳۳ فاطر، و ۷۱ زخرف.

ذهول:؛ ج ۳، ص: ۲۹

ذهول: نسیان و غفلت (صحاح) «يَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ» حج: ۲ یعنی روزی آن زلزله را بینی که هر شیرده (اعمّ از زن و غیره) از بچّهٔ شیرخوار غفلت میکند. راغب میگوید: ذهول شغلی است که موجب نسیان و اندوه باشد.در نهج البلاغه خطبهٔ ۲۱۹ آمده «حتّی فتر معلّله و ذهل ممرّضه» یعنی تا جائیکه تسلیت دهنده‌اش خسته و پرستارش غفلت کند.در صحیفهٔ سجادیه دعای ۲۷ آمده «و اذهل قلوبهم عن الاحتیال» یعنی: قلوب و افکار مشرکان را از چاره- جوئی غافل ساز.این کلمه در کلام اللّه عظیم فقط یکبار آمده است.

ذو:؛ ج ۳، ص: ۲۹

ذو: کلمه‌ای است بمعنی صاحب مثل «وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ» بقره: ۱۰۵. یعنی خدا صاحب فضل بزرگی است. و آن دائم الاضافه است و پیوسته باسم ظاهر اضافه میشود و اضافه شدنش بضمیر نادر و شاذ است.حالت رفع آن با واو است چنانکه گذشت و حالت نصبش با الف مثل «وَ آتِ ذَا الْقُرْبیٰ حَقَّهُ وَ الْمِسْکِینَ » ... اسراء: ۲۶. و حالت جرّش با یاء نحو «وَ الْجارِ ذِی الْقُرْبیٰ وَ الْجارِ الْجُنُبِ» نساء: ۳۶.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰

تثنیهٔ آن ذوان است نحو «یَحْکُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ» مائده: ۹۵ «وَ أَشْهِدُوا ذَوَیْ عَدْلٍ مِنْکُمْ» طلاق: ۲. جمع آن ذوون است مثل «وَ آتَی الْمالَ عَلیٰ حُبِّهِ ذَوِی الْقُرْبیٰ وَ الْیَتامیٰ » ... بقره: ۱۷۷.

ذات:؛ ج ۳، ص: ۳۰

ذات: مؤنّث ذو است بمعنی صاحب نحو «إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ» آل عمران: ۱۱۹ موصوف آن جمع است لذا مؤنث آمده یعنی: خدا بچیزهائیکه در سینه‌هاست و مصاحب سینه‌هاست داناست. این کلمه ۳۰ بار در قرآن آمده است «وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُکِ» ذاریات: ۷. چون سماء مؤنث است لذا وصف آن ذات آمده.تثنیهٔ آن ذواتان و جمعش ذوات است نحو «وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ ...ذَواتا أَفْنانٍ» رحمن: ۴۹. هر که از مقام پروردگار خویش بترسد دو بهشت دارد ... هر دو دارای شاخه‌هاست.اما جمع آن در کلام مجید بکار نرفته است.ناگفته نماند: ذات گاهی بمعنی طرف، حال و نفس الشیء آمده نحو «تَتَزاوَرُ عَنْ کَهْفِهِمْ ذاتَ الْیَمِینِ» کهف: ۱۷. یعنی از کهف آنها بطرف راست میل میکند و نحو «وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَیْنِکُمْ » ... انفال: ۱. یعنی حالیکه در میان خویش دارید اصلاح کنید. در اقرب الموارد پس از شمردن موارد استعمال آن میگوید در اکثر این عبارات راجح آنست که ذات همان ذات بمعنای صاحب باشد.

ذود:؛ ج ۳، ص: ۳۰

ذود: طرد و دفع «وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَیْنِ تَذُودانِ» قصص: ۲۳.یعنی نزدیک آنها دو زن را دید که گوسفندان خود را از مخلوط شدن با گوسفندان دیگر کنار و دفع میکردند در نهج حکمت ۳۶۸ آمده «انّ اللّه سبحانه وضع ... العقاب علی معصیته ذیادهٔ لعباده عن نقمته» خدای سبحان عقاب را بر گناه گذاشته تا بندگان را از نقمت خویش کنار و دور کند.در صحیفهٔ سجادیه دعای ۴۲ دربارهٔ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱

قرآن آمده «حَتّیٰ یَکُونَ لَنا ... عَنْ سُخْطِکَ وَ تَعَدّی حُدُودِکَ ذِیاداً» تا ما را از غضب تو و تجاوز بحدود تو کنار کننده باشد. این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

ذوق:؛ ج ۳، ص: ۳۱

ذوق: چشیدن. «فَذاقَتْ وَبالَ أَمْرِها» طلاق: ۹ یعنی سنگینی و نتیجهٔ کار خود را چشید. بیشتر استعمال آن در قرآن دربارهٔ عذاب است و گاهی در رحمت نیز بکار رفته مثل «وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ رَحْمَةً مِنّا مِنْ بَعْدِ ضَرّاءَ » ... فصلت: ۵۰.* «فَکَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللّهِ فَأَذاقَهَا اللّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ » ... نحل: ۱۱۲.دربارهٔ اضافه لباس بجوع و خوف در المیزان میگوید آن دلالت بر احاطه و شمول دارد یعنی

گرسنگی و ترس بهمهٔ آنها رسید و احاطه کرد چنانکه لباس بدن را احاطه میکند.راغب میگوید: استعمال آن در قلیل است زیرا که بکثیر، خوردن اطلاق میشود نه چشیدن در قرآن دربارهٔ عذاب آمده در عرف هر چند در قلیل معروف است ولی صلاحیت دارد که از آن کثرت نیز اراده شود.و نیز آمده «كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ» آل عمران: ۱۸۵، انبیاء: ۳۵، عنکبوت: ۵۷.

ذیع:؛ ج ۳، ص: ۳۱

ذیع: آشکار شدن. «وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ» نساء: ۸۳. چون چیزی از ایمنی و یا ترس بآنها رو آورد آنرا آشکار و منتشر میکنند.در نهج البلاغه نامهٔ ۴۸ بمعاویه نوشته «و انّ البغی و الزّور یذیعان بالمرء فی دینه و دنیاه» یعنی تجاوز و باطل شخص را در دین و دنیایش مشهور و رسوا میکنند. در اقرب آمده «اذاع سّرهٔ: اظهره» و الحمد للّه و هو خیر ختام.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲

ر؛ ج ۳، ص: ۳۲

راء:؛ ج ۳، ص: ۳۲

راء: دهمین حرف از حروف الفبای عربی و دوازدهمین حرف الفبای فارسی است، بتنهائی معنائی ندارد و جزء کلمه واقع میشود و در حساب ابجد بجای عدد دویست است.

رأس:؛ ج ۳، ص: ۳۲

رأس: سر. «وَ أَلْقَى الْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ» اعراف: ۱۵۰.یعنی الواح را انداخت و سر برادرش را گرفت بسوی خود میکشید «ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ» دخان: ۴۸.جمع آن رؤس است نحو «وَ إِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوالِكُمْ » ... بقره: ۲۷۹. «إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ. طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ» صافّات: ۶۵.در این آیه میوهٔ درخت زقوم به سرهای شیاطین تشبیه شده است بعقیدهٔ المیزان این تشبیه بعنایت آنست که در اوهام مردم شیاطین در اقبح صورت مصور است چنانکه ملک در احسن صورت.علی هذا معنی آیه آنست که میوهٔ آن هر چه بیشتر کریه و ناخوش آیند و نفرت آور است و نیز بعقیدهٔ المیزان مشبّه به در اذهان مردم مصور و موجود است و این سخن تشبیه بشیء نامعلوم نیست. این نظر، سومین وجهی است که مجمع البیان در توجیه تشبیه فوق آورده است و نیز در مجمع نقل شده که رؤس الشیاطین میوهٔ درختی است که استن نام دارد و آن شبیه بانسان است. کشاف نیز همینطور گفته است.ناگفته نماند: در اشعار عرب هست که امرء القیس گفته:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳

أ یقتلنی و المشرفیّ مضاجعی و مسنونهٔ زرق کانیاب اغوال یعنی آیا آنمرد مرا میکشد حال آنکه شمشیر مشرفی و نیزهٔ کبود سنان همچون دندان غولها همخوابهٔ من و در کنار من است.در این شعر سنان نیزه بدندان غول تشبیه شده حال آنکه کسی غول را ندیده است ولی چون نیش غول در اذهان مجسّم است، آن مصحح تشبیه است این شعر در مجمع ذیل آیهٔ فوق و نیز در کتاب مطول تفتازانی مذکور است.

رأفهٔ:؛ ج ۳، ص: ۳۳

رأفهٔ: «وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ» نور: ۲. صحاح و اقرب الموارد، و طبرسی در ذیل آیهٔ ۱۴۳ بقره رأفهٔ را رحمت شدید

گفته‌انـد و آن یکی از دو معنی قـاموس است.ولی راغب آنرا رحمت و مهربـانی مطلق گفته. در المیزان ذیل آیـهٔ ۱۴۳ بقره میگوید: فرق مـا بین رأفت و رحمت با آنکه هر دو در معنی شـریکند آنست که رأفت مخصوص بکسـی است که مبتلی و گرفتار باشـد ولی رحمت اعمّ است بمبتلی و غیر آن.ابن اثیر در نهایه رأفت را اخصّ گرفته و گوید: رحمت هم در شیء محبوب آید و هم در مکروه از روی مصـلحت ولی رأفت فقـط در محبوب است.خلاـصه آنکه فرق میـان آنـدو در شـدّت و ضـعف و یا در گرفتار و غیر گرفتار است. و نسـبت میـان آنـدو اعمّ و اخص مطلق است. ولی بنظر میایـد که فرق دوم بهتر است.و آیه‌ایکه در ابتـداء نقل شـد مؤیـد این سخن است زیرا مرد و زن زناکار آنگاه که تازیانه زده میشوند گرفتار و در مصیبت‌اند لذا فرموده «وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ».

رءوف:؛ ج ۳، ص: ۳۳

رءوف: از اسـماء حسـنی است و یـازده بـار در قرآن مجیـد آمـده است.دو بار تنها و نه بار توأم با رحیم «وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ» آل عمران: ۳۰. همچنین آیهٔ ۲۰۷ بقره.در ده محل از یازده محل فوق صفت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴

خداوند و در یک محل صفت حضرت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله آمده است و آن آیهٔ ۱۲۸ توبه است که فرموده «لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ».آیـاتیکه رءوف در آنهـا تـوأم بـا رحیم آمـده اسـت عبارت‌انـد از «إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ» بقره: ۱۴۳ و تـوبه: ۱۱۷، نحل: ۷ و ۴۷، حج: ۶۵، نور: ۲۰، حدید: ۹، حشر: ۱۰.در این آیـات باحتمـال قوی مراد آنست که خداونـد بعموم اعمّ از گرفتـار و غیر آن مهربـان است ناگفته نمانـد در «رحم» خواهـد آمـد که رأفت خـدا بمعنی تـأثر و رقّت قلب نیست چنـانکه در بشـر است و رأفت خـدا همان نعمتهای خـداست که خوان کرمش برای عموم گسترده است و از رأفت بزرگش هدایت خلق بوسیله فطرت و پیامبران است.

رأی:؛ ج ۳، ص: ۳۴

رأی: دیدن. دانسـتن. نگاه کردن «فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأى كَوْكَباً قالَ هذا رَبِّي» انعام: ۷۶. یعنی چون شب او را فرا گرفت ستاره‌ای دیـد گفت: این پروردگـار من است. «فَلَمَّا رَأى قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ» یوسف: ۲۸.ارباب ادب گفته‌انـد: چـون رأی بـدو مفعـول متعـدی شود بمعنی علم آیـد نحو «وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَ يَهْدِي إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» سباء: ۶. «الَّذِي أُنْزِلَ» مفعـول اول و «هُوَ الْحَقَّ» مفعـول دوم «يَرَى» است یعنی: آنـانکه دانش داده شده‌اند میدانند آنچه بتو نازل شده حق است و مثل «إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مالًا وَ وَلَداً» کهف: ۳۹.یاء محذوف، مفعول اول و «أَقَلَّ... » مفعول دوم آن است یعنی: اگر مرا از خودت در مـال و ولـد کمتر میـدانی.و چون با الی متعـدی شود معنی نگاه کردن میدهـد که موجب عبرت باشد (مفردات) نحو «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ» بقره:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵

۲۴۳. طبرسـی فرموده رؤیت در اینجا بمعنی علم است ولی بهتر است بمعنی نگاه کردن باشـد زیرا در آنصورت معنای «الی» درسـت خواهـد بود یعنی: آیا بآنانکه هزاران نفر بودند از دیارشان خارج شدند نگاه نکردی؟منظور نگاه عبرت است گر چه منظور الیهم در وقت نزول آیه نبودند ولی نگاه عبرت با شـنیدن اخبار آنها نیز صـحیح است علی هذا هر کجا که رأی با الی متعدی باشد معنی نگاه کردن درست است. مگر در بعضـی از آیـات «أ رأیت» جـاری مجرای «اخبرنی» آمـده و بـآن کاف خطاب برای تأکیـد ضـمیر داخل میشود نحو «أَ رَأَيْتَكَ هذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ» اسـراء: ۶۲. یعنی: بمن خبر ده از این که بر من برتری دادی. طبرسـی تصـریح کرده که این کـاف فقط برای تأکیـد خطاب و نیز حرف خطاب است و اسم نیست که مفعول أ رأیت باشـد. در اقرب نیز چنین است. همچنین

است «أ رأیتم» و «أ رأیتکم» بمعنی: خبر دهید است «قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَتاکُمْ عَذابُهُ بَیاتاً أَوْ نَهاراً ما ذا یَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ» یونس: ۵۰. «قُلْ أَ رَأَیْتَکُمْ إِنْ أَتاکُمْ عَذابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ یُهْلَکُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ» انعام: ۴۷.رأی چون بباب افعال رود پیوسته دو مفعول خواهد داشت مثل «وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً لَفَشِلْتُمْ» انفال: ۴۳. یعنی اگر آنها را بتو در حال کثرت نشان میداد البته سست و متفرق میشدید ظاهر آنست که «کَثِیراً» حال است از ضمیر «هم». «تَرائی» دیدن یکدیگر است نحو «فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ قالَ أَصْحابُ مُوسی إِنَّا لَمُدْرَکُونَ» شعراء: ۶۱. چون دو جمع (فرعونیان و یاران موسی) یکدیگر را دیدند اصحاب موسی گفتند: ما گرفتار شدگانیم. «رئاء» بکسر اول بمعنی تظاهر و نشان دادن بغیر است (اقرب) و آن این است که کار خوبی انجام دهد و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۶

قصدش تظاهر و نشان دادن بمردم باشد نه برای تقرّب بخدا «لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِکُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذی کَالَّذِی یُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ» بقره: ۲۶۴. صدقات خود را با منّت گذاشتن و اذیت باطل نکنید مثل آنکسکه مال خویش برای تظاهر بمردم خرج میکند که خرج چنین شخص نیز باطل است. «الَّذِینَ هُمْ یُراؤُنَ» ماعون: ۶. آنانکه تظاهر و ریا میکنند همچنین است آیهٔ ۱۴۲ نساء و ۴۷ انفال.رئی (بر وزن علم): منظر و قیافه «وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثاثاً وَ رِءْیاً» مریم: ۷۴. چه بسیار کسانی پیش از آنها هلاک ساختیم که اثاث و منظرشان از اینها بهتر بود. «أَ رَأَیْتَ الَّذِی یُکَذِّبُ بِالدِّینِ فَذلِکَ الَّذِی یَدُعُّ الْیَتِیمَ» ماعون: ۱.أ رأیت در آیهٔ شریفه بمعنی اخبرنی نیست بلکه معنی آن چنین است: آیا دیدی و شناختی آنکه را که جزا را تکذیب میکند او کسی است که یتیم را طرد مینماید. «أَ رَأَیْتَ الَّذِی یَنْهی. عَبْداً إِذا صَلَّی. أَ رَأَیْتَ إِنْ کانَ عَلَی الْهُدی. أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوی. أَ رَأَیْتَ إِنْ کَذَّبَ وَ تَوَلَّی أَ لَمْ یَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ یَری» علق: ۹- ۱۳. «أ رأیت» در هر سه مورد برای افادهٔ تعجب است و تکرار آن برای تأکید آمده و جواب اذا در آیهٔ اول و جواب هر دو «ان» در آیات بعدی محذوف است و فاعل «کَذَّبَ وَ تَوَلَّی» همان نهی کننده است که در آیهٔ اول مذکور میباشد یعنی: آیا دیدی آنکس را که نمازگزار را از نماز نهی میکند حال چنین کسی در پیش خدا چگونه خواهد بود؟! بمن بگو اگر نهی شده در هدایت باشد یا امر بتقوی کند حال ناهی چگونه خواهد بود؟! بگو به بینم اگر ناهی مکذب و روگردان از حق باشد پیش خدا چه وضعی خواهد داشت؟! هر سه «أ رأیت» معنای خبر بده دارند. «وَ ما نَراکَ اتَّبَعَکَ إِلَّا الَّذِینَ هُمْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۷

أَراذِلُنا بادِیَ الرَّأْیِ» هود: ۲۷. رأی بمعنی دیدن و نیز بمعنی نظریّه و آنچه بفکر میرسد آمده است. در این آیه ظاهرا رأی مشهود که جمع آن آراء است مراد میباشد زمخشری گفته: نصب بادی الرأی برای ظرفیت است و اصل آن «وقت حدوث اول رأیهم» یا «وقت حدوث ظاهر رأیهم» است یعنی مردم بنوح گفتند که فقط اشخاص پست بتو گرویده‌اند آنهم در ابتدای رأی و بدون تدبر و تفکر.در آیهٔ «لِتَحْکُمَ بَیْنَ النَّاسِ بِما أَراکَ اللَّهُ» نساء: ۱۰۵ گفته‌اند مراد همان رأی و نظر است نه تعلیم احکام از جانب خدا.در گذشته گفتیم: رأی چون بدو مفعول متعدی شود بمعنی علم آید و ارباب ادب بآن تصریح کرده‌اند مثلا جوهری در صحاح گوید: رأی با چشم بیک مفعول، و رأی بمعنی علم بدو مفعول متعدی میشود. راغب میگوید: رأی آنگاه که دو مفعول گیرد معنی علم میدهد.اما در بعضی جاها ملاحظه میشود با آنکه یک مفعول دارد بمعنی علم آمده نظیر این آیه «أَ وَ لَمْ یَرَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ کانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما» انبیاء: ۳۰. و آیات دیگر از این قبیل که زیاد است.در اقرب الموارد میگوید رأی و دیدن اعم است از آنکه با چشم باشد یا با قلب. لذا باید در اینگونه آیات بگوئیم: دیدن با قلب مراد است که همان دانستن و درک کردن است و هر جا که مناسب باشد میتوان آنرا علم یعنی دیدن با قلب معنی کرد و لازم نیست در این باره در جستجوی دو مفعول باشیم.

رؤیا؛ ج ۳، ص: ۳۷

رؤیا: آنچه شخص در خواب ببیند «لا تَقْصُصْ رُؤْیاکَ عَلی إِخْوَتِکَ فَیَکِیدُوا لَکَ کَیْداً» یوسف: ۵. یعنی آنچه در خواب دیده‌ای بر

برادرانت مگو، تو را حیله میکنند.رؤیا از مصادیق رأی است و چون شخص چیزی را در خواب می‌بیند

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۸

لذا آنرا رؤیا گفته‌اند از اینجاست که لغت نویسان عرب رؤیا را آنچه شخص در خواب رؤیت میکند گفته‌اند. این کلمه شش بار در قرآن مجید آمده است: یوسف: ۵، ۴۳، ۱۰۰ اسراء: ۶۰- صافات: ۱۰۵- فتح: ۲۷.۱- خواب حضرت یوسف است که دید: یازده ستاره و آفتاب و ماه باو سجده میکنند و چون در مصر بمقام بزرگ رسید، پدر و مادر و یازده برادرش وقت ورود بمصر او را تعظیم کردند.تفصیل آن در سورهٔ یوسف است. ۲- خواب پادشاه مصر است که چنین نقل شده «وَ قالَ الْمَلِکُ إِنِّی أَرى سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ » ... یعنی: پادشاه مصر گفت: من در خواب می‌بینم که هفت گاو فربه را هفت گاو لاغر میخورند و هفت خوشهٔ سبز و هفت خوشهٔ خشک می‌بینم ای بزرگان قوم اگر علم خواب میدانید مرا از تعبیر آن خبر دهید. گفتند مشتی خوابهای پریشان است و ما به تعبیر چنین خوابها دانائی نداریم ... و چون در زندان این خواب را بحضرت یوسف گفتند فرمود: هفت سال بقرار عادت زراعت کنید و آنچه درو کردید جز کمی که میخورید همه را در خوشه ذخیره نمائید پس از آن هفت سال قحطی پیش آید سالهای قحطی، ذخیره شده را میخورند (در عرض هفت سال قحطی انبار شده‌های قبلی را میخورید) و چون هفت سال قحطی بگذرد سال دیگری که دارای آسایش و فراوانی است میاید. (سورهٔ یوسف: ۴۳- ۴۹).تفاوت این خواب با خواب یوسف آنست که او یکدفعه خواب دید ولی پادشاه بارها آنخواب را دیده است جمله «إِنِّی أَرى » ... مفید استمرار است یعنی من پیوسته چنین می‌بینم بنظر میاید که شاه مصر چندین شب متوالی آنخواب را دیده تا بمقام تعبیر آمده و اگر یکبار دیده بود شاید اهمیّت نمیداد.۳- خواب حضرت ابراهیم علیه السّلام است دربارهٔ سر بریدن فرزندش اسمعیل که در «ابراهیم» مفصلا ذکر شد و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۹

در آن جملهٔ «إِنِّی أَرى فِی الْمَنامِ أَنِّی أَذْبَحُکَ» صافات: ۱۰۲. روشن میکند که حضرت ابراهیم بارها پشت سر هم آنخواب را دیده و در اثر تکرار خواب متوجه شده که آن دستور خداوندی است.دربارهٔ حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله سه خواب در قرآن مجید آمده است.۱- دربارهٔ جنگ بدر که حضرت کفّار مکه را در خواب دید کم و ناچیزاند و باصحاب خبر داد لذا در جنگ دلگرم شدند «إِذْ یُرِیکَهُمُ اللَّهُ فِی مَنامِکَ قَلِیلًا وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِی الْأَمْرِ وَ لکِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ» انفال: ۴۳. از این آیه روشن میشود که خداوند کفّار را در خواب بآنحضرت ناچیز و کم نشان داده و اگر زیاد نشان میداد و او بیاران خود میفرمود از کثرت آنها می‌ترسیده و گرفتار تفرق و منازعه میشدند. و در شروع جنگ یک رأی نمیشدند. ملاحظهٔ آیات سورهٔ انفال نشان میدهد که فتح در جنگ بدر بیشترش از مسیر عادی نبوده بلکه خواست خدا بوده است از جمله خوابی که گذشت. ۲- آنحضرت در خواب دید که مسلمانان داخل مسجد الحرام شدند.این خواب را باصحاب خویش باز گفت مسلمانان از آن شاد شدند و گمان کردند که در آنسال داخل خواهند شد و چون از حدیبیه بر گشتند منافقان گفتند: کو آنخواب که دیده بود ما نه بمسجد الحرام داخل شدیم و نه حلق رأس و نه تقصیر (از اعمال مخصوص حج) کردیم؟ خدا این آیه را نازل فرمود «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْیا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِینَ مُحَلِّقِینَ رُؤُسَکُمْ وَ مُقَصِّرِینَ لا تَخافُونَ » ... فتح: ۲۷.یعنی البته خدا راستی خواب برسول خود را آشکار ساخت که داخل مسجد الحرام میشوید اگر خدا بخواهد در حالیکه از شرّ مشرکان ایمن هستید و در حالیکه سر میتراشید

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۰

و تقصیر میکنید و از اهل شرک نمی‌ترسید سال بعد مسلمانان با ایمنی وارد مسجد الحرام شده و اعمال بجای آوردند.۳- خوابیکه آنحضرت دربارهٔ شجرهٔ ملعونه دیدند «وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْیَا الَّتِی أَرَیْناکَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِی الْقُرْآنِ وَ نُخَوِّفُهُمْ فَما یَزِیدُهُمْ إِلَّا طُغْیاناً کَبِیراً» اسراء: ۶۰.ظاهر آنست که «الشّجرة» عطف است بر «الرّؤیا» در آنصورت معنی آیه چنین است: رؤیائی را که

بر تو نمودار کردیم و همچنین درخت ملعون در قرآن را امتحانی بر مردم قرار دادیم.آنها را میترسانیم ولی تخویف ما جز طغیان نمیافزاید.علی هذا رؤیا و شجرهٔ ملعونه هر دو یکی است و آنحضرت در خواب شجرهٔ ملعونه را دیده است و خدا فرموده که آن امتحانی است بر مردم.از جملهٔ «الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ» روشن است که این شجره در قرآن مورد لعن است ولی در قرآن درختی که مورد لعنت باشد نیست و شجرهٔ زقوم که حال آن در سورهٔ صافات آیهٔ ۶۲ ببعد و حم دخان آیهٔ ۴۳ ببعد آمده در قرآن مورد لعن نیست. پس لا بد مراد از شجرهٔ ملعونهٔ یک نسل و خانوادهٔ مخصوص از بشر است زیرا اطلاق شجرهٔ بر نسل و خانواده شایع و معمول است در لسان العرب گوید: فلانی از شجرهٔ مبارکه است یعنی از اصل مبارک است و در زبان رسول خدا صلی اللّه علیه و آله زیاد آمده که «انا و علیّ من شجرهٔ واحدهٔ» . اشخاصیکه در قرآن مورد لعنت واقع شده عبارت انداز: کفّار «إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ »... احزاب: ۶۴. و شیطان «لَعَنَهُ اللَّهُ وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ » ... نساء: ۱۱۸. و منافقان «وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْكُفّارَ نارَ جَهَنَّمَ ... وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ» توبه: ۶۸. و نیز آنانکه خدا و رسول را اذیّت میکنند احزاب: ۵۷.و نیز مشرکان فتح: ۶. و کسانیکه بیّنات و احکام خدا را کتمان میکنند بقره:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۱

۱۵۹. و همچنین ستمکاران مورد لعن خدا هستند «أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظّالِمِينَ» هود: ۱۸.خانوادهٔ ملعون در قرآن باید یکی از نامبردگان فوق باشد. دقّت نشان میدهد که مراد از شجرهٔ ملعونه قومی از منافقان هستند که در میان مسلمین ریشه میدوانند یا بنسل و یا بعقیده و مسلک خود و یا با هر دو و سبب فتنه و اضلال اهل اسلام میگردند (در تفسیر این آیه از المیزان استفاده شده است.)اما از لحاظ روایات، ناگفته نماند در بسیاری از روایات فریقین آمده که آنحضرت بنی امیّه را بصورت میمونها دید که در منبر او بالا و پائین میروند برای نمونه بروایات زیر توجّه شود.عیاشی در تفسیر آیهٔ ما نحن فیه از امام باقر علیه السّلام روایت کرده که فرمود «وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْناكَ إِلّا فِتْنَةً لِلنّاسِ» تا در آن فتنه سرگردان باشند «وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ» یعنی بنی امیّه. و نیز از عمران و محمد بن مسلم نقل کرده که از آنحضرت (ظاهرا امام صادق علیه السّلام) پرسیدیم از قول خدا «وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْناكَ» فرمود: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله مردانی را بر منابر دید که مردم را گمراه میکنند: رزیق و زفر (مقصود اول و ثانی است) و قول خدا «وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ» فرمود: آنها بنی امیّه‌اند.و در روایت دیگر از عبد الرحیم قیصر از حضرت باقر علیه السّلام نقل کرده «وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْناكَ» فرمود: بآنحضرت مردانی از بنی تیم و عدی بر منابر نشان داده شد که مردم را از راه بعقب بر میگرداندند. گفتم «وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ» یعنی چه؟ فرمود آنها بنی امیه‌اند ... چند روایت دیگر نیز در عیاشی نقل شده و این روایت و نظائر آنها در مجمع و بحار و تفسیر برهان و صافی نیز نقل شده است.بموجب سه روایت فوق رؤیای آنحضرت غیر از شجره ملعونه است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۲

و رؤیا دربارهٔ اوّلی دوّمی و شجرهٔ ملعونه دربارهٔ بنی امیّه است. علی هذا معنی آیه چنین میشود: ما آن رؤیا را که بر تو نمودار کردیم و نیز شجرهٔ لعنت شده را امتحان قرار دادیم ... این سخن با ظاهر آیه بیشتر میسازد.علّامهٔ امینی رحمه اللّه درج ۸ الغدیر ص ۲۴۷ ببعد فصلی تحت عنوان- بنی امیّه در قرآن- باز کرده و احادیثی از کتب اهل سنت جمع آورده و از جمله از در منثور سیوطی و تفسیر شوکانی و غیره نقل کرده که عایشه بمروان بن حکم گفت: از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله شنیدم بپدر و جد تو ابی العاص بن امیّه میگفت: شمائید شجرهٔ ملعونه در قرآن.و اینکه در روایت بعضی از اهل سنت از جمله صحیح بخاری، اسباب النزول واحدی، تفسیر ابن کثیر و غیره آمده که مراد از رؤیا اسراء آنحضرت است از مکه به مسجد اقصی و مراد از شجرهٔ ملعونه زقّوم است درست نیست زیرا درخت زقوم در قرآن لعنت نشده و اسراء خواب نبوده بلکه در بیداری واقع شده است. ابن کثیر بنا بر عادت شوم خود در تفسیرش این طریق را اختیار کرده و حدیث دیگر را ضعیف خوانده است تا مبادا بر بنی امیّه جسارت شده باشد به

کتابهائیکه در فوق نام برده‌ایم رجوع کنید.آیاتیکه دربارهٔ رؤیا از قرآن مجید نقل شد دلالت دارند بر آنکه رؤیا از آینده خبر میدهد خواه رؤیای پیامبران باشد یا غیر آنها چنانکه از رؤیای پادشاه مصر روشن گردید.روایات زیادی دربارهٔ رؤیا و احکام آن وارد شده طالبان تفصیل به کتاب دار السلام تألیف محدّث نوری رحمه- اللّه رجوع کنند.

ربّ؛ ج ۳، ص: ۴۲

ربّ: تربیت کردن «ربّ الصبی ربّیا: ربّاه حتی ادرک» یعنی بچه را تربیت کرد تا برشد رسید. (اقرب) و اطلاق آن بر فاعل یعنی مرّبی بطور استعاره است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۳

راغب میگوید: ربّ در اصل بمعنی تربیت است ... و بر فاعل بطور استعاره گفته میشود و ربّ بطور اطلاق فقط بر خداوند اطلاق میگردد که متکفّل باصلاح موجودات است.طبرسی رحمه اللّه در تفسیر سورهٔ حمد چند معنی از جمله: رئیس، مطاع مالک، صاحب (رفیق)، مربّی و مصلح برای ربّ نقل کرده و گوید: آن از تربیت مشتق است و این کلمه بطور اطلاق جز بخدا گفته نمیشود و در غیر خدا مقیّد میآید نحو: ربّ الدار، ربّ الضیعهٔ.ربّ بمعنی مربّی از اسماء حسنی است و مقام ربوبیّت خداوند را روشن میکند یعنی آنگاه که در وصف خدا گفته شود: ربّ العالمین. مراد پرورش دادن و تربیت کردن تمام موجودات است.همانطوریکه یکنفر طفل را تربیت میکند و پیوسته مواظب اوست و از نان و آب و لباس و اخلاق و تحصیل او غفلت ندارد. هم چنین اطلاق کلمهٔ ربّ بر خداوند سبحان مبیّن این معنی است.کلمات رَبِّ الْعالَمِینَ، ...* رَبُّکُمْ،...* رَبَّنا، ...* رَبُّهُ، ...* رَبِّی، ...* رَبُّکُما، ...* رَبَّ* ،...رَبَّکَ، ...* رَبُّها، ...* رَبَّهُمْ* و رَبَّهُما* که در قرآن مجید بر خداوند سبحان اطلاق شده بنا بر نقل المعجم المفهرس بیشتر از نهصد و شصت فقره است.در بسیاری از آیات آمده «رَبِّ- الْعالَمِینَ» نحو «الْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ» فاتحه: ۲. «أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِینَ» بقره: ۱۳۱ «إِنِّی أَخافُ اللّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ» مائده: ۲۸. «تَبارَکَ اللّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ» اعراف: ۵۴. بنا بر آنکه در المعجم المفهرس شمرده جملهٔ رَبِّ الْعالَمِینَ* مجموعا چهل و دو بار در قرآن آمده است.و در بعضی از آیات آمده: «رَبُّ کُلِّ شَیْءٍ نحو «قُلْ أَ غَیْرَ اللّهِ أَبْغِی رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ کُلِّ شَیْءٍ» انعام: ۱۶۴. و در بعضی‌ها «رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» نظیر «قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللّهُ» رعد: ۱۶. و در بعضی رَبُّ- الْعَرْشِ نحو «اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ رَبُّ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۴

الْعَرْشِ الْعَظِیمِ» نمل: ۲۶. همچنین رَبُّ الْمَشْرِقَیْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَیْنِ ...، بِرَبِّ الْمَشارِقِ وَ الْمَغارِبِ ...، رَبُّ- السَّماواتِ السَّبْعِ ... بِرَبِّ النّاسِ ...، بِرَبِّ- الْفَلَقِ و غیره در قرآن مجید استعمال شده است.مضمون مجموع آنها روشن میکند که خداوند پرورش دهندهٔ تمام موجودات است هم خلقت از جانب اوست و هم تربیت علی هذا خالق و مربّی و معبود فقط خدای سبحان است.در بعضی از آیات ربّ بر غیر خدا اطلاق گردیده است مثل «وَ قالَ لِلَّذِی ظَنَّ أَنَّهُ ناجٍ مِنْهُمَا اذْکُرْنِی عِنْدَ رَبِّکَ» یوسف: ۴۲. یعنی یوسف بیکی از آندو که گمان میکرد نجات خواهد یافت گفت: مرا نزد رئیس خود یاد کن. همچنین است آیهٔ ۵۰ و ۴۱. از همان سوره و نیز جملهٔ «فَأَنْساهُ الشَّیْطانُ ذِکْرَ رَبِّهِ» در آیهٔ ۴۰۲. و ظاهرا مراد از رب در این آیات ملک و رئیس است چنانکه از مجمع البیان نقل شد. «أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَیْرٌ أَمِ اللّهُ » ... یوسف: ۳۹. ارباب جمع رب و چهار بار در قرآن مجید آمده است و مراد از آن معبودهای دروغین و ملائکه و بزرگان قومانند که قرآن از اتخاذ ارباب در مقابل خداوند نهی فرموده است و چهار محل فوق بقرار ذیل است: یوسف: ۳۹. آل عمران: ۶۴ و ۸۰- توبه: ۳۱. راغب میگوید: بنا بر آنکه ربّ فقط بخدا اطلاق میشود لازم بود که جمع بسته نشود ولی بنا بر اعتقاد کفّار جمع بسته شده است نه راجع بنفس امر و حقیقت، بهتر است گفته شود برای نقل قول آنها و برای تفهیم جریان جمع آمده است. در دعای ۴۸. صحیفه آمده: اللهم لک الحمد ... رب الارباب.

ربّیون:؛ ج ۳، ص: ۴۴

ربّیون: «وَ کَأَیِّنْ مِنْ نَبِیٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّیُّونَ کَثِیرٌ» آل عمران: ۱۴۶.ربّی بکسر اول مثل ربّانی کسی است که مخصوص بخدا باشد و بغیر خدا مشغول نشود بقولی: ربّیون بمعنی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۵

هزاران و ربّی بمعنی هزار است. و «کایّن» کلمهٔ تکثیر میباشد (المیزان) یعنی: چه بسا پیغمبر که بسیاری از مخصوصان خدا همراه وی کارزار کردند. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است. در اقرب الموارد و قاموس گفته ربّی واحد ربّیون بمعنی هزاران نفر است.

ربّانیّون:؛ ج ۳، ص: ۴۵

ربّانیّون: «وَ لکِنْ کُونُوا رَبّانِیِّینَ بِما کُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْکِتابَ وَ بِما کُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» آل عمران: ۷۹. بعقیدهٔ طبرسی ربّان وصف است مثل عطشان و سکران بمعنی تربیت کننده و آن مختار اقرب الموارد و قاموس است علی هذا معنی آیه چنین میشود: و لیکن تربیت کنندگان باشید که کتاب را تعلیم میکنید و درس میخوانید. در نهج البلاغه حکم ۱۴۷. فرموده «النّاس ثلثهٔ فعالم ربّانیّ و متعلم علی سبیل نجاهٔ» از مقابلهٔ متعلم بدست میاید که ربّانی وصف و بمعنی مربی است. همچنین در خطبهٔ ۱۰۶. آمده «فاستمعوه من ربّانیّکم و أحضروه قلوبکم» از این نیز بدست میاید که ربّانی وصف است.بعقیدهٔ بعضی‌ها ربّانی منسوب برب و الف و نون برای تفخیم و تکثیر است نه برای وصف مثل لحیانی که بمعنی کثیر اللحیه است و ربّانی کسی است که مخصوص بخدا باشد و بغیر او مشغول نشود این سخن را المیزان اختیار کرده و در اقرب الموارد و مفردات در ضمن چند وجه نقل شده است ولی قول مجمع بنظر نگارنده اصح است و با آیات قرآن بهتر میسازد.این کلمه سه بار در قرآن آمده است: مائده: ۴۴ و ۶۳. آل عمران: ۷۹.

ربائب:؛ ج ۳، ص: ۴۵

ربائب: جمع ربیبه و آن نادختری است در مجمع گوید علت این تسمیه آنست که شوهر دوّمی زن، او را تربیت میکند و ربیبه بمعنی مربوبه است مثل قتیله بمعنی مقتوله. «وَ رَبائِبُکُمُ اللّاتِی فِی حُجُورِکُمْ » ... نساء: ۲۳.یعنی ربیبه‌های شما که در کنار شمایند برایتان حرام میباشند.در فقه اسلامی روشن است که

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۶

ربیبه خواه در منزل و تحت حفاظت شخص باشد یا نه حرام است و قید «فِی حُجُورِکُمْ» برای غالب است زیرا که در غالب زن دختر خویش را نیز بخانهٔ شوهر دوم میآورد. این کلمه در قرآن فقط یکبار آمده است.

ربما:؛ ج ۳، ص: ۴۶

ربما: «رُبَما یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ کانُوا مُسْلِمِینَ» حجر: ۲. اهل مدینه و عاصم «ربما» را مخفف و دیگران مشدّد خوانده‌اند (مجمع) ربّ و ربّهٔ و ربّما حرف جرّ است و گاهی مخفف آید (اقرب) یعنی: ای بسا که کفّار آرزو کنند ایکاش مسلمان میبودند.این کلمه در کلام اللّه مجید تنها یکبار آمده است.

ربح:؛ ج ۳، ص: ۴۶

ربح: سود. فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ » ... بقره: ۱۶. یعنی: داد و ستد آنها سود نداد. این کلمه در تجارت عادی و مصادیق دیگری از قبیل نتایج عمل بکار میرود و در کلام اللّه مجید تنها یکدفعه آمده است.

ربص:؛ ج ۳، ص: ۴۶

ربص: (بر وزن فلس) انتظار. همچنین است تربّص (اقرب) راغب میگوید: تربّص انتظار کشیدن است برای چیزی مثل انتظار کشیدن برای گرانی یا فراوانی متاع یا برای امریکه حصول و یا زوال آن محل انتظار است. «قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ» توبه: ۵۲. بگو آیا برای ما جز یکی از دو نیکی انتظار میکشید؟ «وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ» بقره: ۲۲۸. زنان طلاق داده شده سه قرء (حیض) منتظر می‌مانند و آنگاه عدهٔ آنها تمام میشود. «قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ» طور: ۳۱.بگو منتظر بمانید من با شما از منتظرانم. «أَمْ يَقُولُونَ شاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ- الْمَنُونِ» طور: ۳۰. ریب بمعنی قلق و اضطراب و منون بمعنی مرگ است رَيْبَ الْمَنُونِ یعنی آشفتگی مرگ یعنی: بلکه میگویند شاعر است منتظر مرگ او باشیم تا مرگ وی در رسد و نام و هدفش از بین برود.ناگفته نماند کلّیهٔ موارد بکار

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۷

رفتن این کلمه در قرآن مجید از باب تفعّل است.

ربط:؛ ج ۳، ص: ۴۷

ربط: بستن. در اقرب الموارد آمده «ربط الشیء ربطا: اوثقه و شدّه» در مجمع ذیل آیهٔ ۲۰۰ آل عمران میگوید: ربط بمعنی بستن است و از آنست که گویند «ربط اللّه علی قلبه بالصبر» خداوند با صبر قلب او را بست یعنی محکم کرد. «وَ رَبَطْنا عَلى قُلُوبِهِمْ إِذْ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» کهف: ۱۴. یعنی دلهایشان را قوی کردیم که بر خاستند و گفتند: پروردگار ما پروردگار آسمانها و زمین است همچنین است آیهٔ «إِنْ كادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها » ... قصص: ۱۰. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» آل عمران: ۲۰۰. «اصْبِرُوا» صبر فردی را میرساند و «صابِرُوا» بصبر دسته جمعی دلالت دارد و «رابِطُوا» از مرابطه بعقیدهٔ المیزان ایجاد ارتباط میان نیروها و افعال جامعه است در اقرب الموارد میگوید «رابط الامر: واظب علیه» یعنی بر کار مواظبت کرد.معنی آیه چنین میشود: ای مؤمنان از حیث فرد و عموم خویشتن دار باشید و میان خویش ربط ایجاد کنید و مواظب هم باشید و از خدا بترسید تا رستگار شوید.اینکه بعضی‌ها آنرا مرابطه و ماندن در سرحدات برای حفظ مملکت معنی کرده‌اند معنای درستی نیست و آیات ما قبل دربارهٔ جنگ نیست درست است که ماندن در مرزها را نیز مرابطه گویند ولی آیه در صدد آن نیست. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» انفال: ۶۰. رباط مثل ربط بمعنی بستن است رباط الخیل یعنی ذخیرهٔ اسبان. در کشاف گفته: رباط نام اسبان ذخیره در راه خداست و شاید جمع ربیط باشد ناگفته نماند: از آن در آیهٔ فوق بین الاثنین مراد نیست بلکه شاید تأکید و مبالغه مراد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۸

باشد یعنی برای مقابله با دشمنان آنچه بتوانید از نیرو و ذخیرهٔ اسبان جنگی، آماده کنید. (یا اسبان ذخیره شده آماده کنید).

ربع:؛ ج ۳، ص: ۴۸

ربع: (بر وزن عنق) یک چهارم ۴/ ۱ «وَ لَهُنَّ الرُّبُعُ مِمّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ » ... نساء: ۱۲. یعنی برای زنانست چهار یک ما ترک شما اگر شما را فرزند نباشد. اربع: چهار. نحو «فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ» نساء: ۱۵. بر آنها چهار نفر از خودتان گواه

گیرید.رباع: چهار چهار بقول نحویها از اربعهٔ اربعهٔ معدول است. «فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَ ثُلَاثَ وَ رُبَاعَ » ... نساء: ۳. تفسیر آیه در «ثلاث» گذشت. «جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَىٰ وَ ثُلَاثَ وَ رُبَاعَ » ... فاطر: ۱. بحث مفصل دربارهٔ این آیه در «جنح» گذشت.

ربو؛ ج ۳، ص: ۴۸

ربو: زیادت. طبرسی ذیل آیهٔ ۲۷۵ بقره فرموده اصل ربا بمعنی زیادت است گویند «ربا یربو» یعنی زیاد شد در اقرب الموارد آمده «ربا المال یربو ربوا و رباء: زاد و نما» یعنی مال زیاد شد و نمو کرد. راغب زیادت و بالا آمدن گفته است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَ يُرْبِي الصَّدَقَاتِ» بقره: ۲۷۶.خدا ربا را پایمال و صدقات را زیادت میدهد و میروياند. «فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» حج: ۵. در این آیه مراد از «رَبَتْ» بالا آمدن و انتفاخ زمین است که در اثر آمدن باران باهتزاز آمده و مانند آمدن خمیر بالا میاید و هر گیاه بهجت انگیز را می‌روياند در اینجا لازم است چند آیه را بررسی کنیم<: رَبْوه >۱- «وَ جَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً وَ آوَيْنَاهُمَا إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَ مَعِينٍ» مؤمنون: ۵۰.ربوه بمعنی تپه و بلندی است در مجمع البیان و اقرب آمده: ربوه (بضم و فتح و کسر اوّل) و رابیه بمعنی زمین بلند است. نحو «كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ» بقره: ۲۶۵. یعنی مانند

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۴۹

باغی است در زمین بلند معنی آیه چنین میشود: عیسی و مادرش مریم را نشانهٔ قدرت خود گرداندیم و آندو را در مکان بلندی و زمین مرتفعی که قرارگاه و آب جاری داشت ساکن کردیم.ولادت عیسی و زائیدن مریم هر دو از طریق غیر عادی است لذا یک آیه شمرده شده‌اند و از این آیه بدست میاید که مریم و عیسی در زمین مرتفعی ساکن شده‌اند در مجمع گفته: آن فلات فلسطین است و گفته‌اند دمشق، مصر و بیت المقدس است. ناگفته نماند صاحب المنار را دربارهٔ این آیه قولی هست که شاید در «عیسی» نقل شود.۲- «فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً» حاقه: ۱۰. رابیهٔ بمعنی زایده است که عبارت اخرای شدید میباشد یعنی خدا آنها را بعقوبتی شدید گرفت.۳- «فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رَابِياً» رعد: ۱۷. «رَابِياً» صفت زبد است یعنی سیل کفی بالا آمده برداشت.۴- «تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ» نحل: ۹۲. مراد از اربی زیادت یافته و ثروتمند است یعنی سوگندهای خویش را مایه فریب قرار میدهید که تا امّتی ثروتمندتر از امت دیگر باشید امّت ثروتمندتر شونده همان صاحبان قسم دروغ است و بعبارت دیگر با قسمهای دروغ میخواهید شما از دیگران مالدارتر باشید.۵- «وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيراً» اسراء: ۲۴. «رَبَّيَانِي» از ربو بمعنی زیادت دادن و بزرگ کردن است یعنی: خدایا بپدر و مادرم رحمت فرست که آندو مرا در صغر سنّ بزرگ کردند همچنین است آیهٔ «قَالَ أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيداً وَ لَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ» شعراء: ۱۸. آیا تو را در نزد خود بزرگ نکردیم.معامله ربوی را از آن ربا گفته‌اند که در آن زیادت هست و ربا بضرورت قرآن و دین مبین اسلام حرام است و ربا خورنده اهل آتش است و تهدید

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۰

قرآن دربارهٔ آن بسیار سخت است در سورهٔ بقره آیهٔ ۲۷۵. آمده «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ... وَ مَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» این همان وعدهٔ صریح آتش است راجع برباخوار. همچنین آیات بعدی و آیهٔ ۱۳۰. آل عمران.ناگفته نماند صریح آیاتیکه جملهٔ «يَأْكُلُونَ الرِّبَا «...» لَا تَأْكُلُوا الرِّبَوا» دارند اختصاص حرمت ربا بر ربا خوار است نه ربا دهنده همچنین است ظهور آیات دیگر، روزی با یکی از مراجع صحبت میکردم که آیا در قرآن بر حرمت ربا دادن دلیل داریم یا نه؟ فرمودند آیهٔ «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا» بطور اطلاق بر حرمت هر دو دلالت دارد ولی اگر مراد از «الرّبا» همان زیادت باشد نه معامله شاید ظهورش در ربا خوار است و اگر مراد معامله باشد شامل حرمت ربا دادن و گرفتن هر دو است و

در شریعت اسلام ثابت است که دادن ربا مانند گرفتن آن حرام است. در وسائل ابواب الربا باب ۴ روایاتی دربارهٔ گرفتن ربا و دادن آن و نوشتن و گواهی بر آن نقل کرده از جمله از علی علیه السّلام نقل میکند که فرمود: گیرندهٔ ربا و دهندهٔ آن و نویسنده و دو شاهد آن همه در گناه با هم‌اند و نیز از علی علیه السّلام نقل شده که فرمود: «لعن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی الرّبا خمسهٔ آکله، و موکّله، و شاهدیه و کاتبه» این روایت در مجمع نیز نقل شده است.ناگفته نماند: ربا در ادیان پیشین نیز تحریم شده است در قرآن دربارهٔ عصیان یهود فرموده «وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النّاسِ بِالْباطِلِ» نساء: ۱۶۱.

رتع:؛ ج ۳، ص: ۵۰

رتع: «أَرْسِلْهُ مَعَنا غَداً يَرْتَعْ وَ يَلْعَبْ » ... یوسف: ۱۲. در مجمع از ابن زید نقل کرده که رتع بمعنی گردش است خودش نیز رفت و آمد که عبارت اخرای گردش است معنی کرده علی هذا معنی آیه چنین است: او را فردا با ما بفرست تا گردش و بازی نماید.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۱

اقرب الموارد آنرا تنعم و تلذذ گفته و نیز میگوید: خوردن و آشامیدن چهارپاست در فراوانی و وسعت.صحاح میگوید: «رتعت الماشیهٔ: اکلت ما شاءت. خرجنا نرتع و نلعب ای ننعم و نلهو» یعنی چهار پا آنچه میخواست بخورد، بیرون شدیم لذت می‌بردیم و بازی میکردیم.بعقیدهٔ راغب اصل آن علف خوردن بهائم و در کثرت اکل انسان بطور استعاره بکار میرود. و خلاصه آنکه: استعمال این کلمه در انسان بمعنی گردش و تنّعم و تلذذ است در نهج البلاغه نامهٔ ۲۶ آمده «و من استهان بالامانهٔ و رتع فی الخیانهٔ ... فقد احلّ بنفسه فی الدّنیا الذّلّ » ... در صحیفهٔ سجّادیه دعای ۲۰ آمده «فاذا کان عمری مرتعا للشّیطان فاقبضنی الیک» . کلمهٔ فوق فقط یکبار در قرآن آمده است.

رتق:؛ ج ۳، ص: ۵۱

رتق: بستن و منظّم کردن در اقرب آمده «رتقه رتقا: سّده و اغلقه» گویند «رجل راتق و فاتق» یعنی مردی گره زن و گشاینده است. «أَ وَ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ كانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَ فَلا يُؤْمِنُونَ» انبیاء: ۳۰.رتق در آیه مصدر بمعنی مفعول است و فتق چنانکه گذشت بمعنی گشودن و باز کردن و ضدّ رتق است.و این میرساند که آسمانها و زمین ابتدا بسته و درهم فرو رفته و بالاخره مثل یک گلوله و یک چیز بوده است و سپس بوسیلهٔ فتق و باز کردن و ایجاد فواصل میان ذرّات بدین صورت در آمده‌اند. «السّموات» جمع محلی بالف و لام مفید عموم و شامل تمام آسمانها و کهکشانهاست نه فقط طبقات جو زمین. و اگر مراد طبقات جو زمین باشد بنا بر ادلّهٔ دیگر.مجموع عالم بواسطه رتق و فتق بچنین وضعی آمده است و ظاهرا مراد همان رتق آسمانها و زمین است که در سورهٔ فصلت آمده در نهج البلاغه خطبهٔ ۲۰۹ مضمون آیهٔ فوق چنین آمده است «ثمّ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۲

فطر منه اطباقا ففتقها سبع سموات بعد ارتتاقها» یعنی از آن پوستهٔ جامد طبقاتی شکافت و آنها را باز کرد و هفت آسمان قرار داد پس از آنکه رتق و درهم فرو رفته بودند. ولی سخن امام علیه السّلام دربارهٔ طبقات جو زمین است و ایضا در خطبهٔ ۸۹ فرموده «و فتق بعد الارتتاق صوامت ابوابها».میشود گفت این آیه نشان میدهد که تمام کرات و منظومه‌های عالم و زمین ما در آغاز خلقت همه یک چیز فشرده و محکم بوده‌اند خدا بوسیله انبساط تدریجی آنها بدین شکل و نظم آورده است وصف «فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» که در سوره‌های انعام: ۱۴، یوسف: ۱۰۱، ابراهیم: ۱۰، فاطر: ۱، زمر: ۴۶، شوری: ۱۱. آمده مبین این حقیقت است زیرا فطر بمعنی شکافتن است و دلالت دارد که هستهٔ ابتدائی بوسیلهٔ شکافته شدن بآسمانها و زمین تبدیل گردیده است.در میان دانشمندان نظریه‌ای است بنام جهان در حال انبساط اوّلین کسی که این نظر را اظهار کرد منجم بلژیکی لومتر بود بنظر او جهان از یک هستهٔ ابتدائی

بسیار متراکم و داغ شروع شده و در نتیجهٔ انبساط تدریجی جهان فعلی بوجود آمده است و این انبساط هنوز هم ادامه دارد و در آینده نیز ادامه خواهد داشت.ناگفته نماند: بنا بر آیهٔ گذشته سموات و ارض در ابتدا بسته و درهم فرو رفته بودند و بنا بر آیهٔ «وَ السَّماءَ بَنَيْناها بِأَيْدٍ وَ إِنّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات: ۴۷. آسمان هنوز در حال گسترش و وسعت یافتن است نتیجه اینکه: جهان از یک حالت تراکم شروع شده و انبساط هنوز ادامه دارد و بنا بر آیات «إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ» انفطار: ۱. و غیره این انبساط آنقدر ادامه خواهد یافت که کرات و منظومه‌ها در اثر کثرت فواصل از هم گسیخته و متلاشی گردند و آن عبارت اخرای قیامت است.نگارنده این مطلب را در کتاب «معاد از نظر قرآن و علم» مشروحا گفته‌ام.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۳

در تفسیر برهان از امام باقر و صادق علیهما السلام منقول است: آسمان رتق بود یعنی بارانی از آن نمیبارید و زمین رتق بود یعنی دانه‌ای نمی‌رویانید آسمانرا فتق کرد تا باران بارانید و زمین را فتق کرد تا دانه رویانید در مجمع این قول را از عکرمه و عطیّه و ابن زید نقل کرده و گوید: این همان است که از حضرت باقر و صادق علیهما السلام نقل شده. در المیزان آنرا از احتجاج نقل کرده است.بنظر میاید این که فرمایش امام علیه السّلام یکی از مصادیق فتق است ولی در روایت منقوله از کافی جمله‌ای است که خلاف این نظر را میرساند.در خاتمه باید دانست که این کلمه تنها یکبار در قرآن آمده است.

رتل:؛ ج ۳، ص: ۵۳

رتل: «وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» مزمل: ۴. در مجمع گوید: ترتیل بیان کردن است با تأنی و تدریج. و از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله نقل میکند که بابن عباس فرمود: قرآن را با ترتیل بخوان. گفت ترتیل یعنی چه؟ فرمود آنرا روشن و آشکار کن و آنرا مانند خرمای خراب پراکنده نکن و همچون شعر تکه تکه منما چون بعجائب آن رسیدید تأمل کنید و دلها را تکان دهید و نظرتان فقط رسیدن بآخر سوره نباشد قاموس گوید «رتّل الکلام: احسن تألیفه».ابن اثیر در نهایه گوید: ترتیل قرائت آن است که با تأنی و آشکار گفتن حروف و حرکات باشد. راغب میگوید ترتیل آنست که کلمه را بآسانی و صحیح ادا کنند صحاح آنرا با تأنی خواندن و درست ادا کردن حروف گفته است.از مجموع آنچه گفته شد روشن گردید که ترتیل یعنی با دقّت خواندن و درست ادا کردن کلمات و تأنی در آنهاست و این قهرا دقّت در معانی را در بر خواهد داشت.علی هذا معنی آیهٔ فوق چنین است: قرآن را با دقّت و تأنی بخوان (در وقت خواندن معانی و کلمات آنرا در نظر بگیر).

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۴

«وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً واحِدَةً كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَكَ وَ رَتَّلْناهُ تَرْتِيلًا» فرقان: ۳۲.کفّار میگفتند چرا قرآن یکدفعه بر او نازل نمیشود؟ چرا بتدریج میاید؟! خدا در جواب میفرماید: این برای دلگرم کردن تو است و اگر قرآن بتدریج نازل گردد و بر مصادیق و محلهای مخصوص تطبیق شود تو را دلگرم میکند و اگر یکدفعه نازل میشد وحی قطع میگردید و تو دلگرم نمیشدی ولی تدریجی بودن آن سبب ارتباط دائمی با خداست و در آخر فرموده: آنرا بدقت و روشنی مخصوص بیان کردیم تا بدانند با وجود تدریجی بودن دارای وحدت نظم و وحدت هدف است.این ترجمه که ما اختیار کردیم با معنای ترتیل بهتر میسازد. راجع بکلمهٔ فوق فقط چهار محل در دو آیه داریم که نقل شد.

رج:؛ ج ۳، ص: ۵۴

رج: حرکت کردن و حرکت دادن «رج الشیء رجا: حرکه و هزه، رج: تحرک و اهتز» (اقرب) «إِذا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا» واقعهٔ: ۴. یعنی آنگاه که زمین بطرز هولناکی بلرزد چنانکه در آیهٔ دیگر میخوانیم «إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها» زلزله: ۱.ابن اثیر آنرا حرکت

شدید گفته و نقل میکند که «من رکب البحر اذا ارتج فقد برئت منه الذمة» که مراد اضطراب و طوفانی بودن دریاست.آیهٔ شریفه راجع بزلزلهٔ قیامت است و راجع باین کلمه در قرآن فقط آیهٔ فوق یافته است.

رجز:؛ ج ۳، ص: ۵۴

رجز: (بکسر اوّل) اضطراب. «لَئِنْ کَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ» اعراف: ۱۳۴. یعنی اگر این اضطراب و بلا- را از ما ببری حتما بتو ایمان میاوریم. راغب گوید: اصل رجز اضطراب است و چون ناقه ضعیف شود و قدمهای کوتاه بر دارد گویند رجز البعیر. طبرسی ذیل آیهٔ ۱۳۴ اعراف پس از آنکه معنی اصلی را میل از حق گفته میگوید: رجز لرزشی است در پای شتر در اثر دردی که آنرا از سیر

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۵

معمولی باز میدارد. و برخی از اشعار را رجز (بر وزن فرس) گفته‌اند و آن از لرزیدن پای شتر اخذ شده زیرا که آن شعر متحرک و ساکن و باز متحرک و ساکن است مثل پای شتر درد زده.علی هذا بعذاب. در قرآن مجید از آن رجز اطلاق شده که عذاب اضطراب مخصوص و یا سبب اضطراب و پریشانی است «أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِیمٌ» سباء: ۵. برای آنهاست عذاب دردناکی از اضطرابی بخصوص «أَلِیمٌ» مرفوع و صفت «عَذابٌ» است «فَأَنْزَلْنا عَلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّماءِ» بقره: ۵۹. بر ستمگران عذابی از آسمان نازل کردیم. «وَ یُذْهِبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ» انفال: ۱۱. تا وسوسهٔ و اضطرابی که شیطان بدل شما انداخته از بین ببرد. «وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ. وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ» مدّثر: ۵. طبرسی فرموده «رجز» را ابو جعفر و حفص و یعقوب و سهل بضمّ راء و دیگران بکسر آن خوانده‌اند زمخشری و جوهری و بیضاوی نیز بدو جور خوانده شدن تصریح کرده‌اند.آنگاه آنرا گناه، عذاب و بت معنی کرده‌اند زمخشری گوید: آن عذاب است در مجمع از کسائی نقل شده که رجز بکسر اول عذاب و بضم اوّل بت است. بیضاوی گفته: رجز بضم اوّل لغتی است در رجز بکسر اول یعنی هر دو بیک معنی‌اند.ناگفته نماند بهتر است آنرا همان اضطراب معنی کنیم و از مدلول لفظ خارج نشویم آنوقت معنی چنین میشود: از اضطراب و تردید بدور باش یعنی در پیشرفت دین تردیدی بخود راه مده و یقین کن که تو بر حقی و موفّق خواهی بود و این سخن امر باستقامت و دلگرمی است مثل «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ».

رجس:؛ ج ۳، ص: ۵۵

رجس: پلید. راغب آنرا شیىء قذر و پلید گفته در مجمع از زجاج نقل شده که رجس نام هر کار تنفر آور است اقرب و صحاح نیز آنرا پلید گفته و از فراء نقل میکند که آن نظیر

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۶

رجز است و شاید رجز و رجس یک چیزاند و سین به زاء بدل شده است. «وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَی رِجْسِهِمْ» توبه: ۱۲۵. اما آنانکه در قلوبشان مرض است پلیدی بر پلیدشان افزود. «کَذلِکَ یَجْعَلُ اللّهُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ» انعام: ۱۲۵. «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ» مائده: ۹۰.در قرآن مجید چیزها و کارهائیکه با رجس توصیف شده بقرار زیر است: خمر، قمار، بت‌ها: ازلام (مائده: ۹۰) میته، خون، گوشت خوک (انعام: ۱۴۵). «إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ» احزاب: ۳۳. رجوع شود به «اهل» بنظر میاید که آن در آیه مصدر است گر چه مصدر آن را رجاسهٔ گفته‌اند.

رجع:؛ ج ۳، ص: ۵۶

رجع: رجوع و رجعی بمعنی بر گشتن و برگرداندن لازم و متعدی هر دو آمده است همچنین است رجعان (بضم اول) و مرجع که مصدر میمی است (اقرب). «فَرَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً» طه: ۸۶. موسی خشمگین و اندوهناک بقوم خویش برگشت. «فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلى طائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَداً» توبه: ۸۳. رجوع در این آیه متعدی بکار رفته یعنی: اگر خدا تو را بسوی گروهی از منافقین برگرداند و از تو برای خروج بجنگ اجازه بخواهند بگو: هرگز با من خارج نخواهید شد. همچنین است آیهٔ «فَرَجَعْناكَ إِلى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها» طه: ۴۰. «ذلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ» ق: ۳. «إِنَّهُ عَلى رَجْعِهِ لَقادِرٌ» طارق: ۸. رجع در آیهٔ اول لازم و در دوّمی متعدی است.تراجع بین الاثنین است «فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يَتَراجَعا» بقره: ۲۳۰. «وَ اللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْصُطُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» بقره: ۲۴۵. در بسیاری از

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۷

آیات که کلمهٔ «تُرْجَعُونَ» و «يَرْجِعُونَ» ذکر شده لازم است آنرا حال معنی کرد نه استقبال یعنی الآن بسوی خدا بر گردانده میشوید زیرا ما هر آن در حال باز گشت بسوی خدائیم تنها مرگ باز گشتن بسوی خدا نیست «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ» بقره: ۱۵۶. «إِنَّ إِلى رَبِّكَ الرُّجْعى» علق: ۸. رجعی همانطور که گفته شد بمعنی رجوع است یعنی: بر گشت بسوی پروردگار تو است. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً» مائده: ۱۰۵. مرجع چنانکه گفته شد مصدر میمی و بمعنی رجوع است و آن شانزده بار در قرآن آمده است.

رجف:؛ ج ۳، ص: ۵۷

رجف: لرزیدن و لرزاندن در اقرب آمده «رجفه رجفا: حرّکه، رجف: تحرّک و اضطرب شدیدا» در مفردات آنرا اضطراب شدید گفته است.صحاح نیز آنرا زلزله و اضطراب شدید معنی کرده و دریا را رجّاف گویند برای اضطراب و حرکت شدید موجها مثل قول شاعر «حتی تغیب الشمس فی الرجّاف» تا آفتاب در دریا فرو رود.طبرسی نیز اضطراب فرموده است. «يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ وَ كانَتِ الْجِبالُ كَثِيباً مَهِيلًا» مزّمل: ۱۴. روزیکه زمین و کوهها بشدت بلرزند و کوهها تپّه‌های نرم باشند. «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ» نازعات: ۶. روزیکه لرزنده بلرزد و زلزلهٔ دیگری در ردیف آن، در آیه مراد از لرزنده بقرینهٔ آیهٔ اول زمین است و «رادفه» صفت رجفه است که از فعل ترجف فهمیده میشود. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ» اعراف: ۷۸. رجفهٔ لرزه است و آن چهار بار در قرآن آمده است آیهٔ فوق دربارهٔ قوم صالح میباشد احتمال دارد مراد از رجفه رعشهٔ بدن آنها باشد که در اثر صاعقه لرزیدند و بزمین افتادند و شاید مراد لرزیدن زمین است در نتیجه نزول عذاب.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۸

«وَ الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ » ... احزاب: ۶۰. مرجف بمعنی اضطراب آور است و مراد از آن کسانی‌اند که با نشر دروغ مردم را مضطرب و ناراحت میکردند در اقرب الموارد گفت «ارجف القوم» یعنی شروع بنشر اخبار و فتنه‌ها کردند تا مردم را باضطراب آورند. اراجیف دروغهای وحشت‌آور است.

رَجُل؛ ج ۳، ص: ۵۸

رَجُل: مرد. «أَ لَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ» هود: ۷۸. آیا از شما مرد عاقلی نیست. جمع آن رجال است نحو «وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ »... اعراف: ۴۶. بر بلندیهای آن حایل، مردانی است.گاهی از رجل و رجال مرد رشید و کامل و مردان رشید اراده میشود و تنها مرد در مقابل زن منظور نیست.نحو «وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعى» یس: ۲۰. «وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمانَهُ» غافر: ۲۸. «رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا» توبه: ۱۰۸. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» احزاب: ۲۳. راجع بآیهٔ «ما كانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِكُمْ» به «ختم» رجوع شود.

رجل:؛ ج ۳، ص: ۵۸

رجل: (بکسر اوّل) پا. «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» ص: ۴۲. با پایت قدم بزن و راه برو. جمع آن ارجل است «أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها»... اعراف: ۱۹۵.رجال بمعنی مردان است که گذشت و نیز جمع راجل بمعنی پیاده است مثل «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالًا أَوْ رُكْباناً» ... بقره: ۲۳۹. رجال جمع راجل و رکبان جمع راکب است یعنی اگر از دشمن بیم داشتید در حال پیاده و سواره نماز بخوانید. و نیز رجل (بفتح اوّل و کسر دوم) جمع راجل است «وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ» اسراء: ۶۴. با سواره و پیادگانت بر آنها صیحه بزن. راجع باین آیه به «جلب» رجوع شود.

رجم:؛ ج ۳، ص: ۵۸

رجم: سنگ زدن. سنگسار کردن «رجمه رجما: رماه بالحجارة»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۵۹

(اقرب) صحاح آنرا قتل گفته و گوید اصل آن سنگ زدن است. راغب میگوید: رجام بمعنی سنگها و رجم زدن با سنگ و مرجوم بمعنی سنگ زده است. «وَ لَوْ لا رَهْطُكَ لَرَجَمْناكَ» هود: ۹۱. یعنی اگر عشیرهٔ تو نبود تو را با سنگها میکشتیم بعضی‌ها آنرا فحش و شتم گفته‌اند.نظیر این جمله در سورهٔ مریم آیهٔ ۴۶. دربارهٔ گفتگوی آزر با ابراهیم و نیز در آیهٔ ۱۸ یس و ۲۰ کهف آمده است و ظاهرا در گذشته این سخن دربارهٔ مطلق قتل و کشتن در زیر سنگباران بکار میرفته است. «وَ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ» دخان: ۲۰. این سخن قول موسی است در مقابل فرعونیان و ظاهرش همان سنگ زدن و قتل است. راغب میگوید: رجم بطور استعاره بر نسبت گمان و توهم و فحش و طرد اطلاق میشود. احتمال دارد که مراد همان نسبت باشد یعنی بخدا پناه بردم که مرا بدروغ نسبت بدهید بعضی گفته‌اند مراد شتم است (مجمع). «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ» نحل: ۹۸. رجیم از اوصاف شیطان و جمعا شش بار در قرآن آمده است و آن بمعنی مرجوم و رانده شده است.راغب آنرا مطرود از خیرات و از منازل ملائک و طبرسی مطرود از آسمان و زده شده با شهابها و از بعضی مرجوم بلعنت نقل کرده است.ناگفته نماند: مطرود از خیرات و مطرود از رحمت خدا مراد است. «وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِ» کهف: ۲۲. از راغب نقل شد که رجم بطور استعاره بر ظن اطلاق میشود در صحاح آمده: رجم آنست که شخص روی گمان سخن گوید. در اقرب گوید: «الرجم ان یتکلم بالظن» یعنی از روی گمان و خیال میگویند که پنج نفر بودند ششمی سگشان بود.

رجوم:؛ ج ۳، ص: ۵۹

رجوم: «وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِمَصابِيحَ وَ جَعَلْناها رُجُوماً

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۰

لِلشَّياطِينِ» ملک: ۵.در قاموس گوید: رجم اسم چیزی است که با آن میزنند جمع آن رجوم است. بنا بر این رجم مصدر و اسم هر دو آمده است.مراد از این مصابیح که هم زینت آسمان پائین و هم تیراند بر شیاطین چیست؟ در آیهٔ دیگر آمده «إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ» صافات: ۶. باید مراد از مصابیح در آیهٔ اوّل همان کواکب باشند پس این کواکب هم چراغهای آسمان‌اند و هم تیرهائی‌اند که شیاطین با آنها زده میشوند. در این صورت آنها ثابت نیستند و گرنه رجوم نمیشدند.در آیهٔ دیگر آمده «وَ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِمَصابِيحَ وَ حِفْظاً» فصلت: ۱۲.در هر سه آیه زینت و آسمان پائین و حفظ آسمان مورد نظر است و در دومی کواکب و در اوّلی و سوّمی مصابیح گفته شده و در ذیل آیهٔ صافات آمده «وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ. لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلى وَ يُقْذَفُونَ

مِنْ كُلِّ جانِبٍ. دُحُوراً ... فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ» على هذا مراد از مصابيح و كواكب در اين آيات همان شهابها و سنگهاى سرگردان در فضا هستند كه با ورود بطبقات جو زمين آتش گرفته آسمان پائين را زينت مى‌بخشند و شيطان‌ها را مى‌رانند.ولى قرآن راجع بكواكب در قيامت فرموده «وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ» انفطار: ۲. بحكم اين آيه كواكب در قيامت پراكنده خواهند شد لذا نميتوان آنها را همان رجوم و مصابيح دانست زيرا رجوم و مصابيح كه سنگهاى سرگردان باشند هم اكنون پراكنده‌اند و از طرف ديگر بعيد است بگوئيم در آيهٔ ۶ صافات كواكب بمعنى رجوم و در آيهٔ انفطار مراد از آنها غير رجوم است.بنا بر تحقيق كتاب آغاز و انجام جهان كواكب عبارت‌اند از سيارات منظومهٔ شمسى و مراد از «السَّماءَ الدُّنْيا» در آيهٔ ۶ صافات نزديكترين آسمان جهان است نه نزديكترين

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۱

آسمانهاى هفتگانه زمين و نزديكترين آسمان جهان فضاى منظومهٔ شمسى است و مراد از مصابيح و رجوم در آيهٔ ۵ ملك و ۱۲ فصّلت تيرهاى شهاب و سنگهاى سرگردان‌اند و منظور از «السَّماءَ الدُّنْيا» در اين دو آيه نزديكترين آسمانهاى هفتگانهٔ زمين است. خداوند فضاى منظومهٔ شمسى را با سيارات و آسمان پائين زمين را با چراغها و رجوم زينت بخشيده و همان سنگهااند كه وارد طبقات جوّ زمين شده آتش ميگيرند و آنرا زيبائى مى‌بخشند.در اين صورت مصابيح هم چراغ‌اند و هم تيرها و رجوم‌اند كه شياطين را ميرانند ولى كواكب فقط زينت‌اند نه رجوم و آنجا كه در سورهٔ صافات آمده «وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ» اين حفظ بوسيلهٔ كواكب نيست بلكه بوسيلهٔ ديگر است ما بعد آيه ميگويد «لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلى وَ يُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جانِبٍ. دُحُوراً وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ. إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ».اين آيات نشان ميدهد كه شيطان‌ها هم با شهاب و هم با وسائل ديگر طرد ميشوند. رجوع شود به «شهاب».ناگفته نماند ميلياردها سنگهاى سرگردان ريز و درشت ببزرگى دانه‌هاى شن و ته سنجاق بسرعت ۴۸ هزار كيلومتر در ساعت وارد جوّ زمين ميشوند و در اثر حرارت زيادى كه دارند با تماس بگازهاى جوّ آتش ميگيرند و نور مستطيلى كه در هوا مشاهده ميشود سوختن آنهاست و گاهى اين سنگها بزرگ‌اند كه باقى ماندهٔ آنها بزمين ميافتد در سال ۱۳۴۸ شمسى سنگى بوزن شش كيلو بامريكا افتاد و هم چنين سنگى بوزن چهل هزار تن در سيبرى افتاد و عدّه‌اى از اين سنگها در موزهٔ ممالك نگاهدارى ميشوند و شهابها بيشتر در ماه مرداد و آبان نزديك صبح ديده ميشوند.

رجاء؛ ج ۳، ص: ۶۱

رجاء: اميد «وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ» نساء: ۱۰۴. شما از خدا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۲

چيزى اميد داريد كه آنها ندارند. «فَنَذَرُ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ» يونس: ۱۱. اميدوارى لقاء اللّه آنست كه منتظر آن باشيم و براى آن كار كنيم آنكه اين انتظار و اميد را ندارد نسبت بدان بى اعتنا است و كار نميكند و اين تعبير عبارت اخراى بى عقيده بودن بمعاد است كه در بسيارى از آيات آمده است. «وَ الْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللَّاتِي لا يَرْجُونَ نِكاحاً» نور: ۶۰. يعنى اميدى بنكاح ندارند كه ميدانند كسى بتزويج آنها رغبت نميكند. خودشان نيز آنحال ندارند.رجاء و رجو را گاهى خوف گفته‌اند در صحاح آمده: گاهى رجاء و رجو بمعنى خوف آيد. در قاموس و اقرب نيز بآن تصريح شده طبرسى نيز در بعضى جاها آنرا گفته است راغب گويد علت اين آنست كه خوف و رجا متلازم‌اند، در آيهٔ «بَلْ كانُوا لا يَرْجُونَ نُشُوراً» فرقان: ۴۰. طبرسى فرموده: بلكه از معاد مى‌ترسند در آيهٔ «لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ » ... احزاب: ۲۱. خوف و اميد هر دو گفته شده است. «ما لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً» نوح: ۱۳. طبرسى در ذيل اين آيه فرموده: رجاء بمعنى خوف است و شعر ابى ذويب را شاهد آورده كه گويد: اذا لسعته النحل لم يرج لسعها و خالفها فى بيت نوب عواسل يعنى چون زنبور عسل او را بگزد از گزيدن آن نميترسد و بار ديگر براى عسل گرفتن بخانهٔ زنبور آيد. نوب نوعى از زنبور عسل است و عواسل عسل گيرنده‌هاست. راغب نيز اين

شعر را نقل کرده و بجای عواسل عوامل گفته. زمخشری آنرا در ذیل آیهٔ «مَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ اللّهِ» عنکبوت: ۵.شاهد نقل میکند که گویند: رجاء بمعنی خوف است.آیهٔ گذشته را طبرسی اینطور معنی کرده: چرا از عظمت خدا نمیترسید؟

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۳

ولی بهتر است که رجاء در آیه بمعنی امید باشد یعنی چه شده که برای خدا عظمتی امید ندارید و خدا را قوی نمیدانید تا او را بندگی کنید و حل مشکلات از او بخواهید و از وی بترسید؟در آیهٔ «يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّهَ وَ ارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ» عنکبوت: ۳۶. ظاهرا مراد خوف است یعنی خدا را عبادت کنید و از روز قیامت بترسید. و یا مراد آنست امیدوار روز آخرت باشید و برای آن کار کنید و بدانید که قیامت هست.ناگفته نماند چنانکه از راغب نقل شد امید و خوف متلازم‌اند چون بچیزی امیدوار باشیم در همانحال خوف نرسیدن بآن هم هست پس اگر آیات گذشته را خوف یا امید معنی کنیم چندان تفاوتی نخواهد داشت.ارجاء را تأخیر معنی کرده‌اند در اقرب الموارد گوید «ارجی الامر: اخّره» کار را بتأخیر انداخت. «ارجیت الامر: أخّرته» کار را بتأخیر انداختم (صحاح) طبرسی ذیل آیهٔ ۱۱۱ اعراف گوید: ارجاء بمعنی تأخیر است. «تُرْجِي مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشاءُ» احزاب: ۵۱. یعنی از زنان آنکه را میخواهی ترک و از خود دور میگردانی و هر که را خواستی نزد خود اسکان میدهی. در المیزان گوید: این سخن کنایه از ردّ و قبول است و سیاق آیه دلالت دارد که آنحضرت در ردّ و قبول زنیکه خود را باو بذل کرده مختار است.بنظر میاید که راجع بهمهٔ زنان آنحضرت باشد و مراد از آن این است که بعد از ادای حق واجب ایشان بهر یک هر قدر اظهار علاقه کنی یا کمتر بمنزلش بروی و ... اختیار با تو است و اللّه العالم. و احتمال داده شده که مراد سقوط وظیفهٔ همخوابگی و غیره باشد. «قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ» شعراء: ۳۶. «أَرْجِهْ» در این آیه و در آیهٔ ۱۱۱ سورهٔ اعراف

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۴

آمده است. بعضی آنرا بکسر هاء خوانده‌اند. عاصم و حمزه بکسر جیم و سکون هاء و بعضی «ارجئه» بضم هاء خوانده و میان جیم و هاء، همزه آورده‌اند (مجمع) اگر هاء را ساکن بخوانیم باید آنرا حرف سکت بدانیم چنانکه المیزان گفته.بنا بقرائت عاصم و حمزه مفعول أَرْجِهْ محذوف است وها برای سکت است نه ضمیر و بنا بر قرائت دیگران هاء ضمیر است و مراد از آن موسی میباشد معنی آیه چنین است: موسی و برادرش را بتأخیر انداز و در عقوبت آنها عجله نکن و مأمورانی بشهرها بفرست تا ساحران را جمع کرده و بیاورند. «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللّهِ إِمّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» توبه: ۱۰۶. یعنی دیگران از مردم برای امر خدا تأخیر انداخته شده‌اند یا خدا آنها را عذاب و یا بر آنها توبه میکند و خدا دانا و حکیم است.مراد از این مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللّهِ کیستند؟ مضمون آیهٔ ۱۰۰ از سورهٔ توبه چنین است: از اعراب بادیه نشین که در اطراف شمااند و نیز از اهل مدینه منافقان هستند که آنها را دو دفعه عذاب خواهیم کرد و آیهٔ ۱۰۱. بدین مضمون است: و دیگران که اعتراف بگناه خویش کرده عمل صالح و بد را با هم آمیخته‌اند شاید خدا بآنها بر گردد که خدا غفور و رحیم است. آنوقت بعد از سه آیه میرسیم بآیهٔ مورد بحث. این آیه چنانکه در المیزان گفته عطف است بآیهٔ ۱۰۱ که مضمونش ذکر گردید.بعقیدهٔ المیزان این آیه منطبق است است بر مستضعفین که واسطه‌اند میان نیکو کاران و بد کاران گر چه در اسباب نزول وارد است که دربارهٔ آن سه نفر نازل شد که از جهاد تخلّف و بعد توبه کردند و کیف کان آیه مآل امر آنها را مخفی میدارد و در ابهامش باقی میگذارد حتی از دو اسم علیم و حکیم که در ذیل آیه هست چیزی از عاقبت کار آنها روشن نمیشود.سخن المیزان کاملا عالی و دقیق

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۵

است ولی انطباق مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللّهِ بر مستضعفین روشن نیست زیرا آیهٔ ۹۸ سورهٔ نساء که دربارهٔ مستضعفین است در آیهٔ ما بعد آن آمده «فَأُولئِكَ عَسَى اللّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ كانَ اللّهُ عَفُوًّا غَفُوراً» این آیه طرف غفران را تقویت میکند بخلاف مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللّهِ که در ذیل آیهٔ آنها «وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» آمده که هیچ طرف از عذاب و رحمت را تقویت نمیکند. در کافی برای هر یک از آندو گروه

بابی منعقد کرده و روایاتشان بر خلاف هم است و نیز در باب اصناف الناس از کتاب ایمان و کفر آندو را غیرهم شمرده است.در المنار گوید: مراد از مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ عده‌ای از تخلّف کنندگان از جهادند که عذاب و رحمت آنها مبهم است ولی در آیهٔ ۱۱۸ توبه، حال آنها روشن شده.آیهٔ ۱۱۸. دربارهٔ قبول توبهٔ آن سه نفر است که از جهاد تخلّف کردند «وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا ... ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا » ... ناگفته نماند این سخن قابل قبول نیست زیرا جملهٔ «إِمّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ» در مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ نشان میدهد که غفران و عذاب در روز قیامت خواهد بود نه اینکه تأخیر انداخته شده‌اند تا روشن شود که توبهٔ- شان قبول خواهد شد یا نه؟ در المیزان آمده: قصهٔ آنها بر این آیه منطبق نیست.از کلام مرحوم طبرسی که دربارهٔ آیه جریان تخلف آن سه نفر و قبول توبهٔشان را نقل کرده بدست میاید که نظرش تطبیق آیه بر مخلّفین است.عیاشی در تفسیر خود از امام باقر علیه السّلام نقل کرده فرمود: مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ مردمی مشرک بودند که امثال حمزه و جعفر و غیره را کشتند بعد باسلام داخل شدند خدا را یکتا خواندند و شرک را رها نمودند. ایمان را بحقیقت نشناختند که مؤمن و مستحق بهشت گردند و در انکارهم نبودند که کافر و مستحق آتش باشند آنها در همین حال‌اند خدا آنها را یا عذاب میکند و یا بر آنها توبه مینماید.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۶

این روایت روشن میکند که مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ غیر از متخلفین است و کار آنها بقیامت مانده است.در روایت دیگری از امام صادق علیه السّلام نقل میکند که آنها قومی از مشرکین‌اند خون مسلمانان را ریختند و بعد اسلام آوردند پس آنهایند مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ و در روایت دیگری از امام صادق علیه السّلام مستضعفین همان مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ اند. «قال عمران سئلت ابا عبد اللّه علیه السّلام عن المستضعفین قال: هم لیسوا بالمؤمنین و لا بالکفار و هم ال مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ».فکر میکنم که مراد امام علیه السّلام از مستضعفین همانها نیست که در آیهٔ ۹۸ نساء آمده زیرا که آنها جانب غفرانشان تقویت شده چنانکه گفته شد.

رجا:؛ ج ۳، ص: ۶۶

رجا: جانب. طرف (مفردات، مجمع) جمع آن ارجاء است «وَ الْمَلَكُ عَلى أَرْجائِها» حاقه: ۱۷. ضمیر «ها» به سماء بر میگردد یعنی ملائکه آنروز در اطراف آسمان هستند این آیه نظیر آنست که دربارهٔ قیامت آمده «وَ تَرَى الْمَلائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ» زمر: ۷۵. در «عرج» انشاء اللّه خواهد آمد که ملائکه تا روز قیامت در میان آسمانند و پیوسته بالا میروند و روز قیامت بکناره‌های آسمان میرسند.در نهج البلاغه خطبهٔ اول آمده «ثمّ انشأ سبحانه فتق الاجواء و شقّ الارجاء» ناگفته نماند این کلمه تنها یکبار در قرآن مجید آمده است.

رحب:؛ ج ۳، ص: ۶۶

رحب: وسعت. فراخی «وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ» توبه: ۲۵.زمین با آن فراخی بر شما تنگ شد.راغب میگوید: رحب فراخی مکان است و بطور استعاره بر فراخی شکم اطلاق میشود مثل رحب البطن و نیز بسعهٔ صدر اطلاق میشود و چون گویند: مرحبا و اهلا یعنی مکان وسیعی بیابی. در نهج البلاغه خطبهٔ ۵۷ آمده «سیظهر علیکم بعدی رجل رحب البلعوم مندحق البطن» پس از من مردی گشاد حلق بزرگ شکم بر شما چیره میشود» محمد عبده گوید: گفته‌اند مراد از او زیاد بن ابیه و بعضی مغیرهٔ بن شعبه و بعضی معاویه گفته است ولی ظاهرا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۷

مراد امام علیه السّلام معاویهٔ لعین است. «لا مَرْحَباً بِهِمْ إِنَّهُمْ صالُوا النّارِ قالُوا بَلْ أَنْتُمْ لا مَرْحَباً بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنا فَبِئْسَ الْقَرارُ» ص: ۵۹.طبرسی از ابو عبیده نقل میکند لا مرحبا به یعنی زمین بر او فراخ نباشد.این کلمه چنانکه از راغب نیز نقل شد دعا و نفرین است

معنی آیه چنین میشود: وسعت نباشد بر آنها که داخل شدگان آتشند گویند: بلکه بر شما وسعت نباشد شما این کفر را بر ما پیش آوردید بد قرارگاهی است برای شما. سخن اول بنا بنقلی قول پیشوایان کفر است نسبت باتباع خویش و مرحبای دوم جواب پیروان است نسبت به رؤسا.در نهج البلاغه حکمت ۲۰۰ آمده «لا مرحبا بوجوه لا تری الّا عند کلّ سوأة» .

رحق:؛ ج ۳، ص: ۶۷

رحق: «یُسْقَوْنَ مِنْ رَحِیقٍ مَخْتُومٍ» مطففین: ۲۵ رحیق بمعنی خمر است (مفردات، اقرب) مجمع آنرا شراب خالص و صحاح شراب صاف گفته یعنی از شراب خالص مهر شده سیراب میگردند این کلمه یکبار در قرآن آمده است معنی آیه در «ختم» گذشت.

رحل:؛ ج ۳، ص: ۶۷

رحل: ظرف (مثل خورجین و انبان) و بار سفر و کوچ.معانی دیگر هم دارد که در قرآن مجید یافته نیست «وَ قالَ لِفِتْیانِهِ اجْعَلُوا بِضاعَتَهُمْ فِی رِحالِهِمْ» یوسف: ۶۲.طبرسی در ذیل این آیه گوید از رحال ظرفها قصد شده و مفرد آن رحل است ابن انباری گفته بوعاء و مسکن رحل گویند و اصل آن چیزی است که برای کوچ آماده شود از ظرف متاع و پالان شتر و ... کلمهٔ رحل و رحال در آیات ۶۲، ۷۰، ۷۵ سورهٔ یوسف آمده و مراد از آنها ظرفهائی است مثل خورجین و انبان که بر شتران بسته بودند و در آیه «فَبَدَأَ بِأَوْعِیَتِهِمْ قَبْلَ وِعاءِ أَخِیهِ» یوسف: ۷۶. بجای رحال اوعیه آمده که همان ظرفها است معنی آیهٔ اوّل این است: یوسف بغلامان خود گفت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۸

سرمایهٔ اینها را در خورجین‌هایشان بگذارید. «رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّیْفِ» قریش: ۲.رحلهٔ بمعنی کوچ و مسافرت است.باید دانست یمن در جنوب مکّه و شام در شمال آن واقع است (بطور تقریب). اهل مکّه سالی دو مسافرت داشتند وقت زمستان به یمن و وقت تابستان بشام و ایندو مسافرت نوعا برای خرید و فروش و نقل و انتقال مال التجاره بود. در آیهٔ گذشته مراد از رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّیْفِ همان دو مسافرت است. و چون در این دو مسافرت بعنوان اینکه اهل مکّه ساکنان حرماند از شرّ راهزنان و دزدان در امان بودند و کسی بآنها آزار نمیرسانند و با ایمنی تمام رفت و آمد میکردند لذا خدا در مقام امتنان بآنها فرمود: «إِیلافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّیْفِ. فَلْیَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَیْتِ الَّذِی أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ».

رحم:؛ ج ۳، ص: ۶۸

رحم: (بفتح اوّل و کسر دوّم) رحم زن. محل رشد جنین. جمع آن ارحام است «هُوَ الَّذِی یُصَوِّرُکُمْ فِی الْأَرْحامِ کَیْفَ یَشاءُ» آل عمران: ۶. «وَ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ وَ یَعْلَمُ ما فِی الْأَرْحامِ» لقمان: ۳۴.رحم بمعنای فوق در قرآن همیشه جمع آمده است. بقوم و خویش از آنجهت رحم و ارحام گفته‌اند که آنها از یک رحم خارج شده‌اند (مفردات) یعنی ریشهٔ همه یک رحم است. ذو رحم یعنی صاحب قرابت و ذوی الارحام یعنی صاحبان قرابت. «وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ» نساء: ۱. یعنی از خدا و از ارحام بترسید و قطع رحم نکنید، مراد از ارحام، خویشان است. «وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ» انفال: ۷۵. نظیر این آیه، آیهٔ ششم احزاب است که فرموده «النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُهاجِرِینَ إِلاّ أَنْ تَفْعَلُوا إِلی أَوْلِیائِکُمْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۶۹

مَعْرُوفاً کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً».بموجب این دو آیه وارث شخص متوفّی فقط ارحام اوست نه دیگران و در میان ارحام هم

بعضی از بعض دیگر برتر است و با وجود ارحام نزدیک ارحام دیگر ارث نمی‌برند مثلا با وجود اولاد، فرزندان اولاد و با وجود برادران برادر زادگان ارث نمی‌برند مؤمنین و مهاجران و غیرهم با آنکه دوست و رفیق و برادر پیمانی شخص‌اند باز حقّی در ارث ندارند مگر آنکه بطور احسان چیزی بآنها داده شود و اینکه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بالاتر از خود مؤمنان بر آنهاست و زنانش مادران مؤمنین‌اند اینها هیچ یک سبب ارث نمیشوند و ترکه فقط مال ارحام است.در المیزان از درّ المنثور نقل میکند که ابن عباس گوید: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله میان صحابه برادری افکند و گفت که بعضی از بعضی ارث ببرند تا این آیه نازل شد «وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ» و توارث با نسب بر قرار گردید.در مجمع از امام باقر علیه السّلام نقل شده که با برادری ارث می‌بردند (تا آیه آنرا نسخ کرد).المیزان ذیل آیهٔ دوم میگوید: این آیه توارثی را که در صدر اسلام بوسیلهٔ هجرت و موالات در دین بود نسخ میکند.اهل بیت علیهم السلام با آیهٔ «أُولُوا الْأَرْحامِ» آنطور که گذشت فتوی داده‌اند در صافی از کافی نقل میکند چون یکی از غلامان آزاد کردهٔ علی علیه السّلام فوت میکرد و وارث داشت امام چیزی از ترکهٔ او اخذ نمیکرد و میفرمود: «وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ».

رحمة؛؛ ج ۳، ص: ۶۹

رحمة: مهربانی «وَ اخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» اسراء: ۲۴.بال تواضع را برای آنها از روی مهربانی بخوابان. «وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» روم: ۲۱.راغب میگوید: رحمت مهربانی و رقّتی است که مقتضی احسان است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۰

نسبت بشخص مرحوم گاهی فقط در مهربانی و گاهی فقط در احسان بکار میرود مثل: رحم اللّه فلانا. و چون خدا با رحم وصف شود مراد از آن فقط احسان است نه رقّت قلب لذاست که روایت شده: رحمت از خدا انعام و تفضّل و از آدمیان رقّت قلب و عاطفه است.در المیزان ذیل تفسیر بسمله میگوید: رحمت انفعال و تأثر خاصی است که در وقت دیدن محتاج عارض قلب میشود و شخص را برفع احتیاج و نقیصهٔ طرف وادار میکند این معنی بحسب تحلیل بعطاء و فیض بر میگردد و بهمین معنی خداوند سبحان با رحمت توصیف میشود. یعنی رحمت در خدا بمعنی عطا و احسان است نه تأثر و انفعال قلب زیرا در ذات باری انفعال نیست.طبرسی در موارد بسیاری از جمله در تفسیر سورهٔ حمد و ذیل آیهٔ ۱۵۷ بقره رحمت را نعمت معنی کرده است و در سورهٔ حمد پس از ذکر قول ابن عباس میگوید: خدا با رقّت و انفعال توصیف نمیشود پس مراد از رحمت نعمت و افضال است (نقل آزاد).زمخشری در تفسیر بسمله گوید: اگر گوئی معنی توصیف خدا با رحمت یعنی چه؟ با آنکه رحمت بمعنی عاطفه و مهربانی است؟ گویم: آن مجاز است از انعام خدا ببندگانش چون فرمانروا آنگاه که بمردم مهربان باشد بآنها انعام و احسان میکند.کوتاه سخن آنکه رحمت بمعنی مهربانی و رقت قلب است که از دیدن شخص محتاج عارض میشود و شخص را باحسان وامیدارد ولی در خدا فقط بمعنی احسان و نعمت است که خدا با رقّت و انفعال توصیف نمیشود.در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۷۷ فرموده «رحیم لا- یوصف بالرّقّة». «مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ » ... انعام: ۱۶. هر که آنروز عذاب از وی دفع شود خدا احسانش کرده است «يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَرْحَمُ مَنْ يَشاءُ » ... عنکبوت: ۲۱. هر که را

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۱

خواهد عذاب کند و هر که را خواهد می‌بخشد و از عذاب نجاتش میدهد. «أُولئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ» بقره: ۱۵۷. آنانرا از پروردگارشان عنایات و احسانی است. «وَ رَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ » ... انعام: ۱۳۳. خدای تو بی نیاز و صاحب احسان و نعمت است. «خَيْراً مِنْهُ زَكاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً» کهف: ۸۱. رحم (بر وزن قفل) در اکثر کتب لغت مثل (رحم) بمعنی مهربانی است چنانکه در قاموس، صحاح، اقرب، نهایه و غیره آمده است لذا رحم در آیه بمعنی مهربانی است نه از رجم بمعنی قرابت معنی «أَقْرَبَ

رُحْماً» یعنی نزدیکتر از جهت مهر و عاطفه.بنا بر آنچه گذشت همهٔ نعمتهای خدا رحمت اواند و بعضی از چیزها در قرآن بخصوص با کلمهٔ رحمت توصیف شده‌اند که ذیلا ببعضی اشاره میشود: ۱- بهشت «وَ أَمَّا الَّذِینَ ابْیَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِی رَحْمَتِ اللَّهِ» آل عمران: ۱۰۷. ۲- قرآن «وَ لَقَدْ جِئْناهُمْ بِکِتابٍ فَصَّلْناهُ عَلی عِلْمٍ هُدیً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ» اعراف: ۵۲.۳- تورات «وَ مِنْ قَبْلِهِ کِتابُ مُوسی إِماماً وَ رَحْمَةً» هود: ۱۷.۴- نبوّت «یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّی وَ آتانِی مِنْهُ رَحْمَةً» هود: ۶۳.۵- پیغمبر «وَ لِنَجْعَلَهُ آیَةً لِلنّاسِ وَ رَحْمَةً مِنّا وَ کانَ أَمْراً مَقْضِیًّا» مریم: ۲۱. «وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلّا رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ» انبیاء: ۱۰۷.۶- باران «فَانْظُرْ إِلی آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها» روم: ۵۰. ایضا ۴۶ روم.خداوند رحمت را بر خود حتمی فرموده و رحمتش بتمام موجودات شامل است و او از تمام مهربانها مهربانتر است «کَتَبَ رَبُّکُمْ عَلی نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» انعام: ۵۴. «رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً» غافر: ۷. «وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرّاحِمِینَ» اعراف: ۱۵۱.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۲

انبیاء: ۸۳. «وَ هُوَ أَرْحَمُ الرّاحِمِینَ» یوسف: ۶۴ و ۹۲.ناگفته نماند رحمت خدا دو گونه است یکی رحمت عام که شامل تمام موجودات است و آن رحمت خلقت و رزق و غیره است چنانکه فرموده «وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ» اعراف: ۱۵۶. «رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً» غافر: ۷. و یکی رحمت خاصّ که مخصوص اهل ایمان است و دیگران در آن سهیم نیستند مثل «أُولئِکَ عَلَیْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ» بقره: ۱۵۷. «وَ اللَّهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ» بقره ۱۰۵. «وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً» احزاب: ۴۳.

رحمن؛؛ ج ۳، ص: ۷۲

رحمن: از نامهای خداوند سبحان است و غیر خدا با آن توصیف نمیشود.و ۱۶۹ بار در قرآن مجید آمده است صد و سیزده بار در اوّل سوره‌ها ضمن بسمله و پنجاه و شش بار در اثناء آیات.اکثریت قریب باتفاق اهل لغت و تفسیر آنرا کلمهٔ عربی و مشتق از رحمت گرفته‌اند و احسان کننده و نعمت دهنده معنی کرده‌اند.در صحاح میگوید: رحمن و رحیم دو اسم‌اند مشتق از رحمت مثل ندمان و ندیم و هر دو بیک معنی‌اند و چون صیغهٔ دو اسم مختلف باشد تکرار آنها بر وجه تأکید جایز است چنانکه گفته‌اند: جاد مجد تنها فرق آنست که رحمن مختص بخداست بخلاف رحیم.راغب نیز هر دو را از رحمت گرفته و رحمن را کسیکه رحمتش بهر چیز وسعت داده و رحیم را کثیر الرحمهٔ معنی کرده است.ابن اثیر در نهایه گوید: رحمن و رحیم هر دو از رحمت مشتق‌اند مثل ندمان و ندیم و هر دو صیغهٔ مبالغه‌اند و رحمن از رحیم رساتر است. رحمن اسم خاصّ خداست غیر خدا با آن توصیف نمیشود بر خلاف رحیم.طبرسی فرموده: رحمن و رحیم برای مبالغه‌اند و هر دو از رحمت مشتق میباشند جز آنکه وزن فعلان در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۳

مبالغه از فعیل رساتر است. همچنین است قول زمخشری و بیضاوی که هر دو را از رحمت گرفته و رحمن را در مبالغه از رحیم رساتر گفته‌اند.المنار گوید: رحمن صیغهٔ مبالغه است دلالت بر کثرت دارد و رحیم صفت مشبهه است دلالت بر ثبوت دارد و این دو تأکیدهم نیستند بلکه هر یک معنی مستقل دارد. المیزان نیز مانند المنار رحمن را صیغهٔ مبالغه و رحیم را صفت مشبهه گرفته و گوید: لذا مناسب است که رحمن دلالت بر رحمت کثیره کند که بر مؤمن و کافر افاضه شده و آن رحمت عامّ است و در قرآن اکثرا در این معنی بکار رفته ... و لذا مناسب است که رحیم دلالت بر نعمت دائم و رحمت ثابت داشته باشد که بر مؤمن افاضه میشود چنانکه فرموده «وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً» احزاب: ۴۳ ... و برای همین است که گفته‌اند: رحمن بر مؤمن و کافر عمومیّت دارد و رحیم خاصّ مؤمن است. صدوق رحمه اللّه در کتاب توحید بعد از ذکر معنای رحمن فرموده: رحمن برای جمیع عالم و رحیم فقط برای مؤمنان است.خلاصهٔ سخن آنکه: رحمن و رحیم هر دو از رحمت مشتقّ‌اند و هر دو صیغهٔ مبالغه و یا رحمن صیغه مبالغه و رحیم صفت مشبهه است. ناگفته نماند اگر هر دو از رحمت باشند بهتر است رحمن را صیغهٔ مبالغه و رحیم را صفت مشبهه بگیریم

تـا تکرار لازم نیایـد و نیز خیلی جالب است که گفته شود رحمن دلالت بر کثرت و رحیم دلالت بر دوام دارد.ناگفته نمانـد یکی از مختّصات «رحمن» آنست که در قرآن هر جا کلمهٔ رحمن آمـده میشود بجای آن «اللّه» ذکر کرد و بالعکس بر خلاف نامهای دیگر خدا. مثلا در جای «لا إِلهَ إِلّا هُوَ الرَّحْمنُ الرَّحِیمُ» بقره: ۱۶۳. میشود گفت «هو اللّه الرّحیم» و بجای «وَ هُمْ یَکْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ» رعد:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۴

۳۰. میشـود گفت: «و هم یکفرون بـاللّه» «إِنِّی أَعُوذُ بِـالرَّحْمنِ مِنْـکَ» «إِنِّی نَـذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْمـاً» مریم: ۱۸- ۲۶. «إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیـاتُ الرَّحْمنِ» مریم: ۵۸.در آیـات فوق نیز میشود بجـای رحمن اللّه گـذاشت و خلاصه تمام موارد اسـتعمال رحمن در قرآن چنین است.از طرف دیگر میشود بجای اللّه رحمن گـذاشت چنانکه آمـده «وَ قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَـداً» بقره: ۱۱۶. «وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً» مریم: ۸۸. هر یک بجای دیگری است «إِنْ أَتاکُمْ عَذابُ اللّهِ» انعام: ۴۰ و ۴۷. «إِنِّی أَخافُ أَنْ یَمَسَّکَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ» مریم: ۴۵. در این دو آیه نیز یکی بجای دیگری آمده و متعلق هر دو عذاب است در آیهٔ «قُلِ ادْعُوا اللّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ» اسراء: ۱۱۰. نیز هر دو مساوی آمده‌اند. «جَنّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ» مریم: ۶۱. «أَطَّلَعَ الْغَیْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً» مریم: ۷۸.نظیر این دو آیه چنین است «وَعَدَ اللّهُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ ... جَنّاتِ عَدْنٍ» توبه: ۷۲. «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّهِ عَهْداً» بقره: ۸۰.این مطلب نشان میدهد که رحمن با اللّه مساوی و هر دو بیک معنی‌انـد نه اینکه رحمن صـفتی از صـفات خـدا باشـد.این مطلب که گفته شـد در صـفات دیگر عمومیّت نـدارد «مثلا- در جای «وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً» احزاب: ۴۳. نمیشود گفت «و کـان بـالمؤمنین اللّه» و در جـای «وَ أَنَا التَّوّابُ الرَّحِیمُ» بقره: ۱۶۰. نمیشود گفت «و انـا التواب اللّه» همچنین سـایر اسـماء حسـنی که دلالـت بر معنـای خـاصّ دارنـد.از طرف دیگر رحمن مثـل اللّه در همه جـا آمـده نه فقـط در موارد رحمت مثلا- رحیم پیوسته در موارد رحمت بکـار رفته ولی رحمن مثـل اللّه در موارد رحمت و عذاب و سـلطنت و غیره استعمال گردیده مثل «وَ هُمْ یَکْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ» رعد: ۳۰. «إِنِّی نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً» مریم: ۲۶. «إِنِّی أَخافُ أَنْ یَمَسَّکَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ» مریم:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۵

۴۵. «أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمنِ وَلَداً. وَ مـا یَنْبَغِی لِلرَّحْمنِ أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً» مریم: ۹۱ و ۹۲. ملاحظه میشود که این موارد محل رحمت نیستند بلکه محل عـذاب و اقتـدار و کفرانـد. «الرَّحْمنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوی» طه: ۵. «وَ إِنَّ رَبَّکُمُ الرَّحْمنُ » ... طـه ۹۰ «وَ خَشَعَتِ الْأَصْواتُ لِلرَّحْمنِ» طه: ۱۰۸ «الْمُلْکُ یَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمنِ وَ کانَ یَوْماً عَلَی الْکافِرِینَ عَسِیراً» فرقان: ۲۶. «وَ عِبادُ الرَّحْمنِ الَّذِینَ یَمْشُونَ عَلَی الْأَرْضِ هَوْناً» فرقان: ۶۳. «وَ قالُوا لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ مـا عَبَدْناهُمْ» زخرف: ۲۰ «مـا تَری فِی خَلْقِ الرَّحْمنِ مِنْ تَفاوُتٍ» ملک: ۳. «لا یَتَکَلَّمُونَ إِلّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ» نباء: ۳۸، ملاحظهٔ این آیات و غیره شکی نمیگـذارد در اینکه رحمن با اللّه مساوی است و همچون اوصاف دیگر خـدا نمیباشد که بیک معنی خاصّ دلالت داشته باشد.این سخن مؤید آنست که رحمن مثل اللّه از نامهای خداست و وصـف نیسـت و از رحمـت مشـتق نمیباشـد و عربی نیسـت بلکـه دخیـل اسـت. و در غیر لغـت عربی بمعنی اللّه و خـدا و «گـاد» انگلیسـی میباشد.طریحی در مجمع البحرین مادهٔ رهم سخنی از حضـرت نوح نقل کرده که وقت نشسـتن کشتی گفت «رهمان اتقن» و گوید: معنـایش آنست پروردگـارا احسـان کن.این جمله میرسانـد که رهمـان در لغت نـوح همـان رحمن عربی است و بمعنی اللّه میباشـد. طبرسـی رحمه اللّه گویـد: از ثعلب حکایت شـده که رحمن عربی نیست و از لغات دیگر است و با آیـهٔ «قالُوا وَ مَا الرَّحْمنُ» که کفار مکه آنرا انکـار میکردنـد اسـتدلال کرده ولی طبرسـی آنرا قبول نمیکنـد و میگویـد: این لفـظ در نزد عرب مشـهور و در اشـعار آنها موجود است شـنفری گفته‌الا- ضـربت تلـک الفتـاهٔ هجینهـا الا- قضب الرحمن ربی یمینهـا و سـلامهٔ بن جنـدل گفته است: و مـا یشاء الرحمن یعقد و یطلق

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۶

ولی فرمایش طبرسـی رحمه اللّه سـخن پیشین ما را که رحمن با اللّه مساوی استعمال شده است و مانند صفات دیگر خاصّ نیست رد

نمیکند دو شعر فوق در تفسیر ابن کثیر ذیل آیهٔ بسمله نیز نقل شده است و نیز ابن کثیر از ابن انباری از مبرّد نقل میکند که رحمن عبرانی است و عربی نیست و از زجاج از احمد بن یحیی نقل کرده که رحیم عربی و رحمن عبرانی است لذا میان آندو در (بسمله) جمع شده است.حبیب اللّه نوبخت در کتاب دیوان دین ص ۱۰۳ از کتاب المزهر و اتقان سیوطی نقل نموده که رحمن عبری و معرّب رخمان است و در ص ۱۲۹ میگوید: کلمهٔ رحمن چنانکه در کتاب المزهر آمده و نیز در ضمن معربات ابن نقیب، لغتی است معرّب و عبری و نظیر رخمان.آیهٔ ۶۰ سورهٔ فرقان نیز مؤید و یا دلیل این مطلب است «وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمنِ قالُوا وَ مَا الرَّحْمنُ أَ نَسْجُدُ لِما تَأْمُرُنا وَ زادَهُمْ نُفُوراً» کلمهٔ «وَ مَا الرَّحْمنُ» اگر از روی عناد نباشد میرساند که آنها از رحمن بی اطلاع بودند و نمیدانستند که رحمن از نامهای خداست در مجمع از زجاج نقل میکند: که رحمن نامی از نامهای خداوند است و در کتب قبلی ذکر شده و (عرب) آنرا از نامهای خدا نمیدانستند بآنها گفته شد که رحمن از نامهای خداست.در جریان صلح حدیبیّه نقل شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعلی علیه السّلام فرمود: بنویس بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ*. سهیل بن عمرو و مشرکان گفتند: ما رحمن را نمی‌شناسیم مگر صاحب یمامه (مسیلمهٔ کذاب) بنویس: بسمک اللّهم. این سخن نیز حاکی از عدم شناسائی آنها از رحمن است.ابن کثیر در تفسیر بسمله گوید: این سخن را از روی عناد و لجاجت گفته‌اند و گرنه رحمن در اشعارشان مذکور است آنگاه دو شعر گذشته را شاهد آورده است. المیزان گوید:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۷

«وَ مَا الرَّحْمنُ» سؤال از هویّت و ماهیت است و این از آنها مبالغه در تجاهل و استکباری است نسبت بخداوند.و خلاصه آنکه: لفظ رحمن یا غیر عربی است و بمعنی اللّه میباشد و از این جهت هر یک در جای دیگری واقع میشوند و معنی بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ* چنین میشود: بنام خدا، خدائیکه مهربان است. و یا بواسطهٔ دلالت بر رحمت عامه در جای اللّه بکار میرود ولی این اشکال میماند که در قرآن پیوسته در مواقع رحمت بکار نرفته است.

رحیم؛ ج ۳، ص: ۷۷

رحیم: مهربان. از اسماء حسنی است و دویست و بیست و هفت بار در قرآن بکار رفته است صد و سیزده بار در ضمن بسمله و صد و چهار ده بار در اثناء آیات و آن بر خدا و غیر خدا اطلاق میشود چنانکه دربارهٔ حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله آمده «عَزِيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» توبه: ۱۲۸. در تمام قرآن فقط یکمورد فوق آمده و در موارد دیگر صفت پروردگار سبحان واقع شده است و آن بعکس رحمن فقط در موارد رحمت بکار رفته است.وصف رحیم مخصوص برای آخرت نیست بلکه بیشتر آیات عمومیّت آنرا میرساند «فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» بقره: ۱۷۳. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» فصلت: ۲. و دهها آیهٔ دیگر و اگر بگوئیم رحیم یعنی خدائیکه فقط برای مؤمنان رحیم است آنهم در قیامت. این سخن را قرآن تصدیق نمیکند در دعای ۵۴ صحیفه سجّادیه آمده «یا رحمن الدّنیا و الآخرة و رحیمهما» چنانکه ملاحظه میشود هر دو دربارهٔ دنیا و آخرت بکار رفته است. رحیم چون بر خدا اطلاق شود مراد از آن نعمت دهنده و احسان کننده است و چون بر غیر خدا گفته شود مقصود از آن مهربانی و رقّت قلب است محال است در خداوند تأثر و انفعال بوده باشد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۸

مولا امیر المؤمنین صلوات اللّه و سلامه علیه در خطبهٔ ۱۷۷ نهج البلاغه در وصف خدا فرموده «بصیر لا یوصف بالحاسّة رحیم لا یوصف بالرّقّة» یعنی خدا بیناست ولی نمیشود گفت چشم دارد.رحیم است ولی با رقت و تأثر و انفعال توصیف نمیشود.صدوق رحمه اللّه در توحید در معنی رحیم فرموده: معنی رحمت نعمت است و راحم بمعنی منعم است ... معنای رحمت (در خدا) رقّت نیست که آن از خدا منتفی است فقط بشخص رقیق القلب رحیم گویند که بسیار رحم کننده باشد.مرحمت نیز بمعنی رحمت است

«وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ» بلد: ۱۷. جمع رحیم در قرآن رحماء آمده «أَشِدّاءُ عَلَى الْكُفّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ» فتح: ۲۹.

رخو:؛ ج ۳، ص: ۷۸

رخو: «فَسَخَّرْنا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخاءً حَيْثُ أَصابَ» ص: ۳۶.در اقرب الموارد گوید: رخاء (با ضمّ) باد ملایمی است که چیزی را حرکت نمیدهد. رخاء بمعنی نرمی و آرامی حال از ریح است یعنی: باد را بسلیمان مسخر کردیم بدستور او بآرامی جاری میشد بهر جا که سلیمان میخواست.جریان تسخیر باد بسلیمان در «ریح» خواهد آمد «رخاء» فقط یکبار در قرآن آمده است.

ردء:؛ ج ۳، ص: ۷۸

ردء: یاری و کمک. مصدر و اسم هر دو آمده است (اقرب) راغب میگوید: ردء آنست که برای یاری در پی دیگری باشد ردی نیز در اصل چنین است ولی متعارف شده که در متأخر مذموم بکار رود «وَ أَخِي هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً يُصَدِّقُنِي» قصص: ۳۴.در مجمع آنرا معین و یار گفته و چون کسی بکسی یاری کند گویند «فلان ردء لفلان» معنی آیه چنین است: برادرم هارون در سخن گفتن از من فصیح‌تر است او را با من یار و کمک بفرست تا مرا تصدیق کند.این کلمه در قرآن فقط یکبار آمده است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۷۹

ردد:؛ ج ۳، ص: ۷۹

ردد: ردّ بمعنی بر گرداندن است.خواه بر گرداندن ذات شیء باشد مثل «وَ رَدَّ اللّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ» احزاب: ۲۵. «فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها» قصص: ۱۳. و خواه بر گرداندن حالت باشد نحو «ثُمَّ رَدَدْناهُ أَسْفَلَ سافِلِينَ» تین: ۵. و مثل «يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ كافِرِينَ» آل عمران: ۱۰۰.تردّد یعنی رفت و آمد پی در پی (مجمع) مراد از آن گاهی تحیر در کار است «وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» توبه: ۴۵. یعنی قلوبشان مضطرب گردید و در اضطرابشان متحیر و سر گردانند.ارتداد یعنی بر گشتن. «لا تَرْتَدُّوا عَلى أَدْبارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ» مائده: ۲۱. بعقب و حالت اولیّه بر نگردید از زیانکاران میشوید.همچنین است ارتداد معروف که بر گشتن از دین است نحو «وَ مَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَ هُوَ كافِرٌ فَأُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ» بقره: ۲۱۷.مرّد مصدر میمی است بمعنی بر گرداندن (صحاح- اقرب) ولی در قرآن لازم نیز آمده است نحو «وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَى اللّهِ» غافر: ۴۳. راستی باز گشت ما بسوی خداست. در آیاتی نظیر «وَ إِذا أَرادَ اللّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا- مَرَدَّ لَهُ» رعد: ۱۱. ممکن بمعنی باز گشت و یا باز گرداندن باشد.مردود اسم مفعول است یعنی باز گشت شده «وَ إِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ» هود: ۷۶. «جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْواهِهِمْ وَ قالُوا إِنّا كَفَرْنا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ » ... ابراهیم: ۹. دربارهٔ مرجع ضمیر «أَيْدِيَهُمْ و أَفْواهِهِمْ» چند قول هست بنظر میاید که هر دو راجع به «رسل» است یعنی مردم دست پیامبران را بدهانشان بر گرداندند یعنی بگفتهٔ آنها بی اعتنا شدند گفتن آنها با نگفتن یکسان شد همچنین است اگر ضمیر اوّلی بمردم و دوّمی برسل بر گردد، پس از نظر فوق دیدیم المیزان نیز هر دو ضمیر را به رسل بر گردانده و گوید: آن کنایه است از اینکه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۰

پیامبران را بر سکوت و خودداری از تکلّم وا داشتند گوئی دست پیامبران را گرفته بدهانشان گذاشتند و اعلام کردند که باید ساکت شوید «... فَلَمّا أَنْ جاءَ الْبَشِيرُ أَلْقاهُ عَلى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيراً» یوسف: ۹۶.ارتداد را در آیه عود گفته‌اند یعنی بر گشت و بینا شد. رجوع شود به «بیض». «فَارْتَدّا عَلى آثارِهِما » ... کهف: ۶۴. یعنی بر آثار راهیکه آمده بودند بر گشتند. «إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ

الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلى مَعادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جاءَ بِالْهُدى» قصص: ۸۵.طبرسی نقل میکند: چون آنحضرت بعد از خروج از مکه بجحفه رسید بمکّه.اشتیاق پیدا کرد جبرئیل آمد و گفت: آیا بشهر و زادگاه خود مشتاق شده‌ای فرمود آری جبرئیل آیهٔ فوق را خواند (که وعدهٔ رجوع بمکّه است) آنگاه از قتیبی نقل میکند: شهر را معاد گویند زیرا که شخص در شهرها مسافرت کرده سپس بآن بر میگردد.معاد در آیه اسم مکان است. بعقیدهٔ المیزان مراد از آن مکّه و تنکیر برای عظمت و بزرگی عود است یعنی برگشتن تو بمکّه برگشت بزرگی است نه آنطور که از آن خارج شده‌ای.آنحضرت در حال خوف و مخفیانه از مکّه خارج شد و فاتح و مظفر بر آن بازگشت. و چون این آیه بعد از داستان فرار موسی از مصر و برگشتن پس از بعثت آمده لذا ظاهرا بآنحضرت نوید میدهد که تو هم پس از خروج از مکّه بصورت مطلوبی بآنجا بر خواهی گشت.

ردف:؛ ج ۳، ص: ۸۰

ردف: تبعیّت «ردفه ردفا تبعه»: (اقرب) «قُلْ عَسى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ» نمل: ۷۲.بگو شاید بعضی از آنچه بعجله میخواهید در پی شماست.طبرسی آنرا از ابن اعرابی لاحق شدن نقل کرده و گفته شده دخول لام در «لَكُمْ» دلیل آنستکه ردف بمعنی نزدیکی است یعنی بعض از آنچه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۱

میخواهید بشما نزدیک شده است.ردف (بکسر اول) بمعنی تابع است همچنین است رادفه «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ» نازعات: ۶ و ۷. روزی که لرزنده میلرزد در پس آن لرزهٔ دیگری که در ردیف آن است میاید.مردف آنست که دیگری را در ردیف خود قرار دهد ابو عبیده رادف و مردف را بیک معنی گرفته است (راغب) «أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُرْدِفِينَ» انفال: ۹. من شما را یاری میکنم با هزار نفر ملک که ملائکهٔ دیگری را در ردیف و پشت سر خود دارند.

ردم:؛ ج ۳، ص: ۸۱

ردم: گرفتن شکاف با سنگ (مفردات) «ردمت الثلمهٔ: سددتها» و نیز ردم بمعنی سدّ آمده (صحاح) «فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ رَدْماً» کهف: ۹۵. با نیرویی بمن کمک کنید تا میان شما و آنها سدی قرار بدهم.آیه دربارهٔ سدّ ذو القرنین است که در «قرن» خواهد آمد انشاء اللّه. در دعای ۱۷ صحیفه آمده «و اجعل بيننا و بينه. ردما مصمتا» یعنی میان ما و شیطان سدّ محکمی قرار ده در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۸۸ فرموده «و ردم الصّفيح» صفیح بمعنی سنگ عریض است یعنی سدّ سنگ عریض.

ردی:؛ ج ۳، ص: ۸۱

ردی: هلاکت. تردی: قرار گرفتن در معرض هلاکت. (مفردات). «فَلا يَصُدَّنَّكَ عَنْها مَنْ لا يُؤْمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَرْدى» طه: ۱۶. تو را آنکه بقیامت ایمان ندارد و تابع هوای نفس است از قیامت باز ندارد هلاک میگردی. «قالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ» صافات: ۵۶. گفت بخدا قسم نزدیک بود هلاکم کنی. «وَ ما يُغْنِي عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّى» لیل: ۱۱. یعنی چون در معرض هلاکت قرار گیرد مال وی بی نیازش نمیکند متردیه بمعنی ساقط شده و آن حیوانی است که از بلندی افکنده شود تا بمیرد و آن در جاهلیت رسم بود که اسلام آنرا ممنوع کرد و در «بحر» گذشت «وَ الْمَوْقُوذَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَةُ وَ النَّطِيحَةُ » ... مائده: ۳. در نهج البلاغه خطبهٔ ۸۷ فرموده

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۲

«و ظهرت اعلام الردی» و در دعای ۱۷ صحیفه آمده «و اسلک بنا من التّقی خلاف سبیله من الرّدی» .

رذل:؛ ج ۳، ص: ۸۲

رذل: ناپسند. رذل و رذال آنست که در اثر پلیدی ناپسند باشد (مفردات) صحاح آنرا دون و خسیس گفته.ارذل اسم تفضیل رذل و رذیل است «وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ» نحل: ۷۰ «قالُوا أَ نُؤْمِنُ لَكَ وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ» شعراء: ۱۱۱.گفتند: آیا بتو ایمان بیاوریم حال آنکه پلیدترها از تو پیروی کرده‌اند.جمع ارذل اراذل نیز آمده است «وَ ما نَراكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَراذِلُنا » ... هود: ۲۷.

رزق:؛ ج ۳، ص: ۸۲

رزق: روزی. «كُلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ» بقره: ۶۰. راغب میگوید: رزق گاهی بعطاء دائمی اطلاق میشود خواه دنیوی باشد یا اخروی و گاهی به نصیب و بهره و گاهی بغذائیکه وارد جوف میشود گویند: شاه رزق لشکر را داد و دانش روزی من شده. طبرسی ذیل آیهٔ ۳ بقره رزق را عطای دائمی گفته و گوید آن نقیض حرمان است.صحاح آنرا عطا و آنچه از آن نفع برده میشود معنی کرده و گوید و گاهی بباران رزق اطلاق میشود.خلاصه آنکه رزق عطائی است که از آن منتفع میشوند خواه طعام باشد یا علم و یا غیر آن.در قرآن مجید گذشته از معنای مشهور به نبوت و علم رزق گفته شده نحو «يا قَوْمِ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقاً حَسَناً » ... هود: ۸۸. و ایضا بباران نحو «هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آياتِهِ وَ يُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ رِزْقاً» غافر: ۱۳. و گاهی فقط بخوراک اطلاق شده مثل «وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ » ... بقره: ۲۳۳.چنانکه می‌بینیم کسوت را از رزق جدا کرده است.رازق تمام مخلوق اوّلا و بالذّات خداوند است چنانکه فرموده «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ» ذاریات: ۵۸. مقدم شدن «هو» دلیل حصر است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۳

و ایضا فرموده «وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُها » ... هود: ۶.وانگهی چون آفرینندهٔ هر چیز خداست قهرا رازق همهٔ مخلوق اوست و رزاق از اسماء حسنی است که مخصوص خدا میباشد و اگر بغیر از خدا اطلاق شود بالعرض و بواسطه است مثل «وَ ارْزُقُوهُمْ فِيها وَ اكْسُوهُمْ» نساء: ۵. «وَ إِذا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ» نساء: ۸. ایضا از جملهٔ «لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» که در سوره‌های حج: ۵۸، مؤمنون: ۷۲، سباء: ۳۹ و از جملهٔ «وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» مائده: ۱۱۴. نیز این مطلب روشن میشود که خدا رازقان را بسیار شمرده و خود را بهترین آنها خوانده است.بتصریح قرآن توسعه و تنگی روزی در دست خداست «إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّهُ كانَ بِعِبادِهِ خَبِيراً بَصِيراً» اسراء: ۳۰. از ذیل آیه بدست میاید که قبض و بسط روی عللی است و جزافی نیست که خدا ببندگان دانا و بصلاح آنها عالم است «اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ » ... رعد: ۲۶. همچنین است آیات قصص: ۸۲، عنکبوت: ۶۲، سباء: ۳۶، زمر: ۵۲ و غیره. همین طور است آیهٔ «وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ »... نحل: ۷۱.تأثیر تلاش انسان و وارد شدن از راههای صحیح را در کثرت روزی نمیشود بی تأثیر دانست ولی جزء العلهٔ و یا از آنهم کمتر است. آنکه یک لیوان آب از شیر لوله کشی شهر پر میکند نمیتواند بگوید من در اینکار مستقلّم زیرا آن شیر بلوله و آن بلولهٔ بزرگ و آن بتصفیه خانه و آن بکانال و آن برودخانه و آن بکوه متصل است باران و برف بوسیلهٔ ابرها بکوه میبارند و دریاها بوسیلهٔ حرارت آفتاب تبخیر میشوند پس پر کردن یک لیوان آب متصل بخورشید است چطور میشود گفت اینکار را من انجام دادم بلکه باید گفت خدا شرایط را جور آورده و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۴

من در بر داشت آب جزء العله بودم.همچنین است در هر کار میلیونها شرائط و مقدمات لازم است که جور کردن همهٔ آنها در اختیار بشر نیست لذا قبض و بسط در دست خدا است گر چه کار و تلاش بشر نیز بی تأثیر نیست آیهٔ «وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ» که گذشت با آیهٔ «نَحْنُ قَسَمْنا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً

سُخْرِيًّا» زخرف: ۳۲. روشن میشود. «كُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً قالُوا هذَا الَّذِي رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ وَ أُتُوا بِهِ مُتَشابِهاً » ... بقره: ۲۵. آیه دربارهٔ اهل بهشت است که چون میوه‌ای بدست آنها برسد گویند این همان است که در دنیا بما داده شد توضیح اینکه ما مثلا وقتی اناری میخوریم در وجود ما مبدل بمادّه میشود و اگر بعد از آن دو رکعت نماز بخوانیم همان ماده مبدّل به نیرو شده بصورت نماز از وجود ما خارج میشود و حقیقت نماز جز مقداری نیرو نیست که در اثر ذکر و حرکت از بدن ما میریزد. این نیرو روز قیامت مجسّم شده و بانار بهشتی مبدّل میگردد و تحویل انسان میشود و انسان چون آنرا دید گوید: این همان میوه است که در دنیا داشتم و چون میوهٔ بهشتی دائمی و بهتر از میوهٔ دنیاست لذا بعد از «هذَا الَّذِي رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ وَ أُتُوا بِهِ مُتَشابِهاً» آمده است یعنی در عین آنکه هر دو یکی‌اند متشابه‌اند که میوهٔ بهشتی بهتر از میوهٔ دنیا است. «وَ اللّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلى ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَواءٌ أَ فَبِنِعْمَةِ اللّهِ يَجْحَدُونَ» نحل: ۷۱.بنظر میاید که ضمیر فیه به «رزق» راجع است یعنی مفضل و مفضل علیهم در روزی برابرند و ظاهر آیه آنست که بهمه خدا روزی میدهد بعضی را بواسطهٔ استقلال و حرّیت و وسائلی که دارند و بعضی را که غلامان و غیرهم باشند بواسطهٔ اربابان و پدران. لذا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۵

پدران و اربابان حق ندارند بگویند: ما بغلامان و فرزندان روزی میدهیم بلکه رازق همه خداست و اینکه روزی آنها بواسطهٔ بزرگان است این فضیلتی است برای مولی‌ها و پدران مثلا.بعضی‌ها گفته‌اند اگر مراد آن باشد که همه در روزی برابرند این نقض صدر آیه است که فرموده «وَ اللّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ» ولی واسطه بودن آنها در اثبات فضیلت کافی است.بعضی از بزرگان فرموده مراد آنست که: خدا بعضی را در روزی بر بعضی برتری داده و برتران حاضر نیستند روزی خود را بدیگران بدهند تا همه با هم مساوی باشند و آنها مساوی نیستند بلکه فضیلت در رزق مخصوص بآنهاست آیا نعمت خدا را انکار میکنند؟! ناگفته نماند فهم این معنی از آیه بسیار مشکل است مشکلتر از آن فهم «فِيهِ سَواءٌ» است که بگوئیم یعنی مساوی نیستند. «وَ لَوْ بَسَطَ اللّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَ لكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما يَشاءُ إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ» شوری: ۲۷.در المیزان میگوید: چون خاصیت وسعت مال تکبر و خود پسندی و طغیان است چنانکه فرموده «إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى. أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى» لذا اگر خدا همه را سیر میکرد ستم میکردند علی هذا خدا استحقاق هر شخص را میداند و رزق را باندازه نازل میکند.نگارنده فکر میکنم مراد آنست که اگر خداوند بهمه روزی را بسط میکرد همه دارا و غنی میشدند، و در اثر رفع احتیاج، امتیازات و قوی و ضعیف بودن از بین میرفت و مردم در اثر ثروت متجاوز شده و از یکدیگر تمکین نمیکردند و جوامع بشری متلاشی میگردید. ولی حکمت بالغه اقتضاء میکند که بسط در کار نباشد و مردم یکدیگر را در کار تسخیر کنند چنانکه فرموده «نَحْنُ قَسَمْنا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيًّا وَ رَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمّا يَجْمَعُونَ»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۶

زخرف: ۳۲.آری استعدادات بشری مختلف است هر یک کاری پیش گرفته و همه بیکدیگر مسخراند تا کار زندگی پیشرفت کند. مراد از آیه آن نیست که خدا خواسته مردم گرسنه شوند بلکه غرض آنست که خدا خواسته مردم در کارهای دنیا در اثر احتیاج بوسائل بیکدیگر محتاج باشند و در این باره طغیان نکنند. «وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ» ذاریات: ۲۲.گفته‌اند مراد از رزق باران است و باران را رزق گفته‌اند که سبب رزق است و گفته‌اند در آن مضاف مقدر است یعنی «فی السماء سبب رزقکم» گفته‌اند: مراد اسباب رزق است که در بالااند مانند خورشید، ماه کواکب و اختلاف فصول و پی در پی بودن شب و روز و تقدیر آن «اسباب رزقکم» است.و گفته‌اند: تقدیر ارزاق در سماء است و یا اینکه ارزاق در لوح محفوظ نوشته شده است و گفته‌اند: مراد از «وَ ما تُوعَدُونَ» بهشت است و گفته‌اند بهشت و آتش و یا ثواب و عقاب است هیچ یک از این اقوال برای من قانع کننده نیست خود نیز چیزی که آرام کنندهٔ وجدان باشد نمیدانم. در بعضی آیات هست که خدا بشما از آسمان و زمین روزی میدهد نحو «قُلْ

مَنْ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» یونس: ۳۱.همچنین است آیهٔ ۶۲ نمل، ۲۴ سباء، ۳ فاطر. با ملاحظهٔ این آیات و آیهٔ ما نحن فیه میشود بدست آورد که مراد عوامل آسمانی و زمین و مواد آنهاست که مبدل برزق میشوند و آنها مواد اولیه رزقاند. «أَ فَبِهٰذَا الْحَدِیثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَکُمْ أَنَّکُمْ تُکَذِّبُونَ» واقعه: ۸۱ و ۸۲. گویند: مراد از رزق نصیب آنهاست از خیر یعنی نصیب خود را از خیریکه باید از قرآن بر دارید تکذیب آن قرار میدهید و تکذیب را جای خیر و فایده میگذارید و گویند مراد از رزق قرآن است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۷

یعنی تکذیب را بعوض این قرآن میگیرید. و گویند کلمهٔ شکر از آن محذوف است یعنی «و تجعلون شکر رزقکم انکم تکذّبون» قول اول بهتر بنظر میرسد و اللّه اعلم.

رسخ؛؛ ج ۳، ص: ۸۷

اشاره

رسخ: رسوخ بمعنی ریشه‌داری و ثبات است. راسخون در علم کسانی‌اند که در دانش ریشه دارند و علم در وجودشان رسوخ کرده و استقرار یافته است. راغب میگوید: رسوخ ثبات شییء ثباتی محکم. در اقرب آمده «رسخ الشیء رسوخا: ثبت فی موضعه» راغب گوید: راسخ در علم دانائی است که شبهه بر او عارض نمیشود. «هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتابَ مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ مَا تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَةِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِیلِهِ وَ مَا یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ یَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ کُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنا » ... آل عمران: ۷. «وَ الرَّاسِخُونَ » ... مبتدا و خبر آن «یَقُولُونَ» است و آن جملهٔ استیناف است بعضی ندانسته فکر میکنند که و الراسخون عطف است بجای «اللّه» و خلاصهٔ مضمون آیه آنست که: قرآن دو قسمت است محکم و متشابه.مردم نیز دربارهٔ قرآن دو گروه‌اند آنها که انحراف قلبی دارند بمتشابه قرآن میچسبند که ایجاد فتنه کنند و آنها که راسخون در علمند گویند بهر دو قسمت ایمان آوردیم همهٔ آن از جانب خداست. و تأویل قرآن را جز خدا کسی نمیداند. نه اینکه راسخون عطف به اللّه باشد و معنی آن باشد که تأویل قرآن را جز خدا و راسخون در علم کسی نمیداند. و اینکه تأویل مفصل قرآن را فقط خدا میداند در «اول» گذشت.در المیزان گوید: توصیف راسخون در علم نشان میدهد که آنها بخدا و آیات او چنان علمی دارند که شکی در آن وارد نمیشود و آنچه از محکمات میدانند ثابت است و بآن ایمان دارند و عمل میکنند و چون بآیهٔ متشابهی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۸

بر خوردند قلوبشان مضطرب نمیشود بلکه بآن ایمان میآورند و در مقام عمل متوقف میشوند. (تمام شد).در نهج البلاغه خطبه ۸۹ فرموده: بدان راسخون در علم آنهااند که بجهل آنچه نمیدانند اقرار میکنند و این اقرار آنها را از و رود بدرهای مسدود غیب بی نیاز کرده.

راسخون در علم؛ ج ۳، ص: ۸۸

نظر بمعنی کلمه هر که علم و دانش در وجودش استقرار یافته و ریشه دوانده راسخ در علم است ولی مصداق اولی و حقیقی آن رسول خدا و ائمهٔ اطهار علیهم السلام است در تفسیر برهان بیشتر از ۱۱ روایت در این باره نقل کرده است در بعضی از آنهاست که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله افضل راسخون در علم است و بعد از وی اوصیاء اواند و در بعضی آمده «نحن الرّاسخون فی العلم» و در برخی «و الرّاسخون فی العلم هم آل محمّد» صلوات اللّه علیهم اجمعین.لفظ آیه و همچنین جملهٔ افضل راسخون در علم بودن

نشان میدهد که راسخون در علم منحصر بآنان علیهم- السلام نیست ولی چنانکه گفته شد آنها مصداق اولی آن‌اند. «لٰكِنِ الرّٰاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمٰا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ مٰا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ » ... نساء: ۱۶۲.ضمیر «مِنْهُمْ» به یهود که در آیهٔ است بر میگردد و مراد بعضی از یهود است که دانش در وجودشان استقرار یافته است.

رسّ؛ ج ۳، ص: ۸۸

رسّ: «وَ عٰاداً وَ ثَمُودَ وَ أَصْحٰابَ الرَّسِّ وَ قُرُوناً بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيراً» فرقان: ۳۸. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ أَصْحٰابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ» ق: ۱۲.رسّ در لغت بمعنی اثر جزئی و اول تب و دفن مرده و غیره آمده است ولی ملاحظهٔ آیه نشان میدهد که مراد از آن در قرآن کریم محلی است که قومی بدان نسبت داده شده‌اند در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۸۰ آمده «این اصحاب مدائن الرّسّ الّذین قتلوا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۸۹

النّبیین» از فرمایش امام علیه السّلام بدست میاید که شهرهائی بوده بنام شهرهای رسّ که مردم آنها پیامبرانشان را کشته‌اند.از دو آیهٔ فوق که اصحاب رسّ در ردیف اهل عذاب از عاد و ثمود نقل شده بدست میاید که آنها در اثر عذاب آسمانی هلاک شده و از بین رفته‌اند و ما بعد آیات دربارهٔ هلاکت آنها صریح است.بنظر میاید مراد از رسّ رودخانه ارس فعلی است که در شمال آذربایجان بطول ۸۰۰ کیلومتر از کوههای ارض روم در ترکیه سرچشمه گرفته پس از عبور از دشت مغان برود کورا متصل میگردد و به دریای خزر میریزد.قسمت عمدهٔ آن مرز ایران و شوروی است.در قسمتی از کرانه‌های این رود بزرگ، تمدنی وجود داشته که فعلا از بین رفته است و مدائن رسّ در نهج البلاغه عبارت از همان تمّدن و شهرهاست.محمد عبده در شرح جملهٔ فوق از نهج البلاغه تصریح کرده که مراد از رسّ رود ارس فعلی در آذربایجان است. در صافی از قمی نقل کرده رسّ نهری است در ناحیهٔ آذربایجان.در المیزان از عیون اخبار الرضا علیه السّلام از علی علیه السّلام حدیثی را بدین صورت تلخیص کرده که: اصحاب رسّ درخت صنوبر را عبادت میکردند و بآن شاه درخت میگفتند آنرا یافث پسر نوح در کنار چشمه‌ایکه بآن روشن آب میگفتند کاشته بود. آن قوم را دوازده شهر بود در کنار نهریکه آنرا رسّ میگفتند نام آن شهرها عبارت بود از آبان، آذر، دی، بهمن، اسفندار، فروردین، اردی‌بهشت، خرداد، مرداد، تیر، مهر، شهریور. عجم نام ماههای خود را از نام آنشهرها گرفته است.در هر شهر از آن صنوبر دانه‌ای کاشته و آب چشمهٔ فوق را بر آن جاری کردند آب آن چشمه را بر خود و چهارپایان تحریم کردند و هر که از آن چشمه میخورد میکشتند و عقیده

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۰

داشتند آن چشمه زندگی خدایان است و کسی حق ندارد از حیات خدایان کسر کند.در هر شهر برای خود عیدی قرار دادند، روز عید کنار آن صنوبر رفته مراسم و قربانی براه میانداختند آنگاه گوشت قربانی را در آتشی میانداختند و وقت ارتفاع دود آن، بدرخت سجده میکردند و تضرّع و ناله می‌نمودند ... این بود عادت آنها در شهرها و چون وقت عید شهر بزرگشان فرا میرسید و در آن پادشاهشان بنام اسفندار سکونت داشت اهل شهرها بآنجا آمده دوازده روز عید میگرفتند ... خداوند پیامبری بر آنها مبعوث کرد باو ایمان نیاوردند. وی دعا کرد درخت صنوبر خشکید، این عمل را سخت ناپسند شمردند ... تصمیم بقتل پیامبر گرفتند، چاهی کنده وی را در آن افکنده و سر آنرا گرفتند پیوسته نالهٔ او می‌شنیدند که فوت شد پس از این کار خداوند عذابی فرستاد و همه را از بین برد.مشروح این حدیث در تفسیر برهان از مرحوم صدوق و نیز در صافی از عیون اخبار نقل شده و نیز در برهان و صافی نقل شده از جملهٔ کارهای ناپسند اصحاب رسّ مساحقهٔ زنان بود، ایضا حدیث فوق را محمد عبده در شرح نهج البلاغه از سید رضی از علی علیه السّلام نقل کرده است.طبرسی از عکرمه نقل کرده: رسّ چاهی است که آنها پیامبر خود را در آن دفن کردند. از وهب نقل کرده اصحاب رسّ قوم شعیب است و ایضا گفته‌اند شهری است در یمامه و چاهی در انطاکیه و از حضرت

صادق علیه السّلام آورده که زنان اصحاب رسّ اهل مساحقه بودند.ناگفته نماند شاید مراد از مجوس که در آیهٔ ۱۷ سورهٔ حج آمده اصحاب رسّ باشند و یا مجوس از اخلاف آنها باشد.

رسل:؛ ج ۳، ص: ۹۰

اشاره

رسل: رسل (بکسر اول) در اصل بمعنی برخاستن با تأنی است. و رسول

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۱

بمعنی بر خاسته از همان است رسول گاهی بپیام اطلاق میشود مثل قول شاعر «الا ابلغ ابا حفص رسولا» و گاهی بشخص پیام آور (مفردات) ارسال بمعنی فرستادن و تسلیط ... و رسول بمعنی فرستاده شده است (قاموس) در اقرب گوید: رسول اسم است بمعنی رسالت و اصل آن مصدر است و نیز بمعنی مرسل و فرستاده شده است.خلاصه آنکه رسول در اصل مصدر و در اطلاق قرآن بمعنی فرستاده و پیام آور است. «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» آل عمران: ۱۴۴. جمع رسول در قرآن فقط رسل آمده مثل آیهٔ فوق و نحو «تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ» بقره: ۲۵۳.مرسل بمعنی فرستاده شده است مثل «أَ تَعْلَمُونَ أَنَّ صالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ» اعراف: ۷۵. جمع آن مرسلون است «قالَ فَما خَطْبُکُمْ أَیُّهَا الْمُرْسَلُونَ» حجر: ۵۷. و مرسلات در «وَ الْمُرْسَلاتِ عُرْفاً» مرسلات: ۱. جمع مرسله است. مرسل (بکسر سین) اسم فاعل بمعنی فرستنده و رها کننده است «وَ ما یُمْسِکْ فَلا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ» فاطر: ۲. جمع آن مرسلون است «وَ لکِنّا کُنّا مُرْسِلِینَ» قصص: ۴۵. رسالت (بکسر اول و گاهی مفتوح آید) اسم است بمعنی پیام (اقرب- قاموس) «یا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُکُمْ رِسالَةَ رَبِّی» اعراف: ۷۹. جمع آن رسالات است «أُبَلِّغُکُمْ رِسالاتِ رَبِّی» اعراف: ۶۲.ارسال بمعنی فرستادن است خواه فرستادن پیامبر باشد یا باد یا عذاب یا معجزه و غیره. اهل لغت برای آن معانی دیگری نیز گفته‌اند که عبارت اخرای معنای فوق است «هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ» توبه: ۳۳. «وَ هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ الرِّیاحَ بُشْراً بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ» فرقان: ۴۸. «وَ أَرْسَلَ عَلَیْهِمْ طَیْراً أَبابِیلَ» فیل: ۳. «فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ» اعراف: ۱۶۲. می‌بینید که ارسال در فرستاده‌های مختلف بکار رفته است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۲

«لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَکَ بَنِی إِسْرائِیلَ» اعراف: ۱۳۶. ارسال در اینجا بمعنی رها کردن است که عبارت اخرای فرستادن باشد. همچنین است «أَنْ أَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ» شعراء: ۱۷. «فَأْتِیا فِرْعَوْنَ فَقُولا إِنّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ» شعراء: ۱۶ در صحاح و قاموس گفته: چون فعول و فعیل در آن مفرد و جمع و مذکر و مؤنث مساوی است لذا بجای رسول رسل نیامده است در مجمع گوید: رسول مفرد و در معنی جمع است ناگفته نماند نظیر این آیه در سورهٔ طه آیهٔ ۴۷ تثنیه آمده است «فَأْتِیاهُ فَقُولا إِنّا رَسُولا رَبِّکَ». «إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ. ذِی قُوَّةٍ عِنْدَ ذِی الْعَرْشِ مَکِینٍ» تکویر: ۱۹.مراد از رسول در اینجا جبرئیل است.مراد از رسل در قرآن مجید اکثرا پیامبران است ولی گاهی از آن ملائکه مراد است مثل «قالُوا یا لُوطُ إِنّا رُسُلُ رَبِّکَ» هود: ۸۱ و مثل «تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ» انعام: ۶۱. «إِنَّ رُسُلَنا یَکْتُبُونَ ما تَمْکُرُونَ» یونس: ۲۱. آیات دیگری نیز در این زمینه هست. در آیه «وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ لِأَیِّ یَوْمٍ أُجِّلَتْ. لِیَوْمِ الْفَصْلِ» مرسلات: ۱۱. باحتمال قوی مراد فرستاده‌های عالم طبیعت است از آسمان و زمین و خورشید و ماه و ستارگان و غیره که اینها همه از جانب خدا در این عالم رها و فرستاده شده‌اند و بطور خودکار براه خود ادامه میدهند و در یکدیگر تأثیر میکنند و روز قیامت همهٔ آنها میایستند چون آنروز روز فصل و جدائی است مؤید این سخن کلمهٔ المرسلات است در اول سورهٔ که دربارهٔ آن بحث خواهد شد. «وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ» ظاهرا همان رسیدن بآخر وقت است که قیامت است.طبرسی و زمخشری و بیضاوی رسل را بمعنی پیامبران گرفته و گفته‌اند: یعنی وقت پیامبران تعیین شود تا برای شهادت بر امّت خود حاضر شوند

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۳

ولي ملاحظهٔ آيات قبل و بعد نشان ميدهد كه اين معنى درست نيست. «وَ الْمُرْسَلاتِ عُرْفاً. فَالْعاصِفاتِ عَصْفاً. وَ النَّاشِراتِ نَشْراً. فَالْفارِقاتِ فَرْقاً. فَالْمُلْقِياتِ ذِكْراً. عُذْراً أَوْ نُذْراً.إِنَّما تُوعَدُونَ لَواقِعٌ» مرسلات ۱- ۷.در اين آيات آيهٔ اول با واو قسم و آيهٔ دوم با فاء نتيجه و آيهٔ سوم باز با واو قسم و آيهٔ چهارم با فاء تفريع آمده و امّا آيهٔ پنجم نتيجهٔ همه است از اين ميتوان بدست آورد كه مصداق دو آيهٔ اول غير از آيهٔ سوم و چهارم است.نشر بمعنى پراكنده شدن و پراكندن يعنى لازم و متعدى هر دو آمده است (اقرب) عرف بمعنى پى در پى است بنظر ميايد مراد از دو آيهٔ اول بادهائى است كه از اقيانوسها و درياها در اثر اختلاف حرارت هوا سرچشمه گرفته و پى در پى بطرف قارهها روان ميشوند و آنگاه شدت يافته و بصورت طوفان عاصفات يعنى شكننده در ميايند و مراد از آيهٔ سوم و چهارم بادهائى است كه از قطبين ميايند و سرد و با رطوبتاند و در كنار درياها و قارهها با بادهاى گرم ملاقات ميكنند و بهم ميآميزند (و ظاهرا مراد از ناشرات پراكنده شوندهاست) و آنها بادهاى ديگر را از هم جدا ميكنند و قسمت شهرها و بيابانها را از نفع و خسارت بمحل خود ميرسانند. و گذشته از آن عالم آخرت را يادآورى ميكنند. چون در اثر طوفان محلى خراب و زير و رو شود از اين ميشود پى برد كه خراب شدن تمام عالم نيز ممكن و جايز است مشروح سخن در «جرى» موقع نقل «فَالْجارِياتِ يُسْراً» گذشت. و نيز در آنجا گفته شد كه نميتوان مرسلات و غيره را ملائكه گرفت.ناگفته نماند آيات اول سورههاى ذاريات، و مرسلات و نازعات همه نزديك بهماند و مصداق آنها يكى و از همه وقوع قيامت نتيجه گرفته شده است.نويسندهٔ كتاب آغاز و انجام جهان در ص ۸۷ ببعد آن كتاب معتقد است كه مراد از مرسلات، عاصفات،

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۴

ناشرات و ... اتمهاى تشكيل دهندهٔ موجودات و نيروهاى آنهاست كه پرتونها پيوسته الكترونها را ميرانند و نيروها پيوسته از درون و بيرون ميوزند و در وقت تمام شدن ارسال و عصف و نشر قيامت واقع ميشود.بيان آن كتاب كاملا متين و هر كه طالب تفصيل است بآنجا مراجعه كند.

تفاوت پيامبران؛ ج ۳، ص: ۹۴

«تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجاتٍ وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ» بقره: ۲۵۳. آيهٔ شريفه دليل است كه پيامبران بعضى بر بعضى فضيلت دارند.ايضا آيهٔ «وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلى بَعْضٍ وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً» اسراء: ۵۵. اين مطلب در «فضل» بيشتر توضيح داده شده.

فرق رسول و نبى؛ ج ۳، ص: ۹۴

رسول همانطور كه گفته شد بمعنى حامل پيام است و نبى از انباء بمعنى حامل نباء و خبر ميباشد اهميّت و عظمت رسول در آنست كه در پيام آوردن واسطه ميان خدا و خلق است و بزرگى و رفعت نبى در آنست كه خبر خدا و علم خدا در نزد اوست.نميشود گفت كه رسول و نبى هر دو بيك معنى است و هر دو يك مصداق دارد زيرا كه آيهٔ «وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِيٍّ إِلاَّ إِذا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ » ... حج: ۵۲.صريح است در اينكه رسول و نبى غير هماند و نيز نميشود گفت: نبى آنست كه امر بتبليغ رسالت نشده.زيرا كلمهٔ «وَ ما أَرْسَلْنا» در صدر آيه صريح است كه رسول و نبى هر دو مأمور بتبليغاند. همچنين آيهٔ «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مُوسى إِنَّهُ كانَ مُخْلَصاً وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا ...- وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِسْماعِيلَ إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا» مريم: ۵۱، ۵۴. روشن ميكند كه در موسى و اسمعيل هر دو از رسالت و نبوت وجود داشت نه- اينكه كلمهٔ «نَبِيًّا» بعد از «رَسُولًا» براى تفنّن در عبارت است.ريشهٔ فرق رسول و نبى را بايد در آيهٔ زير جستجو كرد «وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۵

یُکَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلّٰا وَحْیاً أَوْ مِنْ وَرٰاءِ حِجٰابٍ أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ مٰا یَشٰاءُ إِنَّهُ عَلِیٌّ حَکِیمٌ» شوری: ۵۱. این آیه صریح است که سخن گفتن خدا با پیامبران بیکی از سه راه است ۱- وحی و آن الهام و انداختن بقلب است و شاید در خواب دیدن نیز جزء آن باشد ۲- سخن گفتن از پس پرده که پیامبر سخن خدا را می‌شنود مثل موسی که فرموده «وَ کَلَّمَ اللّٰهُ مُوسیٰ تَکْلِیماً» نساء: ۱۶۴.و نیز ثابت است که موسی در طور بارها کلام خدا را شنید ۳- آمدن ملک چنانکه جبرئیل بنزد حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و دیگر پیامبران آمد و از خدا پیام آورد «قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّکَ» نحل: ۱۰۲.تردید با «او» در آیهٔ شریفه روشن میکند که هر یک از سه قسم راه بخصوصی است. قهرا باید مصداق یکی رسول و مصداق بقیّه نبی باشد یا بالعکس.مفید رحمه اللّه در کتاب اختصاص ص ۳۲۸ ط مکتبهٔ الصدوق از زرارهٔ از امام باقر علیه السّلام نقل کرده که از آنحضرت دربارهٔ «کٰانَ رَسُولًا نَبِیًّا» سؤال کردم و گفتم: رسول را دانستیم نبی کدام است؟ فرمود نبی آنست که در خواب می‌بیند و صدا را می‌شنود ولی ملک را نمی‌بیند و رسول ملک را آشکارا می‌بیند و با او سخن میگوید گفتم منزلت امام کدام است؟ فرمود: صدا را می‌شنود و در خواب نمی‌بیند و ملک را مشاهده نمیکند سپس این آیه را تلاوت فرمود «وَ مٰا أَرْسَلْنٰا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ وَ لٰا نَبِیٍّ» (و لا محدث) نظیر این روایت در اختصاص از برید بن معاویه از امام باقر و از زراره از امام صادق و از معروفی از امام رضا علیهم السلام نقل شده و نیز درج اول کافی ص ۱۷۶ باب فرق بین رسول و نبی و محدث. چهار روایت در این باره که قریب بهم‌اند نقل شده است و در بعضی از آنها فرموده که بعضی از انبیاء مقام نبوت و رسالت هر دو را داشته‌اند.علی هذا آنطور که از روایات اهل

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۶

بیت علیهم السلام بدست آمد نبی آنست که در خواب می‌بیند و صدا را می‌شنود و این مطابق است با «إِلّٰا وَحْیاً أَوْ مِنْ وَرٰاءِ حِجٰابٍ» و رسول آنست که بر وی ملک نازل میشود و با او سخن میگوید و این مصداق «أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ مٰا یَشٰاءُ» میباشد و اقسام سه گانه سخن گفتن خدا دو قسم اولش راجع به نبی و قسم اخیرش مربوط برسول است.در بعضی از پیامبران مقام رسالت و نبوت هر دو جمع است چنانکه در موسی و اسمعیل که در آیهٔ ۵۱ و ۵۴.سورهٔ مریم است و نیز دربارهٔ حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله که مکرر در وصف آنحضرت نبی و رسول آمده مثل «الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی التَّوْرٰاةِ وَ الْإِنْجِیلِ» اعراف: ۱۵۷. «فَآمِنُوا بِاللّٰهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ » ... اعراف: ۱۵۸. ناگفته نماند میان رسول و نبی عموم و خصوص مطلق است و هر رسول نبی است و اگر کسی نبی نباشد رسول هم نیست در آیهٔ «وَ خٰاتَمَ النَّبِیِّینَ» نمیشود گفت: پس خاتم رسولان نیست رجوع شود به «نباء».آیهٔ «مَا الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ إِلّٰا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» مائده: ۷۵. «قٰالَ إِنِّی عَبْدُ اللّٰهِ آتٰانِیَ الْکِتٰابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا» مریم: ۳۰. نشان میدهد عیسی هم رسول و هم نبی است.

عدد انبیاء؛ ج ۳، ص: ۹۶

دربارهٔ عدد انبیاء اختلاف است قرآن مجید توجّهی بعدد آنها ندارد همین قدر میفرماید بعضی از آنها را یاد آوری کردیم و بعضی را حکایت ننمودیم «وَ لَقَدْ أَرْسَلْنٰا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنٰا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ» غافر: ۷۸. مجموع پیامبرانیکه نام آنها در قرآن آمده بیست و شش نفر است بقرار ذیل: آدم، نوح، ادریس، هود، صالح، ابراهیم، لوط، اسمعیل، یسع، ذو الکفل، الیاس، یونس، اسحق، یعقوب، یوسف، شعیب، موسی، هارون، داود، سلیمان، زکریّا، ایوب

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۷

یحیی، اسمعیل صادق الوعد، عیسی، محمد صلوات اللّه و سلامه علیهم اجمعین.در المیزان ۲ ص ۱۴۵ پس از شمردن نام پیامبران فرموده بعضی هم هست که نامشان ذکر نشده بلکه با وصف و کنایه آمده مثل این آیه «أَ لَمْ تَرَ إِلَی الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْرٰائِیلَ مِنْ بَعْدِ

مُوسیٰ إِذْ قٰالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنٰا مَلِکاً نُقٰاتِلْ فِی سَبِیلِ اللّٰهِ» بقره: ۲۴۶. هکذا آیهٔ «أَوْ کَالَّذِی مَرَّ عَلیٰ قَرْیَهٍ وَ هِیَ خٰاوِیَهٌ عَلیٰ عُرُوشِهٰا » ...بقره: ۲۵۹.ایضا پیامبرانیکه در سورهٔ یس آمده «إِذْ أَرْسَلْنٰا إِلَیْهِمُ اثْنَیْنِ فَکَذَّبُوهُمٰا فَعَزَّزْنٰا بِثٰالِثٍ» و نیز عالمیکه موسی با او ملاقات کرد (کهف ۶۶) و «الاسباط» بقره: ۱۳۶. و بعضی‌ها هستند که پیغمبر بودن و نبودنشان روشن نیست مثل فتای موسی «وَ إِذْ قٰالَ مُوسیٰ لِفَتٰاهُ لٰا أَبْرَحُ حَتّیٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَیْنِ» کهف: ۶۱. و ذو القرنین و عمران پدر مریم (تمام شد) باید دانست که لقمان نیز از مشکوکین است.امّا عدد پیامبران مشهور آنست که صد و بیست و چهار هزار نفر بوده‌اند. صدوق در خصال (باب الواحد الی المأة) فصل ۱۷ دو حدیث از امیر المؤمنین علیه السّلام از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده که خداوند صد و بیست و چهار هزار پیغمبر آفریده من محترمترین آنهایم و این سخن از جهت افتخار نیست و خداوند صد و بیست و چهار هزار وصی آفریده علی علیه السّلام اکرم و افضل آنهاست پیش خداوند.در تفسیر المیزان ج ۲ ص ۱۴۹ از معانی الاخبار و خصال از ابو ذر نقل شده که بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله گفتم: یا رسول اللّه پیامبران چه قدراند فرمود: صد و بیست و چهار هزار. گفتم مرسل آنها چند نفراند؟ فرمود: سیصد و سیزده نفر که جمع کثیراند گفتم: اول آنها کدام است؟ فرمود آدم ... آنگاه گوید: این مضمون را صدوق در امالی و خصال و ابن قولویه در کامل الزیارات و سید در اقبال از امام سجاد و در بصائر از امام باقر

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۸

علیهم السلام نقل نموده است.ناگفته نماند مرحوم مجلسی در بحار- ج ۱۲ ص ۲۱ ط جدید از مجمع نقل کرده: اخبار در عدد پیغمبران مختلف است در بعضی صد و بیست و چهار هزار و در بعضی هشت هزار نقل شده که چهار هزار از بنی اسرائیل و بقیه از اقوام دیگراند.این سخن همان است که در مجمع ذیل آیهٔ ۷۸ سورهٔ غافر گفته شده. و نیز از علی علیه السّلام نقل کرده که خداوند پیامبری از سیاه پوستان برانگیخت که ذکر آن در قرآن نیامده است. در تفسیر ابن کثیر ذیل آیهٔ ۱۶۴ سورهٔ نساء روایت ابو ذر که گذشت و روایات هشت هزار نفر بودن نقل شده است.ناگفته نماند همانطور که گفتیم قرآن اعتنائی بتعداد انبیاء ندارد و دانستن آنهم چندان مفید نیست و بحث را دربارهٔ آن نباید طول داد.پیامبران أولو العزم و اینکه مراد از آن چیست در «عزم» خواهد آمد انشاء اللّه.

رسو؛ ج ۳، ص: ۹۸

رسو: ثبوت و رسوخ (اقرب) در مفردات آمده «رسا الشیء یرسو.ثبت». «وَ قُدُورٍ رٰاسِیٰاتٍ» سباء: ۱۳.یعنی دیگهای ثابت.رواسی جمع راسیه بمعنی ثابت و راسخ است «وَ أَلْقیٰ فِی الْأَرْضِ رَوٰاسِیَ أَنْ تَمِیدَ بِکُمْ» نحل: ۱۵. یعنی در زمین کوههای ثابت و ریشه‌دار قرار داد که شما را مضطرب نکند و حرکت ندهد.رواسی نه بار در قرآن مجید آمده و پیوسته صفت جبال است.ارساء بمعنی اثبات است «وَ الْجِبٰالَ أَرْسٰاهٰا» نازعات: ۳۲.مرسی بضم اول جایز است که مصدر میمی، اسم زمان و مکان، و اسم مفعول باشد در آیهٔ «وَ قٰالَ ارْکَبُوا فِیهٰا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰاهٰا وَ مُرْسٰاهٰا» هود: ۴۱. هر دو مصدراند یعنی: در آن سوار شوید بنام خداست حرکت و ایستادن آن. «یَسْئَلُونَکَ عَنِ السّٰاعَهِ أَیّٰانَ مُرْسٰاهٰا قُلْ إِنَّمٰا عِلْمُهٰا عِنْدَ رَبِّی » ... اعراف: ۱۸۷. «یَسْئَلُونَکَ عَنِ السّٰاعَهِ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۹۹

أَیّٰانَ مُرْسٰاهٰا فِیمَ أَنْتَ مِنْ ذِکْرٰاهٰا» نازعات: ۴۲ و ۴۳. مرسی بمعنی ثبوت و اثبات هر دو آمده.بعضی‌ها در آیه زمان مقدر کرده و گفته‌اند: زمان ثبوت آن کی است؟بعضی‌ها مرسی را وقوع معنی کرده و گفته‌اند: وقوع قیامت کی خواهد بود؟در المیزان گفته: ساعت، ساعت بعث و رجوع الی اللّه است ... مرسی اسم زمان و مکان و مصدر میمی است بمعنی اثبات یعنی وقوع و ثبوت قیامت کی است؟.ولی وقوع چنانکه دیگران نیز گفته‌اند با معنای اصلی متفاوت است زیرا معنی اصلی آن چنانکه از راغب و اقرب نقل شد و نیز قاموس و صحاح گفته همان ثبوت و رسوخ است و آنگهی وقوع در آیات دیگر جور در نمیاید.از دو آیهٔ فوق روشن است که

دربارهٔ ثبوت ساعت از آنحضرت سؤال کرده‌اند آیه در جواب آنها آمده است. اگر بگوئیم مشرکان از ایستادن وقت پرسش کرده‌اند بعید است زیرا ایستادن زمان مطلبی است که بذهن آنها نمیرسید.ولی بنظر میاید که کفّار از شنیدن حالات قیامت و خلود که هر چیز در آن جاودانی و یکنواخت است و تغییر و تبدّل و تحوّلی در آن نیست نتیجه گرفته‌اند که در قیامت زمان میایستد و محسوس نمیشود زیرا احساس زمان در اثر تغیّر و تبدّل اشیاء و فاصلهٔ دو حرکت است و اگر اینها از بین برود دیگر زمان محسوس نمیشود و آن عبارت اخرای ایستادن و توقف زمان است.لذا می‌پرسیدند توقف و ایستادن زمان که آمدن قیامت باشد کی خواهد بود؟ ساعت چنانکه جوهری گفته در اصل بمعنی وقت حاضر است و قاموس آنرا جزء وقت یعنی جزئی از اجزاء شب و روز و نیز وقت حاضر گفته است در این صورت سؤال چنین است: وقت حاضر و جاری کی توقف خواهد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۰

کرد؟ و این سؤال از وقوع قیامت است بلازم آن ولی باز معنای وقوع بهتر بنظر میرسد.جناب محمد رضوی در کتاب تجسم عمل... زیر عنوان زمان در آخرت توقف میکند بحث مفصل و مفیدی در این زمینه دارد که از هر حیث قابل استفاده است.

رشد:؛ ج ۳، ص: ۱۰۰

رشد: (بر وزن قفل و فرس) هدایت. نجات. صلاح. کمال. در مفردات و قاموس و اقرب هر دو وزن بیک معنی است. فیومی در مصباح رشد را صلاح و رسیدن بصواب گفته راغب گوید: آن خلاف غیّ است و بجای هدایت بکار رود. مجمع ذیل آیهٔ وَ هَيِّئْ لَنا مِنْ أَمْرِنا رَشَداً» کهف: ۱۰. نقل کرده رشد و نجات هر دو بیک معنی‌اند. قاموس و اقرب آنرا هدایت و استقامت در طریق حق گفته‌اند.در قرآن مجید با غیّ و ضرر و شرّ مقابل آمده مثل «لا إِكْراهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» بقره: ۲۵۶. اجباری در دین نیست که دخول در باطل از هدایت تمیز یافته است.و مثل «قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَداً» جنّ: ۲۱. «وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً» جنّ: ۱۰. یعنی: بگو من برای شما نه ضرری قادرم و نه صلاحی- و ما نمیدانیم که برای مردم شرّی اراده شده یا پروردگارشان برای آنها صلاحی خواسته.رشد در آیهٔ بقره بر وزن قفل و در دو آیهٔ جنّ بر وزن فرس است. «إِنّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً. يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» جنّ: ۱ و ۲. قرآنی عجیب شنیدیم که بصلاح و نجات هدایت میکرد: ناگفته نماند باید در آیات دقّت کرد و هر کدام از معانی چهارگانه که مناسب باشد در نظر گرفت گرچه همه در واقع یکی هستند.رشاد: بمعنی رشد است «وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلّا سَبِيلَ الرَّشادِ» غافر: ۲۹.هدایت نمیکنم شما را مگر براه صلاح.راشد: اسم فاعل از رشد است «أُولئِكَ هُمُ الرّاشِدُونَ» حجرات: ۷.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۱

آنها هدایت یافته‌گانند. رشید: صاحب رشد. «أَ لَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ» هود: ۷۸. آیا در میان شما مرد عاقلی نیست «وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ» هود: ۹۷. رشید در آیه بمعنی مرشد است چنانکه مجمع گفته مثل «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِداً» کهف: ۱۷. دستور فرعون نجات دهنده نیست.

رصد:؛ ج ۳، ص: ۱۰۱

رصد: مراقبت کردن و چیزی را زیر نظر گرفتن. و نیز بمعنی مراقب و مراقبت شده آمده است (کمین کردن و کمین کننده) «فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً» جن: ۹. هر که اکنون گوش کند شهابی را در کمین خود مییابد «رصد» صفت شهاب و بمعنی کمین کننده است.رصد بمعنی کمین کننده مفرد و جمع و مؤنّث در آن یکسان است (صحاح) «إِلّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصَداً» جن: ۲۷. گفته‌اند رصد بمعنی نگهبانان و مراقبان است یعنی خدا از جلو روی و از پشت

سرش نگهبانـان میفرسـتد.مرصـد: اسم مکـان بمعنی کمینگاه است «وَ خُـذُوهُمْ وَ احْصُـرُوهُمْ وَ اقْعُـدُوا لَهُمْ کُلَّ مَرْصَـدٍ » ... توبه: ۵. بگیرید، حبسشان کنید و برای گرفتن آنها در هر کمینگاه بنشینید.مرصاد: نیز اسم مکان است (مجمع- مفردات) راغب میگوید: فرق مرصاد با مرصد آنست که مرصاد بمکانیکه فقط مخصوص کمین است گفته میشود «إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ» فجر: ۱۴. «إِنَّ جَهَنَّمَ کانَتْ مِرْصاداً» نباء: ۲۱. جوهری آنرا طریق معنی کرده ولی مراقبت در آن منظور است.ارصاد: آماده کردن در قاموس گویـد «ارصدت له: اعـددت» «وَ إِرْصـاداً لِمَنْ حـارَبَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ » ... توبه: ۱۰۷. و برای آماده کردن بکسـیکه با خـدا و رسول جنگیده است.صـحاح، قاموس، اقرب تصریح دارند که چون بعد از ارصاد «لام» آید بمعنی آماده کردن است.

رصص:؛ ج ۳، ص: ۱۰۱

رصص: «إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ یُقاتِلُونَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۲

فِی سَبِیلِهِ صَـفًّا کَـأَنَّهُمْ بُنْیـانٌ مَرْصُوصٌ» صف: ۴. رصّ بمعنی الصـاق و ضمّ اجزاء چیزی در یکـدیگر است. قلع و سـرب را رصـاص گفته‌انـد کـه اجزائش بهم فشـرده‌اند (اقرب) مراد از مرصـوص در آیه محکم است چنـانکه راغب گفته، مجمـع گویـد: رصّ محکم کردن بنـاست و اصل آن از رصاص است گوئی که با رصاص بنا شـده است.قرآن مؤمنان را که در جنگ اسـتقامت دارنـد و از هم جـدا نمیشوند و در راه خدا یکدل و یک جهت میجنگند به بنای محکمی ریخته از سـرب تشبیه کرده است. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

رضع:؛ ج ۳، ص: ۱۰۲

رضع: رضع و رضاعهٔ بمعنی شیر خوردن است (صحاح، قاموس، مفردات) «لِمَنْ أَرادَ أَنْ یُتِمَّ الرَّضـاعَهَ» بقره: ۲۳۳. ارضاع: شیر دادن «وَ أَوْحَیْنـا إِلی أُمِّ مُوسـی أَنْ أَرْضِعِیهِ » ... قصص: ۷. مرضـعه: شیرده «تَذْهَلُ کُلُّ مُرْضِعَهٍ عَمّـا أَرْضَعَتْ» حج: ۲. جمع آن مراضع است «وَ حَرَّمْنـا عَلَیْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ » ... قصص: ۱۲.استرضاع: طلب مرضعه کردن «وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلادَکُمْ » ... بقره: ۲۳۳.

رضی:؛ ج ۳، ص: ۱۰۲

اشاره

رضی: رضا و رضوان و مرضاهٔ بمعنی خوشنودی است (قاموس) «رَضِیَ اللّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ» مائده: ۱۱۹. خدا از آنها و آنها از خدا خوشـنود شدنـد رضـی در قرآن متعدی بنفسه نیز آمده است «وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مـا آتـاهُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ » ... توبه: ۵۹. «لَیُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا یَرْضَوْنَهُ» حج: ۵۹.و میشود گفت که حرف جرّ از آنهـا حـذف شـده است.ارضاء: خوشـنود کردن «یَحْلِفُونَ بِاللّهِ لَکُمْ لِیُرْضُوکُمْ »... توبه: ۶۲. بخـدا قسم میخورنـد تا خشـنودتان کننـد.ارتضاء: بمعنی رضاست و شایـد از آن مبالغه مراد باشـد که یکی از معانی افتعال است «وَ لا یَشْـفَعُونَ إِلّا لِمَنِ ارْتَضـی» انبیاء: ۲۸. رضوان چنـانکه گفته شـد بمعنی رضاست «یُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَـهٍ مِنْهُ وَ رِضْوانٍ» توبه: ۲۱.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۳

مرضاهٔ نیز چنانکه گفته شـد مفرد است بمعنی رضا و جمع نیست «وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یَشْـرِی نَفْسَهُ ابْتِغـاءَ مَرْضـاتِ اللّهِ » ... بقره: ۲۰۷. «وَ إِنْ تَشْکُرُوا یَرْضَهُ لَکُمْ» زمر: ۷. «یَرْضَهُ» در اصل «یرضاه» است الف در اثر جزم حذف شده و ضمیر راجع بشکر است بعضی هاء آنرا

ساکن و بعضی مضموم و با اشباع و بعضی مضموم بلا اشباع خوانده‌اند (مجمع) یعنی اگر خدا را شکر کنید شکر را بنفع شما خوش میدارد. «فَهُوَ فِی عِیشَةٍ رَاضِیَةٍ» حاقه: ۲۱. قارعه: ۷. طبرسی فرموده: فاعل در اینجا بمعنی مفعول است یعنی عیشهٔ مرضیهٔ چون آن در معنی «عیشهٔ ذات رضی» است. «وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِیًّا» مریم: ۶.رضی بمعنی مرضی است یعنی خوشنود شده طبرسی آنرا مرضیا عند اللّه گفته و شاید مراد اعمّ باشد.

معنی رضا و سخط خدا؛ ج ۳، ص: ۱۰۳

رضا از معانیی است که در موجود ذی شعور و با اراده یافت میشود و مقابل آن سخط و غضب است و هر دو امر وجودی میباشند.رضا بفعل و وصف تعلق میگیرد نه بذات مثل «وَ رَضُوا بِالْحَیاةِ الدُّنْیا» یونس: ۷. «وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مٰا آتٰاهُمُ اللّٰهُ وَ رَسُولُهُ» توبه: ۵۹. و اگر متعلق بذات باشد منظور از آن وصف و فعل است مثل «رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ» مائده: ۱۱۹. یعنی خدا از فعلشان راضی شد «وَ لَنْ تَرْضیٰ عَنْکَ الْیَهُودُ وَ لَا النَّصٰاریٰ» بقره: ۱۲۰. یعنی از دین تو و عمل تو هرگز خوشنود نخواهند گشت.رضا و خوشنودی عین اراده نیست گرچه هر چه اراده بآن تعلق یافت رضا نیز بآن تعلق میگیرد زیرا چنانکه گفته‌اند: اراده بکار غیر واقع تعلق میگیرد و رضا بعد از وقوع یا بعد از فرض وقوع آن. و چون رضا بعد از تحقق مرضی حادث میشود لذا از صفات ذات حق محال است واقع شود و رضای خدا صفتی است قائم بفعل خدا و منتزع از فعل مثل رحمت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۴

و غضب و اراده و کراهت.پس هر چیزیکه خدا تکوینا ایجاد کرده مرضی اوست و هر عمل تشریعی مرضی است زیرا ملائم فعل خداست.و خلاصه اینکه اگر گوئیم: خدا از این کار راضی است یعنی این کار ملائم و موافق فعل خدا و دستور خداست (استفاده از المیزان ج ۱۷ ص ۲۵۵).راغب در مفردات گوید: رضای بنده از خدا آنست که قضای خدا را مکروه ندارد و رضای خدا از بنده آنست که به بیند بنده از دستور او پیروی و از منهی او کناره‌گیری میکند.

رطب؛؛ ج ۳، ص: ۱۰۴

رطب: (فلس) تر. مقابل خشک «وَ عِنْدَهُ مَفٰاتِحُ الْغَیْبِ لٰا یَعْلَمُهٰا إِلّٰا هُوَ وَ یَعْلَمُ مٰا فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ مٰا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلّٰا یَعْلَمُهٰا وَ لٰا حَبَّةٍ فِی ظُلُمٰاتِ الْأَرْضِ وَ لٰا رَطْبٍ وَ لٰا یٰابِسٍ إِلّٰا فِی کِتٰابٍ مُبِینٍ» انعام: ۵۹. «وَ لٰا حَبَّةٍ» عطف است به «وَرَقَةٍ» همچنین است «لٰا رَطْبٍ وَ لٰا یٰابِسٍ» معنی آیه چنین میشود: خزانه‌های غیب نزد خداست، جز خدا آنها را کسی نمیداند. هیچ برگی بزمین نمیافتد مگر آنرا میداند و هیچ دانه‌ای بشکم زمین نمیافتد (بوسیلهٔ انسان باشد یا غیره) و هیچ تر و خشکی ساقط نمیشود مگر آنکه در کتابی آشکار موجود است. گفته‌اند آنچه از میوهٔ تر و خشک میافتد میداند و گفته‌اند آنچه میافتد هر چه باشد میداند. بنظر میاید که مراد از رطب و یابس، میوه‌ها باشد زیرا صدر آیه «وَ مٰا تَسْقُطُ ... وَ لٰا حَبَّةٍ» دربارهٔ درختان و دانه‌هاست و مناسب است که رطب و یابس میوه‌ها باشد. در مجمع گوید: رطب و یابس بتمام مخلوقات شامل است. ولی تدبّر در آیه خلاف آنرا میرساند و اللّه اعلم مگر آنکه واو در «وَ لٰا رَطْبٍ» برای استیناف باشد آنوقت لا رطب و لا یابس شامل همهٔ موجودات میشود و ظاهرا همینطور است.ناگفته نماند: مراد از کتاب مبین علم خدا و یا لوح محفوظ است و اینکه در عرف شایع شده که مراد از

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۵

آن قرآن است صحت ندارد.رطب (مثل صرد) بمعنی خرمای تر است «وَ هُزِّی إِلَیْکِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰاقِطْ عَلَیْکِ رُطَباً جَنِیًّا» مریم: ۲۵.

رعب؛؛ ج ۳، ص: ۱۰۵

رعب: ترس. دستپاچگی جوهری آنرا خوف و طبرسی خوف و فزع گفته است در اقرب هست که آن مصدر است بمعنی ترسیدن و ترساندن (لازم و متعدی) و نیز اسم است بمعنی فزع ولی راغب گوید: آن انقطاع (و لا علاجی) است از امتلاء خوف و بتصور امتلاء گفته‌اند «رعبت الحوض» حوض را پر کردم «سیل راعب» سیلیکه درّه را پر میکند. «سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ بِمٰا أَشْرَکُوا بِاللّٰهِ» آل عمران: ۱۵۱. «وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ» احزاب: ۲۶. بنظر میاید که مراد همان لا علاجی از کثرت خوف باشد مانند خود گم کردن و دستپاچه شدن. و چون وجود ترادف در لغات ثابت نیست باید رعب با خوف فرق داشته باشد.این کلمه پنج بار در قرآن آمده است: انفال: ۱۲. حشر: ۲. کهف: ۱۸.

رعد:؛ ج ۳، ص: ۱۰۵

رعد: صدای ابر. که در اثر تخلیهٔ الکتریکی بوجود میاید و توأم با برق است ولی چون سرعت نور در هر ثانیه سیصد هزار کیلومتر و سرعت صوت در هر ثانیه ۲۴۰ متر است لذا صدای رعد همیشه پس از برق شنیده میشود. «أَوْ کَصَیِّبٍ مِنَ السَّمٰاءِ فِیهِ ظُلُمٰاتٌ وَ رَعْدٌ وَ بَرْقٌ» بقره: ۱۹. «وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلٰائِکَةُ مِنْ خِیفَتِهِ» رعد: ۱۳ آیه روشن میکند که رعد در پیدا شدنش از دستور خدا پیروی میکند و بامر خدا خاضع است و خدا را تسبیح میکند. در «صعق» تأثیر رعد و برق در عالم خواهد آمد.در دعای سوم صحیفه آمده «و الّذی بصوت زجره یسمع زجل الرّعود» یعنی صلوات فرست بر آن فرشته‌ایکه از صدای زجرش بانگ رعدها شنیده میشود. اینکه از فرشته نام برده شده مخالف آنکه بشر کشف کرده نیست زیرا فرشتگان خدا در هر جا هستند و بامر خدا کار میکنند صدای رعد از

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۶

تخلیهٔ الکتریکی و از ملک است هر دو صحیح است. این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده است.

رعی:؛ ج ۳، ص: ۱۰۶

رعی: مراعات. محافظت «فَمٰا رَعَوْهٰا حَقَّ رِعٰایَتِهٰا» حدید: ۲۷.راغب میگوید: اصل رعی حفظ حیوان است بواسطهٔ غذا و یا دفع دشمن از آن. طبرسی فرموده: مراعات، محافظت، و مراقبت نظیر همانند و هر که بر قومی ولایت داشته باشد راعی آنقوم است و راعی سائس و تدبیر کننده است.علی هذا چرانیدن و بچرا فرستادن چهارپایان یک نوع محافظت از آنهاست «کُلُوا وَ ارْعَوْا أَنْعٰامَکُمْ» طه: ۵۴. بخورید و چهارپایانتان را بچرانید.مرعی بمعنی چراگاه است محلیکه چهارپایان با چریدن محافظت میشوند «وَ الَّذِی أَخْرَجَ الْمَرْعیٰ. فَجَعَلَهُ غُثٰاءً أَحْویٰ» اعلی: ۴ و ۵. رعاء و رعاهٔ جمع راعی بمعنی چوپان است «قٰالَتٰا لٰا نَسْقِی حَتّٰی یُصْدِرَ الرِّعٰاءُ وَ أَبُونٰا شَیْخٌ کَبِیرٌ» قصص: ۲۳. گفتند گوسفندان خود را آب نمیدهیم تا چوپانها گوسفندان خویش را برگردانند. «یٰا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لٰا تَقُولُوا رٰاعِنٰا وَ قُولُوا انْظُرْنٰا وَ اسْمَعُوا وَ لِلْکٰافِرِینَ عَذٰابٌ أَلِیمٌ» بقره: ۱۰۴.برای روشن شدن این آیه لازم است آیهٔ دیگری را نقل کنیم «وَ یَقُولُونَ سَمِعْنٰا وَ عَصَیْنٰا وَ اسْمَعْ غَیْرَ مُسْمَعٍ وَ رٰاعِنٰا لَیًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَ طَعْناً فِی الدِّینِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ قٰالُوا سَمِعْنٰا وَ أَطَعْنٰا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنٰا لَکٰانَ خَیْراً لَهُمْ » ... نساء: ۴۶.آیهٔ اول دستور میدهد که بجای «راعنا» بگویند «انظرنا» و اگر عمل نکنند آن بحکم کفر است. در آیه دوم سخن یهود را نقل کرده که میگفتند: شنیدیم و عصیان کردیم و بشنو ای کاش ناشنوا باشی و گویند «راعنا» ما را مراعات کن و گفتارشان زبان بازی و طعنه و تمسخر بدین است ... نقل شده که مسلمانان موقع سخن گفتن به آنحضرت میگفتند یا رسول اللّه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۷

راعنا یعنی حال ما را مراعات کن و مهلت بده تا بفهمیم و این لفظ در میان یهود و لغت آنها معنای فحش میداد (و شاید بمعنی بشنو ایکاش ناشنوا باشی بود) یهود از فرصت استفاده کرده و همان کلمه را دربارهٔ حضرت بکار میبردند و از آن ناسزا قصد میکردند لذا

مسلمانان از بکار بردن آنکلمه نهی شدند (تا یهود نیز بزبان نیاورند) و دستور آمد که بجای «راعنا» بگوئید «انظرنا» یعنی منتظر ما باش و ما را مهلت بده تا سخن شما را درک کنیم.

رغب:؛ ج ۳، ص: ۱۰۷

رغب: اصل رغبت بمعنی وسعت است گویند «رغب الشیء: اتّسع» (مفردات) رغب چون با «فی» و «الی» باشد معنای دوست داشتن، مایل بودن و حریص بودن میدهد مثل «إِنّا إِلَی اللّهِ راغِبُونَ» توبه: ۵۹. «فَإِذا فَرَغْتَ فَانْصَبْ. وَ إِلی رَبِّکَ فَارْغَبْ» شرح: ۷ و ۸. و چون با «عن» باشد معنی اعراض و کناره‌گیری و بی‌اعتنائی میدهد نحو «وَ مَنْ یَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِیمَ إِلّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ» بقره: ۱۳۰. «قالَ أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی یا إِبْراهِیمُ» مریم: ۴۶. که هر دو بمعنی اعراض و بی اعتنائی است. «وَ یَدْعُوننا رَغَباً وَ رَهَباً» انبیاء: ۹۰. جوهری رغب (مثل فرس) را رغبت گفته طبرسی فرموده: ما را میخواندند برای رغبت در ثواب و خوف از عذاب و در قاموس و اقرب بمعنی ابتهال آمده است.

رغد:؛ ج ۳، ص: ۱۰۷

رغد: (مثل فرس) وسعت عیش (مجمع) «رغد عیشه رغدا: طاب و اتسع» (اقرب) و خلاصهٔ رغد فراوانی وسائل عیش و پاکیزگی و دلچسب بودن آن است «یا آدَمُ اسْکُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُکَ الْجَنَّةَ وَ کُلا مِنْها رَغَداً حَیْثُ شِئْتُما» بقره: ۳۵. ای آدم تو و زوجهات- در این باغ ساکن باشید و از آن بطور فراوان هر جا که خواستید بخورید. این کلمه در قرآن سه بار آمده است: بقره: ۳۵ و ۵۸. نحل: ۱۱۲. در نهج البلاغه خطبهٔ اول آمده «ثُمَّ اسْکَنَ سُبْحانَهُ آدَمَ داراً أَرْغَدَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۸

فِیهَا عَیْشَهُ» .

رغم:؛ ج ۳، ص: ۱۰۸

رغم: «وَ مَنْ یُهاجِرْ فِی سَبِیلِ اللّهِ یَجِدْ فِی الْأَرْضِ مُراغَماً کَثِیراً وَ سَعَةً» نساء: ۱۰۰.مراغم (بصیغهٔ مفعول) بمعنی جایگاه و موضع است (مجمع) یعنی هر که در راه خدا از موطن خود هجرت کند در زمین جایگاه بسیار و وسعت میابد که در آن بخدای خود بندگی کند.رغام بفتح راء بمعنی خاک نرم است (راغب) مجمع و اقرب آنرا مطلق خاک گفته‌اند «رغم انف فلان» یعنی بینی‌اش بخاک افتاد «ارغم اللّه انفه» خدا بینی‌اش را بخاک مالید.بنظر میاید استعمال مراغم از این جهت است که شخص مهاجر در آنمحل برغم انف دشمن براحتی مشغول عبادت خدای خود میشود.این کلمه فقط یک بار در قرآن آمده است.

رفات:؛ ج ۳، ص: ۱۰۸

رفات: رفت در اصل شکستن و کوبیدن است در اقرب آمده «رفته: کسره و دقّه» در نهایه گوید: رفات هر چیزی که شکسته و کوبیده شود.مجمع گوید: رفات هر چیز شکسته و پوسیده است و از مبرد نقل کرده رفات هر چیز کوبیده است که در اثر کثرت کوبیده شدن سائیده شود. «وَ قالُوا أَ إِذا کُنّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِیداً» اسراء: ۴۹ و ۹۸ مراد از رفات استخوانهائی است که پوسیده و سائیده شده‌اند.ناگفته نماند در آیاتیکه تراب بجای رفات آمده در همه پیش از کلمهٔ عظام است «أَ إِذا مِتْنا وَ کُنّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنّا لَمَبْعُوثُونَ» مؤمنون: ۸۲.صافات: ۱۶، واقعهٔ: ۴۷. «أَ إِذا مِتْنا وَ کُنّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنّا لَمَدِینُونَ» صافات: ۵۳.این نشان میدهد که مراد از تراب در آیات فوق خاکی است که از پوسیدن گوشتهای بدن بوجود آمده و چون رفات پیوسته بعد از

عظام آمده لا بد آن خاکی است که از پوسیدن استخوانها تولید شده است. و در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۰۹

نهج البلاغه خطبهٔ ۱۱۹ آمده «و من الرفات جیران» محمد عبده در ترجمهٔ آن گوید: رفات استخوانهای کوبیده و خورد شده است.این استفاده‌ای است که از استعمال قرآن کریم کرده‌ایم.

رفث:؛ ج ۳، ص: ۱۰۹

رفث: (فرس) «أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلى نِسائِكُمْ» بقره: ۱۸۷.جوهری آنرا جماع و سخن گفتن با زن دربارهٔ جماع و همچنین قول ناپسند گفته. مراد از آن در آیه جماع است که در شب رمضان مباح میباشد طبرسی فرمود مراد از رفث در آیه جماع است بالاجماع و گفته‌اند اصل آن بمعنی قول قبیح است و بطور کنایه بر جماع اطلاق شده.راغب میگوید تعدّی آن با «الی» بجههٔ تضمین معنی افضاء است یعنی در شب صیام حلال شده که بسوی زنان میل کنید. «فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِي الْحَجِّ» بقره: ۱۹۷. مراد آنست که در حال احرام جماع حرام است.

رفد:؛ ج ۳، ص: ۱۰۹

رفد: (بکسر اول) عطیّه. یاری (مفردات) در اقرب گوید «رفده رفدا: اعطاه و اعانه» و گوید رفد بمعنی عطیّه وصله است. «وَ أُتْبِعُوا فِي هذِهِ لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ» هود: ۹۹. ظاهرا مراد از رفد در آیه عطیّه است چنانکه مجمع گفته یعنی قوم فرعون در این دنیا بلعنت و غرق گرفتار شدند و در آخرت بد عطائی است عطایشان که بآنها داده شده. در مجمع گوید: علت اینکه عذاب رفد خوانده شده آنست که در مقابل نعمت اهل بهشت است تقدیر آن این است «بئس الرفد رفدهم».جوهری گوید: رفد بکسر اول عطا وصله و بفتح اول مصدر است.از این ماده فقط دو کلمهٔ فوق در قرآن یافته است.

رفرف:؛ ج ۳، ص: ۱۰۹

رفرف: فرشها. جوهری گوید: رفرف ثیابی سبز رنگ است که از آن محل نشستن آماده میکنند مفرد آن رفرفه است. همچنین است قول

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۰

قاموس و اقرب. معانی دیگری نیز گفته‌اند که در قرآن نیامده «مُتَّكِئِينَ عَلى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبْقَرِيٍّ حِسانٍ» رحمن: ۷۶. رفرف در آیه بمعنی فرشهاست و شاید بمعنی پشتی‌ها و مخده‌ها باشد که در مجمع از بعضی وسائد نقل شده. عبقری را فرش و حریر و بالش گفته‌اند معنی آیه چنین میشود: تکیه میکنند به فرشهای سبز و بالشهای نیکو.در آیهٔ ۵۴ همین سوره آمده «مُتَّكِئِينَ عَلى فُرُشٍ بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ » ... از این آیه بنظر میاید که مراد از عبقری بالش‌هاست. ناگفته نماند در قرآن مجید رفرف فقط یکبار آمده و آنهم نکره است و نمیشود بفرشهای دنیا قیاس کرد.

رفع:؛ ج ۳، ص: ۱۱۰

رفع: بالا- بردن. «وَ رَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ» پدر و مادرش را بتخت بالا برد. «مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجاتٍ» بقره: ۲۵۳. آیهٔ اول دربارهٔ بالا بردن ظاهری و دوم در بالا بردن معنوی است که فضیلت و شرافت و عظمت باشد «فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ» عبس: ۱۳ و ۱۴.در صحیفه‌های محترم و با فضیلت و پاکیزه «فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ» نور: ۳۶. در خانه‌هائیکه خدا اذن داده با

فضیلت و بلند آوازه شوند «وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ» شرح: ۴. رفع در آیه معنی بلند آوازی میدهد.رفیع: بالا- برنده مثل رافع «رَفِیعُ الدَّرَجاتِ ذُو الْعَرْشِ» غافر: ۱۵. بالا برندهٔ درجه‌ها و صاحب عرش است.

رفق:؛ ج ۳، ص: ۱۱۰

رفق: (بکسر اول) مدارا. ایضا مرفق (بکسر اول و فتح فاء) و آن ضد خشونت است (اقرب).رفیق: مدارا کننده (دوست) «وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً» نساء: ۶۹. «یُهَیِّئْ لَکُمْ مِنْ أَمْرِکُمْ مِرفَقاً» کهف: ۱۶.مرفق را بعضی بفتح «م» و کسر (فاء) و بعضی بعکس آن خوانده‌اند. و آن با دو وزن فوق و همچنین بفتح «م» و «ف» مصدر است بمعنی لطف و سهولت. یعنی خدا برای شما از مشکلی که دارید سهولت و گشایش پیش آورد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۱

«مُتَّکِئِینَ فِیها عَلَی الْأَرائِکِ نِعْمَ الثَّوابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقاً» کهف: ۳۱.در مجمع گوید: مرتفق متّکا و مخدّه است گویند: ارتفق یعنی بآرنج خود تکیه کرد همچنین است قول (اقرب) و دیگران. ولی بنظر میاید که آن محل مرافقت و ملاطفت باشد یعنی بهتر آسایشگاه است. «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ» مائده: ۶.مرافق جمع مرفق بمعنی آرنج است در لغت عرب آنرا مجمع ساعد و بازو گفته‌اند «إِلَی الْمَرافِقِ» قید است برای «أَیْدِیَکُمْ» نه برای «فَاغْسِلُوا» و بعبارت دیگر حدّ مغسول است نه غسل دست در اطلاق عرب مصادیق گوناگون دارد یکدفعه مراد از آن چهار انگشت دست مثل «وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما» مائده: ۳۸.یکدفعه مراد از آن از مچ بپائین است نحو «فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ وَ أَیْدِیکُمْ» مائده: ۶، نساء: ۴۳. یکدفعه مراد از آن تا آرنج است مثل آیه «ما نحن فیه». و یکدفعه مراد از آن از سر انگشتان است تا شانه چنانکه در اقرب الموارد گفته است.لذا اگر در آیه قید «إِلَی الْمَرافِقِ» نبود معلوم نمیشد مراد از دست کدام است ولی قید روشن میکند که دست تا آرنج مراد است. بنا بر این آیهٔ شریفه از اینکه از مرفق شسته شود یا بالعکس ساکت است و اگر ما بودیم و آیه میگفتیم: هر دو جایز است. شیعه که میگوید: باید وضو از مرفق بپائین شسته شود دلیلشان روایات اهل بیت علیهم السلام است نه آیهٔ فوق رجوع شود به وسائل (ابواب الوضوء باب ۱۵).اهل سنت نیز که از پائین ببالا میشویند در این عمل بآیه استناد نمیکنند بلکه از امثال ابو هریره و عثمان روایت میکنند که آنها حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله را دیده‌اند که از پائین ببالا می‌شسته رجوع شود به سنن ابی داود و غیره. اهل سنت دربارهٔ آیهٔ فوق

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۲

بیشتر اهمیت داده‌اند که «الی» را بمعنی «مع» بگیرند که یعنی مرفق نیز باید شسته شود وانگهی اهل سنت نگفته‌اند که اگر کسی از مرفق بشوید وضوی او باطل است رجوع کنید بتفاسیر و کتب احادیثشان طبرسی رحمه اللّه در مجمع ذیل آیهٔ فوق فرموده: امت اسلامی اتفاق دارند در اینکه اگر کسی از بالا بپائین بشوید وضوی او صحیح است. علی هذا شروع از پائین در مذهب اهل سنت مستحبّ است نه واجب که عکس آن مبطل باشد.فقهاء شیعه باستناد روایات اهل بیت علیهم السلام فتوی داده‌اند که در صورت شستن از پائین ببالا وضو باطل است.فقط از ابن ادریس نقل شده که آنرا مکروه دانسته و مبطل نمیداند و نیز سید مرتضی که در یکی از دو فتوایش گفته از بالا شستن مستحب است.اگر گویند: گفتید آیه از کیفیّت شروع ساکت است و اگر ما بودیم و آیه، هر دو نوع شستن جایز بود در این باره توضیح بیشتر بدهید؟گوئیم: بطوریکه گفته شد «إِلَی الْمَرافِقِ» حدّ «أَیْدِیَکُمْ» است مثلا- اگر شخصی بنقاش گوید: این ستون را تا نصف رنگ بزن. نقاش مخیّر است که از نصف بپائین رنگ بزند. و بالعکس. در هر دو صورت میگویند مأموریت خود را انجام داده است همچنین است آیهٔ شریفه.

رقب:؛ ج ۳، ص: ۱۱۲

رقب: رقبه (بکسر اول) و رقوب بمعنی حفظ و انتظار است (اقرب) طبرسی فرموده: رقبه و انتظار و مراقبت و مراعات و محافظت نظیر هم‌انـد.صـحاح و قـاموس: رقیب را حافظ و منتظر گفته است بنظر میایـد که معنی جامع همان محافظت باشـد. در قرآن مجیـد گاهی معنـای حفـظ و مراعـات منظور است مثـل «لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً» توبه: ۱. دربـارهٔ هیـچ مؤمن قرابتی و پیمـانی را حفظ و مراعات نمیکنند «إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً» نساء: ۱.راستی خدا بر شما حافظ و مراقب است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۳

و گـاهی مراد از آن انتظار است و آن در صورتی است که از باب افتعال باشـد نحو «فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ» دخان: ۵۹. «فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ» دخان: ۱۰.رقیب در آیـهٔ «وَ ارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ» هود: ۹۳ بمعنی منتظر است.ترقّب بمعنی انتظار اسـت (مجمع- صحاح) راغب آنرا احتراز گفته «فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خائِفاً يَتَرَقَّبُ» قصص: ۱۸. یعنی موسی صبح کرد در حالیکه ترسان بود و انتظار میکشـید که قتل قبطی چه سر و صـدائی ایجاد خواهد کرد و آیا خواهند دانست که او کشـته است یا نه؟ «فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ» قصص: ۲۱. از شـهر خـارج شـد و بیمناک بود و انتظار داشت که تعقیبش کننـد.و بقول راغب از روشن شـدن قضیّه احتراز داشت و نیز احتراز داشت که شناخته شود.

رقبه:؛ ج ۳، ص: ۱۱۳

رقبـه: گردن. ولی در متعـارف مراد از آن برده اسـت چنـانکه از رأس و ظهر مرکـوب اراده میکننـد (راغـب) «وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» نساء: ۹۲. هر که مؤمنی را بخطا بکشد بر اوست آزاد کردن یک بندهٔ مؤمن.اطلاق رقبه بر مملوک تسـمیهٔ شیء بنام اشـرف اجزاء آن است (اقرب) جمع آن رقاب است «وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقابِ» توبه: ۶۰. منظور غلامان و کنیزانی است که از مال زکوهٔ آزاد میشوند در آیهٔ «فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ» محمد: ۴. منظور گردنها است.

رقیب:؛ ج ۳، ص: ۱۱۳

رقیب: از اسـماء حسـنای خداوندی است و بمعنی حافظ اعمال است طبرسـی گوید: حافظی که هیچ چیز از او پوشیده نیست صدوق در توحیـد خود گفته: رقیب یعنی حافظ و فعیـل بمعنی فاعـل است.نـاگفته نمانـد: رقیب در قرآن فقـط در سه محل دربارهٔ خـداوند سبحان بکار رفته که نقل میشود: «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ كانَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۴

عَلَيْكُمْ رَقِيباً» نساء: ۱. «لا يَحِلُّ لَكَ النِّساءُ مِنْ بَعْدُ ... وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيباً» احزاب: ۵۲. «فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ » ... مائده: ۱۱۷. دقّت در هر سه آیه روشن میکنـد که رقیب بمعنی حافظ و عالم باعمال است نه مطلق حافظ در مجمع از ابن زیـد نقل شده که رقیب بمعنی عالم است و گفته حافظ با عالم متقارب‌اند.در دعای ۴۷ صـحیفه آمده «لا یعزب عنه علم شیء و هو بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ و هو علی کلّ شـیء رقیب» این کلام نیز مؤیـد مطلب فوق است.پس خداونـد رقیب است یعنی حافظ تمام اعمال است و چیزی از او پوشیده نیست. چنانکه در آیهٔ «ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» ق: ۱۸. مراد از رقیب حافظ و ضابط اعمال و کلمات است.

رقد:؛ ج ۳، ص: ۱۱۴

رقد: خوابیدن. «رقد رقدا: نام» (اقرب) راغب رقاد را خواب راحت و کم گفته است «وَ تَحْسَبُهُمْ أَيْقاظاً وَ هُمْ رُقُودٌ» کهف: ۱۸. رقود جمع راقد است یعنی آنها را بیدار پنداشتی حال آنکه راحت خفتگان بودند.راغب میگوید علت اینکه خواب راحت و طویل اصحاب کهف رقاد (خواب راحت و کم) خوانده شده چون نسبت بمرگشان کم بود. مرقد بمعنی مضجع و خوابگاه است «يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا» ... یس: ۵۲.ای وای بر ما کی ما را از خوابگاهمان بر انگیخت. در این آیه قبور را خوابگاه خوانده است.

رقّ:؛ ج ۳، ص: ۱۱۴

رقّ: «وَ الطُّورِ. وَ كِتابٍ مَسْطُورٍ.فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ. وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ.وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ. وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ.إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ لَواقِعٌ» طور: ۱- ۷.رق صفحهٔ پوستی است که در آن مینویسند. طبرسی فرموده: رقّ پوستی است که در آن چیزی نوشته شود و اصل آن از لمعان است گویند: ترقرق الشیء: اذا لمع» صحاح گوید: رقّ آنست که در آن مینویسند و آن پوست نازکی است. راغب و زمخشری

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۵

پوست بودن را قید نکرده‌اند.قاموس و اقرب میگویند: پوست نازکی است که در آن مینویسند و نیز بمعنی صفحهٔ سفید است.بنظر میاید مراد از طور، طور سینا و محل نزول وحی بحضرت موسی و مراد از کتاب، تورات موسی است که در صفحهٔ گسترده نوشته شده بود و منظور از بیت معمور کعبه و از سقف مرفوع آسمان است «وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً» انبیاء: ۳۲. و از بحر مسجور (دریای گداخته) مطلق دریای گداخته است «وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ» و یا دریای گداخته و مذاب مرکز زمین است که در «سجر» خواهد آمد.

رقم:؛ ج ۳، ص: ۱۱۵

رقم: نوشتن. و نقطه گذاشتن و آشکار کردن (اقرب) راغب آنرا خطّ غلیظ گفته و از بعضی نقطه گذاشتن نقل کرده است. صحاح آنرا نوشتن ترجمه میکند و نیز مجمع در سورهٔ کهف. «كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْفُجّارِ لَفِي سِجِّينٍ. وَ ما أَدْراكَ ما سِجِّينٌ. كِتابٌ مَرْقُومٌ... كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ. وَ ما أَدْراكَ ما عِلِّيُّونَ. كِتابٌ مَرْقُومٌ» مطففین: ۷ و ۸ و ۹- ۱۸ و ۱۹ و ۲۰.بنظر میاید مراد از مرقوم در دو آیه مجسّم شدن اعمال است بطوریکه مراد از کتاب، کتاب بخصوصی است نه کاغذ یا پارچهٔ نوشته شده مثلا مهندسیکه کارخانه‌ای را نصب میکند میشود گفت فلان موتور را در فلانجا نوشت و فلان لوله را در فلانجا (یعنی گذاشت و نصب کرد).کتاب و اعمال فاجران در سجّین است و سجّین کتابی است که از اعمال نوشته شده و از اعمال بوجود آمده.همچنین است علیّون.بعقیدهٔ مجمع «كِتابٌ مَرْقُومٌ» تفسیر «سِجِّينٍ» نیست زیرا سجّین کتاب مرقوم نمیباشد بلکه آن تفسیر کتاب در «إِنَّ كِتابَ الْفُجّارِ» است و تقدیر آن «و هو کتاب مرقوم» است ولی آنطور که گفته شد سجین را کتاب دانستن مانعی ندارد. «أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحابَ الْكَهْفِ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۶

وَ الرَّقِيمِ كانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً» کهف: ۹.رقیم بمعنی مرقوم و نوشته است اصحاب رقیم همان اصحاب کهف است علت این تسمیه آنست که نام و حکایت آنها را در لوحی نوشتند و اصحاب رقیم خواندند عیاشی در تفسیر خود از امام صادق علیه السّلام نقل کرده: آنها قومی بودند فرار کردند شاه زمان نام و نام پدران و نام عشایر آنها را در صحیفه‌های فلزی نوشت آنست قول خدا «أَصْحابَ الْكَهْفِ وَ الرَّقِيمِ».طبرسی از جملهٔ اقوال این قول را نقل کرده که: رقیم لوحی است از سنگ که قصّهٔ اصحاب کهف را در آن نوشته و در باب غار گذاشتند و ایضا این یکی از اقوالی است که در کشاف نقل کرده ولی گوید: لوح از فلز بود.و نیز گفته‌اند: رقیم نام سگشان بود و نیز رقیم نام بیابانی است که کهف در آن بود و ایضا رقیم نام کوهی است که غار در آن قرار داشت و ایضا

رقیم نـام شـهر اصـحاب کهف است (مجمع- کشاف) در مجمع نقل شـده که گفته‌انـد آن لوح در یکی از خزائن پادشاهان محفوظ بود. و نیز طبرسی قول دیگری دربارهٔ رقیم نقل کرده که اصحاب رقیم غیر از اصحاب کهف است و مراد از آنها همان سه نفراند که بغـاری رفتنـد و بـاب غار مسـدود گردیـد دعا کردنـد خداونـد نجاتشان داد.قضیّهٔ آن سه نفر را شـیعه و سـنّی در کتابهای خود نقل کرده‌اند و آن در ج ۲ امالی شیخ طوسی جزء ۱۲ حدیث ۲۶ است.ولی این قول بعید است زیرا فقط حالات اصحاب کهف در قرآن آمـده و اگر اصـحاب رقیم غیر از آنها بودنـد لازم بود از آنها هم ذکری بمیان آیـد.بعقیدهٔ المیزان نیز اصـحاب رقیم همان اصـحاب کهف‌اند و در ردّ دو قصّه و دو گروه بودن میگوید: این جدا بعید است که خداوند در کلام بلیغ خود

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۷

بدو طائفه اشاره کند و در یکی بتفصیل سخن گوید و بدیگری نه اجمالا و نه تفصیل اشاره نکند.

رقی:؛ ج ۳، ص: ۱۱۷

رقی: بالاـ رفتن «أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ» اسراء: ۹۳. یا در آسـمان بالا روی و ببالا رفتنت هرگز ایمـان نمیـاوریم تـا کتـابی بر ما بیاوری که آنرا بخوانیم.ارتقاء: درجه درجه بالا رفتن است (مجمع) ولی جوهری و راغب آنرا مطلق بالا رفتن میداند «أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبابِ» ص: ۱۰. یا برای آنهاست حکومت آسمانها و زمین و آنچه میان آندو است؟ پس در ابواب آسمان بالا روند یا باسباب و علل متوسل شوند یا از آمدن وحی جلو- گیری نمایند. «كَلَّا إِذا بَلَغَتِ التَّراقِيَ. وَ قِيلَ مَنْ راقٍ» قیامهٔ: ۲۶ و ۲۷. رقی لازم و متعدّی هر دو بکار رفته (صحاح) راق اسم فاعل بمعنی بالا برنده است «وَ قِيلَ مَنْ راقٍ» راغب گوید: اشاره است بر آنکه بالا برنده و حمایت کننده ندارد. طبرسی آنرا کیست که دکتر و شفا دهندهٔ او باشد و راغب از ابن عباس نقل میکند که کی روح او را بالا میبرد ملائکهٔ رحمت یا عذاب.نگارنده فکر میکنم که بمعنی نجات دهنده باشد چنانکه فرموده «فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ... فَلَوْ لا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ. تَرْجِعُونَها» واقعه: ۸۳- ۸۷ بجای «تَرْجِعُونَها» در این آیه «وَ قِيلَ مَنْ راقٍ» آمـده است. و «مَنْ راقٍ» کلمـهٔ یأس است یعنی شـفا دهنده ندارد.تراقی جمع ترقوه بمعنی گلو است آنرا در لغت عرب مقـدم حلق در بالای سینه گفته‌انـد. علت تسـمیه آن است که نفس از آن در وقت مرگ بالاـ میرود و هوای جوف نیز از آن بالا میاید (مجمع) معنی آیه: حقا آنگاه که جان بگلو رسد گفته شود کی شفا دهنده و یا نجات دهنده است.

رکوب:؛ ج ۳، ص: ۱۱۷

رکوب: سوار شدن. «فَإِذا رَكِبُوا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۸

فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» عنکبوت: ۶۵.راغب گویـد: رکوب در اصـل، بودن انسـان است در پشت حیوانی و گـاهی بکشتی نشسـتن اطلاق میشود.جوهری از ابن سکّیت نقل کرده: راکب فقط بشتر سوار اطلاق میشود و باسب سوار و خر سوار فارس گفته میشود. راغب گویـد: راکـب در عرف مختص بشـتر سـوار است.رکب جمع راکب است در اقرب شـتر سـواران گفته «وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ» انفال: ۴۲. و آنهـا در کنارهٔ دور وادی بودنـد و سواران پائین‌تر از شـما بودنـد مراد از رکب کـاروان ابو سـفیان لعین است و شایـد بواسطهٔ شـتر سوار بودن رکب گفته شـده.رکبـان نیز جمع راکب است «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالًا أَوْ رُكْباناً» بقره: ۲۳۹.اگر ترسـیدید، نماز بخوانیـد در حالیکه پیاده یا سوارها هستیـد.رکاب (بکسـر ر) در اقرب گوید: رکاب شتر مفرد آن راحلـه اسـت. «فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَ لا رِكابٍ» حشـر: ۶. مراد از رکـاب در آیـه شـتر اسـت یعنی بر آن اسـبی و شـتری نتاختیـد.رکوب (بفتـح ر) مبـالغه و شتر سواری و بمعنی مرکوب است (اقرب) «وَ ذَلَّلْناها لَهُمْ فَمِنْها رَكُوبُهُمْ وَ مِنْها يَأْكُلُونَ» یس: ۷۲.

رکوب در آیه بمعنی مرکوب است یعنی: چهار- پایان را برای آنها رام کردیم مرکوبشان از آنهاست و از آنها میخورند. «حَتّی إِذا رَکِبا فِی السَّفِینَةِ » ... کهف: ۷۱. رکوب در آیه در سوار شدن بکشتی بکار رفته ایضا در «یا بُنَیَّ ارْکَبْ مَعَنا» هود: ۴۲. و آیات دیگر. «فِی أَیِّ صُورَةٍ ما شاءَ رَکَّبَکَ» انفطار: ۸. ترکیب، گذاشتن اجزاء شیئی بعضی بر بعضی است. صورت و شکل ظاهری انسان در اثر بودن بعضی از اعضاء بر بعضی است. «نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَراکِباً» انعام:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۱۹

۹۹. دانه‌هائیکه بعضی بر بالای بعضی است. «لَتَرْکَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ» انشقاق: ۱۹. از حالی بحالی میافتید و از درجه‌ای بدرجه‌ای بالا میروید. ظاهرا مراد اطوار حیات و مرگ و بعث است. مثل «وَ کُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْیاکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یُحْیِیکُمْ ثُمَّ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ» بقره: ۲۸.

رکد:؛ ج ۳، ص: ۱۱۹

رکد: ایستادن «إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ عَلی ظَهْرِهِ» شوری: ۳۳. رواکد جمع راکد یا راکده است در «بحر». گذشت که ظاهرا مراد از رواکد نهرهای دریائی است بآنجا رجوع شود. رواکد فقط یکبار در قرآن آمده است.

رکز:؛ ج ۳، ص: ۱۱۹

رکز: (بکسر اوّل) صوت خفی (کمترین صدا) چنانکه در مجمع و مفردات و اقرب آمده «وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِکْزاً» مریم: ۹۸. چه بسا از مردمیکه پیش از آنها هلاک کردیم آیا کسی از آنها را می‌بینی و یا کمترین صدائی از آنها می‌شنوی؟! این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

رکس:؛ ج ۳، ص: ۱۱۹

رکس: (بفتح ر) سرنگون کردن در مفردات و اقرب گوید: «قلب الشیء علی رأسه و ردّ اوله الی آخره» رکس و ارکس هر دو بیک معنی است (اقرب) «فَما لَکُمْ فِی الْمُنافِقِینَ فِئَتَیْنِ وَ اللَّهُ أَرْکَسَهُمْ بِما کَسَبُوا» نساء: ۸۸.یعنی چرا دربارهٔ منافقان دو گروه شده‌اید گروهی صلاح را در مدارا با آنها میداند و گروهی ببیزاری از آنها دعوت میکند حال آنکه خدا سرنگونشان کرده (دیگر بهدایت بر نمیگردند) «کُلَّما رُدُّوا إِلَی الْفِتْنَةِ أُرْکِسُوا فِیها » ... نساء: ۹۱. هر وقت بفتنه رانده شوند بسر در آن افتند (و طالب آن باشند) در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۷۹ آمده «و ارتکاسهم فی الضّلال و العمی» یعنی سرنگون شدنشان در گمراهی و سرگردانی. و در نامهٔ ۴۵ دربارهٔ معاویه فرموده «هذا الشّخص المعکوس و الجسم المرکوس» این شخص عوض شده از فطرت توحید و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۰

این جسد سرنگون شده و مقلوب الفکر.

رکض:؛ ج ۳، ص: ۱۲۰

رکض: بفتح (ر) پا بزمین زدن.راغب گوید: آن زدن پا بزمین است هرگاه بسوار نسبت داده شود منظور دواندن اسب است مثل رکضت الفرس. و چون براه رونده نسبت داده شود منظور راه رفتن است «ارْکُضْ بِرِجْلِکَ هذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ» ص: ۴۲. پای خود را بزمین زن و با پایت راه برو این (چشمه) شستشوگاه است و خنک و آشامیدنی است. بنظر میاید که ایّوب طاقت راه رفتن نداشت و خدا بوی توجّه فرموده و نیرو داد و فرمود پا بزمین زن. «فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنا إِذا هُمْ مِنْها یَرْکُضُونَ. لا تَرْکُضُوا » ... انبیاء: ۱۲.مراد از رکض در آیه فرار کردن و گریختن است یعنی چون عذاب ما را احساس کردند آنگاه از دیارشان میگریختند نگریزید

...

رکع:؛ ج ۳، ص: ۱۲۰

رکع: رکع و رکوع، خم شدن و سر پائین آوردن است (اقرب) جوهری گوید: رکوع بمعنی انحناء است و رکوع نماز از آن میباشد «رکع الشیخ» یعنی قامتش از پیری خم شد.رکوع نماز آن است که بقدری خم شود تا اگر بخواهد دستها بزانو برسد. راغب میگوید: رکوع بمعنی خم شدن است گاهی در هیئت مخصوص نماز و گاهی در تذلل و تواضع بکار میرود خواه تذلل در عبادت باشد یا غیر آن. مجمع ذیل آیه ۴۳ بقره گوید: استعمال آن در خضوع مجاز است و معنای اولی همان انحناء میباشد. «یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ رٰاکِعُونَ» مائده: ۵۵. مراد از رکوع رکوع نماز و «هُمْ رٰاکِعُونَ» جملهٔ حالیّه است. «یٰا مَرْیَمُ اقْنُتِی لِرَبِّکِ وَ اسْجُدِی وَ ارْکَعِی مَعَ الرّٰاکِعِینَ» آل عمران: ۴۳.بنظر میاید سجود نماز در مذهب نصاری پیش از رکوع بوده است لذا سجود جلوتر ذکر شده است طبرسی آنرا مانند نماز در اسلام دانسته و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۱

فرموده واو دلالت بر اشتراک دارد نه ترتیب. و ظاهر آنست که مراد از وَ ارْکَعِی مَعَ الرّٰاکِعِینَ آنست که از جملهٔ مطیعان باش نه با آنها نماز بخوان و بعضی نماز جماعت و بعضی با نمازگزاران نماز بخوان گفته‌اند. «وَ إِذٰا قِیلَ لَهُمُ ارْکَعُوا لاٰ یَرْکَعُونَ» مرسلات: ۴۸. «وَ خَرَّ رٰاکِعاً وَ أَنٰابَ» ص: ۲۴. ظاهرا مراد از رکوع در این دو آیه تذلل و تواضع است. «تَرٰاهُمْ رُکَّعاً سُجَّداً» ... فتح: ۲۹. رکّع جمع راکع و سجد جمع ساجد است و رکّع سه بار در قرآن آمده است: بقره: ۱۲۵، حجّ: ۲۶، فتح: ۲۹.

رکم:؛ ج ۳، ص: ۱۲۱

رکم: (بفتح ر) رویهم جمع کردن و بعضی از شیء را بالای بعضی نهادن (مجمع- اقرب) و آن در قرآن در متراکم شدن ابر و غیره بکار رفته است «وَ إِنْ یَرَوْا کِسْفاً مِنَ السَّمٰاءِ سٰاقِطاً یَقُولُوا سَحٰابٌ مَرْکُومٌ» طور: ۴۴. سحاب مرکوم یعنی ابرهای متراکم «أَنَّ اللّٰهَ یُزْجِی سَحٰاباً ثُمَّ یُؤَلِّفُ بَیْنَهُ ثُمَّ یَجْعَلُهُ رُکٰاماً» نور: ۴۳. رکام بمعنی مرکوم و متراکم است یعنی: خدا ابری را میراند سپس میان آن پیوستگی میدهد سپس آنرا متراکم میکند. «لِیَمِیزَ اللّٰهُ الْخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَ یَجْعَلَ الْخَبِیثَ بَعْضَهُ عَلیٰ بَعْضٍ فَیَرْکُمَهُ جَمِیعاً فَیَجْعَلَهُ فِی جَهَنَّمَ» انفال: ۳۷.ما قبل آیه دربارهٔ انفاق کفار برای باز داشتن از راه خداست علی هذا ظاهرا مراد از طیّب مالی است که در راه خدا خرج شده و از خبیث مالی که برای باز داشتن از راه خدا مصرف شده باشد در این صورت آنهمه مالها در جهنّم رویهم انباشته شده و بشکل توده‌ای از عذاب در میاید و بجان صاحبان مال میافتد چنانکه دربارهٔ اندوختن طلا و نقره آمده «یَوْمَ یُحْمیٰ عَلَیْهٰا فِی نٰارِ جَهَنَّمَ فَتُکْویٰ بِهٰا جِبٰاهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ» توبه: ۳۵.علی هذا جملهٔ «أُولٰئِکَ هُمُ الْخٰاسِرُونَ» در ذیل آیه به «الَّذِینَ کَفَرُوا یُنْفِقُونَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۲

أَمْوٰالَهُمْ لِیَصُدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللّٰهِ» راجع است.

رکون:؛ ج ۳، ص: ۱۲۲

رکون: میل و آرام گرفتن. در صحاح و اقرب گوید «رکن الیه: مال و سکن» «وَ لاٰ تَرْکَنُوا إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّکُمُ النّٰارُ» ... هود: ۱۱۳.بستمگران میل نکنید و گرنه آتش شما را میگیرد.رکن بمعنی جانب و طرف محکم شیء است (صحاح) و بر سبیل استعاره به نیرو اطلاق میشود (راغب) «لَوْ أَنَّ لِی بِکُمْ قُوَّةً أَوْ آوِی إِلیٰ رُکْنٍ شَدِیدٍ» هود: ۸۰. ظاهرا مراد از آن در آیه اقوام و عشیره است. یعنی ایکاش در قبال شما نیروئی داشتم و یا بتکیه‌گاه محکمی (از قبیل عشیره) لاحق میشدم تا مرا یاری کنند. «فَتَوَلّیٰ بِرُکْنِهِ وَ قٰالَ سٰاحِرٌ

أَوْ مَجْنُونٌ» ذاریات: ۳۹. مراد از رکن تکیه‌گاه و قوای فرعون است یعنی با قوای خویش روی بگردانید و گفت: جادوگری است یا دیوانه‌ای (یعنی موسی).

رمح:؛ ج ۳، ص: ۱۲۲

رمح: بضم (ر) نیزه. جمع آن رماح و ارماح است (اقرب) «لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللَّهُ بِشَیْءٍ مِنَ الصَّیْدِ تَنالُهُ أَیْدِیکُمْ وَ رِماحُکُمْ » ... مائده: ۹۴.خدا حتما شما را با چیزی از صید امتحان میکند که دستها و نیزه‌های شما بآن میرسد. این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید یافته است.

رمد:؛ ج ۳، ص: ۱۲۲

رمد: رماد بفتح (ر) خاکستر. «مَثَلُ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمالُهُمْ کَرَمادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّیحُ فِی یَوْمٍ عاصِفٍ لا یَقْدِرُونَ مِمَّا کَسَبُوا عَلی شَیْءٍ » ... ابراهیم: ۱۸. در این آیه اعمال کفّار بخاکستریکه در مقابل طوفان شدید قرار گرفته تشبیه شده است. پیداست که خاکستر بطوری پراکنده میشود که امکان جمع در آن نیست. ظاهرا مراد اعمال نیک و مفید کفّار است که برای اغراض دنیوی انجام داده‌اند در روز قیامت چیزی از آن بدستشان نمیاید بر خلاف اعمال نیک از مؤمنان که بدون کم و کاست بخودشان رد خواهد شد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۳

اگر گوئی خدا فرموده «یَوْمَ تَجِدُ کُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَیْرٍ مُحْضَراً وَ مَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ » ... آل عمران: ۳۰. این آیه با آیهٔ فوق چگونه میسازد؟گوئیم: تشبیه فقط در عدم استفاده از عمل است چنانکه ذیل آیه گوید «لا یَقْدِرُونَ مِمَّا کَسَبُوا عَلی شَیْءٍ» و در آیهٔ «وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً» فرقان: ۲۳. نیز ظاهرا عدم فایده بردن از عمل است.رماد فقط یکبار در قرآن بکار رفته است.

رمز:؛ ج ۳، ص: ۱۲۳

رمز: اشاره. راغب گوید: رمز اشاره است با لب و نیز بمعنی صوت خفی است و غمز اشاره با ابرو است و هر کلام را که مانند اشاره باشد رمز گویند در مجمع گفته: رمز اشاره است با لب و گاهی در اشاره با ابرو و چشم و دست بکار میرود ولی اوّلی اغلب است. «قالَ آیَتُکَ أَلَّا تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَةَ أَیَّامٍ إِلَّا رَمْزاً» آل عمران: ۴۱. معنی این آیه و تفصیل آن در «زکریا» خواهد آمد انشاء اللّه. کلمهٔ رمز فقط یکبار در قرآن یافته است.

رمضان:؛ ج ۳، ص: ۱۲۳

رمضان: نام ماه نهم از ماههای عربی و ماه روزه اسلامی است و آن ماه نزول قرآن است «شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِیهِ الْقُرْآنُ »... بقره: ۱۸۵.در مجمع گفته: رمضان از رمض بمعنی شدت تابش آفتاب بر خاک است علت این تسمیه آنست که عرب ماهها را با زمانی که در آن واقع شوند نامگذاری کرده‌اند رمضان در زمان شدت گرما بود و جمع آنرا رمضانات گفته‌اند و گفته شده رمضان از نامهای خداوند است.جوهری و فیروزآبادی نیز علت تسمیه را مثل مجمع گفته‌اند و گویند: آنگاه که نامهای ماهها را از لغت قدیم نقل کردند با زمانیکه ماهها در آن واقع شدند نامگذاری کردند ... رمضان در کلام اللّه مجید فقط یکدفعه آمده است.

رمیم:؛ ج ۳، ص: ۱۲۳

رمیم: استخوان پوسیده. «مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ» یس: ۷۸. و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۴

این مثل رفات است که در «رفت» گذشت. جوهری پس از آنکه رمیم را استخوان پوسیده معنی کرده گوید علت اینکه رمیم در آیه مفرد آمده آنستکه در مادهٔ فعیل مذکر و مؤنث و جمع یکسان آید. «مٰا تَذَرُ مِنْ شَیْءٍ أَتَتْ عَلَیْهِ إِلّٰا جَعَلَتْهُ کَالرَّمِیمِ» ذاریات: ۴۲. یعنی آن باد چیزی را که بر آن میوزید نمیگذاشت مگر آنکه مانند استخوان پوسیده و سائیده میکرد.نظیر این آیه است «فَتَرَی الْقَوْمَ فِیهٰا صَرْعیٰ کَأَنَّهُمْ أَعْجٰازُ نَخْلٍ خٰاوِیَةٍ» حاقّهٔ: ۷.ناگفته نماند رم بفتح (ر) بمعنی اصلاح نیز آمده است در اقرب گوید «رمّ البناء رمّا: اصلحه» ولی در قرآن فقط در معنای فوق بکار رفته است.

رمّان:؛ ج ۳، ص: ۱۲۴

رمّان: انار. و آن اسم جنس است و مفرد آن رمّانهٔ میباشد و در اقرب گوید در انار و درخت انار هر دو استعمال میشود «وَ الزَّیْتُونَ وَ الرُّمّٰانَ مُشْتَبِهاً وَ غَیْرَ مُتَشٰابِهٍ » ... انعام: ۹۹. ناگفته نماند رمّان سه بار در قرآن مجید آمده است: انعام: ۹۹ و ۱۴۱.هر دو از اینها راجع بانار دنیاست و با الف و لام آمده و سومی در سورهٔ رحمن: ۶۸. راجع بانار بهشتی است که نکره آمده فِیهِمٰا فٰاکِهَةٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمّٰانٌ» از این روشن میشود که انار بهشتی انار بخصوصی است و مانند انار دنیا نیست.

رمی:؛ ج ۳، ص: ۱۲۴

رمی: انداختن. اعمّ از آنکه شیء باشد مثل تیر و سنگ «وَ مٰا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لٰکِنَّ اللّٰهَ رَمیٰ» انفال: ۱۷.و یا نسبت دادن چیزی بکسی باشد نحو «إِنَّ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَنٰاتِ الْغٰافِلاٰتِ الْمُؤْمِنٰاتِ لُعِنُوا فِی الدُّنْیٰا وَ الْآخِرَةِ » ... نور: ۲۳. که مراد از رمی نسبت دادن زنا بزنی است راغب گوید استعمال آن در دوّمی بطریق کنایه است.دربارهٔ آیهٔ اول در مجمع گوید: جماعتی از مفسّران مثل ابن عباس و غیره گفته‌اند: روز بدر جبرئیل بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله گفت: مشتی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۵

خاک بردار و بطرف آنها بینداز.چون سپاه اسلام با کفار رو برو شدند حضرت بعلی علیه السّلام فرمود مشتی از سنگریزه‌های این بیابان بمن ده پس آنرا بطرف دشمنان انداخت و فرمود قبیح باد صورتهایشان ... و این سبب هزیمت آنها بود قتاده و انس گفته‌اند بما نقل شد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در روز بدر سه سنگریزه بر داشت یکی به میمنه و یکی را بمیسره و یکی را بوسط قوم انداخت و فرمود: قبیح باد رویشان پس کفار شکست خوردند.آنگاه گوید: برای این است که خدا سنگ انداختن را بخود نسبت داد زیرا که احدی غیر او بر این کار قادر نبود عیاشی در تفسیر خود سه روایت در این باره از امام سجاد و امام صادق علیهما السلام نقل کرده و در هر سه قید شده که علی بن ابی طالب علیه السّلام آن قبضه را بآنحضرت داد. میشود گفت تکمیل تأثیر آن در صورتی بود که بدست علی علیه السّلام در دست مبارک آنحضرت قرار میگرفت.

رهب:؛ ج ۳، ص: ۱۲۵

رهب: ترس. راغب گوید «الرهبة و الرهب: مخافة مع تحرز و اضطراب» ولی صحاح و قاموس و اقرب و مجمع آنرا مطلق خوف گفته‌اند. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِی صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ» حشر: ۱۳. البته شما در دل آنها از خدا پر مهابتتراید. «تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَ عَدُوَّکُمْ» انفال: ۶۰ بوسیله آن آمادگی، دشمن خدا و دشمن خود را میترسانید. «وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَنٰاحَکَ مِنَ الرَّهْبِ » ... قصص: ۳۲. معنی این آیه در «جنح» گذشت. «وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جٰاؤُ بِسِحْرٍ عَظِیمٍ» اعراف: ۱۱۶. اگر در استرهاب طلب ملاحظه شود مراد آن است که خواستار ترساندن حاضرین شدند و غرضشان ترساندن بود ولی بیضاوی گوید: آنها را بشدّت ترساندند و در اقرب گوید: «استرهبه:

خوّفه» همچنین است قول صحاح.

رُهبان:؛ ج ۳، ص: ۱۲۵

رُهبان: جمع راهب است و آن کسی است که از خدا میترسد ولی در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۶

متعارف براهبان و صومعه نشینان مسیحیان اطلاق میشود. طبرسی تصریح میکند که آن جمع راهب است مثل راکب و رکبان و فارس و فرسان ولی راغب گفته مفرد و جمع هر دو بکار رود در قرآن مجید جمع بکار رفته است. «ذلِکَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّیسِینَ وَ رُهْباناً » ...مائده: ۸۲. «اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللّهِ» توبه: ۳۱.قسّیس و حبر علمای مسیحی، و راهب دیر نشینان آنهاست. «وَ رَهْبانِیَّةً ابْتَدَعُوها ما کَتَبْناها عَلَیْهِمْ إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللّهِ فَما رَعَوْها حَقَّ رِعایَتِها» حدید: ۲۷. رهبانیهٔ عرفا آنست که انسان از مردم بریده و مشغول عبادت خدا شود در اثر خوف از خدا (المیزان) راغب گوید: آن افراط در تعبد است از فرط خوف.لیکن در اسلام رهبانیت نیست بلکه رهبانیت اسلام جهاد در راه خدا و نماز و غیره است که خواهد آمد طبرسی گفته حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله فرموده: «لا رهبانیهٔ فی الاسلام» در سفینهٔ البحار ذیل لغت رهب نقل کرده: پسری از عثمان بن مظعون فوت شد. بسیار محزون گردید تا محلی در منزل خود معیّن کرده مشغول عبادت شد. این مطلب برسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید فرمود: ای عثمان خدا بر ما رهبانیت ننوشته رهبانیت امّت من فقط جهاد در راه خداست.آیهٔ شریفه صریح است در اینکه رهبانیت ساختهٔ نصاری است و بر آنها تشریع نشده است «ما کَتَبْناها عَلَیْهِمْ» ولی دلالت دارد که این عمل پیش خدا پسندیده بوده زیرا «إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللّهِ» بطوریکه المیزان و بیضاوی گفته استثناء منقطع است یعنی لکن آنها برای طلب رضای خدا این کار را ساختند.طبرسی نیز در تفسیر اینطور گفته ولی در اعراب جور دیگر آورده که برای آنها طلب رضای خدا را نوشتیم نه رهبانیّت را.و نیز آیه روشن است در اینکه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۷

نصاری در این عمل افراط و تفریط کرده‌اند که فرموده «فَما رَعَوْها حَقَّ رِعایَتِها» در اینجا روایتی در مجمع نقل شده که روشن کنندهٔ مطلب است.ابن مسعود گوید: با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بالاغی سوار بودم فرمود: ای پسر امّ عبد آیا میدانی بنی اسرائیل از کجا رهبانیت را ساختند گفتم: خدا و رسول داناتراند. فرمود: ستمکاران پس از عیسی بر آنها مسلّط شدند و عمل بمعصیت کردند. اهل ایمان از این کار خشمگین شده بجهاد برخاستند. سه بار از ستمگران شکست خوردند. نماند از آنها مگر اندکی گفتند: اگر خود را باین حکام نشان دهیم ما را فانی میکنند برای دین طرفدار و دعوت کننده‌ای نمی‌ماند بیائید در زمین متفرق شویم تا خداوند پیغمبری را که عیسی وعده فرموده مبعوث کند از آن محمد را قصد میکردند در غارهای کوهها پراکنده شدند و رهبانیتی از خود ساختند پس بعضی بدین خود چنگ زد و بعضی کفر ورزید بعد این آیه را تلاوت کرد «وَ رَهْبانِیَّةً ابْتَدَعُوها ما کَتَبْناها عَلَیْهِمْ» پس از آن فرمود: پسر ام عبد میدانی رهبانیت امّت من چیست؟ گفتم: خدا و رسول داناتر است. فرمود: هجرت، جهاد، صلوهٔ، صوم، حجّ، و عمره.از این روایت روشن میشود که کفرورزندگان آنرا مراعات نکرده و بیراهه رفته‌اند. این حدیث در المیزان از مجمع نقل شده در صافی نیز مختصرا آورده است.

رهط:؛ ج ۳، ص: ۱۲۷

رهط: عشیره و قوم (مجمع) «وَ لَوْ لا رَهْطُکَ لَرَجَمْناکَ» هود: ۹۱.اگر کسانت و عشیره‌ات نبود هر آینه سنگسارت میکردیم راغب گوید اطلاق رهط بر عشیره در صورتی است که از ده کمتر باشند و گفته شده: تا چهل نفر را رهط گویند. قاموس آنرا از سه یا هفت تا ده و یا از ده کمتر گفته است. صحاح گوید: رهط قوم و قبیلهٔ مرد است و آن از ده کمتر است که همه مرد باشند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۸

«وَ كانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ» نمل: ۴۸. در شهر نه عشیره بودند که فساد میکردند در المیزان گفته: گفته‌اند مراد از رهط اشخاص است لذا تمیز تسعه واقع شده یعنی در شهر نه نفر بودند که فساد میکردند. در مجمع آنها را نه نفر از اشراف قوم صالح شمرده که مردم را اغواء میکردند آنگاه نام آنها را از ابن عباس نقل میکند. زمخشری نیز آنها را اشخاص گفته و نامهایشان را شمرده است و در جواب اینکه باید ممیّز عدد از سه تا ده جمع باشد؟گوید: رهط در معنی جمع است گوئی تقدیر چنین است «و کان فی المدینة تسعة انفس».ولی ناگفته نماند اگر رهط بمعنی اوّلی گرفته شود بهتر خواهد بود.برای رهط و «نفر» فرقی است که در «نفر» خواهد آمد انشاء اللّه.

رهق:؛ ج ۳، ص: ۱۲۸

رهق: پوشاندن. رسیدن. مثلا گوئیم ذلّت او را پوشید و فقر باو رسید. طبرسی ذیل آیهٔ ۲۷ یونس گوید: رهق لاحق شدن امر است «راهق الغلام» یعنی پسر بمردان لاحق شد «رهقه فی الحرب» او را در جنگ درک کرد. راغب آنرا پوشاندن از روی قهر و صحاح مطلق پوشاندن گفته است.ولی قاموس پوشاندن و رسیدن و نزدیک شدن گفته است.ناگفته نماند پوشاندن با رسیدن توأم است و پوشاندن بدون رسیدن غیر ممکن است گرچه رسیدن ممکن است گاهی توأم با پوشاندن نباشد در بعضی از آیات پوشاندن و در بعضی رسیدن مناسب است «وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْها غَبَرَةٌ. تَرْهَقُها قَتَرَةٌ» عبس: ۴۰ و ۴۱.بعضی چهره‌ها در آنروز کدر و غبار- آلود است و سیاهی آنرا فرا گرفته و پوشانده است. «وَ لا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَ لا ذِلَّةٌ» یونس: ۲۷. کدورت و تیرگی و ذلت چهرهٔ آنها را نمیپوشاند و یا بچهرهٔ آنها نمیرسد. «وَ لا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً» کهف:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۲۹

۷۳. در کار من بر من سختی نرسان بر من سخت مگیر. «فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً» کهف: ۸۰. ترسیدیم که بآنها کفر و طغیان برساند و وادار بکفر و طغیان نماید. در این دو آیه «رساندن» بهتر است گرچه پوشاندن نیز درست است. در نهج البلاغه خطبه ۱۸۱ آمده «یوشک ان ینقطع بهم الامل و یرهقهم الاجل» که ظاهرا بمعنی رسیدن است.باید دانست رهق لازم و متعدی هر دو آمده است. «سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً» مدثر: ۱۷.او را بعقبهٔ سختی میرسانم. صعود در مفردات و اقرب عقبهٔ سخت معنی شده است.

رَهَق؛ ج ۳، ص: ۱۲۹

رَهَق: «فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلا يَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً» جن: ۱۳. رهق بفتح (ر- ه) هم مصدر آمده و هم اسم. و در صورت دوم معنی آن تحمل ما لا یطاق است (اقرب) قاموس نیز آنرا از جملهٔ معانی این کلمه شمرده است علی هذا ظاهرا مراد از آن در آیه ظلم است چنانکه صحاح آنرا ظلم گفته است یعنی هر که بپروردگارش تسلیم شود از نقصان و ظلم نمیترسد زیرا این دو باو نخواهد رسید مثل «وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا يَخافُ ظُلْماً وَ لا هَضْماً» طه: ۱۱۲. و شاید مراد از آن در آیه خفّت و خواری باشد چنانکه در قاموس و اقرب هست. «كانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً» جن: ۶. ظاهرا مراد از رهق طغیان و سفاهت و گمراهی است چنانکه در مجمع و صحاح و قاموس است بنظر میاید: اطلاق رهق باین چیزها از برای آنست که بشخص لاحق میشوند و یا او را میپوشانند. یعنی مردانی از انس بمردانی از جنّ پناه می‌بردند. جنّ در اثر این پناه بردن بآنها سفاهت و گمراهی افزودند.

رهن:؛ ج ۳، ص: ۱۲۹

رهن: گرو. وثیقه همچنین است رهان «وَ إِنْ كُنْتُمْ عَلى سَفَرٍ وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِباً فَرِهانٌ مَقْبُوضَةٌ » ... بقره: ۲۸۳.بعضی احتمال داده‌اند که رهن بمعنی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۰

مرهون است که بوثیقه اطلاق میشود و گرنه آن مصدر است. جوهری رهان را جمع رهن گفته مثل جبل و جبال ولی در آیه آنرا مفرد گفته‌اند. «كُلُّ امْرِئٍ بِما كَسَبَ رَهِينٌ» طور: ۲۱. رهین بمعنی مرهون است. راغب گوید: چون از رهن حبس آن در نزد مرتهن بنظر آمده لذا بطور استعاره بحبس هر چیز رهن گفته شده است در المیزان فرموده: هر شخصی در نزد خدا رهن و مقبوض و محفوظ است در مقابل آنچه از خیر و شر بجای آورده تا بجزای عملش از حیث ثواب و عقاب برسد. «كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ» مدثر: ۳۸ و ۳۹.در المیزان گفته مراد از این آیه رهین عذاب بودن هر نفس است چنانکه سیاق ما بعد آیه روشن میکند.

رهو؛ ج ۳، ص: ۱۳۰

رهو: گشوده. باز (صحاح) راغب آنرا راه وسیع گفته. طبرسی آنرا ساکن و آرام معنی کرده ولی راغب آنرا نپسندیده است «وَ اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْواً إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ» دخان: ۲۴. دریا را گشوده بگذار که آنها غرق شدگانند. از آیه بنظر میاید که اگر موسی میخواست بار دیگر عصا را بدریا میزد و آب بهم میامد ولی خدا از این کار نهی کرد تا فرعونیان غرق گردند. و منظور موسی آن بود که دریا بسته شود تا اهل مصر به بنی اسرائیل راه نیابند. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.ابن اثیر در نهایه از علی علیه السّلام نقل کرده که دربارهٔ آسمان فرمود «و نظم رهوات فرجها» یعنی مواضع گشودهٔ آنرا منظّم کرد. و گوید: رهوات جمع رهوهٔ است.

رَوح؛ ج ۳، ص: ۱۳۰

رَوح: بفتح (ر) راحتی. طبرسی در ذیل آیهٔ «وَ لا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ» یوسف: ۸۷. گوید «و الروح: الراحهٔ» و اصل باب از ریحی است که رحمت میاورد و در معنی آیه گفته: مأیوس نباشید از رحمتیکه خدا میاورد.جوهری گوید «الروح و الراحهٔ: الاستراحهٔ» قاموس آنرا راحتی و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۱

رحمت و نسیم و ریح گفته است. «فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ» واقعهٔ: ۸۹. راحتی و روزی است و بهشت پر نعمت.رواح: نقیض صباح و آن از ظهر است تا بشب (صحاح) «وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ» سباء: ۱۲. معنی این آیه در «ریح» خواهد آمد «وَ لَكُمْ فِيها جَمالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ» نحل: ۶.اراحه آوردن چهارپایان است بخوابگاه و محل استراحت و سرح فرستادن بچراگاه است یعنی برای شما در آنها تماشا است آنگاه که راحتشان میکنید و آنگاه که بچرا رها می‌نمائید.

رُوح؛ ج ۳، ص: ۱۳۱

اشاره

رُوح: بضمّ (ر) این کلمه در عرف بمعنی روان و روح مقابل جسم، و جوهر مجرّد است ولی در قرآن مجید که مجموعا بیست و یک بار آمده مراد از آن فرشته و غیره است که ذیلا بررسی میشود.

فرشته؛ ج ۳، ص: ۱۳۱

«فَأَرْسَلْنا إِلَيْها رُوحَنا فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِيًّا» مریم: ۱۷. روح خویش و فرشتهٔ خویش را بسوی او فرستادیم و بصورت بشر کامل بر وی نمودار شد ما بعد آیه دربارهٔ گفتگوی فرشته با مریم است که بمریم گفت: من رسول پروردگار تو هستم. «قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا » ... نحل: ۱۰۳. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلى قَلْبِكَ» شعراء: ۱۹۳ و ۱۹۴.که مراد از روح جبرئیل است در آیهٔ اول با «قدس» و در دوم با «الامین» توصیف شده است.همچنین است آیاتیکه دربارهٔ تأیید عیسی با روح القدس است «وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» بقره: ۸۷ و ۲۵۳. «اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَ عَلى والِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ» مائده: ۱۱۰. چنانکه طبرسی و بیضاوی و دیگران گفته‌اند. گرچه احتمالات دیگر هم داده شده ولی آیهٔ «نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ» که گذشت روشن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۲

میکند که مراد از روح القدس در تأیید عیسی جبرئیل است زیرا مراد از آن در آیهٔ بالا که دربارهٔ وحی بحضرت رسول صلی اللّه علیه و آله است حتما جبرئیل میباشد.

شریعت و دین؛ ج ۳، ص: ۱۳۲

سه آیهٔ زیر در بیان مطلب فوق قابل دقّت است «وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا ما كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتابُ وَ لَا الْإِيمانُ وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا» شوری: ۵۲. «يُنَزِّلُ الْمَلائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا » ...نحل: ۲. «رَفِيعُ الدَّرَجاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلاقِ» غافر: ۱۵.در این آیات قید «مِنْ أَمْرِنا - ... مِنْ أَمْرِهِ» روشن میکند که این روح از امر خدا، وحی و نازل و القا شده است. و مراد از انزال آن انذار و هدایت مردم است. و آیهٔ سوم مقام نبوّت را میرساند که روح فقط بوسیلهٔ خدا القا شده و فرشته در آوردن آن واسطه نیست بر خلاف آیهٔ دوم که در بیان رسالت است و روح را ملک آورده است فرق میان رسالت و نبوّت در «رسل» گذشت.ولی در آیهٔ اول ظاهرا مراد از آن وحی‌های سه‌گانه است زیرا ما قبل آن دربارهٔ سه نوع وحی است که فرموده «وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّهُ إِلَّا وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ» پس از آن فرموده «وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ » ... کلمهٔ «كَذلِكَ» نشان میدهد که مراد از «أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً » ... همهٔ وحیهای سه گانهٔ فوق است، زیرا که آنحضرت هم رسول است و هم نبی.بنظر میاید مراد از «امر» در آیات سه گانه مقام تدبیر است چنانکه فرموده «أَلا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ » ... اعراف: ۵۴. یعنی خلقت و تدبیر عالم هر دو مال اوست و مقام تدبیر اقتضاء میکند که پیامبران و دین از جانب خدا آید.تقریبا یقین است که مراد از روح در آیات سه گانه شریعت و کتاب است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۳

زیرا که شریعت و کتاب اسباب انذار و هدایت‌اند و آیات صریح‌اند در اینکه منظور از القا و انزال این روح همان انذار و هدایت است کافی است که دربارهٔ آیهٔ اول قدری توضیح بدهیم.این آیه میگوید «أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً» بعد میفرماید: ما آنروح را نوری قرار دادیم که بندگان خود را بوسیلهٔ آن هدایت کنیم «وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا» در جاهای دیگر بجای روح «قرآن» آمده مثل «أَوْحَيْنا إِلَيْكَ هذَا الْقُرْآنَ» یوسف: ۳. «أَوْحَيْنا إِلَيْكَ قُرْآناً عَرَبِيًّا» شوری: ۷. ایضا آیهٔ ۱۹ سورهٔ انعام و ۲۷ کهف و غیره. و در جاهای دیگر بقرآن «نور» گفته شده چنانکه در آیه ما نحن فیه گفته «وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً» مانند «فَآمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنا» تغابن: ۸. «وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً» نساء: ۱۷۴. و اینکه قرآن واسطهٔ هدایت است احتیاج بتوضیح ندارد.و چون روشن شد که مراد از روح در آیهٔ اول شریعت و قرآن است منظور از آیهٔ دوم و سوم نیز روشن خواهد شد زیرا که سیاق آیات یکی است.راغب و طبرسی و المیزان نیز روح را در آیهٔ اول قرآن دانسته‌اند. بعضی از بزرگان آیاتی را که «روح» در آنها آمده بهم

مخلوط کرده و نتیجه‌گیری نموده است ولی بنظر ما اینکار صحیح نیست زیرا سیاق آیات با هم متفاوت است آیات سه گانهٔ فوق در یک ردیف و آیاتیکه زیر عنوان فرشته نقل شد در ردیف دیگر و آیاتیکه خواهد آمد در ردیف سومی واقع شده‌اند و بعضی از بزرگان در کتاب خود حتی آیات روح بفتح (ر) را با آیات روح بضمّ (ر) بهم در آمیخته و همه را در یکردیف حساب کرده است.

فرشتهٔ بخصوص؛ ج ۳، ص: ۱۳۳

آیات سه‌گانهٔ زیر نیز مثل آیات گذشته در یک ردیف‌اند قهرا مراد از روح در آنها یک چیز است «تَعْرُجُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ. فَاصْبِرْ صَبْراً

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۴

جَمِيلًا» معارج: ۴ و ۵. «تَنَزَّلُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ» قدر: ۴. «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلائِكَةُ صَفًّا لا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ» نباء: ۳۸.در این آیات سخن از روحی است که در عروج بسوی خدا و در نزول برای هر کار و در ایستادن در پیشگاه خدا در روز قیامت، با ملائکه همراه است. ملائکه در مدّت عمر این جهان در عروج و نزول‌اند و چون روز قیامت از مأموریّت خود فارغ شدند بحال صف در پیشگاه خدا خواهند ایستاد. این روح نیز در هر سه مرحله با آنها همراه میباشد.میشود گفت: مراد از روح جبرئیل است و بعلت مزیت و فضیلتش بخصوص ذکر شده و الف و لام آن برای عهد است. جبرئیل در نزد خدا مقام مخصوصی دارد، ملائکهٔ دیگر از وی فرمان میبرند چنانکه فرموده «إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ. مُطاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ» تکویر: ۱۹- ۲۱. این آیات در وصف جبرئیل است و توضیح میدهد که او در میان ملائکه مطاع است علی هذا جا دارد که بتنهائی برابر با همهٔ ملائکه باشد.مجمع در ذیل آیه معارج آنرا جبرئیل دانسته و علت جداگانه آمدن را شرافت او میداند. زمخشری نیز مانند مجمع گفته است. ایضا در مجمع در ذیل آیه نباء چند قول یا وجه نقل کرده که از جمله جبرئیل است. آنگاه از امام صادق علیه السّلام نقل میکند: روح ملکی است بزرگتر از جبرئیل و میکائیل و در ذیل سورهٔ قدر آنرا جبرئیل گفته است. در صافی از قمی نقل میکند که روح ملکی است بزرگتر از جبرئیل و مکائیل و او با رسول خدا بود و او با امامان علیهم السلام است.در دعای سوم صحیفه پس از صلوات بر جبرئیل و مکائیل و اسرافیل فرموده «و الرّوح الّذی هو علی ملائکة الحجب و الرّوح الّذی هو من امرک» یعنی صلوات فرست بر آن روح که بر ملائکهٔ حجب موکل است و بر آن روح که

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۵

از امر تو است. این جمله روح را از جبرئیل جدا میکند مشروط بر آنکه مراد از آن همان ملک باشد که در آیات فوق است. در سفینهٔ البحار مادهٔ «خلق» از علی علیه السّلام دربارهٔ حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله نقل کرده «و لقد قرن اللّه به من لدن کان فطیما اعظم ملک من ملائکته یسلک به طریق المکارم و محاسن اخلاق العالم لیله و نهاره» این حدیث مطابق آنست که از قمی نقل شد: روح با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود ... این احتمال هم هست که مراد از روح در این آیات یک عقل کلی و وسیعی باشد که عقول بشر و غریزه‌های جانداران و احساس نباتات از شعبه‌های آن است زیرا خداوند متعال بوسیلهٔ ملائکه و عقول انسانها و غریزهٔ جانداران این جهان را بسوی کمال سوق میدهد و همان عقل است که در صعود و نزول و قیام در مقابل حق با ملائکه توأم میباشد (و اللّه العالم) اولین روایت کتاب اصول کافی دربارهٔ عقل است که آنرا مستقل و مجزّا نشان میدهد در همان روایت آمده: چون خدا عقل را آفرید آنرا گویا کرد سپس فرمود: رو کن. رو کرد. فرمود برگرد. برگشت آنگاه فرمود قسم بعزّت و جلال خودم خلقی که از تو بمن محبوب‌تر باشد نیافریده‌ام و تو را جز در کسیکه دوست میدارم کامل نکرده‌ام. بدان فقط تو را امر و تو را نهی میکنم و فقط تو را عذاب کرده و تو را ثواب میدهم.

روح مستقل؛ ج ۳، ص: ۱۳۵

آیاتیکه در زیر نقل میشود قابل دقت است «ثُمَّ سَوّاهُ وَ نَفَخَ فِیهِ مِنْ رُوحِهِ » ... سجده: ۹. «فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ سٰاجِدِینَ» حجر: ۲۹- ص: ۷۲ «وَ الَّتِی أَحْصَنَتْ فَرْجَهٰا فَنَفَخْنٰا فِیهٰا مِنْ رُوحِنٰا» انبیاء: ۹۱. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهٰا فَنَفَخْنٰا فِیهِ مِنْ رُوحِنٰا» تحریم: ۱۲.همچنین است آیهٔ «إِنَّمَا الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَ کَلِمَتُهُ أَلْقٰاهٰا إِلیٰ مَرْیَمَ وَ رُوحٌ مِنْهُ » ... نساء: ۱۷۱.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۶

ممکن است مراد از کلمه اثر باشد یعنی وجود عیسی اثری از خداست و شاید مراد از آن کلمهٔ «کُنْ» * تکوینی باشد که وجود عیسی از طریق عادی نبوده بلکه کن فیکونی است. از طرف دیگر عیسی روحی و حیاتی بود که در مریم دمیده شد و شروع برشد کرد چنانکه دو جملهٔ «فَنَفَخْنٰا فِیهٰا مِنْ رُوحِنٰا» و «فَنَفَخْنٰا فِیهِ مِنْ رُوحِنٰا» که گذشت دلیل این سخن است. ناگفته نماند: ظهور آیات «نفخنا- نفخت» و آیات «فَلَوْ لٰا إِذٰا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ» واقعهٔ: ۸۳. «کَلّٰا إِذٰا بَلَغَتِ التَّرٰاقِیَ» قیامهٔ: ۲۶. و صریح آیات برزخ «وَ لٰا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللّٰهِ أَمْوٰاتٌ بَلْ أَحْیٰاءٌ وَ لٰکِنْ لٰا تَشْعُرُونَ» بقره: ۱۵۴. «وَ لٰا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّٰهِ أَمْوٰاتاً بَلْ أَحْیٰاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ » ... آل عمران: ۱۶۹. و آیهٔ «قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قٰالَ یٰا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ. بِمٰا غَفَرَ لِی رَبِّی» یس: ۲۶ و ۲۷.که در «برزخ» بطور مفصّل شرح داده شده دلالت بر استقلال روح و حیات برزخی دارند.و اگر روایات بی شماری را که برای نمونه میشود مقداری از آنها را در کافی ج ۳ کتاب الجنائز ص ۲۲۸- ۲۶۳ طبع آخوندی و بحار الانوار ج ۶، ابواب برزخ طبع اخیر، مطالعه کرد در نظر بگیریم در استقلال روح شکّی نخواهیم داشت برای مزید توضیح به «برزخ» در این کتاب مراجعه شود. چند محل زیر از نهج البلاغه و صحیفه سجادیّه در ولوج و خروج روح نقل میکنیم: ۱- در خطبهٔ ۱۰۷ فرموده: «و خرجت الرّوح من جسده فصار جیفهٔ بین یدی اهله» . ۲- دربارهٔ قبض روح جنین آمده: «کیف یتوفی الجنین فی بطن امّه؟أیلج علیه من بعض جوارحها ام الرّوح اجابته باذن ربّها» جنین را در شکم مادر چطور میمیراند؟ آیا از بعض اعضاء مادر وارد شکم او میشود یا روح جنین در خارج شدن باذن خدا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۷

از وی اطاعت میکند.۳- در خطبهٔ ۱۶۳ دربارهٔ حتمی بودن مرگ فرموده: «و وأی علی نفسه ان لا یضطرب شبح ممّا اولج فیه الرّوح الّا و جعل الحمام موعده» خدا بر خود وعده کرده که هر جنبده را که روح در آن دمیده بمیراند.۴- در خطبهٔ ۱۹۱ دربارهٔ اهل ایمان فرموده ... « لم تستقر ارواحهم فی اجسادهم طرفهٔ عین» . ۵- در نامهٔ ۱۰ خطاب بمعاویه نوشته: «و جری منک مجری الرّوح و الدّم» شیطان مانند روح و خون در وجود تو جاری است.۶- در حکمت ۱۴۷ بکمیل فرموده: «و صحبوا الدّنیا بابدان ارواحها معلّقهٔ بالمحلّ الاعلی» . ۷- در دعای چهارم صحیفه آمده «و تهوّن علیهم کلّ کرب یحلّ بهم یوم خروج الانفس من أبدانها».دو آیهٔ زیر را بطور جداگانه بررسی میکنیم: «وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی وَ مٰا أُوتِیتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلّٰا قَلِیلًا» اسراء: ۸۵.ممکن است مراد از روح جبرئیل باشد. چون حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله پیوسته بمردم میفرمود که روح القدس و روح الامین این مطلب را از سوی خدا آورد آنها در مقابل گفته‌اند: این روح چیست دربارهٔ آن توضیحی بدهید؟ آیه در جواب فرموده: شما راهی بفهم آن ندارید آن از کار خداست. از این جواب بدست میاید که دانستن روح از بشر ساخته نیست و پیوسته اینطور خواهد بود. آیات قبل و بعد این احتمال و احتمال دوم را میرسانند.شاید مراد از روح وحی باشد و از آنحضرت خواسته‌اند که حقیقت وحی را بیان کند. خداوند از پی‌بردن بآن جواب یأس داده است. و محتمل است که روح انسانی مراد باشد، چنانکه گفته‌اند. و در حدیث نقل شده بعقیدهٔ المیزان مراد از روح مطلق روح است که در کلام خدا آمده و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۸

سؤال از حقیقت همهٔ آنهاست. در روایات تفسیر عیاشی فرشته‌ای بزرگتر از جبرئیل و روحیکه در انسان و حیوان است نقل شده از امام باقر و صادق علیهما السلام.بعضی‌ها آنرا روح انسانی که قوام بدن با آنست و بعضی جبرئیل، برخی ملکی از ملائکه، برخی

قرآن، بعضی وحی دانسته و اختلاف کرده‌اند که آیا سؤال کنندگان مسلمین بودند، یا کفّار و یا یهود. و نقل شده که یهود بمشرکین گفتند از جریان اصحاب کهف و ذو القرنین و حقیقت روح از آنحضرت بپرسند اگر از همه جواب داد بدانند که پیامبر نیست و اگر روح را مبهم گذاشت بدانند که حق است. «أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ » ... مجادله: ۲۲.مراد از این آیه مؤمنان است و آنها با روحی از جانب خدا تأیید شده‌اند بنظر میاید مراد از آن نور ایمان باشد که روح بخصوصی است و در آیات دیگر بجای آن «نور» آمده است «أَ وَ مَنْ کانَ مَیْتاً فَأَحْیَیْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً یَمْشِی بِهِ فِی النّاسِ» انعام: ۱۲۲. «وَ یَجْعَلْ لَکُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ» حدید: ۲۸. و شاید منظور از آن ملک باشد که آمده «إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَةُ أَلّا تَخافُوا » ... فصلت: ۳۰. این آیه روشن میکند که چون مؤمن در راه خدا استقامت ورزد ملائکه بر وی نازل شده و دلگرمش میکنند.

معاد و روح؛ ج ۳، ص: ۱۳۸

قرآن بمسئلهٔ معاد از راه بخصوصی وارد شده و آخرت را بروئیدن علفها از تخمها تشبیه میکند همانطور که فصل پائیز تخم علفها در زمین پراکنده شده و تخم حبوبات بدست بشر کاشته میشود و طول زمستان بحالت خواب در زیر خاکها می‌مانند و چون بهار آمده و حرارت و رطوبت بآنها رسید از درون خود بیدار شده و بحرکت آمده و شروع برشد میکنند. همانطور ذرات بدن مردگان در بهار قیامت از درون بحرکت آمده و سلولهای

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۳۹

خفته بیدار شده و شروع بروئیدن و تشکیل انسان میکنند.نمیشود گفت: روح از حبوبات خارج شده و وقت روئیدن باز داخل میشود بلکه سلول زندهٔ حبوبات در داخل آنها بحالت خفته است و وقت بهار بیدار میشود اینک آیات: «وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَکاً فَأَنْبَتْنا بِهِ جَنّاتٍ وَ حَبَّ الْحَصِیدِ ... وَ أَحْیَیْنا بِهِ بَلْدَةً مَیْتاً کَذلِکَ الْخُرُوجُ» ق: ۹ و ۱۱. «یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ وَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ کَذلِکَ تُخْرَجُونَ» روم: ۱۹. ملاحظه میشود که قیامت بروئیدن علفها تشبیه شده همچنین است آیهٔ ۵۷ اعراف و ۱۱ زخرف و ۵ و ۷ سورهٔ حج.راه دیگریکه قرآن در این زمینه نشان میدهد کیفیت ایجاد تدریجی خود انسان و قیاس آخر باوّل است در جواب آنکه گفت: استخوانهای پوسیده چگونه زنده میشود آمد «قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّةٍ» یس: ۸۱. و در جای دیگر فرموده «وَ یَقُولُ الْإِنْسانُ أَ إِذا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَیًّا.أَ وَ لا یَذْکُرُ الْإِنْسانُ أَنّا خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ یَکُ شَیْئاً» مریم ۶۶- ۶۷.در این زمینه بکتاب معاد از نظر قرآن و علم که نوشته‌ام رجوع شود و نیز به «قیامت» در این کتاب. این مخالف با استقلال روح نیست ولی قرآن از راهی وارد شده که علی فرض اگر استقلال روح را هم انکار کند ضرر بمعاد نخواهد داشت «۱»

ریح؛؛ ج ۳، ص: ۱۳۹

اشاره

ریح: باد. بو. اصل آن روح است واو بیاء بدل شده (اقرب) «إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ عَلی ظَهْرِهِ» شوری: ۳۳. اگر بخواهد باد را ساکن میکند آنها در پشت دریا از جریان میافتد «وَ لَمّا فَصَلَتِ الْعِیرُ قالَ أَبُوهُمْ إِنِّی لَأَجِدُ رِیحَ یُوسُفَ» یوسف: ۹۴. ریح در آیه بمعنی بو است یعنی چون کاروان از مصر جدا شد پدرشان گفت بوی یوسف را استشمام میکنم.در آیهٔ «وَ لا تَنازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِیحُکُمْ» انفال: ۴۶. مراد از

(۱) ولی استقلال روح از ضروریات دین اسلام است و بسیاری از امهات مسائل اسلامی بسته به وجود روح مستقل است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۰

ریح قدرت و نیرو است که ریح توأم با نیروست راغب آنرا استعاره از غلبه گفته است. یعنی منازعه نکنید و گر نه زبون میشوید و نیرو و قدرتتان از بین میرود.جمع ریح در قرآن ریاح بکار رفته «وَ هُوَ الَّذِی یُرْسِلُ الرِّیاحَ بُشْراً بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ » ... اعراف: ۵۷.ریح در قرآن هم در باد عذاب و هم در باد رحمت هر دو بکار رفته است گرچه در اوّلی بیشتر است مثل: «فَیُرْسِلَ عَلَیْکُمْ قاصِفاً مِنَ الرِّیحِ» اسراء: ۶۹. که دربارهٔ باد عذاب است «وَ جَرَیْنَ بِهِمْ بِرِیحٍ طَیِّبَةٍ » ... یونس: ۲۲ که در باد رحمت است ولی ریاح همواره در بادهای رحمت بکار رفته مگر در «تَذْرُوهُ الرِّیاحُ » ... کهف: ۴۵. که اعمّ است در اینجا بچند مطلب اشاره میشود.

باد در طاعت سلیمان بود؛ ج ۳، ص: ۱۴۰

از مطالبیکه قرآن مجید دربارهٔ باد تذکر میدهد یکی آنکه باد باذن خداوند بحضرت سلیمان مسخّر بود اینک آیات آنرا نقل کرده سپس توجیهی که در نظر داریم بیان میکنیم. «وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ ... وَ لِسُلَیْمانَ الرِّیحَ عاصِفَةً تَجْرِی بِأَمْرِهِ إِلَی الْأَرْضِ الَّتِی بارَکْنا فِیها وَ کُنَّا بِکُلِّ شَیْءٍ عالِمِینَ» انبیاء: ۷۹ و ۸۱.این آیه صریح است در اینکه باد در حال طوفان و شدتش مطیع سلیمان بود و بامر او تغییر جهت میداد و بطرف زمین مبارک (ظاهرا زمین فلسطین) میوزید و جاری میشد «وَ لِسُلَیْمانَ الرِّیحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ » ... سباء: ۱۲. یعنی باد را بسلیمان رام کردیم سیر آن از صبح تا ظهر باندازهٔ مسیر یکماه و از ظهر تا شب بقدر یکماه بود یعنی در یکروز باندازهٔ دو ماه سیر میکرد.در صافی و المیزان از تفسیر قمی نقل است که باد تخت سلیمان را حمل کرده در صبح بقدر یکماه و در بعد از ظهر بقدر یکماه راه میبرد. «فَسَخَّرْنا لَهُ الرِّیحَ تَجْرِی بِأَمْرِهِ رُخاءً حَیْثُ أَصابَ» ص: ۳۶. رخو

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۱

نرمی و آرامی است یعنی باد را بسلیمان رام کردیم بدستور او هر کجا که میخواست بآسانی و آرامی جاری میشد.از سه آیهٔ فوق رویهم روشن میشود که باد هم در حال طوفان و هم در حال عادی مطیع سلیمان بود.توضیح این مطلب بنظر نگارنده چنین است که خداوند ارادهٔ بسیار قوی و نیرومند بحضرت سلیمان عطا کرده بود که چون ارادهٔ خویش را بر باد تحمیل میکرد باد تغییر مسیر داده و در جهتیکه سلیمان میخواست میوزید چنانکه وزیر سلیمان آصف بن برخیا چنان ارادهٔ قوی داشت که آنرا بر تخت ملکهٔ سباء تحمیل کرده و آنرا از فاصلهٔ دور در یک چشم بهم زدن پیش سلیمان حاضر کرد و در «سلم» انشاء اللّه خواهد آمد. این عمل یکی از صفات خداست که بحضرت سلیمان و آصف مقداری از آنرا داده بود و نظیر این قضیّه است کرامت حضرت امام جواد علیه السّلام که آنشخص را از شام بکوفه و از کوفه بمدینه و از مدینه بمکّه برد و بعد از ادای مناسک حج بشام آورد و سال بعد این عمل را تکرار فرمود که در کتب تواریخ و غیره مشهور است.آقای مهندس بازرگان در کتاب ذرهٔ بی انتها ص ۵۱ مینویسد: در بعضی از بیمارستانهای غرب شخص هیپنوتیسم کننده ارادهٔ خویش را بر شخص بیمار تحمیل میکند و او را بدون داروی بیهوشی عمل میکنند و کمترین دردی احساس نمیکند. نگارنده مشروح آنرا در کتاب معاد از نظر قرآن و علم، در فصل کار بدون ابزار آورده‌ام آری این از آثار عجیب ارادهٔ بشری است علی هذا راجع برام شدن باد در دست سلیمان میتوانیم سر نخ را بدست آوریم.

بادیکه قوم عاد را از بین برد؛ ج ۳، ص: ۱۴۱

میدانیم قوم عاد که پیامبرشان حضرت هود بود بوسیلهٔ باد از بین رفتند آیا آن باد طوفانی شکننده بود که نابودشان کرد یا صفت دیگری داشت؟ ابتدا آیات آنرا نقل و سپس

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۲

بتوضیح آن می‌پردازیم: ۱- «وَ فِی عادٍ إِذْ أَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الرِّیحَ الْعَقِیمَ. ما تَذَرُ مِنْ شَیْءٍ أَتَتْ عَلَیْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ کَالرَّمِیمِ» ذاریات: ۴۱ و

۴۲.در این دو آیه خبری از طوفان نیست فقط باد با «عقیم» که بمعنی نازا است توصیف شده و آن باد خیری نمی‌زایید هر چه داشت شر بود و نیز در صفت آن گفته شده: بهر چه میرسید آنرا مانند استخوان پوسیده میکرد.۲- «وَ أَمّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ» حاقّه: ۶. «فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي أَيّامٍ نَحِساتٍ » ... فصلت: ۱۶. «إِنّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ. تَنْزِعُ النّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ» قمر: ۱۹ و ۲۰. در آیهٔ دیگری آمده «تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّها فَأَصْبَحُوا لا يُرى إِلّا مَساكِنُهُمْ »... احقاف: ۲۵.اوصافیکه در این آیات برای باد ذکر شده یکی «صرصر» است که آنرا باد بسیار سرد و باد پر صدا معنی کرده‌اند. در مجمع از فراء نقل شده: آن باد سردی است که مثل آتش میسوزاند در سورهٔ آل عمران آیهٔ ۱۱۷. آمده «كَمَثَلِ رِيحٍ فِيها صِرٌّ أَصابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ» در مجمع آنرا باد بسیار سرد گفته و گوید: ممکن است صرّ صدای باد بسیار سرد باشد.راغب نیز صرصر را باد بسیار سرد گفته است. و از امام باقر علیه السّلام در صافی باد سرد نقل شده صفت دیگر آن باد «عاتِيَةٍ» است که بمعنی طغیان کننده و فزون از حدّ میباشد و آن ممکن است در شدّت وزیدن و یا در شدّت سردی باشد. صفت دیگر آن «تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ» است و تدمیر بمعنی هلاک کردن و فنا ساختن است.رویهم رفته بدست میاید که آن باد طوفان شکننده نبوده که دیارشان را زیر و رو کند و از «فَأَصْبَحُوا لا يُرى إِلّا مَساكِنُهُمْ» بر میاید که منازلشان از بین نرفته بود. علی هذا آن باد، بادی سرد و سوزان بوده و قوم هود را منجمد کرده و از بین برده است.بادهائیکه از قطبین بطرف استوا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۳

میوزند بسیار سرد و سوزان‌اند اگر بادهای گرمیکه از اقیانوسها بر میخیزند آنها را معتدل نکنند بلای بزرگی ببار خواهند آورد. آن باد بتصریح قرآن هفت شب و هشت روز پی در پی سرزمین قوم عاد را مورد حمله قرار داده و در تسخیر خود گرفته است و طبق آیهٔ ۲۴ احقاف تکّه ابری همراه داشته است. البته آن باد سرد باد عاتی و خارج از جریان معمولی بود و خدا خواسته بود که از نواحی قطبی بدون بر خورد با مانعی بسرزمین آنها بوزد. و سرانجام همهٔ آنها را بصورت ریشه‌های پراکنده خرما در آورد.

بادهای آبستن کننده؛ ج ۳، ص: ۱۴۳

«وَ أَرْسَلْنَا الرِّيٰاحَ لَوٰاقِحَ فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَسْقَيْناكُمُوهُ » ... حجر: ۲۲. در این شکی نیست که عوامل تلقیح میوه‌ها و گلها و غیره یکی حشرات و یکی بادها است ولی آیهٔ فوق در این زمینه نیست زیرا پس از لواقح فرموده «فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً» و گرنه میفرمود «فاخرجنا من الثّمرات» پس این تلقیح چیست؟ که نتیجه‌اش نزول باران است مراد از آن تلقیح سوزنهای یخ و برگه‌های برف است که در طبقات بالای جو هستند بادهای گرم خود را بآنها میزنند و آنها را تلقیح و ذوب میکنند تا بصورت باران بزمین بیایند اگر این بادها آن برگه‌ها را باردار و ذوب نکنند هرگز آنها بصورت باران بزمین نخواهند آمد مشروح این مطلب در «برد» ذیل آیهٔ «وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِنْ جِبالٍ فِيها مِنْ بَرَدٍ» گذشت بآنجا رجوع شود.

ریحان:؛ ج ۳، ص: ۱۴۳

ریحان: «وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرَّيْحانُ» رحمن: ۱۲. «فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ» واقعهٔ: ۸۹. در تمام قرآن مجید این کلمه فقط دو بار آمده است.ریحان را بوئیدنی. و روزی گفته‌اند راغب گوید: ریحان چیزی است که رائحه داشته باشد و گفته‌اند: رزق است. در اقرب چند معنی نقل شده که از جمله بوئیدنی و رزق است و همچنین است در مجمع: ابن اثیر در نهایه گوید: ریحان برحمت و رزق و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۴

راحت اطلاق میشود و ریحان هر گیاهی است که بوی خوش داشته باشد و در اثر اطلاق برزق بفرزند ریحان گفته شده و از آن

است حدیث رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که بعلی علیه السّلام فرموده «اوصیک بریحانتیّ خیرا فی الدّنیا » ... مرادش حسنین علیهما السلام بود.بنظر میاید معنای اصلی آن بوئیدنی است و در رزق و رحمت با عنایت استعمال میشود و آن در آیهٔ اول بوئیدنی و در آیهٔ دوم روزی است.

رود:؛ ج ۳، ص: ۱۴۴

اشاره

رود: بفتح (ر) طلب کردن.خواستن در اقرب گوید «راده رودا و ریادا: طلبه» اراده بمعنی قصد از همین ماده است «قالَتْ ما جَزاءُ مَنْ أَرادَ بِأَهْلِکَ سُوءاً » ... یوسف: ۲۵.این کلمهٔ گاهی در جماد بکار رفته مثل «فَوَجَدا فِیها جِداراً یُرِیدُ أَنْ یَنْقَضَّ فَأَقامَهُ» کهف: ۷۷. در آن قریه دیواری یافتند که میخواست بیافتد آنرا بپا داشت راغب میگوید اراده گاهی با قوّهٔ تسخیری و حسّی است و گاهی با قوهٔ اختیاری و لذا در جماد بکار رفته مثل «یُرِیدُ أَنْ یَنْقَضَّ» و گویند: اسب من کاه اراده میکند «فرسی یرید التبن» طبرسی فرموده وصف جدار با اراده مجاز است معنایش آنست که نزدیک بود بیافتد و مشرف بر انهدام بود و آن از فصیح کلام عرب است و در اشعارشان زیاد است. شاعر در وصف نیزهٔ خود میگوید: «یرید الرّمح صدر ابی براء و یرغب عن دماء بنی عقیل» یعنی نیزه سینهٔ ابا براء را میخواهد و از خون فرزندان عقیل اعراض میکند. آنگاه اشعار دیگری در این زمینه آورده است.و خلاصه آنکه این استعمال معروف است.مراوده از رود بمعنی طلب است در مجمع گوید: مراوده خواستن چیزیست با نرمی و مدارا راغب گوید: مراوده آنست که با دیگری در اراده نزاع کنی و قصد کنی آنچه را که او قصد نمیکند و یا بطلبی چیزیرا که او نمیطلبد. در اقرب آنرا آنگاه که با «عن» یا «علی» همراه باشد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۵

مخادعه و فریفتن معنی کرده است.این هر سه قول که نقل شد نزدیک بهمانند. «وَ راوَدَتْهُ الَّتِی هُوَ فِی بَیْتِها عَنْ نَفْسِهِ » ... یوسف: ۲۳.ناگفته نماند مراوده که در آیات ۲۳، ۲۶، ۳۲، ۵۱ سورهٔ یوسف آمده است همه قید «عَنْ نَفْسِهِ» دارند و در آیهٔ ۳۷ قمر آمده «وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَیْفِهِ» و نیز آمده «قالُوا سَنُراوِدُ عَنْهُ أَباهُ» یوسف: ۶۱. در این دو آیه «عن» آمده ولی «نفسه» ندارد معلوم است که مراوده در قسمت اولی دربارهٔ نفس یوسف و کام خواستن از او بوده است بخلاف دو آیهٔ بعدی.باید در اینجا سه نکته را یاد آوری کنیم اوّل آنکه مفاعله در این آیات برای مبالغه است نه بین الاثنین. دوم اینکه «عن» بمعنی تعلیل است. قاموس و اقرب و المنجد تصریح کرده‌اند که تعلیل یکی از معانی «عن» است. و آیهٔ «وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ» توبه: ۱۱۴. را شاهد آورده‌اند سوم اینکه لازم است مراوده را در آیات فوق بمعنی قصد بگیریم که از مصادیق طلب است مثلا آیهٔ «وَ راوَدَتْهُ الَّتِی هُوَ فِی بَیْتِها عَنْ نَفْسِهِ» را اینطور معنی کنیم: زنیکه یوسف در خانهٔ او بود یوسف را بشدّت قصد کرد بجهت نفس او و کام گرفتن از او «وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَیْفِهِ» یعنی لوط را قصد کردند بعلت میهمانانش و میخواستند آنها را از او بگیرند «قالُوا سَنُراوِدُ عَنْهُ أَباهُ» یعنی: بزودی برای آوردن او پدرش را قصد میکنیم و بپیش او میرویم. اگر اینطور بگوئیم معنی آیات کاملا درست و مطابق معنای اوّلی کلمه خواهد بود و الحمد للّه.زمخشری و بیضاوی مراوده را رفت و آمد گفته‌اند. و آن بتصریح صحاح و قاموس یکی از معانی «رود» است ولی آنچه ما گفتیم صحیحتر و مطابق معنای اوّلی است. و مثلا در آیهٔ «وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَیْفِهِ» رفت و آمد درست نمیاید مگر آنکه گفته شود بارها باو مراجعه کرده بوده‌اند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۶

«فَمَهِّلِ الْکافِرِینَ أَمْهِلْهُمْ رُوَیْداً» طارق: ۱۷. رویدبمعنی قلیل است چنانکه طبرسی، زمخشری و بیضاوی و دیگران گفته‌اند و آن در

آیهٔ صفت مفعول محذوف است یعنی «امهلهم امهالا رویدا» و آن بتصریح قاموس تصغیر «رود» است.

ارادهٔ خدا یعنی چه؟؛ ج ۳، ص: ۱۴۶

در بسیاری از آیات قرآن از ارادهٔ خدا سخن رفته نظیر «إِنَّما قَوْلُنا لِشَیْءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ» نحل: ۴۰. «إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ» یس: ۸۲. «ما ذا أَرادَ اللّهُ بِهذا مَثَلًا» بقره: ۲۶. «وَ إِذا أَرادَ اللّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ» رعد: ۱۱. و امثال اینها.اراده در بشر چنانکه میدانیم توأم با انقلاب و شوق و تغییر فکر و غیره است ولی خداوند ثابت و لا یتغیر است و حتما ارادهٔ خدا مثل ارادهٔ بشر نیست تعالی اللّه عن ذلک علوّا کبیرا. در این صورت اینکه میگوئیم. خدا اراده فرمود. خدا مرید است یعنی چه؟ تدبر در آیات قرآن نشان میدهد که ارادهٔ خدا بمعنی حکم و دستور خداست و حکم و اراده هر دو یکی هستند مثلا «وَ إِذا أَرادَ اللّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ» رعد: ۱۱. روشن میکند که اراده همان دستور و حکم است که توأم با وقوع خارجی است و اگر مثل اراده و فکر بشری بود «فَلا مَرَدَّ» صحیح نبود بلکه لازم بود گفته شود «اذا اوصل اللّه سوءا بقوم فلا مردّ له» ایضا آیهٔ «فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما وَ یَسْتَخْرِجا کَنزَهُما» کهف: ۸۲. که ارادهٔ خدا همان دستور بآن عالم بود که دیوار را مرمّت کرد.دو آیهٔ زیر «إِنَّما قَوْلُنا لِشَیْءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ» نحل: ۴۰. «إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ» یس: ۸۲. نشان میدهد که ارادهٔ خدا سابق بر امر خداست ولی باید گفت: که این اعتباری است و گرنه قول و امر و اراده هر سه یکی است.راغب در مفردات گفته: اراده

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۷

در خدا بمعنی حکم و امر است. در المیزان ذیل آیهٔ ۴۰. نحل بعد از بررسی آیات فرموده: با این روشن معلوم میشود که اراده و حکم خدا هر دو یکی است و آن بحسب اعتبار بر قول و امر مقدم است.مرحوم مجلسی در بحار (ج ۴ ص ۱۳۷ ط جدید) ذیل حدیث صفوان بن یحیی که خواهد آمد فرموده: اکثر متکلمین امامیّه بر آنند که ارادهٔ خدا همان علم اوست بخیر و نفع و اصلح و متکلمین در خدا جز علم اثبات نمیکنند. علامهٔ طباطبائی در پاورقی آن فرموده: این تصویر ارادهٔ ذاتیّه است که عین ذات میباشد (اگر تصویرشان صحیح باشد) و امّا اراده- ایکه در اخبار است آن ارادهایست که از صفات افعال است مثل رزق و خلق و آن عین موجود خارجی است مثل زید و عمرو و زمین و آسمان چنانکه شیخ مفید رحمه اللّه گفته است.در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۷۷ فرموده «متکلّم لا برویّهٔ. مرید لا بهمّهٔ. صانع لا بجارحهٔ» در اصول کافی ج ۱ ص ۱۰۹ باب اراده از صفات فعل است ... چند حدیث دربارهٔ ارادهٔ خدا نقل شده از جملهٔ از صفوان بن یحیی نقل میکند که بامام رضا علیه السّلام گفتم: بفرمائید ارادهٔ خدا چیست؟ و ارادهٔ خلق کدام است؟ فرمود: اراده از خلق تفکّر است و آنچه بعد از تفکر کرده میشود (قصد و فعل در اینجا مصداق ارادهاند) و امّا از خدا پس ارادهٔ خدا ایجاد خداست لا غیر که او تأمل و قصد و فکر نمیکند و این صفات از او منتفی است و آنها صفات خلقاند پس ارادهٔ خدا فعل است لا- غیر بآن میگوید: کُنْ فَیَکُونُ* بدون لفظ و بدون تکلم با زبان ... عبارت عربی چنین است.و اما من اللّه فارادته احداثه لا غیر ذلک لانه لا یروی و لا یهم و لا یتفکّر و هذه الصفات منتفیهٔ عنه و هی من صفات الخلق، فارادهٔ اللّه الفعل لا غیر ذلک یقول له کُنْ فَیَکُونُ* بلا لفظ و لا نطق بلسان و لا همّهٔ و لا تفکّر و لا کیف لذلک، کما انه لا کیف له.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۸

این حدیث و نظائر آن در کافی و بحار چنانکه قبلا گفته شد موجود است و نیز در توحید صدوق باب ۵۵ ص ۳۳۶- ۳۴۴ نقل شده است.اینکه امام علیه السّلام فرموده ارادهٔ خدا با فعل خدا یکی است و آنکه گفته شد ارادهٔ خدا حکم خداست.تفاوت ندارد که حکم خدا نیز فعل خداست و میتوان گفت که فعل و ایجاد خدا راجع بارادهٔ تکوینی و حکم و دستور راجع بارادهٔ تشریعی است.ناگفته نماند: ارادهٔ تکوینی خدا تخلّف پذیر نیست ولی ارادهٔ تشریعی تخلّف پذیر است رجوع شود به «شیء».

روض؛؛ ج ۳، ص: ۱۴۸

روض: روضه باغ و بستانی است که با آب همراه باشد (مفردات) در اقرب گوید: روضه نگویند مگر آنکه با آن یا در کنار آن آب باشد «فَهُمْ فِی رَوْضَةٍ یُحْبَرُونَ» روم: ۱۵. جمع آن روضات است «وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی رَوْضاتِ الْجَنّاتِ » ... شوری: ۲۲. مراد از هر دو آیه روضه‌های بهشتی است. اللهم ارزقنا بمحمد و آله صلواتک علیهم اجمعین.

روع؛؛ ج ۳، ص: ۱۴۸

روع: ترس. اضطراب (اقرب) «فَلَمّا ذَهَبَ عَنْ إِبْراهِیمَ الرَّوْعُ» هود: ۷۴. چون ترس از ابراهیم برفت.راغب گوید: روع بضمّ (ر) بمعنی قلب است مثل «انّ الرّوح الامین نفث فی روعی» و بفتح (ر) ناراحت بودن قلب است و در ترسی که بقلب وارد شده استعمال میشود. در اقرب گفته روع بضمّ (ر) قلب و بفتح (ر) فزع و ترس است ... این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

روغ؛؛ ج ۳، ص: ۱۴۸

روغ: میل بر سبیل حیله. و طریق رائغ آنست که مستقیم نباشد گویند «راوغ فلان فلانا و راغ فلان الی فلان» یعنی برای حیله بسوی او میل کرد (راغب) در مجمع آنرا میل از جهتی بجهتی گفته است. «فَراغَ إِلی آلِهَتِهِمْ فَقالَ أَ لا تَأْکُلُونَ ... فَراغَ عَلَیْهِمْ ضَرْباً بِالْیَمِینِ» صافات: ۹۱ و ۹۳.یعنی بسوی خدایان آنها میل کرد و رفت و گفت آیا نمیخورید ... پس

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۴۹

میل کرد بر بتان و آنها را با دست راستش میزد. راغب گوید «علی» در آیهٔ بعدی برای تفهیم استعلا است. «فَراغَ إِلی أَهْلِهِ فَجاءَ بِعِجْلٍ سَمِینٍ» ذاریات: ۲۶. از راغ معلوم میشود که ابراهیم علیه السّلام نخواسته میهمانان بدانند که برای طعام آوردن میرود.این کلمه در کلام اللّه مجید فقط سه دفعه یافته است.

روم؛؛ ج ۳، ص: ۱۴۹

روم: «غُلِبَتِ الرُّومُ. فِی أَدْنَی الْأَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَیَغْلِبُونَ. فِی بِضْعِ سِنِینَ » ... روم: ۲- ۴.روم امپراطوری بزرگی بود که بر متصرفات وسیعی در آسیا و اروپا و آفریقا حکومت داشت و ایتالیا نیز قسمتی از آن محسوب میشد میان آنها و اهل فارس (ایرانیان) جنگهای بزرگی واقع شده است و مخصوصا در نواحی شام که نزدیک بحجاز بود جنگی رخ داد که بهزیمت رومیان تمام شد قرآن عظیم خبر داد که روم پس از مغلوب شدن در عرض از سه تا نه سال پیروز خواهد شد. ظاهر آنست که مراد از «الْأَرْضِ» در آیه حجاز و الف و لام برای عهد است و نیز «غَلَبِهِمْ» مصدر از برای مفعول و بمعنی مغلوبیّت است معنی آیه چنین میشود: روم در نزدیکترین محل بحجاز مغلوب شد آنها پس از مغلوب شدن در عرض سه تا نه سال غالب میشوند. بعضی احتمال داده‌اند ضمیر «غَلَبِهِمْ» بفارس راجع است یعنی روم پس از غلبهٔ فارس پیروز میشوند (استفاده از المیزان).از آیهٔ شریفه بدست میاید که علتی دربارهٔ نزول آن بوده است و گر نه داعی نبود که خداوند از غلبهٔ روم خبر بدهد در مجمع از زهری نقل شده که مشرکین در مکّه بمسلمین میگفتند: روم اهل کتاب است فارس بر آنها غلبه کرد شما میگوئید چون کتاب بر شما نازل شده غلبه میکنید ولی ما بر شما غالب خواهیم شد چنانکه فارس بر روم غلبه کرد آیه نازل شد که روم در آینده بر فارس پیروز خواهد گردید. المیزان از درّ منثور نقل

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۰

میکند: مشرکان دوست داشتند که فارس بر روم غلبه کند چون فارس بت پرست بودند و مسلمانان دوست میداشتند که روم بر

فارس پیروز گردد که آنها اهل کتاب بودند. این سخن را بابو بکر گفتند ابو بکر آنرا بحضرت رسول صلی اللّه علیه و آله گفت حضرت فرمود: رومیان بزودی غالب خواهند شد، خواهیم گفت که این سخن و نظیر آن قابل قبول نیست.در برهان از امام باقر علیه السّلام نقل شده که فرمود: چون رسول خدا بر پادشاه روم و فارس نامه نوشت شاه روم نامهٔ آنحضرت را تعظیم کرد و بفرستاده‌اش احترام نمود ولی شاه فارس نامهٔ آنحضرت را پاره کرد و بنماینده‌اش اهانت نمود و در آنموقع فارس و روم در جنگ بودند مسلمانان دوست میداشتند که رومیان غلبه کنند و بشاه روم امید بیشتر داشتند ولی غلبه نصیب فارس شد مسلمانان غمگین گشتند خدا آیهٔ غلبت الروم را نازل فرمود ... روایت سندش خوب نیست و ذیلش بسیار مشوّش است و در صورت قبول کردن باید آیه را مدنی دانست نه مکّی حال آنکه سوره مکّی است در سورهٔ روم از مغلوب شدن روم سپس از غلبهٔ آنها خبر رفته و در آیهٔ ۶ فرموده «وَعْدَ اللّهِ لَا یُخْلِفُ اللّهُ وَعْدَهُ» و در آیهٔ ۴ فرموده «وَ یَوْمَئِذٍ یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ. بِنَصْرِ اللّهِ» و در آخر سوره دربارهٔ پیروزی دین برسول خدا مژده میدهد که «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ» لذا باید گفت: خدا که وعدهٔ پیروزی روم را داده و آنرا وعدهٔ بی تخلّف خوانده در صورت غلبهٔ روم معلوم میشد که مسلمانان نیز بر مشرکین غلبه خواهند کرد و علت جملهٔ «یَوْمَئِذٍ یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ» همین است و گر نه روم اهل کتاب و فارس نیز لاحق باهل کتاب بودند و غلبهٔ آنها نسبت بیکدیگر ربطی بمسلمین نداشت.بلکه آیات میخواهند بگویند: همانطور که روم مغلوب در کمتر از ده سال غلبه خواهد یافت مسلمانان

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۱

نیز که امروز مغلوب‌اند غالب خواهند شد.

ریب:؛ ج ۳، ص: ۱۵۱

ریب: شکّ. در مجمع گوید: ریب بمعنی شک است و بعضی بدترین شکّ گفته‌اند. در اقرب و قاموس شکّ، تهمت، ظنّ و حاجت معنی شده است ولی قرآن کریم آنرا در شک بکار برده و شاید در بعضی تهمت و اضطراب قلب نیز مراد باشد چنانکه خواهیم گفت. «أَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا» ... نور: ۵۰. «وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتْكُمُ الْأَمانِیُّ» حدید: ۱۴. افعال این ماده در قرآن مجید همه از افتعال آمده و آن چنانکه در اقرب گفته بشکّ افتادن و شکّ کردن است و اگر با «باء» همراه باشد مثل «ارتاب بفلان» بمعنی تهمت زدن میاید.در بعضی آیات کلمهٔ مریب صفت «شکّ» آمده مثل «وَ إِنَّنا لَفِی شَکٍّ مِمّا تَدْعُونا إِلَیْهِ مُرِیبٍ» هود: ۶۲. «إِنَّهُمْ كانُوا فِی شَکٍّ مُرِیبٍ» سباء: ۵۴. «وَ إِنَّهُمْ لَفِی شَکٍّ مِنْهُ مُرِیبٍ» فصلت: ۴۵.در اینصورت شکی که شک آورنده است یعنی چه؟ ممکن است مراد از آن تأکید باشد یعنی شکّ سخت. و احتمال دارد منظور تهمت و سوء ظن باشد یعنی چنان در شکّیم که موجب میشود تو را متّهم کنیم. و بتو سوء ظن داشته باشیم.زمخشری ریب را قلق و تشویق قلب گفته است و گوید: حقیقت ریبهٔ قلق و اضطراب قلب و از آنست آنچه حسن بن علی علیه السّلام گوید از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیدم میفرمود «دع ما یریبک الی ما لا یریبک» بنا بر قول زمخشری معنی «شَکٍّ مُرِیبٍ» شک اضطراب آور است مرتاب اسم فاعل است بمعنی شک کننده «کَذلِکَ یُضِلُّ اللّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتابٌ» غافر: ۳۴.* «أَمْ یَقُولُونَ شاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیْبَ الْمَنُونِ» طور: ۳۰. در مجمع منون را موت گفته و گوید بمعنی دهر هم میاید: ریب ظاهرا بمعنی قلق و اضطراب است چنانکه از زمخشری

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۲

نقل شد و بیضاوی نیز گفته است یعنی بلکه میگویند شاعر است برای او منتظر مرگ باشیم تا مثل شعرای دیگر بمیرد و از او راحت شویم. صحاح و اقرب رَیْبَ الْمَنُونِ را حوادث روزگار گفته‌اند. (که شخص را مضطرب میکنند). «لا یَزالُ بُنْیانُهُمُ الَّذِی بَنَوْا رِیبَةً فِی قُلُوبِهِمْ إِلّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ» توبه: ۱۱۰. ریبه چنانکه راغب و جوهری گفته اسم مصدر است از ریب یعنی ساختمانی که ساخته‌اند پیوسته مایهٔ اضطراب دلهایشان است تا وقتیکه دلهایشان پاره پاره شود.

ریش:؛ ج ۳، ص: ۱۵۲

ریش: زینت. «قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ وَ رِیشاً وَ لِباسُ التَّقْوی ذلِکَ خَیْرٌ» اعراف: ۲۶. بنظر میاید که مراد از ریش زینت است خواه طبیعی باشد مثل مو و غیره و خواه مصنوعی مثل لباس فاخر و غیره.در مجمع نقل کرده: ریش آنست که در آن زینت و زیبائی باشد و از آنست ریش الطائر (پرهای پرنده) و خود آنرا اثاث البیت گفته است در المیزان نیز ما فیه الجمال گفته و گوید مأخوذ است از ریش طائر که در آن انواع زینت و زیبائی است.ناگفته نماند معنای اوّلی آن مجموع پرهای پرنده است و سپس بلباس فاخر و غیره گفته شده چنانکه در مفردات، قاموس، صحاح و اقرب گفته مؤید گفتهٔ ما آنست که در آیات بعدی دو بار لفظ زینت بکار رفته «یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ ...- قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَةَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ» در نهج البلاغه ریاش بمعنی لباس فاخر آمده است «البسکم الرّیاش و اسبغ علیکم المعاش» خطبهٔ ۸۱ و ۱۸۰ این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.یعنی برای شما لباس فرستادیم که عورتتان را می‌پوشاند و زینت فرستادیم که با آن مزیّن و زیبا میشوید ولی لباس تقوی، آن از همه بهتر است و اللّه اعلم.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۳

در المیزان از تفسیر قمی از ابی الجارود از امام باقر علیه السّلام نقل شده که ریش را متاع و مال فرموده‌اند.ولی زیاد بن منذر که ابو الجارود باشد زیدی مذهب و مشکوک است.

ریع:؛ ج ۳، ص: ۱۵۳

ریع: مکان مرتفع که از دور دیده میشود (راغب) «أَ تَبْنُونَ بِکُلِّ رِیعٍ آیَةً تَعْبَثُونَ» شعراء: ۱۲۸. در اقرب گوید: ریع بمعنی صومعه، برج کبوتر و تپّه بلند است و از همین معنی است قول قرآن «أَ تَبْنُونَ بِکُلِّ رِیعٍ آیَةً تَعْبَثُونَ» به «آیهٔ» رجوع شود. این کلمه در قرآن فقط یکبار یافته است.

رین:؛ ج ۳، ص: ۱۵۳

رین: زنگار. «کَلَّا بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ» مطففین: ۱۴. یعنی اعمالشان بر روی دلهایشان زنگار گذاشته است در نهج البلاغه نامهٔ ۵۸ آمده «فهو الرّاکس الّذی ران اللّه علی قلبه» . رین بمعنی غلبه و تغطیه نیز آمده است یعنی اعمالشان بقلوبشان غلبه کرده و یا آنها را پوشانده است مثل «وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّةً أَنْ یَفْقَهُوهُ» انعام: ۲۵. در کافی کتاب «الایمان و الکفر» باب الذنوب حدیث ۲۰ از امام باقر علیه السّلام نقل شده فرمود: در قلب هر بنده نکته‌ای هست سفید چون گناهی کند در آن، نکته‌ای سیاه حادث میشود اگر توبه کند آن سیاهی از بین میرود و اگر بگناه ادامه بدهد سیاهی افزوده میشود تا جائیکه نکتهٔ سفید را بپوشاند و چون آن پوشیده شد دیگر صاحب قلب بنیکی روی نمیاورد و آنست فرمودهٔ خدای عزّ و جلّ «کَلَّا بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ» این آخر، سخن در این باب است وَ الْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ* ۱۱ محرم الحرام ۱۳۹۲.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۴

ز؛ ج ۳، ص: ۱۵۴

زاء:؛ ج ۳، ص: ۱۵۴

زاء: حرف سیزدهم از الفبای فارسی و یازدهم از الفبای عربی و در حساب جمل بجای هفت است جمع آن از وراء و از یاء و غیره است (اقرب) جزء کلمه واقع میشود و بتنهائی معنائی ندارد.

زَبَد؛ ج ۳، ص: ۱۵۴

زَبَد: بفتح (ز- ب) کف «فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً» رعد: ۱۷. یعنی سیل کفی بالا آمده بر داشت. راغب آنرا کف آب گفته است ولی دیگران مطلق آورده‌اند.در قرآن در کف طلا و نقره و غیره نیز بکار رفته است «وَ مِمّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النّارِ ابْتِغاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ» رعد: ۱۷. در نهج البلاغه خطبهٔ اول آمده «و رمی بالزّبد رکامه» یعنی آب متراکم کف انداخت و در خطبهٔ ۱۴۲ هست «ثمّ اقبل مزبدا کالتّیار لا یبالی ما غرّق» سپس کف کنان رو کرد مانند دریائی که بآنچه غرق میکند اعتنا ندارد منظور از مزبد کسی است که سخن میگوید و دهانش کف کرده «زبد» سه بار در قرآن آمده و هر سه در آیهٔ ۱۷ رعد است. «زبد» بمعنی کره نیز آمده است که کف شیر و ماست است.

زُبُر؛ ج ۳، ص: ۱۵۴

زُبُر: (بر وزن عنق) جمع زبور است و هر کتاب حکمت را زبور گویند (مجمع) صحاح و قاموس و اقرب مطلق کتاب گفته‌اند. راغب گوید بهر کتابیکه با حروف درشت باشد زبور گویند و بعضی گفته‌اند زبور کتابی است که در آن حکم عقلیه باشد نه احکام بر خلاف کتاب پس زبور کتاب اخلاق یا مطلق کتاب است. «وَ إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» شعراء: ۱۹۶. و آن در کتابهای گذشتگان است «وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ. وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ» قمر: ۵۲ و ۵۳.ظاهرا مراد از زبر نامه‌های اعمال

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۵

است زبر بر وزن فلس بمعنی نوشتن و غیره است «زبرت الکتاب: کتبته» (اقرب).در دو آیه از قرآن کتاب با زبر توأم آمده است «جاؤُ بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ الْكِتابِ الْمُنِيرِ» آل عمران: ۱۸۴. «جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْكِتابِ الْمُنِيرِ» فاطر: ۲۵. طبرسی فرموده زبر گفتن نسبت بمواعظ و کتاب گفتن نسبت بتألیف حروف آن است، این بنظر نگارنده بعید است حال آنکه خودش زبور را کتاب حکمت معنی کرده لازم بود میان. زبر و کتاب فرق گذارد. بیضاوی گفته زبور مخصوص است بکتاب حکمتها و کتاب در عرف قرآن آن است که حاوی احکام و شرایع باشد. در صافی نیز زبر را کتاب مواعظ و حکم و کتاب را کتاب شریعت خوانده است المیزان نیز نزدیک بآن میگوید.بنظر میآید که زبر همانطور که نقل شد کتاب مواعظ باشد که بسیاری از پیامبران احکام و شریعت پیغمبر سابق را تبلیغ کرده و از خود فقط مواعظ و حکمتها میاوردند. ایضا بنظر میاید در آیاتیکه حکمت و کتاب آمده مثل «وَ مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتابِ وَ الْحِكْمَةِ» بقره: ۲۳۱. مراد از حکمت همان زبر است که در آیات دیگر آمده است. «آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتّى إِذا ساوى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قالَ انْفُخُوا » ... کهف: ۹۶. زبر بضمّ (ز) و فتح (ب) جمع زبره بر وزن عقده است و آن بمعنی تکهٔ بزرگ آهن است (مفردات اقرب) یعنی تکه‌های بزرگ آهن را پیش من آورید تا چون میان دو لبهٔ کوه را مساوی کرد گفت در آن بدمید. «فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُراً » ... مؤمنون: ۵۳. زبر در آیه احتمال دارد جمع زبور باشد یعنی کارشان را تکّه تکّه کرده بصورت کتابها در آوردند و شاید جمع زبره باشد که از اقرب نقل شد در آنصورت بقول راغب مراد از آن بطور استعاره احزاب است یعنی امرشان را جدا کرده و حزبها شدند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۶

در مجمع گوید: در دینشان متفرق شدند و آنرا کتابها قرار دادند و بنا بر قرائت ابن عامر که زبرا بر وزن (صرد) خوانده است معنی آن جماعات است یعنی «تفرّقوا احزابا» نصب زبرا برای حال است.

زبور؛ ج ۳، ص: ۱۵۶

زبور: از قرآن مجید بدست میاید که آن نام کتاب داود است «وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصَّالِحُونَ» انبیاء: ۱۰۵. «وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً» نساء: ۱۶۳- اسراء: ۵۵.بقرینهٔ دو آیهٔ بعد میشود گفت که مراد از زبور در آیهٔ اول کتاب داود و الف و لام آن برای عهد است.در میان کتب تورات فعلی کتابی بنام مزامیر یا زبور داود موجود است که جمعا صد و پنجاه مزمور است و یهود آنرا بداود نسبت میدهند. ولی ملاحظه مضامین آن نشان میدهد که همه‌اش از حضرت داود نیست. چنانکه محققین گفته‌اند مثلا نویسندهٔ قاموس کتاب مقدس تحت کلمهٔ «مزامیر» میگوید: کتاب مزامیر به پنج قسمت منقسم و در آخر هر قسمتی لفظ آمین مکرّر گشته و اغلب بر آنند که این لفظ را جمع کنندگان کتاب در آخر هر کتاب افزوده‌اند ... خلاصه کتاب اول دارای ۴۱ مزمور است که ۳۷ از آنها منسوب بداود و چهار تا که اوّل و دوّم و دهم و سی سوم باشد.بمؤلفان نامعلوم منسوب است.همچنین است سخن این مؤلف دربارهٔ قسمتهای دیگر زبور. دانشمند محترم آقای صدر بلاغی نیز در فرهنگ قصص قرآن در این باره بیانی عالی دارد.قرآن مجید دربارهٔ زبور بیشتر از آنچه نقل شد مطلبی نگفته است لذا مطلب را در این موضوع بسط نمیدهیم.

زبن؛ ج ۳، ص: ۱۵۶

زبن: دفع «زبنه زبنا: دفعه و صدمه» (اقرب) «فَلْيَدْعُ نادِيَهُ. سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ» علق: ۱۸ مراد از زبانیه مأموران آتش جهنم است و شاید از این جهت زبانیه گفته شده که انسانها را بآتش دفع و پر تاب میکنند واحد زبانیه بنظر ابی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۷

عبیده زبنهٔ و در عقیدهٔ کسائی زبنی و بقول اخفش زابن است (مجمع) این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.یعنی او اهل مجلس خود را بخواند ما نیز آتشبانان را خواهیم خواند در دعای سوم صحیفه آمده «فصلّ علیهم و علی ... الزّبانیهٔ الّذین اذا قیل لهم خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ابتدروه سراعا و لم ینظروه» .

زجاجه؛ ج ۳، ص: ۱۵۷

زجاجه: شیشه. «مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكاةٍ فِيها مِصْباحٌ الْمِصْباحُ فِي زُجاجَةٍ الزُّجاجَةُ كَأَنَّها كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ» نور: ۳۵. یعنی مثل نور وی چون محفظه- ایست که در آن چراغی است و چراغ در شیشه‌ایست و شیشه گوئی ستارهٔ درخشانی است. لفظ «فی» نشان میدهد که شیشه ظرف چراغ است و چراغ در قندیلی از شیشه قرار گرفته است.این کلمه در قرآن فقط دو بار آمده است معنی آیه انشاء اللّه در «نور» خواهد آمد.

زجر؛ ج ۳، ص: ۱۵۷

زجر: راندن با صدا، سپس گاهی در صدا و گاهی در مطلق راندن بکار میرود عبارت راغب چنین است «الزجر طرد بصوت. ثم یستعمل فی الطرد تارهٔ و فی الصوت اخری» صحاح و قاموس و اقرب منع و نهی گفته‌اند. این معانی قریب بهم‌اند. «فَإِنَّما هِيَ زَجْرَةٌ واحِدَةٌ فَإِذا هُمْ يَنْظُرُونَ» صافات: ۱۹. یعنی قیامت فقط یک صیحه و یا یک حرکت است آنگاه همه زنده شده نگاه میکنند آیه در جواب کسانی است که وقوع قیامت را بعید میدانستند. چون وقوع قیامت با صیحه و فریاد است «إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ» یس: ۵۳. لذا زجره بمعنی صیحه است یعنی با یک صیحه قیامت بر پا میشود. طبرسی که زجر را بر گرداندن

گفته میگویـد: گوئی مردم از حال خود بر گردانده شده‌اند بمحشـر. «فَكَذَّبُوا عَبْدَنا وَ قالُوا مَجْنُونٌ وَ ازْدُجِرَ» قمر: ۹. یعنی بندهٔ ما نوح را تکذیب کرده و گفتند دیوانه است و منع و طرد شد گوئی فریاد کشیده گفته‌اند: ساکت باش! «وَ لَقَدْ جاءَهُمْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۸

مِنَ الْأَنْباءِ ما فِيهِ مُزْدَجَرٌ» قمر: ۴.ازدجار بمعنی زجر است یعنی از اخبار گذشـتگان بآنها آمد چیزیکه در آن موعظه و منع از ارتکاب گناهان است مزدجر در آیه مصدر میمی است.چنانکه المیزان گفته. «فَالزَّاجِراتِ زَجْراً. فَالتَّالِياتِ ذِكْراً. إِنَّ إِلهَكُمْ لَواحِدٌ» صافات: ۲- ۴.راجع باین آیات رجوع شود به «تلی» که مشروحا گفته شده است.

زجو:؛ ج ۳، ص: ۱۵۸

زجو: راندن با مدارا (صـحاح) راغب گوید آن دفع شـیء است برای مرتّب شدن. ناگفته نماند اینگونه دفع با سوق دادن نیز میسازد چنانکه قاموس و اقرب و مجمع آنرا سوق و دفع گفته است «أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكاماً» نور: ۴۳. آیا ندانسـته‌ای که خدا ابر را بآرامی سوق میدهد سپس آنرا بهم جمع میکند و آنگاه متراکم میگرداند. «مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ» یوسف: ۸۸. مزجی بصـیغهٔ مفعول شـیء دفع شـده و غیر مقبول و مزجاهٔ مؤنث آن است یعنی سـرمایهٔ کم و ناقص که طرف آنرا طرد و رغبت نمیکند و لذا بضاعهٔ مزجاهٔ را سرمایهٔ کم یا سرمایهٔ پست گفته‌اند.

زحزح:؛ ج ۳، ص: ۱۵۸

زحزح: تزحزح کنـار شـدن و کنـار کردن است (اقرب) «فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فازَ » ... آل عمران: ۱۸۵. هر که از آتش کنار و به بهشت داخل شده باشد سپس رسـتگار شده «وَ ما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذابِ » ... بقره: ۹۶. مزحزح بمعنی دور کننده و کنار کننده است از این ماده فقط دو لفظ فوق در قرآن مجید یافته است.

زحف:؛ ج ۳، ص: ۱۵۸

زحف: نزدیک شـدن بتدریـج (مجمع) «إِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ» انفال: ۱۵. راغب گوید: اصل آن بر خاستن است بـا کشـیدن پـا مثـل طفلی که هنوز راه رفتن نمیتوانـد و مثـل شتریکه خسـته شـده است نـاگفته نمانـد گوئی در آن یـک گونه سنگینی و کندی ملحوظ است در اقرب گوید: زحف العسکر الی عدوّهم» آنگاه که لشکر بسوی دشمن با کندی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۵۹

و تدریـج برود که زیـاد و کثیر است.بایـد دانست زحف در معنـای جهـاد و رو برو شـدن بـا دشـمن نیز بکـار رفته است در نهایه در حـدیث «اللهم اغفر له و ان کـان فرّ من الزحف» آنرا جهـاد معنی کرده و در روایـات کافی در تعـداد گناهان کبیره آمـده «الفرار من الزحف» یعنی فرار از جنـگ. و این مخالف معنای اولی نیست که جهاد با دشـمن همان نزدیک شـدن است برای جنگ.و نیز زحف بمعنی لشـکر آمده است چنانکه زمخشری گفته و جمع آن زحوف است طبرسی از لیث نقل میکند زحف جماعتی است که بسوی دشـمن حرکت میکننـد و جمعش زحـوف است.بهـتر است «زَحْفاً» در آیه بمعنی قتـال و نیز مفعول له باشـد برای «لَقِيتُمُ» چنـانکه از زجّاج نقل شـده است یعنی: چون با کفّار از برای جنگ رو برو شدیـد بآنها پشت نکنیـد و فرار ننمائید این کلمه تنها یکبار در قرآن آمده است.

زخرف:؛ ج ۳، ص: ۱۵۹

زخرف: زینت «حَتّی إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها وَ ازَّیَّنَتْ » ... یونس: ۲۴. راغب آنرا زینت روکش گفته که نقش و نگار است. و نیز آنرا کمال حسن گفته‌اند (مجمع- اقرب) یعنی چون زمین زیبائی خود را گرفت و آراسته شد. «أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ » ...اسراء: ۹۳. یعنی برای تو اطاقی باشد از طلا- ظاهرا مراد آنست که زینت آن از طلا باشد. طلا را بجهت کمال حسن زخرف گفته‌اند زخرف القول سخنی است باطل که ظاهر آن صدق و راست می‌نماید «یُوحِی بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً »... انعام: ۱۱۲. بعضی قول باطل و ظاهر الصدق را برای فریب القا میکند. آن بمعنی مفعول (مزخرف) است.زخرف نام سورهٔ چهل و سوم از قرآن است گوئی بمناسبت آیهٔ ۳۵ همان سورهٔ، زخرف خوانده شده است «وَ لِبُیُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَیْها یَتَّکِؤُنَ. وَ زُخْرُفاً».

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۰

در مجمع گوید: زخرف کمال حسن شیی‌ء است و لذا بطلا و بنقوش و تصاویر زخرف گفته‌اند در حدیث است که «انّه صلّی اللّه علیه و آله لم یدخل الکعبهٔ حتّی امر بالزّخرف فنحّی» آنحضرت وارد کعبه نشد تا فرمود که تصاویر و نقوش را از آن کنار کردند.در مجمع گوید: «زُخْرُفاً» در آیه منصوب است با فعل مضمر یعنی «و جعلنا لهم زخرفا» ولی شاید عطف باشد به «سُرُراً».

زرب:؛ ج ۳، ص: ۱۶۰

زرب: «وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَةٌ. وَ زَرابِیُّ مَبْثُوثَةٌ» غاشیه: ۱۵ و ۱۶. در مجمع آمده زرابیّ جمع زربیه و آن بمعنی فرش فاخر است یعنی پشتی‌های ردیف هم و فرشهای گسترده. زرابیّ نکره است نمیشود آنها را با فرش دنیا قیاس کرد. راغب گوید: زرابی جمع زرب (بر وزن قفل) نوعی از لباس راحت و منسوب است بمحلی. و بر سبیل تشبیه و استعاره آمده «وَ زَرابِیُّ مَبْثُوثَةٌ».

زرع:؛ ج ۳، ص: ۱۶۰

زرع: رویاندن. کاشتن. و نیز مصدر بمعنی مفعول باشد که خواهیم گفت. راغب میگوید: زرع بمعنی رویاندن است و حقیقت آن با امور خدائی است نه بشری «أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزّارِعُونَ» واقعهٔ: ۶۴. آیا شما آنرا میرویانید یا مائیم رویاننده ... و اگر بانسان نسبت داده شود از این جهت است که انسان عامل و فاعل اسباب زرع است.طبرسی ذیل آیهٔ فوق فرموده: آیا شما آنرا میرویانید یا مائیم رویاننده و از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله روایت است که فرمود «لا یقولنّ احدکم زرعت و لیقل حرثت» کسی از شما نگوید زرع کردم و بگوید حرث کردم. ولی «ذیل آیهٔ «قالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِینَ دَأَباً » ... یوسف: ۴۷. آنرا کاشتن گفته است.در صحاح کاشتن و رویاندن هر دو را گفته است همچنین است قول قاموس و اقرب. در قرآن مجید چنانکه معلوم شد در رویاندن و کاشتن هر دو بکار رفته است و بنا بر قول راغب زارع فقط خداست و بشر حارث است لا غیر چنانکه فرموده «أَ فَرَأَیْتُمْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۱

ما تَحْرُثُونَ» واقعهٔ: ۶۳.زرّاع بضم (ز) جمع زارع است «فَاسْتَوی عَلی سُوقِهِ یُعْجِبُ الزُّرّاعَ» فتح: ۲۹. بر ساقه‌های خود ایستاد زارعان را روئیدن آن بشگفت میاورد. «یُنْبِتُ لَکُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَ الزَّیْتُونَ» نحل: ۱۱. زرع در این آیه و غیره بمعنی مزروع (کشت) است چنانکه گذشت. جمع زرع در قرآن زروع است «کَمْ تَرَکُوا مِنْ جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ. وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ کَرِیمٍ» دخان: ۲۵ و ۲۶. «وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ »... شعراء: ۱۴۸.

زرق:؛ ج ۳، ص: ۱۶۱

زرق: بضم (ز) «یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ زُرْقاً» طه: ۱۰۲. زرق (بر وزن فرس) بمعنی کبود است مجمع البیان زرقه را رنگ سبز گفته ولی اقرب تصریح میکند که رنگ کبود است مثل رنگ آسمان.زرق در آیهٔ شریفه جمع ازرق بمعنی کبود

چشم است یعنی روزی در صور دمیده شود گناهکاران را کبود چشم محشور میکنیم. باحتمال قوی مراد از آن در آیه کوری است. در اقرب آمده «زرق الرجل زرقا: عمی» یعنی کور شد.دلیل این احتمال آیاتی است که کور محشور شدن را صراحت دارند «وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَعْمى. قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمى» طه: ۱۲۴ و ۱۲۵. «وَ نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَلى وُجُوهِهِمْ عُمْياً وَ بُكْماً وَ صُمًّا» اسراء: ۹۷. «زرق» در کلام اللّه فقط یکبار آمده است.

زری:؛ ج ۳، ص: ۱۶۱

زری: عیب گرفتن. حقیر شمردن در اقرب آمده «زری عمله علیه: عابه علیه و عاتبه» اسم فاعل آن زار است «وَ لا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّهُ خَيْراً» هود: ۳۱. ازدراء یعنی احتقار یعنی دربارهٔ آنانکه چشم شما خوارشان می‌بیند نمیگویم: خدا هرگز خیری بآنها نخواهد داد در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۷۴ دربارهٔ نفس مؤمن فرموده «و لا یزال زاریا علیها» مؤمن پیوسته نفس خود را حقیر شمرده و آنرا عتاب میکند. این کلمه تنها یکبار در قرآن یافته است.

زعم:؛ ج ۳، ص: ۱۶۱

زعم: قول باطل دروغ «زَعَمَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۲

الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلى وَ رَبِّي لَتُبْعَثُنَّ» تغابن: ۷. کفّار بدروغ گفتند که هرگز بر انگیخته نمیشوند بگو قسم بپروردگارم حتما حتما بر انگیخته خواهید شد.در قاموس گوید: زعم بمعنی قول باطل و کذب و قول حق است در هر دو ضد بکار میرود و بیشتر در شیء مشکوک استعمال میشود. در اقرب الموارد افزوده: از عادت عرب است هر دروغگو که پیششان سخنی گوید، گویند فلانی زعم کرد و در قرآن هر جا در ذم قائلین آمده است.راغب میگوید: آن حکایت قولی است که در آن احتمال دروغ است «قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّهِ» سباء: ۲۲. بگو بخوانید آنانرا که بباطل معبود خواندید. «أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً... » اسراء: ۹۲.یا آسمانرا چنانکه ادعا کرده‌ای پاره پاره بر ما فرود آوردی.زعیم بمعنی کفیل و عهده‌دار است طبرسی گفته زعیم، کفیل و ضمین نظیر هماند و نیز زعیم بمعنی رئیس است راغب در تقریب آن گوید: چون عقیده بر این است که قول رئیس و کفیل محل احتمال کذب است «وَ لِمَنْ جاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ» یوسف: ۷۲.هر که آنرا بیاورد برای اوست بار شتری و من بآن بار ضامنم که باو داده شود و یا باو کفیلم که عذابش نکنند. «سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذلِكَ زَعِيمٌ» قلم: ۴۰.زعیم در آیه شاید بمعنی متعهد و یا باطل گو باشد. در مجمع آنرا کفیل گفته. و گوید: بپرس کدامشان متعهد است که روز قیامت برای آنهاست آنچه برای مؤمنان است. در نهج- البلاغه خطبهٔ ۱۶ آمده «ذمّتی بما اقول رهینهٔ وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ» .

زفر:؛ ج ۳، ص: ۱۶۲

زفر: زفر و زفیر خارج کردن نفس است پس از بدرون کشیدن آن یعنی بازدم (قاموس، اقرب) طبرسی و راغب بعکس گفته‌اند عبارت مجمع چنین است «الزفیر ترديد النفس مع الصوت من الحزن حتی تنتفخ الضلوع» زفیر نفس کشیدن است از اندوه که

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۳

با صدا باشد تا جائیکه دنده‌ها باد کند راغب نیز چنین گفته و فقط حزن و صوت نیاورده است ایضا زفیر صدای آتش است آنگاه که بشدت مشتعل گردد. «فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ» هود: ۱۰۶. شهیق مقابل زفیر است و هر دو از صداهای اندوهناکان است که بهنگام نفس کشیدن و بازدم از آنها شنیده میشود (مجمع از زجّاج) معنی آیه در «خلد» گذشت. «إِذا رَأَتْهُمْ

مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَها تَغَيُّظاً وَ زَفِيراً» فرقان: ۱۲.زفیر صدای جهنّم و (صفیر) آنست در «جهنّم» گذشت که آن ذی شعور و عاقل است. این کلمه فقط سه بار در قرآن آمده است. سومی سورهٔ انبیاء آیهٔ ۱۰۰.

زف:؛ ج ۳، ص: ۱۶۳

زف: «فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ» صافات: ۹۴. زفیف بمعنی سرعت سیر در صحاح گوید «زفّ العبیر زفیفا: اسرع. و زفّ القوم فی مشیهم: اسرعوا» معنی آیه چنین است: رو کردند بسرعت سوی ابراهیم میرفتند و اگر آنرا متعدی بدانیم چنین است که قوم خویش را بسرعت بسیر وا میداشتند این کلمه در قرآن مجید یکبار بیشتر نیست. زفاف بردن عروس است بخانهٔ شوهر.در نهایه از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نقل کرده که فرمود «یزفّ علی بینی و بین ابراهیم الجنهٔ» علی میان من و ابراهیم بسرعت وارد بهشت میشود.

زقّوم:؛ ج ۳، ص: ۱۶۳

زقّوم: «أَ ذلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ. إِنَّا جَعَلْناها فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ. إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ. طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ. فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ» صافات: ۶۲- ۶۶. «إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ. طَعامُ الْأَثِيمِ.كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ. كَغَلْيِ الْحَمِيمِ» دخان: ۴۳- ۴۶. «لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ. فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ» واقعهٔ: ۵۲ و ۵۳.این کلمه فقط در این سه مورد آمده است و از این آیات روشن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۴

میشود اوّلا زقّوم درختی است که در قعر جهنم میروید. ثانیا میوهٔ آن مانند رؤس شیاطین است که در «رأس» گذشت و اینکه گفته درخت زقّوم طعام گناهکار است ظاهرا منظور میوه آنست. ثالثا مجرمین از آن میخورند و شکمشان را پر میکنند. و رابعا آن مانند آب جوشان در شکمها میجوشد (نعوذ باللّه منها). بقیهٔ این سخن در «ضریع» است.راجع بمعنی زقم باید دانست که آن فرو بردن لقمه است با کراهت و مشقّت شدید (مجمع) در قاموس معنای اوّلی آنرا کره با خرما گفته است در اقرب گوید: آن کره است با خرما در لغت آفریقا ... و گفته‌اند پلیدترین درخت تلخ است در تهامه ... در مجمع گفته: گویند آن درخت معروفی است که عرب میشناسد. و گفته‌اند که نمیشناسد روایت است: قریش چون آیهٔ اول را شنید ... ابن زبعری گفت: زقوم در کلام بربر خرما و کره است و در نقلی بلغت یمن، ابو جهل بکنیزش گفت: ما را زقّوم بیاور. او کره و خرما آورد بیاران گفت: زقّوم بخورید محمد شما را با این میترساند و میگوید که آتش آنرا میروياند حال آنکه آتش میسوزاند خداوند نازل کرد «إِنَّا جَعَلْناها فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ»، این سخن در نهایه نیز ذیل زقم نقل شده است.

زکریّا:؛ ج ۳، ص: ۱۶۴

زکریّا: از انبیای مشهور بنی اسرائیل. نام مبارکش هفت بار در کلام اللّه مجید آمده است. «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا» مریم: ۲.قرآن مجید او را از پیامبران و بندگان صالح میشمارد «وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيى وَ عِيسى وَ إِلْياسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ» انعام: ۸۵.دو قضیّه از وی در قرآن آمده است یکی تکفل مریم آنگاه که مریم را تحویل معبد بیت المقدس کردند دربارهٔ تکفل او قرعه کشیدند «وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ» آل عمران: ۴۴. تا بالاخره کفالت مریم بعهدهٔ زکریّا واگذار شد و هر وقت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۵

پیش مریم میامد در نزد وی رزق بخصوصی میدید و میگفت: این از کجاست مریم میگفت از جانب خدا زکریّا چون این بدانست

با آنکه خودش پیر و زنش نازا بود از خدا فرزندی خواست خداوند یحیی را بوی عنایت فرمود «وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقاً قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا؟ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ. هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً » ... آل عمران: ۳۷- ۳۸.دوّم استجابت دعای اوست دربارهٔ فرزند خواستن از خدا که در سورهٔ آل عمران از آیه ۳۸ تا ۴۱ یاد شده است و مشروح آن در سورهٔ مریم چنین است: این خبر رحمت پروردگار با بندهٔ خویش زکریاست. آندم که خدایش را نهانی ندا کرد و گفت: پروردگارا من استخوانم سست شده و سرم از پیری سفید گشته «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً» و در دعا کردن شقی و دست خالی نبوده‌ام در گذشته من دعا کرده‌ام و تو اجابت فرموده‌ای من از بعد خویش از اقوام و اقربایم بیم دارم و زنم گذشته از پیری همواره نازا بوده است. مرا بقدرت خویش فرزندی عطا فرما که از من و از خاندان یعقوب (طرف مادر) ارث ببرد و او را پسندیده گردان.خطاب رسید ای زکریا ما تو را مژدهٔ پسری میدهیم که نامش یحیی است و از پیش همنامی برای او قرار نداده‌ایم گفت: پروردگارا چگونه پسری خواهم داشت حال آنکه زنم از پیش نازا بوده و خودم از پیری بفرتوتی رسیده و خشک شده‌ام. فرشته‌ای او را ندا کرد و گفت: پروردگارت چنین گفته که آن بر من آسان است تو را از پیش آفریدم که چیزی نبودی.گفت خدایا برای من نشانه‌ای تعیین کن گفت: نشانهٔ تو آن است که سه شب تمام با مردم نتوانی سخن گوئی پس از عبادتگاه بسوی قوم خود رفت و بآنها فهماند که: بامداد و شبانگاه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۶

خدا را تسبیح گوئید. (مریم: آیه ۲- ۱۱).ناگفته نماند سلب قدرت تکلم از زکریا علامت فرزند بود که فرموده «قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا» و در سورهٔ آل عمران آمده «قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزاً وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيراً » ... آیهٔ ۴۱.قید ایّام روشن میکند که مراد از «ثَلَاثَ لَيَالٍ» فقط سه شب نیست بلکه روزها هم مراد است. و نیز کلمهٔ «النَّاسَ- و اذْكُرْ رَبَّكَ» بدست میدهد که سلب تکلّم نسبت بمردم بود و گر نه نسبت بخدا و عبادت زبانش قدرت داشت. و «أَلَّا تُكَلِّمَ» نشان میدهد که خدا قدرت تکلّم را سه روز از او سلب فرمود.اینکه زکریا از خدا علامت خواست معنی‌اش آن بود هر وقت زنش باردار شد با آن علامت باردار شدن آنرا بداند؟ و یا برای آن بود که بداند این ندا از ملک است و از شیطان نیست؟ المیزان وجه دوّم را تأیید میکند و میگوید: آنچه سبب وحشت قوم از این وجه شده آنستکه گفته‌اند: انبیاء در اثر عصمت باید کلام رحمانی را از شیطانی تشخیص بدهند، جایز نیست شیطان آنها را ببازی گیرد که تشخیص از دستشان برود. این سخن حق است ولی باید دانست که تشخیص انبیاء با نشان دادن خداست نه مستقلا از جانب خودشان و چون چنین است چه اشکالی دارد که زکریّا از خدا راجع بآن علامتی بخواهد که واقعیت را تشخیص بدهد بلی اگر دعایش مستجاب نمیشد اشکال در جای خودش بود ... آیه آن بود زبانش سه روز قادر بتکلّم نبود و زبانش جز بذکر خدا بند میشد و این ... تصرّف خاصّی است در نفس پیامبر و زبانش که شیطان بعلت عصمت پیغمبر از آن عاجز است پس ندای فرزند دادن رحمانی بوده است تمام شد.در تفسیر عیاشی ذیل آیهٔ ۴۱ آل عمران از امام صادق علیه السّلام نقل شده:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۷

زکریّا چون از خدا خواست تا فرزندی بوی عطا کند ملائکه جواب استجابت را باو رساندند. خواست بداند که این ندا از جانب خداست خدا وحی فرمود که نشانهٔ خدائی بودن ندا آنست که سه روز زبانش از تکلّم خواهد ماند. چون از تکلّم عاجز شد دانست که بسلب تکلّم جز خدا کسی قادر نیست. و آن است قول خدا «رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزاً».مجمع البیان آنرا علامت حمل گفته که زکریّا با آن دانست زنش حامله شده است.قرآن مجید بیشتر از آنکه گفته شد دربارهٔ زکریّا چیزی نفرموده است ولی در اینجا مطالبی افسانه نیز دربارهٔ آن رسول گرامی نقل شده است که بطور فهرست اشاره میشود.۱- در المیزان ج ۳ ص ۲۰۰ گوید: حرفهائی از قدماء مفسّرین در اینجا نقل شده که غیر معقول‌اند مثل آنکه از قتاده و عکرمه نقل شده:

شیطان پیش زکریّا آمد و او را در اینکه بشارت فرزند از جانب خداست بشکّ انداخت و گفت: اگر این ندا از جانب خدا بود مخفی بتو میرسید چنانکه تو خدا را نهانی خواندی و در انجیل لوقا باب ۱ بند ۲۰ آمده که جبرئیل بزکریّا گفت: تو تا روزیکه این خبر واقع شود گنگ و لال خواهی بود که سخن مرا باور نکردی. نگارنده بانجیل مراجعه کردم همانطور است که المیزان نقل کرده است.۲- در صحیح مسلم، بابی دربارهٔ فضائل زکریّا منعقد کرده مجموع آن باب را فقط یک روایت تشکیل میدهد و آن اینکه ابو هریره از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده که «کان زکریّا نجّارا» زکریّا نجّار بود. شاید این روایت درست باشد که روزی آنحضرت بمناسبتی این سخن را فرموده است ولی تشکیل چنین بابی با این سرمایه خنده‌آور است.۳- ابن اثیر در تاریخ کامل ج ۱

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۸

ص ۱۷۴ باب «ذکر قتل زکریا» میگوید: چون یحیی کشته شد پدرش زکریّا فرار کرد و داخل باغی در بیت المقدس گردید پادشاه در پی او فرستاد. درختی زکریا را خواند و گفت ای پیامبر خدا پیش من بیا چون زکریّا آمد درخت از وسط پاره شد و زکریا درون آن قرار گرفت سپس درخت بهم متصل گردید شیطان طرف لباس او را گرفته بیرون کشید تا مدرکی بر گفتهٔ خویش داشته باشد.آنگاه بمأموران شاه گفت: زکریّا میان این درخت رفته اینهم حاشیهٔ لباس اوست. درخت را با تیر دو نصف کردند و با منشار (ارهٔ بزرگ) آنرا بریدند زکریّا مرد.عبد الوهاب نجّار ذیل این قصّه میگوید: این سخن محض افتراست چه فائده‌ایست در رفتن بدرون درخت با آنکه طرف لباسش بیرون خواهد ماند. این بلا- شک دسیسه‌ایست برای اعظام ابلیس و عجب اینجاست که این ناپسندها بکتب اسلامی راه یافته است آفرین بر قرآن عظیم که از هر گونه سخن سبک خالی است.نام زکریّا در آیات قرآن بقرار ذیل است: آل عمران: ۳۷- ۳۸.انعام: ۸۵.مریم: ۲- ۷.انبیاء: ۸۹.

زکو؛ ج ۳، ص: ۱۶۸

زکو: اصل زکوهٔ چنانکه طبرسی و راغب گفته بمعنی نموّ و زیادت است همچنین است قول قاموس و اقرب و صحاح زکاء را نمو کردن گفته است. «زکا الزرع یزکو زکاء نما».علی هذا زکو و زکاء مصدر و زکوهٔ اسم مصدر است «وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ» بقره: ۴۳. ولی ابن اثیر در نهایه میگوید: زکوهٔ از اسماء مشترکه است و بر عین و معنی هر دو اطلاق میشود. آیهٔ «وَ حَناناً مِنْ لَدُنّا وَ زَكاةً» که خواهد آمد مؤید قول ابن اثیر است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۶۹

ناگفته نماند زکوهٔ در قرآن گاهی بمعنی طهارت و پاکیزگی آمده مثل «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكّاها» شمس: ۹. «وَ لَوْ لا فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ ما زَكى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ» نور: ۲۱. یعنی نجات یافت آنکه نفس را پاک کرد. و اگر فضل و رحمت خدا نمیبود احدی از شما پاک نمیشد.و گاهی بمعنی مدح است مثل «فَلا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقى» نجم: ۳۲. خودتان را مدح نکنید و پاکیزه نشان ندهید خدا بپرهیزکار داناست. ایضا «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ» نساء: ۴۹. در صحاح میگوید «زکّی نفسه تزکیهٔ: مدحها».این معنی راجع بمعنای اول است که مدح نفس جز پاکیزه نشان دادن آن نیست.زکیّ بمعنی پاک است «لِأَهَبَ لَكِ غُلاماً زَكِيًّا» مریم: ۱۹. مؤنث آن زکیّه است «أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ» کهف: ۷۴. ازکی اسم تفضیل آن است «فَلْيَنْظُرْ أَيُّها أَزْكى طَعاماً» کهف: ۱۹. «فَأَرَدْنا أَنْ يُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَيْراً مِنْهُ زَكاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً» کهف: ۸۱. «وَ حَناناً مِنْ لَدُنّا وَ زَكاةً وَ كانَ تَقِيًّا» مریم: ۱۳. «وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكاةِ فاعِلُونَ» مؤمنون: ۴. در دو آیهٔ اولی زکوهٔ مصدر است بمعنی پاکی و پاکیزگی و در آیه سوم اگر لام «لِلزَّكاةِ» را چنانکه راغب گفته علت بگیریم زکوهٔ مصدر است یعنی برای پاک شدن کار میکنند ولی سیاق آیه نشان میدهد که «لِلزَّكاةِ» مفعول «فاعِلُونَ» است.ولی در عین حال کلمهٔ «فاعِلُونَ» قرینه است که زکوهٔ مصدر و بمعنی تطهیر مال است چنانکه در المیزان آمده و زکوهٔ متعارف منظور نیست که آیه مکّی و حکم زکوهٔ در مدینه آمده است.اقرب الموارد گوید: زکوهٔ در تمام قرآن

جز آیهٔ «وَ حَنَاناً مِنْ لَدُنَّا وَ زَكَاةً» دربارهٔ مال است. و آن بمعنی طهارت میباشد. ولی دیدیم که آیهٔ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۰

دیگری نیز هست. و در دو آیه «وَ أَوْصانِی بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ» مریم: ۳۱. «وَ كانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ» مریم: ۵۵. احتمال دارد که پاکیزگی مراد باشد.ناگفته نماند پاکیزگی و مدح که ذکر شد مخالف معنی اولی که نموّ و زیادت باشد نیست بلکه پاکیزگی همان نموّ نفس و ترقی و ارتقاء آن است.

زکاة؛؛ ج ۳، ص: ۱۷۰

زکاة: زکوة چنانکه گذشت مصدر و اسم مصدر که مال زکوی باشد استعمال شده است. و آن سی دو بار در قرآن مجید بکار رفته و در بیشترش منظور مالی است که در راه خدا مصرف میشود. بنظرم این تسمیه از آنست که زکوة سبب پاکی مال است و مال مزکّی پاك و قابل نموّ و برکت است نه مال غیر مزکّی.بعقیدهٔ نگارنده مراد از زکوة که در قرآن بیشتر با صلوة آمده فقط زکوة واجبی که به ۹ چیز (گندم، جو خرما، کشمش، طلا، نقره، گوسفند، گاو، و شتر) تعلق میگیرد نیست بلکه مراد مطلق انفاق در راه خداست اعم از واجب و مستحب. وقتیکه زکوة در اصل لغت بمعنی زیادت و نموّ باشد و بکار بردن آن در مال انفاق شده بعنایت باشد چه داعی داریم که زکوة را در آیات «وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ» بقره: ۴۳، ۸۳، ۱۱۰. «وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكاةَ» نساء: ۱۶۲. «وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ» توبه: ۷۱. و آیات دیگر حمل بر زکوة واجب کنیم.شاید این سخن قطع نظر از آنچه گفته شد آیاتی است که بعد از ذکر صلوة مطلق انفاق را پیشنهاد میکنند مثل «وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ» بقره: ۳، انفال: ۳. «وَ الْمُقِيمِي الصَّلاةِ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ» حج: ۳۵.و مثل آیات دیگر که مطلق انفاق فی سبیل اللّه را تذکّر میدهند. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ » ... بقره: ۲۶۱. «وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۱

وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ » ... بقره: ۱۹۵.و مثل آیات دیگر که میگویند در مال مردم برای دیگران حقّی هست «وَ فِي أَمْوالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» ذاریات: ۱۹. «وَ الَّذِينَ فِي أَمْوالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ. لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» معارج: ۲۴ و ۲۵.از مدتها پیش راجع باین مطلب فکر کرده و آنرا قوی و نزدیک بیقین دانسته بودم اتفاقا دیدم در المیزان ذیل آیه «وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكاةِ فاعِلُونَ» مؤمنون: ۴. باین مطلب توجه شده است میگوید: شاید مراد از زکوة معنای مصدری باشد و آن تطهیر مال با انفاق است نه مقدار معین از مال که این سورهٔ مکّی است و تشریع زکوة متعارف در مدینه بوده است سپس علم بغلبه گردیده است. و با این اعتبار آمدن «فاعِلُونَ» صحیح میشود نظیر این سخن را ذیل «وَ وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ.الَّذِينَ لا يُؤْتُونَ الزَّكاةَ » ... فصلت: ۶ و ۷. فرموده است.محل مصرف زکوة و مطلق صدقات موارد هشتگانهٔ زیر است که آیهٔ شریفه معیّن میکند «إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ وَ الْعامِلِينَ عَلَيْها وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقابِ وَ الْغارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» توبه: ۶۰.بموجب این آیهٔ مبارکه صدقات شکافهای اجتماع را پر کرده و چرخ زندگی را بکار میاندازد لازم است بیک یک این موارد توجه شود: ۱- فقراء. و آنها کسانی‌اند که در آمدشان بمخارج سالانه کفایت نمیکند میتوانند کسر مخارج خویش را از زکوة دریافت دارند.۲- مساکین. فقهاء در تفسیر آن میگویند: مسکین کسی است که حالش از فقیر بدتر باشد یعنی کسانیکه در آمدی ندارند. ناقص العضوانند.مضطر و آواره هستند. نگارنده را دربارهٔ آن سخنی است که در «سکن» خواهد آمد.۳- عاملین زکوة. حکم زکوة آنست که حاکم شرع برای جمع آوری

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۲

آن و نیز برای توزیع و مصرف آن مأمورانی از طرف خود تعیین کند چنانکه رویّه حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله چنین بوده

است. در این صورت نه فقیر میداند مال کدام کس را میخورد و نه زکوة دهنده میداند که زکوتش در اختیار کدام کس قرار داده شد بلکه حاکم شرع خود بوضع مستمندان رسیدگی میکند و کار آنها را روبراه میسازد و در این کار مأموران زکوة برای خود از آن حقوق بر میدارند.۴- مؤلفة قلوبهم یعنی کسانیکه قلوبشان تألیف شده و آنها مردمان غیر مسلمان‌اند که برای خوشبین بودن باسلام میشود بآنها از زکوة داد مثلا در کشوری غیر مسلمان زلزله‌ای اتفاق افتاده و عدّه‌ای بی خانمان شده‌اند میشود بآنها از زکوة کمک کرد تا باسلام خوشبین باشند و یا میشود مبلغی از زکوة بیکی از بیمارستانهای آن کشور برای تداوی بیماران ارسال کرد بدین طریق ملاحظه میشود که اسلام برای جهانیان فکر کرده و راه باز نموده است نه فقط برای مسلمان فقیر.۵- رقاب. آنان بردگان‌اند که از مال زکوة میشود آنها را خرید و آزاد کرد.۶- غارمین. قرضداران. اگر کسی باشد که درآمدش بمخارجش کفایت کند ولی قرضی دارد که نمیتواند آنرا بدهد. قرض او از زکوة ادا میشود.۷- فی سبیل اللّه مراد از آن هر کار عام المنفعة است که بدرد مردم میخورد از قبیل راهها، پلها، بیمارستانها، درمانگاهها، مساجد و غیره. که محل مصرف زکوة‌اند.۸- ابن سبیل شخص غریبیکه در غربت مال خود را از دست داده و یا تمام شده و معطل مانده است از سهم زکوة بمحلش فرستاده میشود.بدین طریق خواهیم دید زکوة و انفاق در پر کردن شکاف جامعه سهم بسزائی دارد اگر روی حساب منظم و دقیق جمع آوری و توزیع شود بیشتر مشکلات را حل خواهد کرد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۳

زلزال:؛ ج ۳، ص: ۱۷۳

زلزال: اضطراب و حرکت «هُنالِکَ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِیداً» احزاب: ۱۱. آنجا مؤمنان امتحان شدند و شدیدا مضطرب گردیدند. زلزله حرکت زمین است «إِنَّ زَلْزَلَةَ السّاعَةِ شَیْءٌ عَظِیمٌ» حج: ۱. «إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها» زلزله: ۱.بعقیدة راغب تکرار حروف آن دلالت بر تکرار فعل دارد.

زلف:؛ ج ۳، ص: ۱۷۳

زلف: نزدیک شدن. و مقدم گشتن در اقرب آمده «زلف زلفا و زلیفا: تقدم و تقرب» در نهایه گوید: اصل آن نزدیک و مقدم گشتن است. در صحاح گوید: أزلفه أی قرّبه».در قرآن مجید. مطلق نزدیک شدن و نیز بمعنی تقرب و منزلت آمده است در مجمع شعری در این باره آورده است: و کلّ یوم مضی او لیلة سلفت فیها النّفوس الی الاجال تزدلف یعنی در هر روز و شبی که میگذرد مردم باجلها نزدیک میشوند. «وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِینَ» شعراء: ۹۰، ق: ۳۱. بهشت بپرهیزکاران نزدیک گردید. «وَ أَزْلَفْنا ثَمَّ الْآخَرِینَ» شعراء: ۶۴. دیگران را بآنجا نزدیک کردیم. بعضی آنرا بمعنی جمع دانسته و گفته دیگران را در آنجا جمع کردیم و گفته‌اند لیلة مزدلفه یعنی شب اجتماع ولی طبرسی آنرا نزدیک کردن گفته و مزدلفه را نیز از آن گرفته است.زلفی در قرآن مصدر آمده بمعنی نزدیکی و تقرب و هم اسم مصدر آمده بمعنی منزلت و مقام. مثل «ما نَعْبُدُهُمْ إِلّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللّهِ زُلْفی » ... زمر: ۳.زلفی مفعول مطلق است برای «یقرّبونا» تقدیر چنین میشود «الا لیقربونا الی اللّه تقریبا» همچنین آیة «وَ ما أَمْوالُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ بِالَّتِی تُقَرِّبُکُمْ عِنْدَنا زُلْفی » ... سباء: ۳۷.و مثل «وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ» ص: ۲۵ و ۴۰. و در این دو آیه اسم مصدر است بمعنی مقام و منزلت.اقرب الموارد گوید: الف آن برای تأنیث است و آنرا در آیة سباء که گذشت مصدر گفته و گوید بعضی آنرا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۴

اسم مصدر دانسته‌اند مثل سلام و کلام. «وَ أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیْلِ» هود: ۱۱۳. بعضی آنرا زلف (بر وزن صرد) خوانده‌اند که جمع زلفة و منزلت است و بعضی بر وزن عنق خوانده‌اند در این صورت مفرد است (مجمع).طبرسی از ابن عباس و

ابن زید نقل میکند که زلف اول ساعات شب است یعنی نزدیکیهای شب. جوهری میگوید: زلفهٔ قسمتی از اول شب است و جمع آن زلف (بر وزن صرد) آید قاموس نیز چنین گفته بهر حال معنای اوّلی در آن، ملحوظ است و ظاهر آیه نمازهای پنجگانهٔ یومیه را معین میکند: نمازهائیکه در دو طرف روزاند عبارت‌اند از نماز صبح و ظهر و عصر و نمازهای اوائل شب همان مغرب و عشاء میباشند.ولی عیّاشی در تفسیر خود از حریز از امام صادق علیه السّلام نقل میکند که فرمود «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ» دو طرف روز مغرب و صبح است «وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ» و آن نماز عشاء آخری است.بنا بر این حدیث آیه از ذکر نماز ظهر و عصر ساکت است.المیزان از تهذیب نقل میکند که زراره از امام باقر علیه السّلام نقل کرده که: خداوند در این باره فرموده «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ» آن صلوة عشاء آخر است. آنگاه میگوید: حدیث خالی از ظهور نیست که دو طرف نهار قبل از ظهر و بعد از ظهر است تا شامل اوقات پنجگانه گردد. «فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ملک: ۲۷. طبرسی گوید زلفهٔ مصدر است و واحد و جمع در آن یکسان میباشد و مزدلفه از آنست و در اثر نزدیکی بمکه مزدلفه گفته‌اند و گاهی جمع زلفهٔ زلف (بر وزن صرد) میاید.باید دانست که زلفهٔ در آیه مصدر بمعنی فاعل است یعنی چون عذاب را نزدیک دیدند قبیح شد صورت کفّار.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۵

زَلَق؛ ج ۳، ص: ۱۷۵

زَلَق: بفتح (ز- ل) اصل زلق محلی است که قدم در آن میلغزد و ثابت نمی‌ماند (مجمع) در اقرب گوید: «زلفت قدمه زلقا: زلّت» و آنگاه بمعنی زمین بی علف و خالی استعمال میشود چنانکه راغب و طبرسی گفته‌اند «وَ يُرْسِلَ عَلَيْها حُسْباناً مِنَ السَّماءِ فَتُصْبِحَ صَعِيداً زَلَقاً» کهف: ۴۰. زلق در آیه زمین خشک و خالی است. زلق مصدر نیز آمده است چنانکه از اقرب نقل شد. «وَ إِنْ يَكادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ » ... قلم: ۵۱. «ان» مخفّف از مثقله است یعنی حقّا نزدیک است کفّار بانگاهها و چشمان خیرهٔ خود ترا بلغزانند و بزمین افکنند آنگاه که قرآن را شنیدند و گویند که وی دیوانه است و چون ظاهرا مراد از لغزاندن همان بزمین افکندن و کشتن است لذا مجمع آنرا از ابن عباس «یقتلونک، یهلکونک» نقل کرده است.ناگفته نماند آیه شریفه دلالت دارد بر آنچه چشم زخم اثر دارد امروزه علم هیپنوتیزم هم این مطلب را آفتابی کرده است نیروئی که از چشم شخص خارج میشود حتی میتواند طرف را بخواباند در نهج البلاغه حکمت ۴۰۰ فرموده «العین حقّ و الرّقی حقّ و السّحر حقّ »... یعنی چشم زخم و عوذه‌ها که در آنها میدمند و سحر حق است و اثر دارند. در صافی گوید: در خبر است که «انّ العین لیدخل الرّجل القبر و الجمل القدر» چشم زخم مرد را بقبر و شتر را به دیگ داخل میکند. مؤلف گوید سیوطی آنرا در جامع صغیر نقل کرده در مجمع گوید: در خبر آمده که اسماء بنت عمیس بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله گفت: پسران جعفر را چشم زخم میرسد پس رقیهٔ ضد چشم زخم برای آنها تهیّه کنم: فرمود آری اگر چیزی بقدر (خداوند) سبقت میکرد هر آینه آن چشم زخم بود.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۶

ابن ابی الحدید در ذیل حکمت فوق که قسمتی از آن نقل شده و بشماره شرح او ۴۰۸ است بطور تفصیل سخن گفته که قابل استفاده است. از جمله میگوید: جمعی از یاران رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در سفری بقبیله‌ای گذشتند و اهل قبیله آنها را میهمان نکردند و گفتند: آیا در میان شما راقی هست رقیه‌ای بنویسید که رئیس قبیله را حشره‌ای گزیده است؟ مردی گفت: آری پس برای او سورهٔ حمد را نوشت رئیس صحّت یافت در مقابل رمه‌ای گوسفند باو دادند قبول نکرد و گفت: تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بیاید چون حضرت تشریف آوردند قضیه را بمحضرش عرض کردند و نویسنده گفت: بحیات شما قسم جز فاتحهٔ الکتاب ننوشتم. فرمود چه میدانید آن رقیه است. رمه را بگیرید و سهمی هم بمن بدهید.

زلل:؛ ج ۳، ص: ۱۷۶

زلل: لغزیدن. لیز خوردن. در اقرب آمده «زلّ الرجل زللا: زلق عن صخرة و نحوها» «فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها» نحل: ۹۴. تا پائی پس از استواریش بلغزد غرض مردد شدن و بر گشتن از تصمیم است «فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْكُمُ الْبَيِّناتُ» بقره: ۲۰۹. اگر پس از آمدن آیات روشن لغزیدید یعنی بخطا رفتید.ازلال لغزانیدن و بخطا افکندن است «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطانُ عَنْها » ... بقره: ۳۶. شیطان آنها را فریب داد و از بهشت لغزانید.استزلال طلب لغزش و خطاست «إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطانُ بِبَعْضِ ما كَسَبُوا» آل عمران: ۱۵۵. فقط شیطان آنها را در اثر بعضی از کارهای بد لغزش داده و بخطا انداخته و یا از آنها خطا رفتن خواسته است.

زلم:؛ ج ۳، ص: ۱۷۶

اشاره

زلم: «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ » ... مائده: ۹۰. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ ... وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ ذلِكُمْ فِسْقٌ » ... مائده: ۳.ازلام که جمع زلم است فقط دو بار در قرآن مجید آمده است و آیهٔ دومی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۷

نشان میدهد که تقسیم با ازلام نوعی قمار بوده که در اسلام تحریم شده است.انصاب چنانکه در «نصب» خواهد آمد سنگهائی بود که بآنها عبادت کرده و در اطراف کعبه نگهداری میکردند و قربانیهائی برای آنها و بر روی آنها ذبح میکردند و با خون قربانی آنها را رنگین مینمودند چنانکه طبرسی و بیضاوی و دیگران گفته‌اند.و اما ازلام، واحد آن زلم (بر وزن فرس و صرد) بمعنی تیر است (مجمع بیضاوی) که با آنها قرعه میکشیدند و قمار میکردند.گویند برای عرب دو گونه ازلام (تیرهای مخصوصی) بود یکی ازلام امر و نهی و دیگری ازلام قمار.۱- ازلام امر و نهی سه چوب تیر مانندی بود که بر یکی نوشته بود «امرنی ربّی» پروردگارم امر کرد و بر دیگری «نهانی ربی» پروردگارم نهی کرد و سومی خالی بود و نوشته‌ای نداشت.چون یکی ارادهٔ سفر میکرد و یا میخواست کار مهمّی انجام دهد تیرها را بهم میزد اگر اولی میامد آن کار را میکرد و اگر دومی میامد منصرف میشد و اگر سومی میامد دوباره آنها را بهم میزد تا اوّلی یا دوّمی بیاید (حاشیهٔ سیرهٔ ابن هشام جلد ۱ ص ۹۵).مجمع و زمخشری و بیضاوی «وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ» باین معنی گرفته و گفته: حرام است که قسمت روزی و دیگر مقاصد خود را با ازلام بطلبید ولی این از سیاق آیه خیلی بعید است زیرا که آیه محرمات اکل را می‌شمارد که میگوید: میته، خون، و گوشت خوک و ... بر شما حرام است. جا نداشت که این مطلب را در ضمن آنها بمیان بکشد بلکه منظور قسمت گوشت با ازلام قمار است که ذیل نقل خواهد شد. ضمنا در بعضی نقل‌ها هست که بجای جمله‌های «امرنی ربّی» نهانی ربی» کلمه «افعل- لا تفعل» مینوشتند.و این بعادت عرب جاهلی مناسب است.۲- ازلام قمار عبارت بود از ۱۰

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۸

چوب تیر (چنانکه قاموس زلم را تیر بی پر گفته است) و نام آنها چنانکه مجمع از صادقین علیهما السلام نقل کرده بدین قرار است: فذّ، توأم، مسبل، نافس، حلس، رقیب، معلّی، سفیح، منیح، رغد.هفت تای اوّلی دارای سهم بود بترتیب از یک تا هفت سهم. و سه تای اخیر سهمی نداشتند. و کیفیّت آن چنانکه المیزان در ذیل آیهٔ ۲۱۹ بقره میگوید آن بود که: شتری را سر بریده و ۲۸ قسمت میکردند و قمار بازان ده نفر بعدد تیرها بودند آنگاه تیرها را بهم زده و بر میداشتند صاحب تیر فذّ یکقسمت از گوشت را تصاحب میکرد صاحب تیر توأم دو قسمت تا آنکه تیر معلی بنام او آمده بود هفت سهم میبرد و آنانکه سه تیر اخیر بدست آنها آمده بود نه

تنها چیزی نمیبردند بلکه پول شتر را هم میپرداختند.بعضی از فضلا در مجلهٔ مکتب اسلام شماره اول سال ۱۳ ص ۵۵ از لسان العرب و غیره ازلام سومی نقل کرده‌اند بنام ازلام احکام که نزد بعضی از کاهنان نگاهداری میشده است المنار نیز آنرا از سدی نقل کرده ولی ظاهرا مراد همان ازلام امر و نهی میباشد که گذشت.

دقت؛ ج ۳، ص: ۱۷۸

آیهٔ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ که گفتیم: راجع بقمار است و تحریم شده آیا مراد از «وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ» در آیهٔ اول ازلام تفأّل است یا ازلام قمار؟ اگر گوئیم: ازلام تفأل است لازم میاید که تفأل و استخاره با تسبیح و غیره در اسلام حرام باشد زیرا فرقی با ازلام ندارد. و اگر مراد ازلام قمار باشد لفظ «المیسر» حرمت مطلق قمار را میرساند و ذکر ازلام بعد از المیسر چه فائده‌ای دارد و ذکر خاص بعد از عام برای چیست؟المیزان هر دو را یکی دانسته و گوید: اگر قبول نکنیم که تقسیم بازلام قرینهٔ «وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ» است در اینصورت ازلام لفظ مشترک خواهد بود که قرینه‌ای بر تعیین مراد نیست و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۷۹

محتاج بروایات خواهیم بود و در بحث روائی از کافی در ضمن حدیثی از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نقل کرده که «قیل: فی الازلام؟ قال قداحهم التی یستقسمون بها» ولی در سند روایت عمرو بن شمر هست و قابل اعتماد نیست. ناگفته نماند گرچه این قول قویتر است ولی بنظر نگارنده: مانعی ندارد که مراد از «الْأَزْلامُ رِجْسٌ»، تیرهای تفأل باشد ولی علت تحریم آنست که در آنکار از بت (هبل) استمداد میکردند و هر چه از بکن و نکن میامد دستور هبل میدانستند و خطاب به هبل میگفتند: ای معبود ما، حق را بر ما روشن کن (سیرهٔ ابن هشام) ولی استخارهٔ اسلامی استمداد از خدا و توجه بساحت قدس او است چنانکه نظیر آن در کفالت مریم در قرآن آمده «وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ » ... آل عمران ۴۴.

زمر؛ ج ۳، ص: ۱۷۹

زمر: (بر وزن صرد) جمع زمره است بمعنی دسته، جماعت، فوج (اقرب) راغب دستهٔ کوچک گفته است «وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً » ... زمر: ۷۳. این کلمه فقط دو بار در قرآن مجید آمده است: سورهٔ زمر: ۷۱ و ۷۳. و آن نام سورهٔ سی و نهم قرآن است. زمر معانی دیگری نیز دارد که در قرآن نیامده است در صحاح آمده «الزمرة الجماعة من الناس و الزمر الجماعات».

زمل؛ ج ۳، ص: ۱۷۹

زمل: «يا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ. قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» مزمّل: ۱ و ۲. مزمّل در اصل متزمّل است یعنی آنکه بلباسش پیچیده است در اقرب گوید: «تزمّل الرّجل بثوبه: تلفّف به».در تفسیر این آیه گفته‌اند که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله لباسی بر خود پیچیده و خوابیده بود که ندا آمد: ای لباس بر خود پیچیده شب را بجز اندکی بپا خیز و نیز گفته‌اند: این خطاب برای تعریض است که پیچیده شدن و خفتن کار خوبی نیست.بعقیدهٔ نگارنده مطلب باید باین سادگی نباشد و این خطاب معنی دیگری در بر دارد و آیات بعدی دربارهٔ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۰

عبادت شب و تحمل وظیفه سنگین است که فرموده «إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا» مزمل: ۵. و نیز دربارهٔ استقامت در مبارزه با کفّار «وَ اصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِيلًا» مزمل: ۱۰.زمل (بر وزن علم) بمعنی بار و حمل آمده (اقرب) و نیز در آن گوید «زمل الشیء: حمله» در نهایه نیز حمل را یکی از معانی آن شمرده است جوهری و ابن اثیر گفته‌اند: زامله شتریست که بار و متاع شخص را حمل میکند.علی هذا معنی آن تحمل بار رسالت است یعنی ای آنکه بار رسالت را بر دوش گرفته‌ای شب را بجز اندکی بپا

خیز.این معنی را که ما گفتیم بیضاوی در ردیف ثانی نقل کرده و طبرسی از عکرمه آورده است. این کلمه تنها یکبار در کلام اللّه یافته است.

زمهریر:؛ ج ۳، ص: ۱۸۰

زمهریر: «لٰا یَرَوْنَ فِیهٰا شَمْساً وَ لٰا زَمْهَرِیراً» انسان: ۱۳. از مقابلهٔ شمس بدست میاید که زمهریر بمعنی سرماست یعنی در بهشت حرارت آفتاب و سرما نمی‌بینند. در اقرب گفته «ازمهر الیوم: اشتدّ برده» یعنی سردیش شدت یافت و نیز گوید: زمهریر سرمای شدید است و گفته‌اند: آن در لغت طیّ بمعنی ماه است که شاعر گوید: و لیلهٔ ظلامها قد اعتکر قطعتها و الزّمهریر ما ظهر یعنی ای بسا شبیکه تاریکی آن شدید شد از آن گذشتم حال آنکه ماه در آسمان ظاهر نشده بود. این شعر و این قول در کشاف و تفسیر بیضاوی نیز نقل شده ولی خود آنرا سرمای شدید گفته‌اند. طبرسی شدیدترین سرما فرموده جوهری نیز سرمای شدید گفته است ولی قاموس سرمای شدید و ماه ذکر میکند. ناگفته نماند: ماه نیز در آیه با شمس مناسب است آنوقت باید گفت: اهل بهشت آفتاب و ماه نمی‌بینند ولی ظاهرا منظور حرارت آفتاب و سرماست.

زنجبیل:؛ ج ۳، ص: ۱۸۰

زنجبیل: «وَ یُسْقَوْنَ فِیهٰا کَأْساً کٰانَ مِزٰاجُهٰا زَنْجَبِیلًا» دهر: ۱۷. زنجبیل معروف است در مجمع و صافی و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۱

تفسیر بیضاوی گفته‌اند: عرب از شراب ممزوج با زنجبیل بسیار خوشش میاید در اقرب آنرا زنجبیل مشهور و نیز بمعنی خمر گفته است.ناگفته نماند این کلمه که یکبار در قرآن آمده نکره است و نمیشود آنرا زنجبیل سادهٔ دنیا دانست بلکه زنجبیل بخصوصی است. طبرسی در ذیل آیهٔ فوق از ابن عباس نقل میکند که: هر چه خدا از نعم بهشتی در قرآن وصف کرده نظیر آن در دنیا نیست و خدا آنرا باسم معروف ذکر کرده (تا مردم بدانند).

زنم:؛ ج ۳، ص: ۱۸۱

زنم: زنمه بفتح (ز. ن. م) قسمتی از گوش شتر و گوسفند است که پس از شکافتن آویزان می‌ماند (اقرب) و نیز دو چیز زاید دکمه مانند است که از گلوی بعضی از گوسفندان آویزان میشود (مفردات) و از آن کسی اراده میشود که در نسب متّهم است و بقومی چسبانده شده در روایت است که امام حسین علیه السّلام ابن زیاد را دعیّ بن الدعیّ خواند که یعنی او بزیاد چسبانده شده چنانکه زیاد نیز بابی سفیان چسبانده شده بود. زنیم همان دعیّ است طبرسی این شعر را نقل میکند.زنیم لیس یعرف من ابوه بغیّ الام ذو حسب لئیم «مَنّاعٍ لِلْخَیْرِ مُعْتَدٍ أَثِیمٍ. عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِکَ زَنِیمٍ». قلم: ۱۲ و ۱۳.زنیم را در آیه متّهم در نسب (حرامزاده)، لئیم معروف بلئامت، شخص معروف بشرارت گفته‌اند در مجمع از علی علیه السّلام شخص بی اصل و نانجیب نقل شده در صافی از حضرت صادق علیه السّلام نقل است که آنرا کافر سخت فرموده است.بنظر میاید که مراد از آن در آیهٔ لئیم و شریر است گوئی شرّ و لئامت علامت مخصوص اوست چنانکه زنمه برای گوسفند و بزغاله و عتل چنانکه گفته‌اند بمعنی بد خلق و خشن است یعنی او مانع خیر و متجاوز و پیوسته گناهکار است با همهٔ اینها بد رفتار و شریر است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۲

این کلمه تنها یکدفعه در کلام اللّه مجید بکار رفته است.

زنا:؛ ج ۳، ص: ۱۸۲

زنا: مقاربت با زن بدون عقد (بطر زنا مشروع) مصدر آن زنی و زناء مد و قصر هر دو آمده است (اقرب) «وَ لا تَقْرَبُوا الزِّنى إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ ساءَ سَبِيلًا» اسراء: ۳۲. زن زناکار را زانیه و مرد زناکار را زانی گویند «الزّانِي لا يَنْكِحُ إِلاّ زانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً » ... نور: ۳.دربارهٔ این آیه سخن در «خبث» گذشت بآنجا رجوع شود.ناگفته نماند زنا یکی از محرمات دین مبین اسلام و دارای احکام بخصوصی است و ثبوت آن که موجب حدّ باشد احتیاج بچهار شاهد عادل دارد مرد و زنیکه مرتکب این عمل شده‌اند اگر شوهردار و زن‌دار باشند سنگسار میشوند و اگر بی شوهر و زن باشند بهر یک صد تازیانه زده میشود که بآن «جلد» گویند حکم سنگسار کردن در قرآن مجید ذکر نشده و حکم تازیانه زدن را آیهٔ ذیل بیان میکند «الزّانِيَةُ وَ الزّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍ وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ فِي دِينِ ... وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» نور: ۲. این آیه صد تازیانه برای هر دو از مرد و زن معین میکند و نیز دستور میدهد که اسیر عاطفه نشده و بر آندو رأفت نکنید حکم تابع واقع است نه عاطفه باید ناموس جامعه در امان باشد.و نیز عدّه‌ای بهنگام تازیانه زدن حاضر باشند تا عبرت گیرند.چهار شاهد که دربارهٔ اثبات زنا گفتیم دربارهٔ آنکه بزنی عفیف نسبت زنا میدهد نیز لازم است «وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِينَ جَلْدَةً » ... نور: ۴. و ایضا در جریان افک آمده «لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ » ... نور: ۱۳.رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بیعت زنان مکّه را با چند شرط قبول کرد از جمله آن بود که زنا نکنند. «إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ عَلى أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ » ... ممتحنه: ۱۲.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۳

«الزّانِي لا يَنْكِحُ إِلاّ زانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَ الزّانِيَةُ لا يَنْكِحُها إِلاّ زانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَ حُرِّمَ ذلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» نور: ۳. ظاهر آیه مخصوصا ذیل آن روشن میکند که مراد از آن حکم تحریمی است هر چند صدر آن بصورت خبر آمده است و خلاصهٔ معنی آن با ملاحظهٔ تفسیر اهل بیت علیهما السلام آنست مرد زناکار هر گاه بزنا شهرت یافت و بر او اقامهٔ حدّ شد تا توبه نکرده بر او جز نکاح زانیه و مشرکه حرام است همچنین است زن زناکار اگر توبه نکند جز زانی و مشرک نمیتواند او را نکاح کند (از المیزان).

زهد:؛ ج ۳، ص: ۱۸۳

زهد: بی اعتنائی (اقرب) «وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَراهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كانُوا فِيهِ مِنَ الزّاهِدِينَ» یوسف: ۲۰.در «بخس» گذشت که در نقص کمّی و کیفی هر دو بکار میرود شاید مراد از آن در آیه نقص کیفی باشد در این صورت «دَراهِمَ مَعْدُودَةٍ» نقص کمّی آنرا میرساند. و ایضا بنظر میاید ضمیر «فیه» بیوسف بر گردد نه به «ثمن» یعنی: او را بقیمت معیوب و درمی چند فروختند و دربارهٔ وی بی اعتنا بودند همین قدر میخواستند که پولی بکف آرند و اگر بی اعتنا نبودند بقیمت ارزان نمی‌فروختند.این کلمه فقط یکدفعه در قرآن مجید آمده است و زهد که این همه تعریف دارد همان بی اعتنائی بدنیا است که فرموده «لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ» حدید: ۲۳. زاهد کسی است که بآمدن و رفتن دنیا بی اعتنا باشد. کار کند، تلاش نماید، استفاده کند ولی در عین حال بدنیا بی اعتنا باشد.

زهر:؛ ج ۳، ص: ۱۸۳

زهر: «وَ لا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلى ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا» طه: ۱۳۱. در مجمع گوید: زَهْرَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا زیبائی آن است و زهرة (بفتح هاء) نیز جایز است و زهره غنچه‌ای است که با صفا نماید و از آنجهت بهر چیز نورانی زاهر گوید و معنی حدیث در وصف حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله «کان ازهر اللّون» از آن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۴

است یعنی رنگش نورانی بود جوهری نیز آنرا طراوت و زیبائی دنیا گفته.طبرسی فرموده: در آیه میشود «زَهْرَةَ» حال باشد از «بِهِ» و از «مَا مَتَّعْنَا بِهِ» یعنی چشم ندوز باقسام متاعیکه بآنها داده‌ایم حال آنکه آن رونق دنیاست. بیضاوی چند وجه نقل کرده از جمله گوید: زهره منصوب است بفعل محذوف که «مَتَّعْنَا بِهِ» بآن دلالت دارد.این معنی در صورتی است که مراد از ازواج انواع نعمتها باشد چنانکه طبرسی فرموده و اگر غرض اقسام کفّار باشد چنانکه زمخشری گفته و المیزان نقل کرده و ضمیر «مِنْهُمْ» تأیید میکند آنوقت معنی عوض میشود ولی انواع نعمتها بودن بهتر است.

زهق:؛ ج ۳، ص: ۱۸۴

زهق: اقرب الموارد: زهق و زهوق را خروج روح و هلاکت و بطلان و غیره گفته است. در مجمع نیز هلاکت و بطلان است. صحاح و قاموس اضمحلال را از جملهٔ معانی آن شمرده‌اند ابن اثیر نیز هلاـکت و موت و خروج روح گفته است. راغب خروج روح از کثرت تأسف میداند طبرسی هلاـکت را در «زهقت نفسه» نیز جاری دانسته گوید: گویا روحش برای هلاـکت خارج شده است.خلاصهٔ همه دو معنی است خروج روح و هلاکت «إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ» توبه: ۵۵. آیهٔ ۸۵ نیز چنین است «إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ أَنْ یُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ».طبرسی و بیضاوی در ذیل آیهٔ فوق زهق را خروج با صعوبت گفته‌اند.یعنی خدا میخواهد با اموال و اولاد آنها را معذّب کند و در حال کفر جانشان در آید و بمیرند. ولی بهتر این است بگوئیم: در حال کفر هلاک شوند و آن همان استدراج است که در «درج» گذشت اموال و اولاد بتدریج استعداد هدایت را از دستشان میگیرد و تدریجا هلاک میگردند با آنکه پیوسته با کفر توأماند علی هذا هلاکت نفس در این جهان است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۵

زاهق بمعنی هلاک شونده و اضمحلال پذیرنده است «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَی الْباطِلِ فَیَدْمَغُهُ فَإِذا هُوَ زاهِقٌ » ... انبیاء: ۱۸. یعنی حق را بر باطل می‌نهیم مغز آنرا میشکند آنگاه بینی که باطل پوچ و ناچیز است. «وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً» اسراء: ۸۱. اگر مراد از «الباطل» شرک و بت پرستی باشد با پیروزی اسلام از بین رفت و ریشه کن گردید و اگر مطلق باطل مراد باشد قهرا منظور پوچ بودن و هلاکت مطلق باطل است بنظر میاید منظور این است: حق آمد و باطل پاشیده و مضمحل گردید و در آن عجبی نیست زیرا که شأن باطل همان پاشیدگی و اضمحلال است. و این مخالف آن نیست که باطل بوسیلهٔ بعضی عوامل خارجی ادامه یابد ولی نظر بذاتش مضمحل و بی ثبات است و اللّه اعلم.

زوج:؛ ج ۳، ص: ۱۸۵

اشاره

زوج: جفت- صنف. بهر دو قرین از مذکّر و مؤنّث در حیوانات که ازدواج یافته‌اند گفته میشود: زوج. بهر دو قرین در غیر حیوانات نیز زوج اطلاق میشود مثل یک زوج کفش (یک جفت) (مفردات).زوجه بمعنی زن است جمع آن زوجات میباشد راغب گوید آن لغت ردیء است. نگارنده گوید لذا زوجه و زوجات در قرآن نیامده بلکه زوج و ازواج بکار رفته است.زوج هم بزن اطلاق شده مثل «وَ إِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَکانَ زَوْجٍ » ... نساء: ۲۰. و مثل «یا آدَمُ اسْکُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُکَ الْجَنَّةَ» بقره: ۳۵. و هم بمرد نحو «فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّی تَنْکِحَ زَوْجاً غَیْرَهُ » ... بقره: ۲۳۰ و ایضا «قَدْ سَمِعَ اللّهُ قَوْلَ الَّتِی تُجادِلُکَ فِی زَوْجِها » ... مجادله: ۱.ازواج نیز

هم در زنان بکار رفته مثل «وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً » ... بقره: ۲۴۰. و هم در مردان نحو «فَلا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْواجَهُنَّ إِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ » ... بقره: ۲۳۲. ظاهرا استعمال شدن ازواج در مردان فقط این آیه است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۶

زوج و ازواج در گیاهان نیز بکار رفته مثل «وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» حج: ۵. «سُبْحانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْواجَ كُلَّها مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ » ...یس: ۳۶.دربارهٔ حیوانات نیز آمده «قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ » ... هود: ۴۰. «ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ » ... انعام: ۱۴۳. در زبان عرب زَوْجَيْنِ بمعنی یک جفت است و لفظ «اثْنَيْنِ» برای بیان آنست.

[نر و مادگی]؛ ج ۳، ص: ۱۸۶

در مادهٔ ذکر وعده کردیم دربارهٔ نر و مادگی که قرآن آنرا در بسیاری از آیات مطرح کرده سخن گوئیم. یکی از اسرار عجیب خلقت نر و مادگی موجودات است اگر در حیوان و گیاه این واقعیت وجود نداشت هیچ یک چیز دو چیز نمیشد و جای از بین رفتهها پر نمیگردید و تولید و تکثیر مطلقا معنائی نداشت ولی خداوند با این وسیله نقص عالم را جبران و آنرا پیوسته بسوی کمال میراند.بشر با فکر سادهٔ خود ابتداء آنرا فقط در انسان و حیوان میدانست و در اثر پیشرفت علم احساس کرد که این واقعیت در عالم گیاه نیز حکم فرماست و اگر نباتات بوسیلهٔ حشرات و بادها تلقیح نگردند میوه بدست نخواهد آمد. از قدیم بوجود نر و مادگی در بعضی درختان مثل خرما پی برده بودند ولی بعدها عمومیت آن روشن گردید.قرآن کریم پا را از همه فراتر گذاشته و مسئلهٔ نر و مادگی را در تمام موجودات اعلان میکند اعم از زنده و غیر زنده. دربارهٔ حیوان و انسان که روشن است و بعضی از آیات آن گذشت. دربارهٔ نباتات آمده «سُبْحانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْواجَ كُلَّها مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ مِمَّا لا يَعْلَمُونَ» یس: ۳۶.یعنی پاک و منزه است خدائیکه از روئیدنیهای زمین و از شما مردمان جفتها (نر و مادهها) قرار داد و از چیزهائیکه نمیدانید نیز جفتها قرار داد در گذشته که این واقعیت بثبوت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۷

نرسیده بود بزرگان ازواج را در آیه اصناف معنی میکردند ولی علم نشان داد که قرآن چه مسئلهٔ عجیبی را مطرح میکند در آیهٔ «وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ » ... رعد: ۳. گرچه نسبت زوجیت بخود ثمره داده شده ولی ظاهرا منظور تولید شدن آنها در اثر زوجیت است بعضی از بزرگان آنرا دو صنف گفته یکی مال زمستان و دیگری مال تابستان مثل بعضی میوهها ولی این خیلی بعید است و با کلیّت آیه که فرموده «مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ» جور در نمیاید که همهٔ آنها صیفی و شتوی ندارند.بالاتر از همه این آیه است که میگوید «وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» ذاریات: ۴۹. این آیه روشن میکند که قانون نر و مادگی در تمام موجودات بدون استثناء جاری است امروز بشر پس از فرو رفتن در درون اشیاء و شکافتن ذرّات و رسیدن باتم دانسته است که اتمها از الکترون و پروتون تشکیل یافتهاند الکترونها بار منفی دارند و پروتونها بار مثبت آندو نیز نر و مادهاند و موجودات همه از آن ذرّات تشکیل یافتهاند «سُبْحانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ». «اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» حج: ۵. ظاهرا مراد از زوج در این آیه و نظائر آن، نوع و صنف است یعنی زمین حرکت کرد بالا آمد و هر صنف و هر جور روئیدنی نشاط آور را رویانید.نوع و صنف یکی از معانی زوج است چنانکه راغب و اقرب و بیضاوی و ابن اثیر و طبرسی گفته است همچنین است آیات ۷ شعراء. ۱۰ لقمان، ۷ ق. و غیره. «وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» تکویر: ۷. ظاهرا مراد از آن جفت شدن انسانها با اعمالشان است دربارهٔ آن گفتهاند: مراد ملکههای اعمال است که شخص با آنها مزدوج میگردد یا هر انسان بهم شکل خود از اهل آتش و بهشت قرین شود یا ارواح باجساد بر گردد یا هر فریفته بفریبنده ملحق

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۸

شود یا مؤمنین با حور العین و کفّار با شیاطین هم قرین گردند.قول اخیر عبارت اخرای کلام ماست و بنا بر تجسّم عمل مراد قرین شدن انسان با عمل خویش است. «هٰذا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَ غَسّاقٌ.وَ آخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْواجٌ» ص: ۵۷ و ۵۸ حمیم آب جوشان، غسّاق چنانکه مجمع گفته چرک بسیار بد بو، شکل، مشابه و نظیر است ازواج چنانکه گفته‌اند بمعنی انواع و اقسام است یعنی: این آب جوشان و چرک بد بوست آنرا بچشند. و دیگری مثل حمیم و غساق که هم نوع‌اند آنرا هم بچشند. «ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تُحْبَرُونَ» زخرف: ۷۰. «هُمْ وَ أَزْواجُهُمْ فِي ظِلالٍ عَلَى الْأَرائِكِ مُتَّكِؤُنَ» یس: ۵۶. میشود گفت مراد از این ازواج زنان دنیوی انسان هستند که اهل بهشت شده‌اند بقرینهٔ آیه‌ایکه میگوید «جَنّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ » ... رعد: ۲۳. و شاید مراد ازواج بهشتی و حور العین باشند.همچنین آیهٔ «احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْواجَهُمْ وَ ما كانُوا يَعْبُدُونَ. مِنْ دُونِ اللّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلى صِراطِ الْجَحِيمِ» صافات: ۲۲ و ۲۳. ممکن است مراد زنان دنیائی باشد که با شوهران شریک ظلم بوده‌اند و این وضع بخصوصی است که زن و شوهر در دنیا با هم ظالم باشند و در آخرت نیز از هم جدا نشوند چنانکه دربارهٔ ابو لهب و زن او آمده «سَيَصْلى نَاراً ذاتَ لَهَبٍ. وَ امْرَأَتُهُ حَمّالَةَ الْحَطَبِ» لهب: ۳- ۴.و احتمال دارد ازواجی باشند که از اعمال بد تجسّم یافته‌اند و یا همشکلانی در عذاب باشند که خدا فرموده «وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ. وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ. حَتّى إِذا جاءَنا قالَ يا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ. وَ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ » ... زخرف: ۳۶- ۳۹. در این آیات شیطان با گناهکار قرین است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۸۹

و او را پیوسته گمراه میکند و روز قیامت نیز او را قرین خود می‌بیند و اعتذار سودی نمیدهد و هر دو مشترکا وارد عذاب میشوند آیا مراد از ازواج و هم شکلها این شیاطین‌اند که فرموده «احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْواجَهُمْ »؟!... و اللّه العالم.

زاد:؛ ج ۳، ص: ۱۸۹

زاد: توشه. در اقرب گوید: زاد طعامی است که برای مسافرت آماده شود. همچنین است قول جوهری در صحاح. «وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزّادِ التَّقْوى » ... بقره: ۱۹۷. بتصریح قرآن بهترین توشهٔ آخرت تقوی و پرهیزکاری است «زاد» فقط در این آیه آمده است.

زور:؛ ج ۳، ص: ۱۸۹

زور: بفتح (ز) قصد. میل. از اقرب الموارد روشن میشود که زور از باب نصر ینصر بمعنی قصد است و زیارت نیز از آن است مثل «حَتّى زُرْتُمُ الْمَقابِرَ» تکاثر: ۲. و از باب علم یعلم و کرم یکرم بمعنی میل و انحراف است مثل «وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذا طَلَعَتْ تَتَزاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ... ذاتَ الشِّمالِ » ... کهف: ۱۷. یعنی می‌بینی آفتاب را از غار آنها بطرف شمال میل میکند و زور بضم (ز) بمعنی دروغ است «فَقَدْ جاؤُ ظُلْماً وَ زُوراً» فرقان: ۴.ولی راغب گوید: زور بفتح (ز) بالای سینه است «زرت فلانا» او را زیارت کردم یعنی با سینهٔ خود وی را ملاقات نمودم و نیز زور بفتح (ز) میل و انحراف با سینه است و ازور کسی است که سینه‌اش مایل و کج باشد و «تَتَزاوَرُ! عَنْ كَهْفِهِمْ» یعنی میل میکرد ... و بئر زوراء چاهی است که کج کنده باشند و بدروغ زور بضمّ (ز) گفته‌اند که از جهت خود (که راستی است) منحرف است فرموده «ظُلْماً وَ زُوراً». «فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ» حج: ۳۰.زور چنانکه از راغب و اقرب نقل شد و طبرسی و جوهری و غیره گفته‌اند بمعنی کذب است ولی ظاهرا مراد قول منحرف از حق و قول باطل است اعم از آنکه دروغ باشد یا غیر آن و از ردیف اوثان و قول زور بدست

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۰

میاید که سخن باطل از نظر قرآن چنان کار زشتی است که در ردیف بت و بت‌پرستی است.از آیهٔ «وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جاؤُ ظُلْماً وَ زُوراً» فرقان: ۴.روشن میشود که گفتار ظالمانه زور است.

زوال؛؛ ج ۳، ص: ۱۹۰

زوال: از بین رفتن. و انتقال از محل در قاموس گوید «الزوال: الذهاب و الاستحالهٔ» در اقرب و قاموس گوید: فعل آن از نصر ینصر است و از علم یعلم قلیل است فقط از ابو علی فارسی نقل شده «وَ لَئِنْ زالَتا إِنْ أَمْسَکَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ » ... فاطر: ۴۱. مراد از زوال در آیه انتقال از محل است یعنی اگر آسمانها و زمین از محل و مدار خود کنار شوند احدی جز خدا قدرت نگهداری آنها را ندارد چنانکه صدر آیه میگوید «إِنَّ اللَّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تَزُولا». «أَ وَ لَمْ تَکُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ ما لَکُمْ مِنْ زَوالٍ» ابراهیم: ۴۴. زوال در آیه از بین رفتن و مردن است.

زیت؛؛ ج ۳، ص: ۱۹۰

زیت: روغن زیتون (مفردات) «یَکادُ زَیْتُها یُضِیءُ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ » ... نور: ۳۵. زیتون بدرخت زیتون و میوهٔ آن هر دو گفته میشود واحد آن زیتونه است (اقرب) «وَ جَنّاتٍ مِنْ أَعْنابٍ وَ الزَّیْتُونَ وَ الرُّمّانَ » ... انعام: ۹۹. «یُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَکَةٍ زَیْتُونَةٍ» نور: ۳۵. دربارهٔ اهمیت زیتون در «تین» توضیح داده‌ایم بآنجا رجوع شود.زیتونه فقط یکبار در قرآن آمده ولی زیتون پنج بار: انعام ۹۹ و ۱۴۱، نحل: ۱۱، تین: ۱، عبس ۲۹ توضیح آیهٔ ۳۵. نور که نقل شده در «نور» خواهد آمد انشاء اللّه.

زید؛؛ ج ۳، ص: ۱۹۰

زید: زید و زیادت بمعنی نموّ و افزایش و نیز بمعنی افزودن است لازم و متعدی هر دو آمده است «زاد الشیء زیدا ... و زیادهٔ: نما- زاد اللّه خیرا» (اقرب) راغب آنرا افزودن چیزی بر چیز تمام گفته است «وَ إِذا تُلِیَتْ عَلَیْهِمْ آیاتُهُ زادَتْهُمْ إِیماناً وَ عَلی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۱

رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ» انفال: ۲. «فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً » ... بقره: ۱۰.فعل زاد و امر و مضارع آن همه در قرآن متعدّی آمده مگر آیهٔ «وَ أَرْسَلْناهُ إِلی مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ یَزِیدُونَ» صافات: ۱۴۷. که لازم است.ازدیاد مثل زاد لازم و متعدی آمده است (اقرب) ولی در قرآن مجید تمام موارد آن متعدی بکار رفته است مثل «وَ ازْدادُوا تِسْعاً» کهف: ۲۵. «ثُمَّ ازْدادُوا کُفْراً» آل عمران: ۹۰. «نَزْدادُ کَیْلَ بَعِیرٍ » ...یوسف: ۶۵.مزید هم اسم مفعول آمده و هم مصدر میمی (اقرب) «یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ» ق: ۳۰. ظاهرا مراد از مزید اسم مفعول باشد یعنی: میگوید آیا بیشتر هست؟ «لَهُمْ ما یَشاؤُنَ فِیها وَ لَدَیْنا مَزِیدٌ» ق: ۳۵. این آیه نظیر سابق است. «وَ أَرْسَلْناهُ إِلی مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ یَزِیدُونَ» صافات: ۱۴۷. حضرت صادق علیه السّلام آنرا «وَ یَزِیدُونَ» خوانده (مجمع) این شاید از آنجهت است که پیوسته جمعیّت بیشتر میشدند زیرا جمعیّت یک جامعه در یک حال نیست و اغلب رو بافزایش است. و شاید اگر «او» باشد باز مبیّن این نکته باشد. بعقیدهٔ المیزان «او» در مقام ترقّی است و معنی بل میدهد.

زَید؛؛ ج ۳، ص: ۱۹۱

زَید: «فَلَمّا قَضی زَیْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناکَها لِکَیْ لا یَکُونَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ حَرَجٌ فِی أَزْواجِ أَدْعِیائِهِمْ » ... احزاب: ۳۷. مراد از زید در آیه زید بن حارثه پسر خواندهٔ رسول خدا صلی اللّه علیه و آله است.حضرت دختر عمّهٔ خویش زینب را بر او تزویج کرد ولی نتوانستند الفت بکنند سرانجام زید او را طلاق داد و حضرت او را بزنی گرفت و خواست رسم جاهلیّت را که زن پسر خوانده را بر شخص

حرام میدانستند بشکنند.مردم در این باره داد و بیداد راه انداختند تا آیه نازل شد که: ما زینب را بعد از طلاق زید بر تو تزویج کردیم تا مؤمنان را در خصوص ازدواج با زنان

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۲

پسر خوانده‌هایشان مشکلی نباشد. و نیز آیه آمد که خداوند پسر خوانده‌ها را پسران شما نمیداند و زنان آنها مثل زنان پسران صلبی حرام نیستند این کاری است که شما در آورده‌اید «وَ مٰا جَعَلَ أَدْعِيٰاءَكُمْ أَبْنٰاءَكُمْ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوٰاهِكُمْ وَ اللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ »... احزاب: ۴.در مجمع نقل شده که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله زید را بسیار دوست میداشت و اگر در آمدن پیش رسول خدا صلی اللّه علیه و آله تأخیر میکرد حضرت بخانهٔ او میامد روزی بمنزل زید آمد. دید زن او زینب در وسط حجره عطر آماده میکند حضرت چون او را دید فرمود «سبحان اللّه خالق النور تبارک اللّٰهُ أَحْسَنُ الْخٰالِقِينَ» آنگاه بر گشت. زید بخانه آمد زینب قصّه را باو حکایت کرد، زید گفت مثل اینکه رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بتو مایل شده حاضری طلاقت دهم تا او تو را برای خود عقد کند؟ گفت: میترسم تو طلاقم دهی او هم عقدم نکند زید پیش آنحضرت آمد ... تا آیهٔ «وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ » ... نازل شد.زمخشری آنرا با کمی تفاوت نقل میکند بیضاوی نیز آنرا در تفسیر خود آورده است ابن کثیر بدان اشاره کرده و گوید مطلب رکیکی است خوش نداشتم نقل کنم. در المیزان از تفسیر قمی و در منثور نقل شده.ناگفته نماند: این نقل بسیار بعید و از ساحت مقدس آن بزرگوار بدور است ماجرای زید و زنش در سورهٔ احزاب از آیهٔ ۳۶ تا ۴۰ نقل شده است علت این ازدواج آن بود که مردم زن پسر خوانده را مانند زن پسر صلبی ندانند و آن سنت ناحق بدست آنحضرت از بین برود که فرموده «زَوَّجْنٰاكَهٰا لِكَيْ لاٰ يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوٰاجِ أَدْعِيٰائِهِمْ».مورد اشتباه بعضی این جمله است «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللّٰهَ وَ تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ وَ تَخْشَى النّٰاسَ وَ اللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشٰاهُ » ... یعنی بزید میگفتی زنت را برای خود نگه‌دار و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۳

از خدا بترس و در دل چیزی پنهان میداشتی که خدا میخواست آشکار شود و از مردم می‌ترسیدی حال آنکه خدا سزاوارتر است که بترسی.گفته‌اند آنچه در دل پنهان داشت محبت زینب بود ولی آنچه در دل داشت همان اعلام خدا بود که او را تزویج کند تا رسم جاهلیّت از بین برود و نیز از این کار میترسید لذا آیهٔ بعدی میگوید: ما او را بتو تزویج کردیم. در مجمع گوید: گفته شده: آنچه در دل پنهان داشت آن بود که خدا بآنحضرت فهمانده بود که زینب از زنان او خواهد بود و زید او را طلاق خواهد داد، چون زید آمد و گفت میخواهم زنم را طلاق بدهم حضرت فرمود: زنت را برای خود نگه‌دار. خداوند فرمود چرا اینطور گفتی حال آنکه بتو خبر داده‌ایم که او از زنان تو خواهد بود. این از علی بن الحسین علیهما السلام نقل شده است.المیزان از عیون الاخبار نقل میکند که امام رضا علیه السّلام در جواب سؤال علی بن جهم فرمود: اما محمد صلی اللّه علیه و آله و قول خدا «وَ تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ وَ تَخْشَى النّٰاسَ وَ اللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشٰاهُ» خداوند بآنحضرت نامهای زنانش را در دنیا و آخرت فهمانده بود که آنها مادران مؤمنان‌اند و یکی از آنها زینب دختر جحش بود که آنوقت زن زید بن حارثه بود. آنحضرت نام او را در دل پنهان داشت و آشکار نکرد تا منافقان نگویند: او دربارهٔ زنیکه در خانهٔ دیگری است میگوید: او یکی از زنان من و از امهات مؤمنین است و از منافقان ترسید خداوند فرمود «وَ تَخْشَى النّٰاسَ وَ اللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشٰاهُ» یعنی احق است که از خدا بترسی ... خلاصه آنکه حضرت میدانست که او بالاخره زن وی خواهد بود و آن را در دل پنهان داشت و از مردم که تا آنروز چنان کاری ندیده بودند میترسید. ضمنا ترسش برای دین بود نه بر نفس خود زیرا آیه ۴۲ همین سوره درباره پیامبران گوید: «وَ لاٰ يَخْشَوْنَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۴

أَحَداً إِلَّا اللّٰهَ».

زینب؛ ج ۳، ص: ۱۹۴

زیغ: انحراف از حق. راغب میگوید: المیل عن الاستقامهٔ. طبرسی و ابن اثیر و صحاح و قاموس آنرا مطلق میل گفته‌اند. ولی در قرآن همواره در میل مخصوص که میل از حق باشد بکار رفته است علی هذا قول راغب اصح است در نهج البلاغه نیز موارد آن انحراف از حق است رجوع شود به خطبهٔ ۸۹- ۱۲۰- ۱۴۹- ۱۵۴ حکمت ۳۱ «فَأَمَّا الَّذِينَ فِی قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ » ... آل عمران: ۷. آنانکه در قلوبشان انحرافی است بمتشابه آن میچسبند. ملاحظه میشود که زیغ در انحراف دل از حق بکار رفته است هکذا «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا » ... آل عمران: ۸. ازاغه منحرف کردن است قید «هَدَيْتَنَا» معنی واقعی زیغ را بهتر روشن میکند.هکذا آیهٔ «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ » ... صفّ: ۵. و در آیهٔ «وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ» زیغ از دستور خدا همان انحراف قلب است که باعث نافرمانی میشود.در عدّه‌ای از آیات نسبت زیغ بچشم داده شده و آن همان انحراف و اشتباه چشم است که واقع را در صورت دیگر به بیند. «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَ مَا طَغَى» نجم: ۱۷. چشم آنحضرت منحرف نشد آنچه دید واقعیت بود ما قبل آیه دربارهٔ دیدن جبرئیل است «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ... وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى» ما بعد آیه چنین است «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى» در وسط اینها آمده «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَ مَا طَغَى». «وَ إِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ » ... احزاب: ۱۰. «أَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ» ص: ۶۳. در جنگ احزاب مسلمانان بسیار وحشت گرفتند که فرماید: چشمها منحرف شد و دلها بحنجره‌ها رسید. گوئی چشمها بقدری خیره شده بودند که دید حقیقی از میان رفته بود مثل شخصی ترسو که

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۵

در شب بجای تاریکی نگاه کند و اشباهی در نظرش مجسّم شود بعضی از بزرگان «زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ» را تشبیه بحال محتضر داشته و زیغ ابصار را میل چشم در حال احتضار و بلوغ قلوب را رسیدن روح بحلقوم گفته است.ولی ظاهرا کنایه نباشد بلکه چشمها از کثرت ترس باشتباه رفت و دلها در سینه‌ها بالا آمد.آیهٔ دوم نقل قول کفّار است که مؤمنان را در آتش نزد خود نمی‌بینند گویند: آیا آنها را در دنیا مسخره گرفتیم حال آنکه اهل حق بودند؟ یا با ما در آتشند ولی چشم ما منحرف شده و آنها را نمی‌بیند.

زیل:؛ ج ۳، ص: ۱۹۵

زیل: کنار شدن. این همان «زال» ناقصه است و فرق آن با زال تامّه آنست که این یائی است (زیل) و آن واوی است (زوال) چنانکه در اقرب گفته است افعال آن در قرآن همه توأم با حرف نفی است که افادهٔ اثبات میکند «وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ » ... بقره: ۲۱۷. یعنی پیوسته با شما جنگ میکنند. طبرسی در ذیل آیهٔ گوید: معنی لا یزال، یدوم موجودا است «فَمَا زِلْتُمْ فِی شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ... » غافر: ۳۴. پیوسته در شریعت و گفتار او در شک بودید.تزییل بمعنی تفریق و جدا کردن و تزیّل بمعنی جدا شدن است (اقرب) «ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ» یونس: ۲۸.یعنی میان آنها و معبودهایشان جدائی میافکنیم. «لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا » ... فتح: ۲۵. اگر مؤمنان از کفار جدا میشدند حتما کفّار را عذاب میکردیم این معانی مطابق معنای اوّلی است که کنار شدن باشد.

زینت:؛ ج ۳، ص: ۱۹۵

زینت: زینت سه گونه است: زینت باطنی مثل علم و اعتقادات خوب، زینت بدنی مثل نیرومندی و غیره، زینت خارجی مثل زیور و مال و غیره (استفاده از مفردات). «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۶

لَها» کهف: ۷. «الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَياةِ الدُّنْيا » ... کهف: ۴۶. «وَ لكِنّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» طه: ۸۷.زینت در این آیات در زیور و مال و وسائل زندگی بکار رفته است و آن از «زیور» فارسی اعم است. «كَذلِكَ زَيَّنّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ » ... انعام: ۱۰۸. «وَ لكِنَّ اللّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ » ... حجرات: ۷. زینت در این دو آیه و نظیر آنها زینت باطنی است.زینت در قرآن بخدا نسبت داده شده چنانکه گذشت و مثل «زَيَّنّا لَهُمْ أَعْمالَهُمْ» نمل: ۴. «زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا» صافات: ۶.و نیز بشیطان نسبت داده شده «وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ » ... انفال: ۴۸. شیطان در اثر قدرت و مهلتی که از جانب خدا باو داده شده میتواند عمل بد را در نظر انسان خوب جلوه دهد.

ازیّنت؛ ج ۳، ص: ۱۹۶

از باب تفعّل بمعنی زینت گرفتن و آراسته شدن است و آن فقط یکبار در قرآن آمده است «حَتّى إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها وَ ازَّيَّنَتْ » ... یونس: ۲۴. زمین زیور خود را اخذ کرد و آراسته شد. «يا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ » ... اعراف: ۳۱. غرض از آیه لباس تازه پوشیدن است در نمازهای جمعه و اعیاد چنانکه از امام باقر علیه السّلام نقل شده. و گفته‌اند در هر نماز، عیّاشی از حضرت مجتبی علیه السّلام نقل کرده که چون بنماز بر میخاست بهترین لباسهای خویش را می‌پوشید از آنحضرت علت این کار پرسیدند فرمود: خدا زیباست زیبائی را دوست داردان اللّه جمیل یحب الجمال‌برای خدایم آراسته میشوم و او میفرماید «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» لذا دوست میدارم که بهترین لباسهایم را بپوشم از امام صادق علیه السّلام اخذ زینت، شانه زدن نقل شده (مجمع). «وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلّا ما ظَهَرَ مِنْها » ... نور: ۳۱.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۷

روایات اهل بیت علیهما السلام دربارهٔ زینت چنین است.۱- فضیل بن یسار گوید: از امام صادق علیه السّلام پرسیدم آیا دو بازوی زن از زینت است که خدا فرموده «وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلّا لِبُعُولَتِهِنَّ»؟ فرمود: نعم و ما دون الخمار من الزینهٔ و ما دون السوارین» یعنی آنچه رو سری آنرا میپوشانند (از سر و گردن) و بالاتر از دو دستبند از زینت است. در این روایت گردن، موی سر، بازوها و غیره مصداق زینت‌اند.۲- زراره از امام صادق علیه السّلام از: «إِلّا ما ظَهَرَ مِنْها» پرسید فرمودند: «الزینهٔ الظاهرهٔ الکحل و الخاتم» یعنی: زینت ظاهر سرمهٔ چشم و انگشتر است.۳- ابو بصیر از آنحضرت از «وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلّا ما ظَهَرَ مِنْها» پرسید فرمود: «الخاتم و المسکهٔ و هی القلب» یعنی انگشتر و دستبند. کافی ج ۶ ص ۵۲۱.علی هذا مراد از زینت در آیه اعم از زیور و زینت طبیعی است در روایت دیگر راوی بامام گفت کدام قسمت از بدن جایز است مرد نامحرم به بیند فرمود: «الوجه و الکفّان و القدمان» چهره و دو دست و دو پا. ۲۰ ربیع الاول ۱۳۹۲.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۸

س؛ ج ۳، ص: ۱۹۸

سین:؛ ج ۳، ص: ۱۹۸

سین: حرف پانزدهم از الفبای فارسی و دوازدهم از الفبای عربی است. و در حساب جمل ۶۰ است.سین مفرده حرفی است مخصوص مضارع و چون مانند جزء آن است در آن عمل نمیکند و مضارع که میان حال و استقبال مشترک است با دخول سین مخصوص استقبال میشود. و مدت استقبال با سین تنگتر از مدت آن با سوف است (اقرب).نگارنده احتمال قوی میدهم که سین در بسیاری از جاها برای تأکید باشد نه استقبال زیرا در آیاتی نظیر «سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً ... سَأُصْلِيهِ سَقَرَ» مدّثّر: ۱۷ و ۲۶ «سَنَسِمُهُ عَلَى

الْخُرْطُومِ» قلم: ۱۶. «سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ» علق: ۱۸. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا» مریم: ۹۶. و آیات بسیاری نظیر اینها نمیشود گفت: سین فقط برای استقبال و خروج مضارع از اشتراک است بلکه میشود یقین کرد که سین برای تأکید است و معنای «حتما» میدهد. زمخشری در ذیل آیه «فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ » ... بقره: ۱۳۷.گوید: معنای سین آنست که این لا محاله خواهد بود هر چند مدتی طول بکشد و در ذیل آیه «أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ » ... توبه: ۷۱. گفته: سین رحمت حتمی را افاده میکند. و وعد و وعید هر دو را تأکید میکند ... همچنین است آیهٔ «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا» طبرسی رحمه اللّه که تفسیر جوامع الجامع را بعد از دیدن کشاف نوشته است در هر دو مورد قول زمخشری را تأیید کرده است بیضاوی ذیل «سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ» میگوید سین وقوع رحمت را تأکید میکند. المنار ذیل همین آیه میگوید: محقّقان علماء عربی گفته‌اند: سین در مثل «سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ» برای تأکید

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۱۹۹

اثبات است. این هشام در معنی این قول را از زمخشری نقل کرده است.

سؤال:؛ ج ۳، ص: ۱۹۹

اشاره

سؤال: طلب. خواستن. (اقرب) راغب گوید: سؤال اگر راجع بدانستن چیزی باشد هم بنفسه متعدی میشود و هم با حرف جارّ و با حرف «عن» بیشتر است مثل «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ » ... اسراء: ۸۵. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ » ... بقره: ۱۸۹. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ» بقره: ۲۱۷. و مثل «سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ» معارج: ۱. که با باء متعدی شده و نحو «يَسْئَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ» ذاریات: ۱۲. که بنفسه متعدی شده است. و نحو «فَلا تَسْئَلْنِ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ » ... هود: ۴۶.و چون سؤال خواستن مال باشد بنفسه و با «من» متعدی میشود «وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ وَ لْيَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا » ... ممتحنه: ۱۰. ناگفته نماند: مراد در آنچه گفته شد متعدی شدن بمفعول دوم است و «به» بمفعول اوّل همیشه بنفسه متعدی میشود.سؤل بمعنی خواسته است (قاموس) «قالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يا مُوسى» طه: ۳۶. فرمود: ای موسی خواستهٔ تو داده شد. موسی از خدا خواست که هرون را کمک و یار و شریک وی قرار دهد آیهٔ فوق در جواب آن است.تسائل بین الاثنین است بعضی از بعضی خواستن «وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَساءَلُونَ» صافات: ۲۷.

[سؤال فطرت]؛ ج ۳، ص: ۱۹۹

سؤال ممکن است در خواستن فطرت و احتیاج واقعی بکار رود مثل «وَ آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها » ...ابراهیم: ۳۴. پیداست که بشر این همه نعمتها را از خدا نخواسته است بلکه مراد آنست: هر که از خورشید و زمین و ماه و دریاها و هزاران چیزهای دیگر در زندگی احتیاج داشتید و بزبانحال و زبان فطرت خواستار بودید داده است.همچنین است آیهٔ «يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» رحمن: ۲۹. بشر که ذاتا یکپارچه فقر و احتیاج است خدا را بشناسد یا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۰

نشناسد پیوسته از او میخواهد و از او استمداد میکند و وسائلیکه او مقرّر داشته مورد استفاده قرار میدهد.چنانکه فرموده «أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَى اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» فاطر: ۱۵. همچنین است آیهٔ «وَ قَدَّرَ فِيها أَقْواتَها فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَواءً لِلسَّائِلِينَ» فصلت: ۱۰.

سؤال عقوبت؛ ج ۳، ص: ۲۰۰

در بسیاری از آیات قرآن سؤال بکار رفته ولی پیداست که مراد سؤال استخبار نیست که از چیز مجهولی سؤال شود مثل «وَ قِفُوهُمْ

إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ» صافات: ۲۴. «فَوَ رَبِّکَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ. عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ» حجر: ۹۲ و ۹۳. «تَاللّهِ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا کُنْتُمْ تَفْتَرُونَ» نحل: ۵۶. «أَ شَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُکْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَ یُسْئَلُونَ» زخرف: ۱۹.بنظر میاید که سؤال در این آیات سؤال عقوبت و مورد مؤاخذه واقع شدن است. بعبارت دیگر این سؤال برای دانستن مطلب مجهول نیست بلکه سؤالی است که طرف در مقابل وامانده و محکوم شود و مستحق عقوبت بودنش روشن گردد.

عدم سؤال از گناه گناهکاران؛ ج ۳، ص: ۲۰۰

در بعضی از آیات هست که از گناه گناهکاران سؤال نمیشود مثل «فَیَوْمَئِذٍ لا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ» رحمن: ۳۹. ظاهرا مراد از سؤال در این آیه سؤال استخبار است چون روز قیامت تمام اسرار ظاهر میشود بد کار و نیکو کار از هم شناخته میشوند دیگر احتیاج بسؤال از اینکه تو چکاره بوده‌ای نیست چنانکه فرموده «یُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِیمَاهُمْ » ... رحمن: ۴۱.وقتیکه مردم با علائم خود شناخته شدند دیگر بسؤال احتیاج نیست و نیز آیه «یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ» طارق: ۹.صراحت دارد که روز قیامت نهانها آشکار شود.بعضی از بزرگان نفی سؤال را در این آیه نظیر سؤال «وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ» دانسته و فرموده: قیامت مواقف بسیار دارد در بعضی سؤال واقع میشود و در بعضی نه ... ولی احتیاج بآنچه فرموده نیست زیرا آیات

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۱

موضوعا از هم دیگر جدا هستند.

سؤال از انبیاء و مردم؛ ج ۳، ص: ۲۰۱

فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِینَ أُرْسِلَ إِلَیْهِمْ وَ لَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِینَ اعراف: ۶. این آیه با دو تأکید میگوید: حتما حتما از کسانیکه پیامبران بایشان فرستاده شده و از پیامبران سؤال خواهیم کرد مراد از این سؤال چیست؟آیهٔ بعدی چنین است فَلَنَقُصَّنَّ عَلَیْهِمْ بِعِلْمٍ وَ ما کُنَّا غائِبِینَ حتما حتما عمل آنها را با علم مخصوصی که داریم بآنها حکایت میکنیم و ما از آنها غائب نبوده‌ایم یعنی کسی در مقابل علم ما قدرت انکار ندارد.ما قبل آیه خطابی بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله دارد که فرموده کِتابٌ أُنْزِلَ إِلَیْکَ فَلا یَکُنْ فِی صَدْرِکَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَ ذِکْرى لِلْمُؤْمِنِینَ و خطاب دیگری بمردم اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ ... خطاب اول روشن میکند که وظیفه پیامبر انذار و تذکر است و باید بمردم برساند، خطاب دوم مبیّن آنست که مردم باید اطاعت کنند. با این قرائن میشود گفت که مراد از سؤال مسئولیت در مقابل وظیفه و مؤاخذه است که انبیاء و مردم هر دو در صورت تخلّف پیش خدا مسئول و محکوم‌اند.در مجمع فرموده: خداوند قسم یاد کرده که از انبیاء از ابلاغ و از مردم از امتثال بپرسد. هر چند خدا بکارشان داناست ولی این سخن در مقام تهدید است که باین سؤال آماده شوند.در روایات نیز باین مطلب تصریح شده است.ناگفته نماند پیغمبران در تبلیغ خود کوتاهی نمیکنند ولی این سخن مانع از آن نیست که خدا بفرماید: در صورت عدم تبلیغ معاقبید چنانکه بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله فرموده وَ لا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّهِ ما لا یَنْفَعُکَ وَ لا یَضُرُّکَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّکَ إِذاً مِنَ الظّالِمِینَ یونس: ۱۰۶. و آنگهی پیامبرانرا باید خداوند یاد بدهد که در صورت عدم تبلیغ مسئول هستید تا بدانند و آیهٔ ما نحن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۲

فیه در بیان آنست.لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ انبیاء: ۲۳. دربارهٔ این آیه گفته‌اند: چون خداوند حکیم است و هر کار را از روی مصلحت میکند لذا جائی برای سؤال از فعلش باقی نمی‌ماند و دیگران چون ممکن است از روی مصلحت و یا از روی مفسده انجام بدهند در حق آنها سؤال و مسئولیت هست که در صورت عدم مصلحت مسئول باشند.ولی بهتر است آیات ما قبل را بنظر آوریم تا بمقصود نزدیک شویم قبل از آیه فرموده وَ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و ایضا فَسُبْحانَ اللّهِ رَبِّ الْعَرْشِ آنچه در آسمانها و زمین

است ملک خدا است و خدا رب العرش است علی هذا آنکه مالک حقیقی است از تصرّف در ملک خود مسئول نیست ولی این را هم میدانیم که خدا جز بمصلحت کار نکند.پس علت عدم مسئولیت، مالک بودن خداست با در نظر گرفتن اینکه کار از روی حکمت کند. (از المیزان) قَدْ أَهْلَکَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً وَ لا یُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ قصص: ۷۸. بعقیدهٔ المیزان مراد از عدم سؤال وقوع ناگهانی عذاب خداست که خداوند در عذاب کردن مانند حکمرانان دنیا سؤال و جواب نمیکند بلکه آنگاه که وقت عذاب رسید آنرا وارد میکند. آیه در جواب قارون است که میگفت: من این ثروت را در اثر دانش خودم گیر آورده‌ام ... خدا در جواب فرماید آیا ندانسته که خدا مردمان بسیاری قویتر و ثروتمندتر از او را هلاک ساخته گناهکاران از جرم خود مسئول واقع نمیشوند بلکه عذاب بیدرنگ آنها را می‌رباید.وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ کانَ مَسْؤُلًا اسراء: ۳۴. وَ کانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا احزاب: ۱۵. از این دو آیه روشن میشود که شخص در مقابل عهدیکه با خدا می کند و مطلق عهد حتی با مردم مسئول می‌باشد ما قبل

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۳

آیهٔ دوم چنین است وَ لَقَدْ کانُوا عاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لا یُوَلُّونَ الْأَدْبارَ.لَهُمْ فِیها ما یَشاؤُنَ خالِدِینَ کانَ عَلی رَبِّکَ وَعْداً مَسْؤُلًا فرقان: ۱۶. ظاهرا مراد از مسئول بودن حتمی بودن وعده است که خدا بر خود این عمل را واجب فرموده است بعضی از بزرگان فرموده است: این وعده از خدا بوسیله ملائکه خواسته شده وَ أَدْخِلْهُمْ جَنّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدْتَهُمْ ... مؤمن: ۸. و نیز مؤمنان خواسته‌اند.ولی ظاهرا این کلمه حتمی بودن آنرا میرساند چنانکه گفتیم.

سأم:؛ ج ۳، ص: ۲۰۳

سأم: ملالت: و دلتنگی قاموس گوید «سئم الشیء: ملّ» راغب گوید: آن ملالت است از آنچه بودنش مفصل باشد وَ لا تَسْئَمُوا أَنْ تَکْتُبُوهُ ... بقره: ۲۸۲. از نوشتن قرض ملول نباشید.لا یَسْأَمُ الْإِنْسانُ مِنْ دُعاءِ الْخَیْرِ ... فصلت: ۴۹. دربارهٔ ملائکه آمده یُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ وَ هُمْ لا یَسْأَمُونَ فصلت: ۳۸. ملائکه از کثرت تسبیح خدا ملول و ناراحت و دلتنگ نمیشوند. در نهج البلاغه خطبهٔ ۲۵ آمده «و سئمتهم و سئمونی» ملولشان کردم و ملولم کردند.

سباء:؛ ج ۳، ص: ۲۰۳

سباء: لَقَدْ کانَ لِسَبَإٍ فِی مَسْکَنِهِمْ آیَةٌ ... سباء: ۱۵. وَ جِئْتُکَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ یَقِینٍ نمل: ۲۲. این کلمه که دو بار بیشتر در قرآن نیامده نام قومی بود که سلیمان بدیارشان لشکر کشید و در اثر نافرمانی از دستور پیامبران سدّشان شکست و خانه ویران شدند.دربارهٔ لشکر کشی سلیمان خبریکه هدهد بوی آورد چنین میخوانیم: وَ جِئْتُکَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ یَقِینٍ. إِنِّی وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِکُهُمْ وَ أُوتِیَتْ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ وَ لَها عَرْشٌ عَظِیمٌ. وَجَدْتُها وَ قَوْمَها یَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ ... نمل: ۲۲- ۲۴.از این آیات بدست میاید که قوم سباء دارای حکومت بودند و زنی بر آنها سلطنت میکرد و نیز آفتاب- پرست بوده‌اند. و از ما بعد آیات روشن میشود که ساز و برگ قوی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۴

داشته و ملکهٔ ایشان بدست حضرت سلیمان ایمان آورده است.و در سورهٔ سباء آیهٔ ۱۵ ببعد چنین آمده لَقَدْ کانَ لِسَبَإٍ فِی مَسْکَنِهِمْ آیَةٌ جَنَّتانِ عَنْ یَمِینٍ وَ شِمالٍ ... قوم سباء را در مسکنهایشان آیتی بود دو باغستان از راست و چپ (گفتیم) از روزی پروردگارتان بخورید و او را سپاسگزار باشید، سرزمینی است پاکیزه و دلچسب و پروردگاری چاره ساز از فرمان خدا اعراض کردند.سیل عرم بآنها فرستادیم و دو باغستانشان را بدو باغستان بدل کردیم که میوهٔ تلخ و درخت شوره گز و اندکی کنار داشت. این مجازات در

اثر کفران آنها بود که جز کفور و ناسپاس را مجازات نمیکنیم میان آبادی آنها و آبادیهای پر برکت (شام) قریه‌های آشکاری قرار دادیم که از یکدیگر دیده میشدند شبها و روزها با ایمنی در آنها راه میرفته و مسافرت میکردند گفتند: خدایا میان مسافرت‌های ما فاصله کن، بخودشان ستم کردند آنها را خبرهای تازه قرار دادیم و تار و مارشان کردیم راستی در حادثه آنها برای هر متأمّل و شکرگزار عبرتهائی است.از آنچه نقل شد روشن گردید که قوم سباء در ناز و نعمت بسر میبرده و در عین حال مردمان بد کار و ناسپاس بودند و بتوصیهٔ پیامبران وقعی نمی‌نهاده‌اند، و در اثر این ناسپاسی سیلی بنیان کن هستی آنها را از بین برده و خودشان بنحو عجیبی تار و مار شده‌اند که ماجرایشان تمام خبرها را تحت الشعاع قرار داده است و از کثرت نعمت ملول گشته و مسافرتهای سخت و طاقت فرسا آرزو کرده‌اند.ناگفته نماند مسکن قوم سباء سرزمین یمن فعلی بوده و آن روزگاران بسیار مترقی و پیشرفته بوده است در جانب شرقی شهر صنعاء پایتخت فعلی یمن بفاصلهٔ صد و بیست کیلومتر دشت پهناوری هست که ظاهرا سرزمین قوم سباء بوده است در کاوشهای علماء آثار بسیاری از آنجا بدست آمده که

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۵

نشان دهندهٔ یک تمدن عظیم در روزگارهای گذشته است طالبان تفصیل بفرهنگ قصص قرآن تألیف آقای صدر بلاغی مادهٔ (سباء) رجوع کنند.و نیز ناگفته نماند: اهل سدّیکه شکست و مردمیکه سلیمان بدریاشان لشکر کشید هر دو از قوم سباءاند ولی ظاهرا غیرهم بوده‌اند و دو قضیّه در دو زمان متفاوت اتفاق افتاده است.

سب:؛ ج ۳، ص: ۲۰۵

سب: دشنام: در صحاح آمده «السبّ: الشتم» راغب و اقرب آنرا دشنام دردناک و سخت گفته‌اند وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍ ... انعام: ۱۰۸.مراد از «الَّذِينَ» معبودها و فاعل «يَدْعُونَ» مشرکان است یعنی معبودهای مشرکان را دشنام نگوئید آنها هم از روی جهل خدا را که معبود شماست دشنام گویند. در مجمع از قتاده نقل شده: مسلمانان بت‌های مشرکان را دشنام میدادند خدا از این کار نهی کرد مبادا که آنها خدا را از روی جهالت ناسزا گویند.دشنام در اثر نبودن منطق و در اثر زبونی است شخص تا میتواند لازم است طرف را با منطق مجاب نماید در «تبب» و «حمار» گذشت که قرآن راجع بابو لهب قصد ناسزا گوئی و بحمار قصد تحقیر ندارد. در اینجا هم از دشنام دادن بخدایان دروغین نهی کرده است.آیا مراد مطلق نهی از سب است خواه آشکارا و پیش چشم طرف باشد و یا در نهان؟ و یا مراد در پیش چشم طرف بودن است؟ قید «فَيَسُبُّوا اللَّهَ» روشن میکند که غرض سبّ آشکار است و گرنه در صورت نهان بودن که اطّلاع ندارند تا مقابله بمثل کنند در کافی بابی تحت عنوان (ساب) هست که از سبّ مؤمنین و سبّ آشکار مؤمن و غیر مؤمن نهی میکند و دربارهٔ مشرکان مقتول بدر نقل شده که حضرت فرمود: باین جنازه‌ها دشنام نگوئید چیزی از دشنام شما باینها نمیرسد ولی زندگان را اذیّت میکنید

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۶

«لا تَسُبُّوا هؤُلاءِ فَانَّهُ لا يَخْلُصُ الَيْهِمْ شَىْءٌ مِمّا تَقُولُونَ وَ تُؤْذُونَ الاحْياءَ الا انَّ البَذاءَ لُؤْمٌ» (المحجة ج ۵ ص ۲۱۵).بنظر میاید منظور دشنام آشکارا دربارهٔ مشرکان و کفّار است و در پنهانی اشکالی نداشته باشد مگر آنکه بگوئیم چون فحش باعث پستی دشنام ده است برای حذر از پست بودن باید مطلقا فحش نگوید.سبّ فقط دو بار در قرآن آمده که نقل شد.

سبب:؛ ج ۳، ص: ۲۰۶

سبب: وسیله. راغب گوید: سبب ریسمانی است که با آن بدرخت خرما بالا میروند جمع آن اسباب. فرموده فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبابِ ص: ۱۰. یعنی در ریسمانها بالا روند این در معنی اشاره است به آیهٔ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ ... طور: ۳۸. یا آنها را نردبانی است که در

آن بالا رفته و گوش میدهند؟ آنگاه بهر وسیله سبب گفته‌اند.صحاح و قاموس و اقرب نیز معنای اولی آنرا ریسمان و معنی دوّمی را وسیله گفته‌اند. ابن اثیر گوید: سبب ریسمانی که با آن آب میکشند.و بطور استعاره بهر وسیله سبب گفته شده.فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّماءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ ما يَغِيظُ حج: ۱۵. هر که گمان میکند که خدا پیغمبرش را یاری نخواهد کرد ریسمانی بآسمان بکشد و سپس آنرا قطع کند و بیافتد و ببیند آیا حیله‌اش غیظ و کینهٔ او را از بین میبرد. آیه در شرح حال کسانی است که به پیشرفت اسلام گمان نداشتند.وَ آتَيْناهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباً. فَأَتْبَعَ سَبَباً کهف: ۸۴- ۸۵. بذو القرنین از هر چیز وسیله‌ای داده بودیم بیک وسیله از آنها تابع شد و از آن استفاده نمود.وَ تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبابُ بقره: ۱۶۶.آیه راجع بقیامت است یعنی: وسائل دنیا از آنها بریده شد. أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبابِ ص: ۱۰. معنی آیه گذشت.يا هامانُ ابْنِ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَبْلُغُ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۷

الْأَسْبابَ. أَسْبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلى إِلهِ مُوسى ... غافر: ۳۶ و ۳۷. صرح بنای بلند است مراد از اسباب چنانکه از آیه روشن میشود وسیله‌های رسیدن بآسمانهاست و گوئی منظور از آنها راههاست یعنی بالای آن بنای بلند بروم و براههای آسمان برسم تا بمعبود موسی دست یابم فرعون برای فریب مردم این سخن را گفته است.

سبت:؛ ج ۳، ص: ۲۰۷

اشاره

سبت: قطع. بریدن (مفردات) «سبت الشیء: قطعه» وَ جَعَلْنا نَوْمَكُمْ سُباتاً نباء: ۹. راغب گوید یعنی خواب را بریدن عمل قرار دادیم ناگفته نماند سبات در آیه آرامش و استراحت است و آن نوعی قطع عمل است یعنی خوابتان را برای شما آرامش قرار دادیم چنانکه فرموده جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ ... یونس: ۶۷، غافر: ۶۱.سکون و آرامش در شب همان خواب و یا خواب قسمتی از آنست.در صحاح از جملهٔ معانی سبت گفته «السبت الراحة ... و السبات النوم و اصله الراحة» در نهج البلاغه خطبهٔ ۲۱۹ آمده «فَكَأَنَّهُمْ فِي ارْتِجَالِ الصِّفَةِ صَرْعَى سُباتٍ» و در خطبهٔ ۲۲۲ فرموده «نعوذ باللّه من سبات العقل» در این دو جمله ظاهرا مراد از سبات خواب است و آن مغایر با معنای اوّلی نیست که خواب قطع فعّالیت ظاهری است ولی در آیهٔ شریفه باید راحتی و آرامش معنی کرد.

[سبت یهود]؛ ج ۳، ص: ۲۰۷

سبت یهود عبارت از قطع عمل در شریعت موسی است و آن مطابق روز شنبه است، شش بار در قرآن کریم ذکر شده و یکبار فعل «يَسْبِتُونَ» آمده است. وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ ... نساء: ۱۵۴. أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَما لَعَنَّا أَصْحابَ السَّبْتِ ... نساء ۴۷.در قاموس کتاب مقدس دربارهٔ سبت بتفصیل سخن گفته از جمله گوید: سبت اسم آنروزی است که قوم یهود از تمامی اعمال خود دست کشیده استراحت میکردند و این لفظ از عبرانی معرّب گشته و معنی استراحت میدهد.حکم چهارم از احکام عشره که امر

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۸

بحفظ روز سبت می‌نماید ... مبنی بر این است که خداوند آنروز را تقدیس فرمود آنگاه احکام یهود را دربارهٔ آن روز تذکّر میدهد.ناگفته نماند: در تورات فعلی سفر خروج باب ۲۰ بند ۸ گوید: روز سبت را یاد کن تا آنرا تقدیس نمائی «شش روز مشغول باش و همهٔ کارهای خود را بجا آور، اما روز هفتمین سبت یهوه خدای تو است در آن هیچ کار مکن. تو و پسرت و دخترت و غلامت و کنیزت و بهیمه‌ات ... زیرا که در شش روز خداوند آسمان و زمین و دریا و آنچه را که در آنهاست بساخت و در روز

هفتم آرام فرمود.از این روشن میشود که سبت روز تعطیل یهود است ولی آفریدن آسمان و غیره در شش روز و استراحت روز هفتم افسانه است وقت آفرینش روزهای هفته نبود و اینکه در قرآن کریم آمده «فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ» منظور شش دوران است که شاید میلیونها سال باشد ولی تورات روز ۲۴ ساعته میگوید.از قرآن مجید نیز روشن میشود که روز سبت در یهود روز محترمی بوده است قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِی السَّبْتِ ... نساء: ۱۵۴. و در تهدید دیگران عذاب اهل سبت را پیش کشیده و فرماید أَوْ نَلْعَنَهُمْ کَما لَعَنّا أَصْحابَ السَّبْتِ ... نساء: ۴۷. و یهود را مخاطب قرار داده و فرماید وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِینَ اعْتَدَوْا مِنْکُمْ فِی السَّبْتِ ... بقره: ۶۵.إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ عَلَی الَّذِینَ اخْتَلَفُوا فِیهِ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَیَحْکُمُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ نحل: ۱۲۴.ظاهرا مراد از سبت در آیه معنای مصدری است چنانکه راغب آنرا ترک عمل در سبت گفته است و «عَلَی الَّذِینَ» چنانکه المیزان گفته دلالت بر علیه و ضرر دارد یعنی ترک عمل در روز سبت بر کسانی قرار داده شد که در آن اختلاف کردند. بنظر میاید که ترک عمل در روز سبت ابتدا حکم

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۰۹

وجوبی نبوده و در اثر مراعات نکردن و اختلاف در محترم شمردن و نشمردن آن حکمش تشدید شده است چنانکه از آیهٔ وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا ما قَصَصْنا عَلَیْکَ مِنْ قَبْلُ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ نحل: ۱۱۸. نیز روشن میشود که تحریم بعضی از حلالها در اثر طغیان و ستمشان بوده است و لفظ «إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ» دلالت دارد که آن جوابی است از سؤالی مقدّر و چون آیهٔ قبلی ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً است ممکن است کسی بگوید: پس چرا اسلام سبت ندارد؟ جواب این است که: سبت بر علیه یهود وضع شد و گرنه از اول نبود.

[اصحاب سبت]؛ ج ۳، ص: ۲۰۹

آنها قومی از یهود بودند، در کنار دریا سکنی داشتند و روز شنبه را محترم نشمرده و در آن دست از کار نکشیدند و نصیحت نیکوکاران را وقعی ننهادند تا بعذاب خداوند گرفتار گشتند قرآن مجید در سورهٔ اعراف آیهٔ ۱۶۳ ببعد وضع آنها را چنین نقل میکند: بپرس از شهریکه در کنار دریا و مشرف بآن بود آنگاه که در سبت تجاوز میکردند ماهیهایشان در روز سبت و تعطیل بروی آب میامدند و آشکار میشدند و روزیکه تعطیل نکرده بودند چنین نمیامدند ما بدین وسیله آنها را در اثر فسقشان امتحان میکردیم مردمیکه در مقابل ترک احترام سبت ساکت بودند بمردمیکه نهی از منکر میکردند گفتند: قومی را که خدا هلاکشان خواهد کرد و یا بعذاب سختی دچارشان خواهد نمود چرا موعظه میکنید؟گفتند: اعتذاری است پیش خدا و شاید هم از این عمل پرهیز کنند.بالاخره نصیحت ناصحان قبول نیافتاد تا آنها را که نهی از منکر میکردند نجات دادیم و ستمگران را بعذاب سختی گرفتار نمودیم و چون در کار حرام تجاوز کردند گفتیم بوزینگان شوید و از رحمت خدا مطرود گردید.عین آیات چنین است وَ سْئَلْهُمْ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۰

عَنِ الْقَرْیَةِ الَّتِی کانَتْ حاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ یَعْدُونَ فِی السَّبْتِ إِذْ تَأْتِیهِمْ حِیتانُهُمْ یَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَ یَوْمَ لا یَسْبِتُونَ لا تَأْتِیهِمْ کَذلِکَ نَبْلُوهُمْ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ. وَ إِذْ قالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً اللَّهُ مُهْلِکُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِیداً قالُوا مَعْذِرَةً إِلی رَبِّکُمْ وَ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ. فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ أَنْجَیْنَا الَّذِینَ یَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَ أَخَذْنَا الَّذِینَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِیسٍ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ. فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَةً خاسِئِینَ اعراف: ۱۶۳- ۱۶۶.از این آیات بدست میاید که: آنها در روز سبت تجاوز کرده و دست از کار نکشیده‌اند. و نیز فقط آنها که نهی از منکر میکردند نجات یافته‌اند متجاوزین و تارکین نهی از منکر همه هلاک شده‌اند. و ایضا در آیات دو جور عذاب ذکر شده یکی أَخَذْنَا الَّذِینَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِیسٍ و دوّمی میمون شدن. بنظر میاید اوّلی راجع بتارکین نهی از منکر و دوّمی بصید کنندگان است.در مجمع گوید: هر دو فرقه هلاک شدند و فرقهٔ نهی از منکر نجات یافتند این از ابا عبد اللّه علیه السّلام نقل

شده است عیاشی نظیر آنرا از حضرت باقر علیه السّلام نقل کرده است و نیز از عکرمه نقل میکند که بمحضر ابن عباس وارد شدم مقابلش قرآنی بود این آیه را فَلَمّا نَسُوا مٰا ذُكِّرُوا بِهِ میخواند و میگریست آنگاه گفت: میدانم که خدا صیادان ماهی را هلاک کرد و فرقهٔ نهی از منکر را نجات داد ولی نمیدانم با آنها که نهی نکردند و خود نیز مرتکب نشدند چه کرد.المیزان از عکرمه روایت کرده که بابن عباس گفتم فدایت شوم نمیبینی که فرقهٔ ساکت فعل صیادان را مکروه داشته و بفرقهٔ دیگر گفتند: چرا اینها را موعظه میکنید خدا هلاکشان خواهد کرد. ابن عباس گفت بمن دو تا لباس ضخیم دادند. یعنی قول مرا دربارهٔ نجات آندسته پذیرفت و بمن دو خلعت داد.آنگاه المیزان گوید عکرمه اشتباه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۱

کرده ساکتان هر چند صید نکرده‌اند لیکن بگناه بزرگتر که ترک نهی از منکر باشد مرتکب شده‌اند و فرقهٔ ناهیه با قول مَعْذِرَةً إِلىٰ رَبِّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ آنها را هشدار داده‌اند و این میرساند که یأس از تأثیر موعظه نبوده تا نهی از منکر ساقط شود ... ایضا فرموده أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ نجات را فقط بفرقهٔ ناهیه منحصر کرده هیچ مانعی نیست که الَّذِينَ ظَلَمُوا بفرقهٔ ساکت هم شامل باشد.ایراد المیزان بابن عباس نیز وارد است وانگهی بنظر ما «الَّذِينَ ظَلَمُوا» فقط فرقه ساکت است و یا لا اقل شامل آنها نیز میباشد زیرا که «كُونُوا قِرَدَةً» قطعا مال صیادان است المیزان از کافی از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده آنها سه صنف‌اند صنفی نجات یافتند و صنفی مسخ و صنفی هلاک شدند.عیاشی در تفسیر خود از امام باقر علیه السّلام قصهٔ اصحاب سبت را که اهل ایله بودند از قوم ثمود نقل کرده و در آن هست که آنها واقعا مسخ شده و بصورت میمون‌ها در آمدند و مثل میمون صدا میکردند. المیزان نیز آنرا از تفسیر قمی و عیاشی نقل میکند.بعضی از مفسران شیعه و اهل سنت خود را بفشار میاندازند که اینگونه آیات را طور دیگر تفسیر نمایند مثلا در شکافتن دریا برای موسی جزر و مدّ را عنوان کرده و در اینجا گفته‌اند که باطن آنها مثل بوزینه شد و اخلاقشان یکپارچه تقلید و بی ارادگی شد و استقلال فکر را از دست دادند. چنانکه بوزینه‌ها چنین‌اند.ولی خوب نیست آیه را از ظاهر آن بر گردانیم جائیکه قرآن از تکلّم عیسی در حین ولادت و تولد او بدون پدر و خنک شدن آتش بر ابراهیم و اژدها شدن عصای موسی و آمدن تخت ملکهٔ سباء از مسافت دور و ... خبر میدهد چرا آیه را بظاهر آن حمل نکنیم و از قدرت خدا چه بعدی دارد؟رجوع شود به «قرد».

سبح:؛ ج ۳، ص: ۲۱۱

سبح: شنا. اعمّ از آنکه در آب

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۲

باشد یا در هوا. (راغب) ایضا راغب سرعت را در آن قید کرده است وَ السّٰابِحٰاتِ سَبْحاً نازعات: ۳.قسم بشناگران که بطرز مخصوصی شنا میکنند ظاهرا مراد ابرهاست که در هوا راه میروند. وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَ النَّهٰارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ انبياء: ۳۳. لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهٰا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَ لَا اللَّيْلُ سٰابِقُ النَّهٰارِ وَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ يس: ۴۰. «كل» در دو آیه شاید راجع بتمام اجرام آسمانی باشد ولی ظاهرش آنست که مراد خورشید و ماه و شب و روز است که همه در مداری شنا میکنند و راه میروند آفتاب و ماه در مدار خود و شب و روز که همان نور و ظلمت‌اند در اطراف زمین پیوسته در حرکت‌اند و شنا میکنند. رجوع شود به «شمس» و «قمر».إِنَّ لَكَ فِي النَّهٰارِ سَبْحاً طَوِيلًا مزمّل: ۷. طبرسی در ذیل این آیه سبح را تقلّب و تلاش معنی کرده و گوید: بشناگر سابح گویند که در آب تلاش میکند کشاف نیز تصرّف و تلاش گفته است.بنظر میاید مراد از آیه همان تلاش و کوشش باشد آیات ما قبل دربارهٔ عبادت شب است یعنی شب را مخصوص عبادت خدا کن که در روز تلاش بسیار خواهی داشت فراغت خاطر و عبادت عالی در شب میسّرتر است.یحیی بن یعمر و ضحاک سبح را با خاء خوانده‌اند و آن بمعنی توسعه است یعنی

در روز برای کارها وسعت بیشتری داری شب را مخصوص خدا کن.ناگفته نماند: راغب و اقرب تصریح دارند که معنای اوّلی سبح همان حرکت سریع در آب و هواست بسرعت کار و سیر اسب و غیره بطور استعاره اطلاق میشود.

تسبیح:؛ ج ۳، ص: ۲۱۲

اشاره

تسبیح: تنزیه خدا از هر بدی و نالایق (مجمع) در نهایه گوید «اصل التّسبیح: التّنزیه و التّقدیس و التّبرئة من النّقائص» در مفردات گوید «التّسبیح تنزیه اللّه تعالی» جوهری در صحاح

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۳

گفته «التّسبیح التّنزیه<». سبحان >بقول طبرسی اسم مصدر و بقول راغب مصدر است مثل غفران و معنی آن تسبیح است و نصب آن چنانکه گفته‌اند برای مفعول مطلق بودنست. صحاح و قاموس و اقرب گفته است: معنی سُبْحانَ اللّهِ* یعنی خدا را از بدی بطور کامل کنار میدانم «أبرّئ اللّه من السّوء برأة».سبحان اللّه و سبحانک بتصریح اهل لغت گاهی برای تعجب آید مثل قُلْ سُبْحانَ رَبِّی هَلْ کُنْتُ إِلّا بَشَراً رَسُولًا اسراء: ۹۳. سُبْحانَکَ هذا بُهْتانٌ عَظِیمٌ نور: ۱۶.تسبیح در قرآن بنفسه متعدی شده مثل سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْأَعْلَی اعلی: ۱. و نیز با باء مثل فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ واقعة: ۷۴. و ایضا با لام نحو سَبَّحَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ... حدید: ۱. چون «سَبِّحِ» در آیة اوّل متعدی بنفسه است میدانیم که در آیة دوّم باء برای تعدیه است زیرا با هم فرقی ندارند لذا باید آنرا بمعنی استعانت و ملابست نگرفت المیزان نیز احتمال تعدیه را داده است.سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْأَعْلَی فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ در این دو آیه همچنین در آیة ۹۶ واقعة و ۵۲ حاقّه. امر بتسبیح اسم پروردگار شده بر خلاف آیات دیگر که تسبیح ذات پروردگار است مثل وَ سَبِّحُوهُ بُکْرَةً وَ أَصِیلًا احزاب: ۴۲. وَ سَبِّحْهُ لَیْلًا طَوِیلًا انسان: ۲۶. و آیات دیگر.گفته‌اند: مراد از اسم، مسمّی یعنی ذات حق تعالی است و گفته‌اند: مراد از ذکر اسم، تعظیم مسمّی است و نیز گفته‌اند مراد از اسم، ذکر است و گفته‌اند: تنزیه اسم تنزیه مسمّی است.ناگفته نماند مراد از تسبیح اسم قطعا تسبیح مسمّی است و در ذکر اسم مسمّی چنان مجسّم است که اصلا توجّهی باسم نیست آنگاه که یا اللّه و سبحان اللّه میگوئیم توجّه فقط بذات پروردگار است و بالف و لام و هاء اللّه ابدا توجّهی نیست و تسبیح اسم جز تسبیح مسمّی چیز دیگر نمیشود

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۴

باشد ولی تعلّق تسبیح بر اسم شاید جهت دیگری داشته باشد و آن اینکه همانطور که در حق تعالی از لحاظ معبودیّت و خالقیّت شریک قائل شده‌اند در اسماء اللّه نیز الحاد کرده‌اند چنانکه فرموده وَ لِلّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی أَسْمائِهِ سَیُجْزَوْنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ اعراف: ۱۸۰.الحاد و لحد بمعنی میل است یعنی خدا را با نامهای نیکش بخوانید و از کسانیکه در نامهای خدا از حق و واقعیت منحرف‌اند کنار شوید.الحاد در نام خدا آنست که نام خدا را بچیزهای دیگر نسبت دهیم مثلا بگوئیم خالق شرور اهریمن است و نسبت خلقت و اهلاک را بماده و دهر بدهیم که میگفتند وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ ... جاثیة: ۲۴. و یا علم و قدرت و اراده و سایر صفات خدا را مثل علم و قدرت افراد بشر بدانیم.المیزان ذیل آیة ۱۸۰ اعراف از معانی الاخبار نقل کرده که حضرت صادق علیه السّلام در حدیثی فرمود: برای خدا شبه و مثل و عدل نیست اسماء حسنی برای خداست دیگری با آنها خوانده نمیشود اسماء حسنی آنست که خدا در کتاب خود بیان داشته و فرموده فَادْعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی أَسْمائِهِ الحادشان از روی جهل است ملحد ندانسته کافر میشود گمان دارد که کار خوب میکند آنست قول خدا وَ ما یُؤْمِنُ أَکْثَرُهُمْ بِاللّهِ إِلّا وَ هُمْ مُشْرِکُونَ آنها در نامهای خدا الحاد میکنند بدون علم. و نامهای خدا را در غیر موضع آن میگذارند.علی هذا مراد از آیات تسبیح

اسم آنست همانطور که خدا را منزه میدانی اسماء خدا را نیز منزّه بدان و بکسی نسبت مده و یا مانند اوصاف دیگران مدان.ناگفته نماند: نگارنده باین مطلب از کلام بیضاوی و زمخشری که در ذیل آیهٔ اوّل سورهٔ اعلی گفته‌اند پی برده‌ام و آنرا مفصّل کرده‌ام ولی آنها بآیهٔ ۱۸۰ سورهٔ اعراف اشاره ننموده‌اند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۵

[تسبیح عامّهٔ موجودات]؛ ج ۳، ص: ۲۱۵

قرآن مجید صراحت دارد در اینکه همهٔ موجودات عالم خدا را تسبیح میکنند و حمد میگوید و نیز در تمام آنها شعور و درک و نوعی علم هست.تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كانَ حَلِيماً غَفُوراً اسراء: ۴۴.در این آیه سه مطلب بیان شده اول آنکه آسمانها و زمین و کسانیکه در آنهاست خدا را تسبیح میکنند ممکن است مراد از «مَنْ فِيهِنَّ» اولو العقل باشد که در این صورت شامل ملائکه و انسانها و جنّ است و شاید مراد از «مَنْ فِيهِنَّ» همهٔ جنبندگان باشد که «من» در غیر اولو العقل نیز بکار رفته است مثل وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ ماءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى رِجْلَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى أَرْبَعٍ ... نور: ۴۵. به کلمهٔ «من» رجوع شود.دوّم آنکه: تسبیح در مرحلهٔ دوم تعمیم داده شده که فرموده: هیچ موجودی نیست مگر آنکه خدا را تسبیح و حمد میکند (در این قسمت حمد نیز بر تسبیح اضافه شده است.تسبیح در مقابل پاکی حق و حمد در مقابل نعمت او).سوم آنکه فرموده: لیکن شما تسبیح آنها را درک نمیکنید. این سخن حاکی از آنست که موجودات نوعی شعور و علم دارند و از روی شعور تسبیح میگویند و اگر فقط دلالت معلول بر علّت باشد ما آنرا میدانیم دیگر نمیفرمود «وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» روشنتر از این جمله دربارهٔ علم و شعور آنها این آیه است أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ نور: ۴۱، فاعل «علم» کلمهٔ «کل» است یعنی همهٔ آنکه در آسمانها و زمین هست و همهٔ پرندگان دعا و نیایش و تسبیح خود را دانسته‌اند و اگر بگوئیم فاعل «علم» خداست یعنی:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۶

خدا صلوة و تسبیح آنها را دانسته است این با جملهٔ «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ» منافی است مگر آنکه بگوئیم «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ» راجع بعلم خدا نسبت باعمال بشر است و فاعل «علم» در آیه خداست.گرچه «كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ » ... دربارهٔ همهٔ موجودات نیست ولی این جمله با جملهٔ «وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» روشن میکند که تسبیح و تحمید آنها از روی شعور و علم است و لازم نیست علم در تمام موجودات مانند علم انسان باشد بلکه علم و شعور و فهم هر یک نسبت بخودش است. اگر نیلوفر را مثلا- در محلی بکاریم و در کنار آن چوبی نصب کنیم خواهیم دید که نیلوفر بجهتی که چوب نصب شده میرود تا خود را بآن بپیچد این هم علم و شعور نیلوفر است با زبان تکلم نمیکند ولی با عمل میفهماند که من نیز نسبت بخودم شعور و درک دارم.نظیر این دو آیه است آیات وَ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ ... رعد: ۱۳. که از تسبیح و حمد رعد سخن میگوید: سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ حدید: ۱. سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ ... حشر: ۱. يُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ ... جمعه: ۱، تغابن: ۱.این آیات بعضی از مصادیق آن است که آیهٔ ۴۴ اسراء بطور کلی گفته است.

نحوهٔ تسبیح موجودات؛ ج ۳، ص: ۲۱۶

تسبیح تنزیه کلامی و قولی است کلام و قول آنست که مطلب و ما فی الضمیر را روشن کند اعمّ از آنکه با لفظ و زبان باشد یا طور دیگر مثلا در آیهٔ قالَتْ نَمْلَةٌ يا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساكِنَكُمْ ... نمل: ۱۸. حتما قول مورچه مثل سخن گفتن انسان نیست ولی بآن قول

اطلاق شده و در کلام اعضاء بدن که روز قیامت با انسان صحبت میکنند آمده که بانسان میگویند أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِی أَنْطَقَ کُلَّ شَیْءٍ ...فصلت: ۲۱.یعنی خدائیکه هر چیز را گویا کرده است ما را گویا کرد.علی هذا «وَ إِنْ مِنْ شَیْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۷

بِحَمْدِهِ ...- کُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسْبِیحَهُ» روشن میکند که آنها با زبان خود و از روی فهم و علم خدای خویش را تسبیح میکنند ما انسانها وقتیکه از وجود و احتیاج خود و دیگر موجودات می‌فهمیم خداوند از آلودگیها و فقر و احتیاج و از هر نالایق منزّه و مبرّا است میگوئیم: سبحان اللّه ربّنا.موجودات دیگر حتی ذرّات بدن ما نیز مثل ما بپاکی خداوند پی برده و با زبان خود پروردگار پاک را تسبیح و حمد میگویند. این تسبیح مثل سبحان اللّه گفتن نیست تا بگوئی: خدا میگوید: یُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ... نور: ۴۱. حال آنکه کفّار مطلقا سبحان اللّه نمیگویند و خدا را نمیشناسند؟! بلکه ذرات ابدان وجود آنها مثل وجود مؤمنان خدا را تسبیح میکند.و خلاصه تسبیح دو گونه است تسبیح کلی و عام که شامل تمام موجودات است بدون استثنا و تسبیح خاصّ که از هدایت پیامبران و ایمان ناشی است و آن گفتن سبحان اللّه با زبان است که مخصوص مؤمنان میباشد اهل ایمان دارای دو نور و دو تسبیح‌اند بر خلاف کفّار که فقط یک تسبیح دارند.ناگفته نماند: چنانکه گفته شد تسبیح موجودات مثل دلالت معلول بر علت نیست زیرا که ما آنرا میفهمیم ولی خدا فرماید وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ بلی آنها از روی علت و معلول خدا را نشان میدهند و باو دلالت دارد و اوصاف خدا از قبیل علم و قدرت و غیره را روشن میکنند ولی این غیر از تسبیح آنهاست.ایضا: روایات از طریق شیعه و اهل سنت در تسبیح موجودات مستفیض است قسمتی از آنها در تفسیر المیزان ج ۱۳ ص ۱۲۷ از تفسیر عیاشی و کافی و درّ منثور نقل شده است.دربارهٔ تسبیح کوهها که با داود همراهی میکردند وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ یُسَبِّحْنَ ... انبیاء: ۷۹. ظاهرا مراد تسبیح ظاهر و با صداست و از

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۸

کوهها صدا میامد که در «جبل» و «داود» گذشت.

سبط؛؛ ج ۳، ص: ۲۱۸

سبط: بفتح (س) انبساط یافتن بآسانی چنانکه راغب گفته است و بکسر (سین) نوه و فرزند فرزند است مفردات و صحاح و قاموس و اقرب آنرا ولد الولد گفته‌اند در نهایه و مجمع نقل شده «الحسن و الحسین سبطا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله» جمع سبط اسباط است و آن پنج بار در قرآن مجید آمده و همه دربارهٔ بنی اسرائیل است وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ ... بقره: ۱۳۶.نظیر این آیه است وَ أَوْحَیْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ ... نساء: ۱۶۳.طبرسی و دیگران و نیز اهل لغت گفته‌اند: سبط در اولاد اسحق مثل قبیله در اولاد اسمعیل است فرزندان اسمعیل را قبائل و فرزندان اسحق را اسباط گفته‌اند تا از همدیگر متمایز باشند.راغب که معنی اصلی را انبساط میداند گوید بولد ولد سبط گویند که گویا انبساط و امتداد در فروع است.وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَیْ عَشْرَةَ أَسْباطاً أُمَماً ... اعراف: ۱۶۰. «أَسْباطاً» بدل است از «اثْنَتَیْ عَشْرَةَ» و ممیّز آن که «فرقهٔ» باشد محذوف است و «أُمَماً» حال است از اسباط یعنی آنها را دوازده فرقه کردیم در حالیکه هر سبط امّتها بودند (جوامع الجامع) بعضی‌ها اسباط را ممیز دانسته و گفته‌اند در معنی مفرد است.در مجمع ذیل آیهٔ ۱۳۶ بقره گوید: اسباط مفرد آن سبط است و آنها اولاد یعقوب بن اسحق بن ابراهیم‌اند دوازده طائفه بودند از دوازده پسر.ناگفته نماند مراد از اسباط در آیات قرآن یا جماعاتی است که از دوازده فرزند یعقوب بدنیا آمدند و یا اشخاص بخصوصی است که هر یک سبط و ولد الولد بوده‌اند زیرا که سبط بمعنی نوه و جماعت آمده است چنانکه گذشت. آیهٔ ۱۳۶ بقره و ۱۶۳ نساء که

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۱۹

گذشت و نیز آیهٔ ۸۴ آل عمران صریح است در اینکه باسباط وحی شده و آنها پیامبران بوده‌اند.در این صورت اگر مراد از اسباط قبائل باشد مراد از انزال وحی آنست که در میان آنها پیامبرانی بوده است چنانکه در وَ مٰا أُنْزِلَ إِلَيْنٰا وَ مٰا أُنْزِلَ إِلىٰ إِبْرٰاهِيمَ ... بقره: ۱۳۶. مراد رسول خداست ولی «أُنْزِلَ إِلَيْنٰا» گفته شده. و اگر مراد اشخاص باشند باید غیر از اولاد ده گانهٔ یعقوب باشند که آنها در اثر اجحاف بیوسف لیاقت رسالت نداشتند (بنظر من مراد اشخاص است که خواهد آمد).عیاشی ذیل آیهٔ ۱۳۶ بقره از حنّان بن سدیر نقل کرده که بحضرت باقر علیه السّلام گفتم: اولاد یعقوب انبیاء بودند؟فرمود: نه آنها اسباط و اولاد انبیاء بودند از دنیا نمیرفتند مگر خوشبخت توبه کردند و گناه خود را یاد آوردند.طبرسی فرموده: بسیاری از مفسران گفته‌اند که فرزندان یعقوب انبیاء بودند ولی بنا بر مذهب ما انبیاء نبوده‌اند که گناه آنها دربارهٔ یوسف روشن است و پیامبر در عقیدهٔ ما از صغیر و کبیر قبائح معصوم است و در ظاهر قرآن دلالتی بر پیامبر بودنشان نیست و جملهٔ «مٰا أُنْزِلَ» دلالت بر آن ندارد و شاید مراد بعضی‌هاست که گناه نکرده بودند و شاید این مثل «وَ مٰا أُنْزِلَ إِلَيْنٰا» باشد حال آنکه مراد حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله بود.نگارنده گوید در سورهٔ مریم عده‌ای از انبیاء از قبیل زکریا، یحیی عیسی، ابراهیم، اسحق، یعقوب، اسمعیل صادق الوعد، موسی، هارون و ادریس نقل شده و آنگاه در آیهٔ ۵۸ آمده أُولٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَ مِمَّنْ حَمَلْنٰا مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرٰاهِيمَ وَ إِسْرٰائِيلَ ... از ذریّه ابراهیم و اسرائیل که نقل شده زکریا، یحیی، عیسی، موسی، هارون اسمعیل صادق الوعد است. علی هذا احتمال زیاد هست که مراد از اسباط در قرآن اشخاص و نوه‌ها باشند مثل

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۰

زکریا و یحیی و ... که اسباط ابراهیم و یعقوب و اسحق‌اند نه فرزندان ده‌گانهٔ یعقوب و این احتمال نزدیک بیقین است. و ذکر بعضی از نواده‌های ابراهیم از قبیل موسی و هارون بعد از ذکر اسباط مخصوصا در آیهٔ ۱۶۳ نساء ظاهرا برای اهمیّت آنهاست و گرنه کلمهٔ اسباط بآنها شامل است احتمال دیگر آنست مراد از اسباط پیامبرانی از بنی اسرائیل باشند که نام آنها بخصوص در قرآن نیامده چنانکه آیهٔ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ شاهد آن است.

سبع:؛ ج ۳، ص: ۲۲۰

سبع: هفت. فَسَوّٰاهُنَّ سَبْعَ سَمٰاوٰاتٍ بقره: ۲۹. لَهٰا سَبْعَةُ أَبْوٰابٍ حجر: ۴۴. سبعون: هفتاد. فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهٰا سَبْعُونَ ذِرٰاعاً ... حاقه: ۳۲. إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ... توبه: ۸۰. مراد از سبعین کثرت است نه اینکه اگر بیشتر از هفتاد استغفار کنی خواهد بخشود.

سَبُع:؛ ج ۳، ص: ۲۲۰

سَبُع: (بر وزن عضد) درنده.راغب گوید گفته‌اند: بعلت تمام قوی بودن سبع خوانده شده که سبع از اعداد تامّه است. وَ مٰا أَكَلَ السَّبُعُ إِلّٰا مٰا ذَكَّيْتُمْ ... مائده: ۳. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده و نیم خوردهٔ درنده حرام است مگر آنکه پیش از مردن ذبح کنند.

سبغ:؛ ج ۳، ص: ۲۲۰

سبغ: وسعت و تمام در صحاح گوید «شیء سابغ ای کامل و سبغت النعمة: اتسعت وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظٰاهِرَةً وَ بٰاطِنَةً ... لقمان: ۲۰. نعمتهای ظاهری و باطنی خویش را بر شما فراوان بخشید و تمام کرد أَنِ اعْمَلْ سٰابِغٰاتٍ وَ قَدِّرْ فِي السَّرْدِ ... سباء: ۱۱.درع سابغ زرهی است که وسیع و کامل باشد آیه دستور است بداود نبی زره‌های وسیع و کامل بساز و در بافتن آنها اندازه نگه‌دار. در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۸۰ آمده «و اسبغ علیکم المعاش» در وسائل زندگی بر شما وسعت داده. از این مادّه فقط دو کلمهٔ فوق در قرآن یافته

است.

سبق؛ ج ۳، ص: ۲۲۰

سبق: تقدم. پیش افتادن. راغب میگوید: اصل سبق پیش افتادن در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۱

راه رفتن است. و بطور مجاز در غیر آن بکار میرود مثل «مٰا سَبَقُونٰا إِلَيْهِ ...- سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» یعنی نافذ شد و گذشت و بطور استعاره در احراز فضیلت بکار میرود نحو وَ السّٰابِقُونَ السّٰابِقُونَ آنانکه بوسیلهٔ اعمال صالحه برحمت و جنت خدا پیشی گرفته‌اند.استباق بمعنی مسابقه و پیشی گرفتن بر یکدیگر است مثل إِنّٰا ذَهَبْنٰا نَسْتَبِقُ یوسف: ۱۷. و استفعال برای آن است که هر یکی پیش افتادن را میخواهد.مسبوق: پیشی گرفته شده و قهرا بمعنی مغلوب و عاجز است وَ مٰا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ. عَلىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثٰالَكُمْ واقعهٔ: ۶۰ و ۶۱. ما مغلوب و عاجز نیستیم از اینکه دیگران را بجای شما بگیریم.أَ تَأْتُونَ الْفٰاحِشَةَ مٰا سَبَقَكُمْ بِهٰا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعٰالَمِينَ اعراف: ۸۰.این آیه و آیهٔ ۲۸ عنکبوت دربارهٔ قوم لوط است و روشن میکند که لواط اولین بار در قوم لوط پیدا شده است.فَالسّٰابِقٰاتِ سَبْقاً. فَالْمُدَبِّرٰاتِ أَمْراً نازعات: ۴ و ۵. مراد از سابقات ظاهرا ابرهای حامل باران است و یا غرض نحوهٔ خاصّی از نیروهای جهان است که در «دبر» تفصیلا گفته شد.فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَ مٰا كٰانُوا سٰابِقِينَ عنکبوت: ۳۹. در زمین خود پسندی کردند و بر خدا غالب نبودند یعنی خدا را نمیتوانستند عاجز کنند.وَ السّٰابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهٰاجِرِينَ وَ الْأَنْصٰارِ وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسٰانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهٰارُ خٰالِدِينَ فِيهٰا أَبَداً ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ توبه: ۱۰۰.قرائت مشهور در «الْأَنْصٰارِ» با کسر است که عطف بر مهاجرین باشد ولی یعقوب آنرا با رفع خوانده است و عطف بر سابقون است در این صورت حکم «رَضِيَ اللّٰهُ» بر عموم انصار شامل است نه بر نخستین آنها. در مراد از سابقون اختلاف است گفته‌اند: منظور

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۲

آنانند که بدو قبله نماز خوانده‌اند.بعضی اهل بیعت رضوان را دانسته‌اند که بیعت حدیبیّه است. بعضی آنها را اهل بدر دانسته و برخی مهاجرین پیش از هجرت (مجمع البیان).ناگفته نماند اهل هر زمان نسبت بزمان آینده سابق است ولی قید «الْأَوَّلُونَ» روشن میکند مراد پیشروان اوّلیه‌اند که کسی بر آنها سبقت نیافته است بعقیدهٔ المیزان آیه منطبق است بر آنانکه ایمان آورده و پیش از جنگ بدر مهاجرت کرده‌اند و نیز منطبق است بر اهل مدینه که ایمان آوردند و مهاجران را پذیرفته و در خانه‌های خود جا دادند و معیشت آنها را تأمین کردند.ریشهٔ دین بوسیلهٔ آنها ثابت گردید و دیگران از ایشان پیروی کردند.ناگفته نماند ایمان و عمل در مهاجران و انصار شرط رضای خداست که فرموده فَإِنَّ اللّٰهَ لاٰ يَرْضىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفٰاسِقِينَ توبه: ۹۶. وَ اللّٰهُ لاٰ يُحِبُّ الظّٰالِمِينَ آل عمران: ۵۷. وَ اللّٰهُ لاٰ يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰاسِقِينَ توبه: ۸۰.باز ناگفته نماند جملهٔ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ در این آیه و آیات ۱۱۹ مائده، ۱۸ فتح، ۲۲ مجادله و ۸ بیّنه مشروط است بر اینکه شخص تا آخر عمرش در ایمان و عمل ثابت بماند و گرنه منظور آن نیست که اگر از ایمان و عمل هم بیرون رود باز خدا از او راضی است. عبید اللّه بن جحش شوهر امّ حبیبه که از مهاجرین بحبشه بود در حبشه نصرانی شد و از دین بیرون رفت. نمیشود گفت: چون از مهاجرین نخستین بود خدا از او راضی است طلحه و زبیر که از مهاجرین اول‌اند بیعت علی بن ابی طالب علیه السّلام را نکث کردند و آنحضرت بر آندو نفرین کرد و سبب آنهمه کشتار گردیدند آیا باز بگوئیم خدا از آندو راضی است. عده‌ای از مسلمانان که از مهاجرین اوّلیه و انصار نیز در میانشان بودند بر عثمان شوریدند و او را کشتند و نگفتند از مهاجرین اولیه است بلکه هر گونه اهانت و شورش را بر علیه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۳

او جایز بلکه واجب میدانستند. عایشه خود مردم را بر عثمان میشوراند و او را بر یهودی تشبیه میکرد و «اقتلوا نعثلا» میگفت.

مهاجرین اوّلیه و انصار وصیت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را زیر پا گذاشته و حق امیر المؤمنین علیه السّلام را غصب کردند و دهها نظیر اینها. آیا باید همهٔ این مظالم را نادیده گرفت و گفت: «رَضِیَ اللّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ».بلی «رَضِیَ اللّهُ» در حق مهاجرین اولیه و انصار و تابعان باحسان در صورتی است که در ایمان و عمل پایدار باشند آنها با هجرت و نصرت خدا را از خود راضی کردند ادامهٔ رضای خدا مشروط بادامهٔ عمل است چنانکه در آخر سورهٔ فتح آمده مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّهِ وَ الَّذِینَ مَعَهُ أَشِدّاءُ عَلَی الْکُفّارِ رُحَماءُ بَیْنَهُمْ ... وَعَدَ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِیماً می‌بینیم که ایمان و عمل شرط مغفرة و اجر عظیم است.بعضی از بزرگان گویا ماضی بودن «رَضِیَ اللّهُ» را در نظر گرفته و گوید: ظهور آیه دائمی بودن رضا را میفهماند ولی چنانکه گفته شد در آیات دیگر نیز نظیر این جمله را داریم رضای خدا پیوسته در ایمان و عمل و سخط و غضبش در کفر و فسق و فساد است شخص با فعل خود مورد یکی از آندو واقع میشود. آری مهاجرین و انصار اوّلیه که تغییر روش ندادند دارای فضیلت بر دیگرانند.وَ لَوْ نَشاءُ لَطَمَسْنا عَلی أَعْیُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّراطَ فَأَنّی یُبْصِرُونَ یس: ۶۶. اگر میخواستیم چشمهایشان را از بین میبردیم آنوقت میخواستند در راه رفتن بر دیگران سبقت بگیرند ولی چطور میدیدند؟ بعضی آنرا عدم قدرت بر هدایت گرفته‌اند ولی با ملاحظهٔ آیهٔ قبل و بعد بدست میاید که منظور اظهار قدرت است مثل إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ ... نساء: ۱۳۳.

سبیل:؛ ج ۳، ص: ۲۲۳

سبیل: راه. اعم از آنکه راه هدایت باشد مثل فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ بقره: ۱۰۸. و یا راه معمولی مثل وَ الْمَساکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ ... بقره:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۴

۱۷۷. و یا راه ضلالت، سبیل مذکّر و مؤنّث هر دو آمده است. نحو قُلْ هذِهِ سَبِیلِی أَدْعُوا إِلَی اللّهِ ... یوسف: ۱۰۸. که مؤنّث بکار رفته است در اقرب به دو گونه بودن آن تصریح کرده است وَ لِتَسْتَبِینَ سَبِیلُ الْمُجْرِمِینَ انعام: ۵۵. که سبیل فاعل تستبین است. ایضا وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَها عِوَجاً ... اعراف: ۸۶. که ضمیرش مؤنث است و ایضا آیهٔ ۹۹ آل عمران.گاهی از سبیل تعدّی و تجاوز قصد میشود که در واقع راه تجاوز است مثل فَأُولئِکَ ما عَلَیْهِمْ مِنْ سَبِیلٍ شوری: ۴۱. فَما جَعَلَ اللّهُ لَکُمْ عَلَیْهِمْ سَبِیلًا نساء: ۹۰.ابن السبیل کسی است که از وطنش دور مانده و حز (راه) معرّفی ندارد و در «ابن» گذشت.سبل بضمّ (س، ب) جمع سبیل است مثل فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ ذُلُلًا ... نحل: ۶۹. یَهْدِی بِهِ اللّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ سُبُلَ السَّلامِ ... مائده: ۱۶.سبیل اللّه: هر راهی است که رضای خدا در آن باشد مثل قتل فی سبیل اللّه، و انفاق فی سبیل اللّه، هجرت فی سبیل اللّه چنانکه فِی سَبِیلِ الطّاغُوتِ ... نساء: ۷۶. و سَبِیلُ الْمُجْرِمِینَ انعام: ۵۵.خلاف آن است در آیهٔ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ. ثُمَّ السَّبِیلَ یَسَّرَهُ عبس: ۱۹ و ۲۰.ظاهرا مراد راه تولّد و بدنیا آمدن است و شاید مراد راه ولادت و هدایت و معیشت و غیره باشد.

ستهٔ:؛ ج ۳، ص: ۲۲۴

ستهٔ: شش خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ ... اعراف: ۵۴.ستّین: شصت فَمَنْ لَمْ یَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّینَ مِسْکِیناً ... مجادله: ۴.ناگفته نماند در آیات ۵۴ اعراف ۳ یونس، ۷ هود، ۵۹ فرقان، ۴ سجده، ۳۸ ق، ۴ حدید گفته شده که خدا آسمانها و زمین را در شش روز آفرید در سه محل «ما بَیْنَهُما» نیز اضافه شده. غرض از شش روز، روزهای معمولی نیست بلکه شش دوران است که شاید میلیونها سال طول کشیده است مشروح این سخن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۵

در «ارض» گذشت. و تفصیل این شش روز در سورهٔ فصلت آیهٔ ۹- ۱۲ مذکور است و با ملاحظهٔ آن آیات بدست میاید که مراد از سموات و ارض در آیات «سِتَّةِ أَیّامٍ» زمین و طبقات جوّ است و اللّه العالم.

ستر:؛ ج ۳، ص: ۲۲۵

ستر: بفتح (س) پوشاندن «ستر الشیء سترا: غطّاه» و بکسر (س) پرده و پوشش (اقرب). «لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْراً» کهف: ۹۰. بر آنها جز آفتاب پوششی قرار نداده بودیم.استتار اختفا و مخفی شدن است «وَ ما کُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ یَشْهَدَ عَلَیْکُمْ سَمْعُکُمْ وَ لا أَبْصارُکُمْ » ...فصلت: ۲۲.نبودید مخفی شوید از اینکه گوش و چشمهایتان بر شما گواهی دهند ظاهرا منظور آنست که قدرت مخفی شدن از شهادت اعضا نداشتید. «وَ إِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنا بَیْنَکَ وَ بَیْنَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجاباً مَسْتُوراً» اسراء: ۴۵. معنی آیه در «حجب» گذشت.

سجده:؛ ج ۳، ص: ۲۲۵

اشاره

سجده: سجود در لغت بمعنی تذلّل، خضوع و اظهار فروتنی است راغب گوید «السجود اصله التطامن و التّذلل» طبرسی فرموده: سجود در لغت خضوع و تذلّل است و در شرع عبارت است از گذاشتن پیشانی بر زمین. صحاح و قاموس نیز اصل آنرا خضوع گفته‌اند.در شریعت اسلام سجده بر غیر خدا حرام است و آن گذاشتن اعضاء هفتگانه (پیشانی، کف دستها، زانوها و سر انگشتان بزرگ دو پا) بر زمین است و اهمّ آنها گذاشتن پیشانی است.سجود مصدر و جمع ساجد هر دو آمده است مثل «سِیماهُمْ فِی وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ » ... فتح: ۲۹. و مثل «وَ الْقائِمِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ» حج: ۲۶. رکّع جمع راکع و سجود جمع ساجد است. چنانکه سجد نیز جمع ساجد است «وَ الَّذِینَ یَبِیتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِیاماً» فرقان: ۶۴.مسجد اسم مکان است یعنی محل سجده و آن از قاعدهٔ معروف مستثنی است زیرا قائدهٔ اسم زمان و مکان از ثلاثی مجرّد اگر عین مضارع آن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۶

مضموم یا مفتوح باشد مفعل بفتح (ع) است مثل مطبخ و مذبح و اگر عین مضارع مکسور باشد قائدهٔ آن مفعل است بکسر (ع) مثل منزل و مجلس، یازده کلمه در زبان عرب بر خلاف این قاعده آمده با آنکه عین مضارع آنها مضموم است. عین اسم زمان و مکانشان مکسور آمده مثل مسجد مشرق، مغرب (... مقدمهٔ المنجد).در اقرب گوید: گفته شده مسجد اسم موضع عبادت است خواه در آن سجده شده یا نه و اگر نظر بمعنای فعل باشد مسجد (بفتح ج) گفته میشود و آن مذهب سیبویه است.بهر حال مسجد مکان سجده و عبادت است نحو «فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ » ... بقره: ۱۴۴ و ۱۴۹. «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ » ... توبه: ۱۰۸.جمع مسجد مساجد است مثل «إِنَّما یَعْمُرُ مَساجِدَ اللّهِ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ » ... توبه: ۱۸. مساجد بمعنی مواضع سجود از اعضاء بدن نیز آمده در کافی کتاب جنائز باب تحنیط المیّت روایت ۱۵ چنین است: از امام صادق علیه السّلام از حنوط میّت پرسیدم؟ فرمود: «اجعله فی مساجد» یعنی حنوط را در اعضاء سجود او قرار بده.در بیشتر آیات قرآن سجود در معنای اوّلی بکار رفته مثل «وَ رَفَعَ أَبَوَیْهِ عَلَی الْعَرْشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً » ... یوسف: ۱۰۰. ظاهرا مراد آنست که بحالت تواضع و خضوع بیوسف افتادند. یوسف آنوقت وزیر دارائی مصر بود و پدر و مادرش روی مقررات باو تواضع کردند راغب نقل کرده: سجود بر سبیل خدمت در آن روزگار جایز بود. ولی احتیاج باین سخن نیست و آنچه گفته شد کافی است معنی آیه آن نیست که مثل سجدهٔ نماز بسجده افتادند و کار حرامی کردند و گرنه قرآن بصورت قبول نقل نمیکرد.همینطور است سجدهٔ ملائکه بآدم که در بسیاری از آیات آمده «قُلْنا لِلْمَلائِکَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلّا إِبْلِیسَ»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۷

بقره: ۳۴، اعراف: ۱۱، اسراء ۶۱، کهف: ۵۰.ناگفته نماند طبق آیات بقره خداوند بملائک فهماند که جانشینی در روی زمین خواهد

آفرید، ملائکه از درک مطلب درمانده و خودشان را لایق چنین امیر دیدند و گفتند «وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ» خداوند آنها را متوجه فرمود که ساختمان وجود آنها برای چنین امری آفریده نشده است گرچه بندگان محترم و مطیع امر خدایند «بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ. لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ» و چون آدم کارهای بخصوصی انجام داد ملائک پی بردند که کار آدم از آنها ساخته نیست. خداوند فرمود: پس بآدم خضوع و سجده کنید.نظیر آنست که زید بعمرو بگوید: حسن رانندگی بلد است و آنرا بهتر میداند، عمرو بگوید: نه اینطور نیست من لیاقت اینکار دارم آنگاه حسن پیش عمرو ماشینی را طوری براند که عمرو از آن عاجز باشد در این صورت زید بگوید: حالا- به حسن سجده و خضوع کن و اقرار کن که او بهتر از تو است بعقیدهٔ نگارنده غرض از سجدهٔ ملائکه بآدم همین خضوع و اقرار بقابلیت و لیاقت خلافت بوده است نه سجود معروف نماز تا بگوئیم: سجده بر غیر خدا جایز نیست پس معنای این سجده چه بوده است؟وانگهی سجدهٔ معروف نماز در آنوقت نبوده تا دربارهٔ آن صحبت شود و قرآن آنرا بصورت قبول نقل میکند و اللّه العالم.در قرآن مجید بمعبد اهل کتاب نیز مسجد گفته شده مثل «سُبْحانَ الَّذِي أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بارَكْنا حَوْلَهُ » ... اسراء: ۱. میدانیم که وقت نزول قرآن مسجد اقصی از معابد اهل کتاب بود. ایضا آیهٔ «قالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلى أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً» کهف: ۲۱. که قضیّه راجع باصحاب کهف و پیش از نزول قرآن است و مراد کلیسا است ایضا «وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ» اسراء: ۷.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۸

[مسجد ضرار]؛ ج ۳، ص: ۲۲۸

قبا دهی است در دو میلی مدینه که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله در هجرت بآنجا وارد شد و در آنجا مسجدی ساخت و آن اوّلین مسجدیست که در اسلام ساخته شد و آنرا احترام بخصوصی است «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ » ... این مسجد منتسب به بنی عمرو بن عوف است که در قبا ساکن بودند. جماعتی از منافقان از بنی غنم بن عوف بر آنها حسد برده در کنار مسجد قبا مسجدی ساختند و چون از آن فارغ شدند پیش حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله آمده گفتند: یا رسول اللّه مسجدی ساخته‌ایم برای ناتوانها و اهل حاجت که نمی‌توانند بمسجد قبا بروند و نیز میخواهیم در فصل سرما و باران از آن استفاده کنیم، دوست داریم که تشریف آورده در آن نماز بخوانید و از خدا برکت بخواهید (نماز خواندن آنحضرت دلیل رسمیّت آن در مقابل مسجد قبا بود) حضرت در آنموقع مشغول مقدمات سفر تبوک بود فرمود: الآن در پای سفرم اگر بر گشتیم انشاء اللّه آمده و برای شما نماز میخوانیم. و ضمنا ابو عامر راهب که از دشمنان آنحضرت و از دشمنان اسلام بود باهل آنمسجد نامه نوشت که: آماده شوید و مسجدی بسازید من پیش قیصر روم میروم با لشکری وارد مدینه شده و محمد صلی اللّه علیه و آله را از مدینه خارج میکنیم. منافقان در انتظار ورود ابو عامر بودند و میخواستند از آنمسجد استفاده کنند لذا قرآن آن مسجد را مسجد ضرار خواند مسجدیکه بضرر اسلام و برای کفر و ایجاد تفرقه و کمینگاه دشمن اسلام ساخته شده بود.رسول خدا صلی اللّه علیه و آله چون از تبوک بر گشت آیات وحی ماجری را خبر داد و حضرتش را از رفتن و نماز خواندن در آن نهی کرد و مسجد قبا را ستود.آنحضرت بچند نفر دستور داد رفته آنمسجد را ویران کرده و محلش را مزبله نمودند اینک آیات: «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۲۹

وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ. لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ» توبه: ۱۰۷ و ۱۰۸. «قالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً» اسراء: ۶۱. سجده همان است که دربارهٔ ملائکه گفته شد، یعنی آیا خضوع و تذلّل کنم بر آنکس که از گل آفریدی؟! «لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ » ... فصلت: ۳۷.باز ظاهرا مراد خضوع و

تذلّل است نه سجدهٔ نماز و شاید هم سجدهٔ متعارف باشد و مؤیّد آن وجوب سجدهٔ متعارف است با خواندن و یا شنیدن این آیه، «وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ یَسْجُدانِ» رحمن: ۶. نجم بمعنی گیاه و شجر درخت است آنها نیز بخدا خضوع و تذلل میکنند. «وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ رَأَیْتُهُمْ لِی ساجِدِینَ» یوسف: ۴. در این آیه نیز معنای لغوی منظور است.

[سجدهٔ موجودات]؛ ج ۳، ص: ۲۲۹

آیاتی داریم که از سجدهٔ موجودات نسبت بخداوند حکایت میکنند مثل «وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ کَرْهاً وَ ظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ» رعد: ۱۵.مراد از سجود خضوع و پیروی از قوانین طبیعی حق است که همه بآن قوانین خاضع‌اند. بنظر المیزان سجدهٔ طوعی آنها در مقرراتی است که موافق طبع آنها و سجود کرهی در ناملائمات است از قبیل مرگ. مرضها و فنا و غیره علی هذا هر که در آسمانها و زمین است خاضع اراده و مشیّت و مقرّرات خدائی است در بعضی‌ها با رغبت و در بعضی‌ها با اکراه حتی سایه‌های آنها در قبل از ظهر و بعد از ظهر و در حرکت و تمایل خاضع خداوند است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۰

ایضا «وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَ الْمَلائِکَةُ وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ» نحل: ۴۹. آیهٔ گذشته دربارهٔ عقلا است ولی این آیه اعم از آنست مگر آنکه «من» در آیهٔ اول بغیر عقلا- نیز شامل باشد بقرینهٔ آنکه همهٔ موجودات نسبت بخدا شاعر و عاقل‌اند.ایضا «أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ کَثِیرٌ مِنَ النّاسِ وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ » ... حج: ۱۸.ناگفته نماند کلمهٔ «وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ» در صدر آیه شامل تمام مردم است با در نظر گرفتن آن روشن میشود که مراد از «وَ کَثِیرٌ مِنَ النّاسِ» که عطف بر «مَنْ فِی السَّماواتِ» است سجدهٔ بخصوصی است غیر از سجدهٔ اوّلی و قهرا مراد از آن سجدهٔ تشریعی است یعنی همهٔ آنانکه در آسمانها و زمین است و آفتاب و ماه و ستارگان و کوهها و درختان و جنبدگان، بخداوند خاضع‌اند و در این میان بسیاری از مردم از قوانین و تشریع خداوند نیز پیروی میکنند و بر بسیاری از آنان که اطاعت نمیکنند عذاب خدا حتمی است (از المیزان).ولی باز معلوم نیست که مراد از سجدهٔ کثیری از مردم سجدهٔ معروف نماز باشد و شاید مراد مطلق خضوع و اطاعت از فرامین خدا باشد.

[سجده‌های واجب قرآن]؛ ج ۳، ص: ۲۳۰

سجده‌های واجب قرآن مجید در چهار آیه است که بمحض خواندن یا شنیدن یکی از آنها بلا فاصله واجب است بسجده افتاد چهار آیهٔ فوق از این قرارند: ۱- «إِنَّما یُؤْمِنُ بِآیاتِنَا الَّذِینَ إِذا ذُکِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ» سجده: ۱۵.۲- «وَ مِنْ آیاتِهِ اللَّیْلُ وَ النَّهارُ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَهُنَّ إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ» فصلت: ۳۷.۳- «فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا» نجم: ۶۲.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۱

۴- «کَلّا لا تُطِعْهُ وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ» علق: ۱۹.طبرسی رحمه اللّه در آخر اعراف ذیل آیهٔ «وَ لَهُ یَسْجُدُونَ» میگوید: در وجوب و استحباب سجدهٔ تلاوت اختلاف است ابو حنیفه آنرا واجب میداند و نزد شافعی مستحب مؤکّد است اصحاب ما نیز چنین گفته‌اند.از این سخن معلوم میشود که تمام سجده‌های قرآن در رأی امامیّه مستحب مؤکّد است. ولی مطلب اینطور نیست.در ذیل سورهٔ الم سجده چیزی نگفته و در ذیل آیهٔ فصّلت گوید: از ائمهٔ ما روایت شده که محلّ سجده «إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ» است و در ذیل آیهٔ نجم گوید: آیه دلالت دارد که در اینجا سجده واجب است چنانکه اصحاب ما گفته‌اند و در ذیل آیهٔ علق فرموده: سجده در اینجا واجب است و آن از عزائم میباشد از عبد اللّه بن سنان از ابا عبد اللّه علیه السّلام نقل است که فرمود: عزائم عبارت‌اند از: الم تنزیل،

حم السّجدة، و النّجم اذا هوى، اقرء باسم ربّك و در غير اينها در جميع قرآن مستحب است و واجب نيست.از كلام اخيرش بنظر ميايد كه مراد از كلام ذيل اعراف سجده‌هاى مستحبى قرآن است. بهر حال وجوب سجده در آن چهار آيه در شيعه اجماعى است و روايات آن در وسائل ابواب قرائة القرآن باب ۴۲ و ۴۳ مذكور است براى كثرت اطلاع به مستمسك عروه ج ۶ ص ۳۵۸ ببعد رجوع شود و در ۱۱ محل از قرآن سجدهٔ تلاوت مستحب است سيّد در عروهٔ فصل سائر اقسام سجود در مسئلهٔ ۲ محل آنها را معين كرده است ولى شافعى همهٔ سجده‌هاى قرآن را كه مجموعا پانزده موضع است مستحب ميداند و ابو حنيفه بوجوب همه رأى داده است. «وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً» جنّ: ۱۸. احتمال هست كه مراد از مساجد معابد باشد يعنى معابد براى خداست غير خدا را نخوانيد و احتمال قويتر آنست كه مراد عبادتهاست

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۲

بمناسبت حال و محلّ يعنى تمام عبادتها براى خداست غير خدا را عبادت نكنيد چنانكه در مجمع از حسن نقل شده كه مراد نمازهاست، روايت شده: معتصم از امام جواد عليه السّلام از اين آيه سؤال كرد فرمود: مراد از مساجد اعضاء هفتگانه سجده است (مجمع). «وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُولُوا حِطَّةٌ » ... بقره: ۵۸. بنى اسرائيل در صحراى سينا بحالت بيابان گردى و آزاد زندگى ميكردند در صورت شهرنشينى مجبور بودند كه از قوانين پيروى كنند و بدانند كه از آزادى بيابان ساقط شده و پائين آمده‌اند ظاهرا مراد آنست: از دروازهٔ شهر وارد شويد در حاليكه بقوانين شهرنشينى خاضع‌ايد و بگوئيد: اين يكنوع حطّه و پائين آمدن و محدوديّت است.

سجر:؛ ج ۳، ص: ۲۳۲

سجر: افروختن آتش. پر كردن.راغب آنرا تشديد آتش گفته. صحاح و قاموس آنرا سرخ كردن تنور و پر از آب كردن نهر و غير آنها گفته‌اند عبارت قاموس چنين است «سجر التّنور: احماه و النهر: ملائه» زمخشرى آنرا پر كردن گفته سجر التّنور يعنى آن را با آتشگيره و هيزم پر كرد.طبرسى رحمه اللّه ذيل آيهٔ ۷۲ غافر فرموده: اصل سجر انداختن هيزم در آتش است و در ذيل آيهٔ ۶ طور آنرا پر كردن گفته و گويد: سجرت التّنور يعنى آنرا از آتش پر كردم. در نهج- البلاغه خطبهٔ ۲۲۲ آمده «و تجرّنى الى نار سجرها جبّارها لغضبه» كه بمعنى افروختن و سرخ كردن است.خلاصهٔ اينها، افروختن و پر كردن است و اصل آن بنا بقول مجمع انداختن در آتش است «ثُمَّ فِي النّارِ يُسْجَرُونَ» غافر: ۷۲. معنى آيه يكى از اين سه تا است: سپس در آتش انداخته ميشوند.سپس پر كرده ميشوند در آتش. سپس در آتش سوخته ميشوند. مثل «أَ فَمَنْ يُلْقى فِي النّارِ » ... فصلت: ۴۰. «يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلى نارِ جَهَنَّمَ دَعًّا» طور: ۱۳. «فَأُدْخِلُوا ناراً » ... نوح: ۲۵.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۳

«وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ. وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ. وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ. إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ لَواقِعٌ» طور: ۴- ۷. ظاهرا مراد از بيت المعمور كعبه است به «عمر» رجوع شود. مراد از سقف مرفوع بقرينهٔ «وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً » ... انبياء: ۳۲. آسمان است و از على عليه السّلام نيز نقل شده و بحر مسجور درياى گداخته و يا درياى مملو است.بگمان بيشتر مراد از بحر مسجور درياى مركز زمين است و مفرد بودن آن مؤيّد اين معنى است، چنانكه ميدانيم مركز زمين درياى مذاب سهمگينى است كه از كثرت فشار مانند خمير و لاستيك ميباشد و چون كمى بالا آمد از فشار آن كاسته شده و بصورت مواد مذاب آتشفشانى ميكند.در «رتق» نيز اين سخن گفته شد و چون آيات راجع بقيامت است و از آيات «وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها» زلزله: ۲. «وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ. وَ أَلْقَتْ ما فِيها وَ تَخَلَّتْ» انشقاق: ۳ و ۴ ميتوان بدست آورد كه در ابتداى قيامت مقدارى از آن مواد بيرون خواهد ريخت. «وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ» تكوير: ۶. و چون درياها افروخته و گداخته شوند بعيد است آنرا پر شدن معنى كنيم زيرا در آينده آبى غير از آب درياها نخواهيم داشت كه روى آنها

ریخته و پر شوند. آیه دربارهٔ مقدمات قیامت است باحتمال نزدیک بیقین گداخته شدن دریاها در اثر بزرگ شدن حجم خورشید و یا بیرون ریختن مواد مذاب زمین و یا تخلیهٔ نیروها است که از بهم خوردن نظم فعلی بوجود خواهد آمد. این مطلب را در رسالهٔ معاد از نظر قرآن و علم مشروحا گفته‌ایم. همینطور است «وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ» انفطار: ۳. که شکافتن دریاها در اثر کثرت حرارت خواهد بود قرآن فرموده: «یَوْمَ تَکُونُ السَّماءُ کَالْمُهْلِ» معارج: ۸. آسمان چون آهن گداخته و یا چون ته ماندهٔ روغن جوشان شود در اینصورت قهرا دریاها افروخته و تبخیر خواهند شد.

سجل:؛ ج ۳، ص: ۲۳۳

سجل: «یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۴

السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ » ... انبیاء: ۱۰۴.راغب گوید: گفته شده سجل سنگی است که در آن چیزی نوشته شود سپس در صحیفه سجّل نامیده شده در مجمع نیز صحیفه گفته. ناگفته نماند «سجّل» در آیه فاعل «طیّ» و «للکتب» مفعول آن است یعنی روزی آسمانرا میپیچیم همانطور که صحیفهٔ نوشته‌ها می‌پیچد. «وَ أَمْطَرْنا عَلَیْها حِجارَةً مِنْ سِجِّیلٍ مَنْضُودٍ» هود: ۸۲. این کلمه سه بار در قرآن مجید آمده است یکی در این آیه که دربارهٔ عذاب قوم لوط است. دیگری در آیهٔ ۷۴ حجر، که آن نیز دربارهٔ قوم لوط است. سوّمی در سورهٔ فیل که دربارهٔ اصحاب فیل است. و در سورهٔ ذاریات آیهٔ ۳۳ که حکایت قوم لوط است بجای سجیل «طین» آمده است «لِنُرْسِلَ عَلَیْهِمْ حِجارَةً مِنْ طِینٍ».راغب گوید: سجیل کلوخی است که از سنگریزه و گل تشکیل شده باشد.و این مؤید آنست که در قاموس و غیره گفته‌اند: آن معرب سنگ گل است. در مجمع نیز آنرا معرب گفته و از ابو عبیده سنگ سخت نقل کرده است. بنا بر این «طین» نکره در آیهٔ فوق عبارت اخرای سجیل است.میشود گفت: قید سجیل در آیات اشاره است بآنکه سنگهای باریده سنگ خالص نبوده بلکه کلوخ سنگدار بوده‌اند این است آنچه گفته‌اند.ولی باید دانست که قرآن روی سجّیل تکیه میکند باید معنای دیگری از آن مراد باشد فکر میکنم منظور از آن پی در پی بودن سنگها باشد در اقرب آنرا ریختن آب گفته است. «سجل الماء: صبّه» صحاح نیز چنین گفته است در جوامع الجامع ذیل سورهٔ فیل گفته: آن از اسجال بمعنی ارسال است زمخشری نیز چنین گفته است علی هذا کلمهٔ «مِنْ سِجِّیلٍ» بیان وصف حجارهٔ است نه حقیقت آنها یعنی سنگهائیکه پیوسته و پشت سر هم میباریدند و کلمهٔ «أَمْطَرْنا» و «تَرْمِیهِمْ» که قبل از سجیل آمده مؤید این سخن است. این در صورتی است که «من»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۵

برای بیان باشد.

سجن:؛ ج ۳، ص: ۲۳۵

سجن: زندان. «رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِمَّا یَدْعُونَنِی إِلَیْهِ » ... یوسف: ۳۳. «لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ» شعراء: ۲۹. سجن (بفتح س) مصدر است بمعنی منع از تصرف و زندانی کردن.گوئی معنای اصلی آن منع است و زندان را بدان سبب سجن گفته‌اند در اقرب آمده «و اللّه ما اسجن عنه لسانی الا اذا کسانی» بخدا زبانم را از او منع نمیکنم تا لباسم بپوشاند.

سجّین:؛ ج ۳، ص: ۲۳۵

سجّین: «کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْفُجّارِ لَفِی سِجِّینٍ. وَ ما أَدْراکَ ما سِجِّینٌ.کِتابٌ مَرْقُومٌ» مطففین: ۷- ۹ از این سه آیه بدست میاید که سجّین هم ظرف کتاب فاجران و هم کتاب مرقومی است این سخن بنا بر تجسم عمل چنین است: اعمال گناهکاران مجسّم شده در محلی

قرار میگیرد و سجّین از آن اعمال تشکیل میشود و لذا میشود گفت که سجّین همان جهنم است و چون اعمال خود سجنی برای مجرمین است بدین جهت سجّین نامیده شده و زیادت حروف در آن روشن کنندهٔ شدت زندان است چنانکه گفته‌اند.مقابل سجّین علیّین است که فرموده «كَلّا إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ. وَ ما أَدْراكَ ما عِلِّيُّونَ. كِتابٌ مَرْقُومٌ» مطففین: ۱۸- ۲۰.

سجو:؛ ج ۳، ص: ۲۳۵

سجو: «وَ الضُّحى. وَ اللَّيْلِ إِذا سَجى» ضحی: ۱ و ۲. سجو را سکون گفته‌اند «سجی سجوا: سکن و دام» در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۶۱ آمده «فی لیل داج و لا غسق ساج» یعنی در شب تار و در ظلمت ساکن و آرام. معنی آیه: قسم بروشنی روز و قسم بشب آنگاه که آرام شود این آیه نظیر «وَ اللَّيْلِ إِذا عَسْعَسَ» تکویر: ۱۷. «وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشى» لیل: ۱. است در اول شب نور با ظلمت بهم آمیخته است و چون مقداری از شب گذشت تاریکی مطلق است که گوئی ظلمت ساکن شده و آرام گرفته است.طبرسی و زمخشری و راغب نیز آنرا سکون گفته‌اند.

سحب:؛ ج ۳، ص: ۲۳۵

سحب: کشیدن. مثل کشاندن دامن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۶

و کشاندن انسان بر رویش و سحاب بمعنی ابر از آن است که باد آنرا میکشد و یا آن آب را میکشد و یا در رفتنش کشیده میشود (مفردات). «يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النّارِ عَلى وُجُوهِهِمْ» قمر: ۴۸. روزی که بر رویشان در آتش کشیده شوند. در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۸۰ در وصف باری تعالی فرموده «و یعلم مسقط القطرهٔ و مقرّها و مسحب الذّرّهٔ و مجرّها» محل سقوط قطرهٔ باران و قرارگاه آنرا میداند، مکان کشیده شدن مورچه و جاریگاه آنرا داناست.مسحب ظاهرا اسم مکان است نه مصدر میمی.

سحاب:؛ ج ۳، ص: ۲۳۶

سحاب: ابرها. اسم جنس جمعی است واحد آن سحابه و جمع آن سحب (بضم س- ح) و سحائب است گاهی وصف آن نسبت بلفظ مفرد میاید مثل «وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» بقره: ۱۶۴. و گاهی نسبت بمعنی آن جمع نحو «وَ يُنْشِئُ السَّحابَ الثِّقالَ» رعد: ۱۲. که جمع ثقیل است (اقرب) در بیشتر آیات قرآن بمناسبت لفظ وصف و ضمیر آن مفرد آمده است. ابرها در حقیقت هوای مرطوب‌اند که از سطح دریاها و اقیانوسها در اثر حرارت خورشید تبخیر شده و در هوا متکاثف گردیده بوسیلهٔ بادها بطرف خشکی‌ها روی میاورند و مانند دریائی بالدار در آسمان شناورند و حامل رحمت پروردگار میباشند.این کلمه مجموعا ۹ مرتبه در قرآن مجید آمده و پیوسته بلفظ «سحاب» است «أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكاماً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِنْ جِبالٍ فِيها مِنْ بَرَدٍ » ... نور: ۴۳. یعنی خداوند ابری را میراند سپس آنرا تألیف و متکاثف میکند آنگاه می‌بینی باران از وسطهای آن بیرون میاید.باد را در نقل و انتقال ابرها نقش عمده‌ای است لذا قرآن بادها را بشارت دهندهٔ باران نام میبرد «يُرْسِلُ الرِّياحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ » ... اعراف:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۷

۵۷. «وَ اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّياحَ فَتُثِيرُ سَحاباً » ... فاطر: ۹.

سَحت:؛ ج ۳، ص: ۲۳۷

سَحت: بفتح (س) استیصال و از بین بردن. ثلاثی و مزید آن بیک معنی است در مجمع آمده «اصل السحت الاستیصال یقال سحته و اسحته ای استاصله» «لا تَفْتَرُوا عَلَى اللّهِ كَذِباً فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذابٍ » ... طه: ۶۱. بخدا دروغ نبندید و گرنه شما را با عذاب مخصوصی مستأصل و ریشه کن میکند.

سُحت؛ ج ۳، ص: ۲۳۷

بضمّ (س) اسم مصدر و شیء مستأصل شونده است راغب آنرا بوستیکه مستأصل شود گفته است این کلمه سه بار در قرآن آمده و همه در سورهٔ مائده آیات ۴۲، ۶۲، ۶۳ است «سَمّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكّالُونَ لِلسُّحْتِ »..... مراد از سحت در آیات فوق حرام است. راغب علت تسمیه را چنین گوید: گوئی حرام دین و مروت شخص را از بین میبرد روایت شده «کسب الحجام سحت» این بواسطهٔ حرام بودن نیست بلکه بعلت بردن مروت و مردانگی است. طبرسی ره در علت تسمیه سه قول نقل کرده اولی قول زجّاج است که حرام سبب استیصال و هلاکت است. دوّمی قول جبائی که در حرام برکتی نیست و مستأصل شده ریشه کن میگردد. سومی قول راغب است که از خلیل نقل میکند.از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نقل شده سحت رشوه گرفتن در قضاوت است. و نیز به قیمت سگ، اجرت زانیه، قیمت مشروب، اکل مال یتیم، و ربا و غیره سحت اطلاق شده به مجمع البیان ذیل آیهٔ فوق و تفسیر عیّاشی و غیره رجوع کنید.

سحر؛ ج ۳، ص: ۲۳۷

اشاره

سحر: بکسر (س) جادو. راغب گوید: سحر بچند معنی گفته میشود اول حیله‌ها و تخیلات بی حقیقت است که شعبده باز با تردستی چشم شخص را از کاریکه میکند منحرف مینماید ... طبرسی فرموده: سحر و کهانت و حیله نظیر هم‌اند از جمله سحر تصرفی است که در چشم واقع میشود تا گمان کند کار همانطور است که می‌بیند حال آنکه آنطور نیست. و سحر عملی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۸

خفی است که شیء را بر خلاف صورت و جنس آن مصور میکند در ظاهر نه در حقیقت.ناگفته نماند سخن اخیر مجمع قابل مناقشه است دقت در آیات قرآن نشان میدهد که اثر سحر فقط در چشم و ذهن طرف است نه تصرف در صورت و جنس شیء. بعبارت دیگر ساحر در چشم و خیال بیننده تصرف میکند که ریسمان را مار گمان کند نه اینکه ریسمان را بحرکت در میاورد آنگاه که انسان بمحل تاریک نگاه میکند و قیافهٔ مخوفی در نظرش مجسّم میشود چشم او اشتباه میکند نه اینکه فلان درخت مثلا بآن صورت در آمده است.قرآن فرماید «فَلَمّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ » ... اعراف: ۱۱۶. آیه صریح است در اینکه در چشمها تصرف کرده‌اند نه اینکه واقعا ریسمانها را بحرکت آورده باشند. همچنین آیهٔ «فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى» طه: ۶۶. این نیز روشن است که بخیال موسی چنین میامد که آنها بسرعت حرکت میکنند نه اینکه آنها حرکت میکرده‌اند. ایضا آیهٔ «فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ » ... بقره: ۱۰۲. نشان میدهد که در اذهان تصرف کرده زوج را بزوجه دشمن میکردند نه اینکه در زوجه تصرف کرده باشند.با این بیان فرق سحر و معجزه روشن میشود زیرا معجزه انقلاب حقیقی خارج و واقعیت است مثلا در قضیّهٔ عصای موسی و آتش ابراهیم و شکافتن دریا برای بنی اسرائیل و ناقه صالح و غیره. در خارج عصا مار و دریا شکافته و آتش سرد شده بود.ساحر: سحر کننده. جمع آن در قرآن ساحرون (یونس ۷۷) و سحرهٔ (طه ۷۰) آمده است. سحّار صیغه مبالغه است «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحّارٍ عَلِيمٍ» شعراء: ۳۷.تسحیر گوئی دلالت بر مبالغه دارد طبرسی ذیل آیهٔ «قالُوا إِنَّما

أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ» شعراء: ۱۵۳. آنرا سحر

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۳۹

بعد از سحر خوانده و در اقرب آنرا از اساس نهج البلاغه نقل کرده است.

[آیا سحر در رسول خدا صلی اللّه علیه و آله اثر داشت؟]؛ ج ۳، ص: ۲۳۹

قرآن کریم قول کفار را که آنحضرت را مسحور میگفتند بصورت ردّ نقل میکند «إِذْ يَقُولُ الظّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلّا رَجُلًا مَسْحُوراً» اسراء: ۴۷. ایضا «وَ قالَ الظّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلّا رَجُلًا مَسْحُوراً» فرقان: ۸.این آیات روشن میکند که آنحضرت مسحور نبوده در این صورت آنچه در مجمع از عایشه و ابن عباس نقل شده که لبید بن اعصم یهودی رسول خدا صلی اللّه علیه و آله را سحر کرد و آنحضرت مریض شد تا جبرئیل معوذتین را آورد و سحر گشوده شد و حضرت شفا یافت پنداری بیش نیست طبرسی ره پس از نقل آن فرموده: این جائز نیست زیرا آنکه مسحور است گوئی در عقل او اختلالی رخ داده خداوند این مطلب را با «وَ قالَ الظّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلّا رَجُلًا مَسْحُوراً. انْظُرْ كَيْفَ » ... ردّ کرده است بلی ممکن است یهودی و دخترانش خواسته‌اند چنین کاری بکنند ولی نتوانسته‌اند و خداوند آنحضرت را از کید آنها مطلع فرموده است.مرحوم فیض روایاتی در این زمینه در صافی تفسیر سورهٔ علق نقل کرده است ولی اگر آنها را قبول کنیم باید بگوئیم: نعوذ باللّه آنحضرت مسحور بوده است با آنکه قرآن مجید در نفی آن صراحت دارد. محققین باین نقلها اشاره کرده و ردّ نموده‌اند. ولی آیه «يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى» که گذشت حاکی از نفوذ سحر در موسی علیه السّلام است و اللّه العالم.امّا در عین حال آنحضرت میدانست که این کار سحر است.

سحر:؛ ج ۳، ص: ۲۳۹

سحر: (بفتح س. ح) نزدیک صبح.صحاح گوید «و السحر قبیل الصبح» طبرسی گوید: سحر وقت قبل از طلوع فجر است اصل آن بمعنی خفاء است که شخص در آن وقت در تاریکی مخفی است به ریه نیز سحر گویند که محلش مخفی است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۰

«إِلّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ» قمر: ۳۴.ناگفته نماند آیاتیکه جریان رفتن آل لوط را بیان میکنند در آنها هست که فرشتگان گفتند: تو با خانواده‌ات پاسی از شب گذشته بروید «فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ » ... هود: ۸۱. در اینصورت میتوان گفت که آنها در شب رفته و طرف صبح از منطقهٔ خطر گذشته‌اند لذا فرموده «نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ». «وَ الْقانِتِينَ وَ الْمُنْفِقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحارِ» آل عمران: ۱۷. «وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» ذاریات: ۱۸. اسحار جمع سحر است آیات از استغفار در سحرگاهها حکایت میکند که بهترین وقت برای یاد خداست خوشا بحال آنانکه در آن اوقات مبارک با خدای خود راز و نیاز دارند.سحور طعامی است که در آنوقت تناول شود و تسحّر خوردن آنست (راغب).

سحق:؛ ج ۳، ص: ۲۴۰

سحق: (بضمّ س) دوری و بفتح آن بشدّت کوبیدن و از بین بردن است در اقرب گوید «سحقه سحقا: دقّه اشد الدّق» صحاح گوید: «السحق البعد» «فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِيرِ» ملک: ۱۱. «سحقا» مفعول است بفعل محذوف اسحقهم اللّه سحقا یعنی: دوری باد از رحمت خدا باهل سعیر «وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّهِ فَكَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكانٍ سَحِيقٍ» حج: ۳۱. سحیق بمعنی مسحوق و مکان دور است یعنی هر که بخدا شرک ورزد گوئی از آسمان افتاده و مرغ (لشخوار) او را بسرعت میگیرد و یا باد بمکان دورش میبرد یعنی رشته‌اش از خدا بریده و بخود وا گذاشته است.

اسحق:؛ ج ۳، ص: ۲۴۰

اسحق: علیه السّلام فرزند حضرت ابراهیم از پیامبران مشهور، نام مبارکش هفده بار در قرآن مجید آمده است آیهٔ «وَ ما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ » ... بقره: ۱۳۶. و «وَ أَوْحَيْنا إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ » ... نساء: ۱۶۳. و غیره مقام

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۱

رسالت وی را روشن میکند. او مورد هدایت پروردگار بوده «وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنا » ... انعام: ۸۴. خداوند نعمت خود را بر او و ابراهیم تمام کرده بود «وَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلى آلِ يَعْقُوبَ كَما أَتَمَّها عَلى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ »... یوسف: ۶. وی از عباد اللّه الصالحین میباشد و خداوند او را مبارک گردانیده است. «وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ نَبِيًّا مِنَ الصّالِحِينَ» صافات: ۱۱۲. «وَ بارَكْنا عَلَيْهِ وَ عَلى إِسْحاقَ » ... صافات: ۱۱۳.ایضا آیات ذیل از مقام شامخ او و پدر و فرزندش سخن میگوید «وَ اذْكُرْ عِبادَنا إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَ الْأَبْصارِ. إِنّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَةٍ ذِكْرَى الدّارِ. وَ إِنَّهُمْ عِنْدَنا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيارِ» ص: ۴۵- ۴۷.دربارهٔ این مطلب که آیا ذبیح اسحق بود یا برادرش اسمعیل؟ در «اسمعیل» روشن کردیم که ذبیح او بوده نه اسحق. آیاتیکه در آن اسمعیل و اسحق آمده اسحق پیوسته بعد از اسمعیل آمده است و این روشن میکند که اسمعیل برادر بزرگ بوده است.مسعودی در اثبات الوصیهٔ گوید: ذبیح اسمعیل بود و او فرزند بزرگ ابراهیم و جانشین پدرش بود و اسحق بعد از اسمعیل به پیامبری رسید.ناگفته نماند تورات فعلی چنانکه در سفر پیدایش باب ۲۲ ذکر شده معتقد است که ذبیح حضرت اسحق بود. بنظر میاید که ذبیح بودن اسحق در کتب اسلامی خاصّه بکتب اهل سنّت از تورات راه یافته است ولی در «اسمعیل» گفتیم که بشهادت قرآن هنگام قربانی اسمعیل هنوز اسحق بدنیا نیامده بود و مژدهٔ اسحق توسط ملائکه پس از ماجرای قربانی است و حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله در حدیث معروف فرموده «انا ابن الذّبیحین» من فرزند دو ذبیحم که جدّش اسمعیل و پدرش عبد اللّه بن عبد المطلب است. امامان اهل بیت صلوات اللّه علیهم اجمعین فرموده‌اند: ذبیح اسمعیل بود به ج ۱۲ بحار ص ۱۲۱ ببعد طبع اخیر رجوع شود.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۲

ایضا تورات میان این دو برادر اختلاف و منافرت نقل میکند که از ساحت مردان الهی بدور است ما را پیروی از قرآن در این باره کافی است.

ساحل:؛ ج ۳، ص: ۲۴۲

ساحل: کنار دریا. «فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسّاحِلِ » ... طه: ۳۹.او را در دریا رها کن تا دریا او را بکنار اندازد.ناگفته نماند از جملهٔ معانی سحل کوبیدن و تراشیدن است در اقرب گوید «سحل الشیء: قشره، نحته، سحقه» علی هذا کنار دریا را ساحل گویند که دریا آنرا میتراشد و یا آنرا میکوید. قاموس و اقرب گوید: علت این تسمیه آن است که آب آنرا سحل کرده یعنی تراشیده یا کوبیده است و قیاس این بود که مسحول گفته شود یا معنی آن ذو ساحل است. در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۴۹ آمده «و تدقّ اهل البدو بمسحلها» اهل وادی را با مدقه‌اش میکوبد.طبرسی رحمه اللّه ساحل را شط گفته که همان کنار دریاست. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

سخر:؛ ج ۳، ص: ۲۴۲

سخر: ریشخند کردن. در اقرب گوید «سخر منه: هزء به» «إِنْ تَسْخَرُوا مِنّا فَإِنّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَما تَسْخَرُونَ» هود: ۳۸. اگر ما را مسخره

بکنید ما هم شما را مسخره و ریشخند خواهیم کرد. این کلمه در همه جای قرآن با «من» تعدیه شده است در اقرب الموارد با «باء» نیز گفته سپس میگوید: فراء تعدیه با باء را منع کرده و جوهری گوید ابو زید حکایت کرده که آن پستترین دو استعمال است و در تاج العروس آمده که «سخریه» برای در ضمن گرفتن معنی «هزأ» است.ساخر: مسخره کننده «وَ إِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ» زمر: ۵۶. بعقیدهٔ طبرسی سخر و استسخر هر دو بیک معنی است و بعضی استفعال را طلب اظهار مسخره گفته‌اند علی هذا معنی «وَ إِذا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ» صافات: ۱۴. آن است چون آیه‌ای بینند مسخره و ریشخند کنند یا یکدیگر را باظهار ریشخند وا میدارند در اقرب نیز هر دو

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۳

بیک معنی است ولی میشود گفت که اضافه مبانی کثرت و مبالغه را میرساند.تسخیر: یعنی وادار کردن بعمل با قهر و اجبار. راغب گوید: تسخیر آنست که شیء را بغرض مخصوصی با قهر سوق کنند. طبرسی آنرا رام کردن گوید که عبارت اخرای سوق بقهر است. دیگران نیز چنین گفته‌اند «وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ » ... رعد: ۲.یعنی خورشید و ماه را رام کرد و بحرکت و نظم مقهور نمود «أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ » ... لقمان: ۲۰. «لَكُمْ» * در این آیه و آیات دیگر نشان میدهد که این تسخیر برای بندگان و برای منافع آنهاست. «وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمْرِهِ » ... اعراف: ۵۴.سخری بضم سین و کسر آن بمعنی مسخره شده یا تسخیر شده است طبرسی ذیل آیهٔ ۱۱۰ مؤمنون نقل کرده که آن بمعنی مسخره شده و با ضم و کسر هر دو آید ولی بمعنی تسخیر شده فقط با ضمّ آید و نیز گوید: آنرا در آیهٔ «لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيًّا » ... زخرف: ۳۲. بالاتفاق با ضم خوانده‌اند ولی در آیه «فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا » ... مؤمنون: ۱۱۰. و «أَتَّخَذْناهُمْ سِخْرِيًّا » ... ص: ۶۳. با ضمّ و کسر هر دو خوانده‌اند.ناگفته نماند: «سِخْرِيًّا» در مؤمنون ۱۱۰ و ص ۶۳ در قرآنها بکسر سین است گرچه قراء با هر دو خوانده‌اند بنظر میاید که مراد از آن در دو آیهٔ فوق مسخره گرفتن است مخصوصا در سورهٔ مؤمنون که ما بعد آن «وَ كُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ» است. ولی در آیهٔ ۳۲ زخرف مراد از آن تسخیر شده است که ذیلا آنرا بررسی میکنیم: «أَ هُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيًّا وَ رَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ» زخرف: ۳۲. «سُخْرِيًّا» در این آیه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۴

چنانکه گفتیم بالاتفاق با ضمّ قرائت شده است. و مراد از آن تسخیر کردن است که مردمان یکدیگر را مسخر میکنند.مراد از رحمت ظاهرا نبوت است که آیهٔ قبل میگوید «وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ» در جواب آمده: آیا آنها رحمت خدا را قسمت میکنند و میخواهند نبوّت روی دلخواه آنها باشد گذشته از نبوّت معیشتهای آنها را نیز ما قسمت کرده‌ایم و بعضی را بر بعضی مزیّت داده‌ایم تا یکدیگر را تسخیر کنند و هر کس از دیگری فرمان برد و دست بهم دهند تا کار دنیا اداره شود.ناگفته نماند چنانکه در «رزق» گذشت خداوند استعدادهای بشر را مختلف قرار داده تا هر یک در کاری متخصص باشند و هر یک کاری پیش گیرند و هر متخصص آندیگری را تسخیر کند تا اطاعت و فرمانبری در جریان افتاده کارها رو براه شوند. اگر مردم در یک استعداد آفریده میشدند و یکسان میبودند یکدیگر را مسخر نمیکردند و امور دنیا پیش نمیرفت بنظر نگارنده مراد از «قَسَمْنا» و «رَفَعْنا» راجع باختلاف استعدادها است نه بثروت و مال دنیا گرچه نتیجهٔ آن اختلاف در ثروت نیز هست و اللّه اعلم.

سخط:؛ ج ۳، ص: ۲۴۴

سخط: غضب شدید که مقتضی عقوبت است چنانکه راغب گفته. و آن بر وزن فرس و قفل هر دو آمده است و نیز بر وزن فرس مصدر آمده است. «وَ إِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ يَسْخَطُونَ» توبه: ۵۸. اگر از غنیمت بآنها ندهند بشدت خشمگین شوند. «سَخِطَ اللَّهُ

عَلَيْهِمْ » ... مائده: ۸۰. «كَمَنْ باءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّهِ » ... آل عمران: ۱۶۲.اسخط: بغضب آوردن است مثل «اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوانَهُ » ... محمد: ۲۸.در کافی کتاب توحید باب اراده،

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۵

حدیث ۶ از هشام بن حکم روایت کرده که زندیقی از امام صادق علیه السّلام پرسید: آیا برای خدا رضا و سخط هست؟ فرمود: آری و لیکن نه مثل مخلوق زیرا که رضا در مخلوق حالتی است باو دست میدهد و او را از حالی بحالی وارد میکند و مخلوق مرکّب و تو خالی است اشیاء را در او مدخلی است ولی اشیاء را در خالق مدخلی نیست که او واحد واحدی الذّات و واحدی المعنی است. پس رضای او همان ثواب او و سخط او عذاب اوست بی آنکه چیزی بوجود او عارض شده و او را تهییج و از حالی بحالی وارد کند که این صفات مخلوق عاجز و محتاج است. عبارت روایت چنین است «قال له: فله رضا و سخط فقال ابو عبد اللّه علیه السّلام: نعم و لکن لیس ذلک علی ما یوجد من المخلوقین و ذلک انّ الرّضا حال تدخل علیه فتنقله من حال الی حال لانّ المخلوق اجوف معتمل مرکّب، للاشیاء فیه مدخل و خالقنا لا مدخل للاشیاء فیه لانّه واحد واحدیّ الذّات واحدی المعنی، فرضاه ثوابه و سخطه عقابه من غیر شیء یتداخله فیهیجه و ینقله من حال الی حال لانّ ذلک من صفة المخلوقین العاجزین المحتاجین» . این حدیث و چند حدیث دیگر را صدوق در کتاب توحید باب ۲۶ نقل کرده و مضمون همهٔ آنها این است که غضب و سخط خدا عذاب اوست و رضای خدا همان ثواب خداست و در خدا تغییر حال نیست.ناگفته نماند سخط را صحاح و قاموس و اقرب غضب مطلق گفته‌اند ولی راغب در آن شدّت را قید کرده است.

سد:؛ ج ۳، ص: ۲۴۵

سد: بستن و اصلاح کردن. در قاموس گفته «سدّ الثلمة: اصلحها و وثّقها» یعنی شکاف را گرفت. سدّ بضم و فتح اوّل بمعنی بند و حایل میان دو چیز است در مفردات و اقرب

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۶

گفته: گویند سدّ بضم آنست که طبیعی و فعل خدا باشد و بفتح کار آدمی است «فَهَلْ نَجْعَلُ لَکَ خَرْجاً عَلى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا» کهف: ۹۴.در آیهٔ «وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ » ... یس: ۹. اثر معاصی که مانع از قبول حق است سدّ نامیده شده حقّا که گناهان مانند سدّ محکمی از قبول حق و حقیقت مانع میشوند و راه آنرا مسدود میکنند. و در آیهٔ «حَتّى إِذا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ » ... کهف: ۹۳. بکوه سدّ گفته شده که کوه میان دو چیز سدّ و حائل است.سدید. یعنی قول صواب و محکم که باطل را در آن راهی نیست و از ورود باطل بسته شده است «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيداً» احزاب: ۷۰.

سدر:؛ ج ۳، ص: ۲۴۶

سدر: درخت کنار. (بضم ک) صحاح، قاموس، نهایهٔ، اقرب و المنجد آنرا شجر النبق گفته‌اند برهان قاطع ذیل لغت کنار (بضمّ ک) میگوید: میوه‌ایست سرخ رنگ شبیه بعناب لیکن از عناب بزرگتر است.بعربی آنرا سدر گویند. و در ذیل لغت سدر گوید: میوه‌ایست معروف و بعضی درخت کنار (بضمّ ک) را گفته‌اند.در فرهنگ عمید ذیل لغت سدر شکل آن را کشیده و گوید: سدر درخت کنار، شجر النبق، درختی است تناور و خاردار بلندیش تا ۴۰ متر میرسد میگویند تا دو هزار سال عمر میکند، میوهٔ آن بشکل سنجد و بعد از رسیدن سرخ یا زرد رنگ و شیرین میشود. ثمر آن در طبّ بکار میرود و برگ آنرا پس از خشک کردن میسایند و در حمام بدن خود را با آن شستشو میدهند.ناگفته نماند کنار (بضم ک) غیر از درخت چنار معروف است. «ذَواتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ» سباء: ۱۶. معنی آیه در «خمط» و «سباء» گذشت «فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ. وَ طَلْحٍ مَنْضُودٍ» واقعهٔ:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۷

۲۸ و ۲۹. در «خضد» گفته شد که آن بمعنی خم شده و یا بی خار است در این صورت سدر مخضود درخت بی خار یا درختیکه شاخه‌هایش از کثرت میوه خم شده است. آیه دربارهٔ بهشت و سدر نکره است یعنی سدر بخصوصی که نمیشود با سدر دنیا مقایسه کرد.مراد از آیه ظاهرا میوهٔ سدر است زیرا که راجع بسایه در آیهٔ بعدی آمده فرموده «وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ». «وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرىٰ. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهىٰ. عِنْدَهٰا جَنَّةُ الْمَأْوىٰ. إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مٰا يَغْشىٰ. مٰا زٰاغَ الْبَصَرُ وَ مٰا طَغىٰ» نجم: ۱۳- ۱۷. سدره واحد سدر است ضمیر «رَآهُ» ظاهرا بجبرئیل راجع است یعنی آنحضرت جبرئیل را دید «منتهی» یعنی آخر و شاید اسم مکان باشد یعنی محل تمام شدن. معنی آیات چنین است: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله جبرئیل را دفعهٔ دیگر که نازل میشد دید و آن در کنار سدرهٔ المنتهی بود. بهشت جایگاه یا بهشت ابدی در نزد همان سدره است، چشم آنحضرت در دیدن جبرئیل اشتباه نکرد و منحرف نشد.از آیات همین قدر استفاده میشود که سدرهٔ المنتهی محلی است و یا درختیکه که در انتهاء واقع شده. اما انتهاء چه چیز؟ معلوم نیست. ایضا چه چیز سدره را می‌پوشاند؟ روشن نیست.در بعضی آیات مراد از جَنَّةُ الْمَأْوىٰ بهشت آخرت است مثل «فَلَهُمْ جَنّٰاتُ الْمَأْوىٰ نُزُلًا بِمٰا كٰانُوا يَعْمَلُونَ» سجده: ۱۹. بقرینهٔ این آیه مراد از جَنَّةُ الْمَأْوىٰ بهشت آخرت است.و اگر سدرهٔ المنتهی در آسمان باشد چنانکه از «عِنْدَهٰا جَنَّةُ الْمَأْوىٰ» بدست میاید پس در این صورت آیه در معراج آنحضرت تقریبا صریح است.در المیزان گوید: از آنچه گذشت روشن گردید که ارجاع ضمیر «رَآهُ» بخدا صحیح است و مراد از آن رؤیت قلب است و مراد از نَزْلَةً أُخْرىٰ نزول آنحضرت است در معراج بکنار سدرهٔ المنتهی یعنی آنحضرت در اثنای

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۸

معراج بسدرهٔ المنتهی نازل شد و خدا را با قلب خود دید چنانکه در نزلهٔ اوّلی دید. آنگاه در بحث روائی حدیثی چند از شیعه و اهل سنت نقل میکند که آنحضرت دو دفعه خدا را با قلب خود دید و از روایات مستفاد میشود که سدرهٔ المنتهی در آسمانهاست.ناگفته نماند نظر علامهٔ طباطبائی متّخذ از احادیث است و اگر احادیث نبود قهرا ضمیر «رَآهُ» را بجبرئیل ارجاع میکردند و نمیگفتند: رجوع آن بخدا صحیح است و در احادیث و صحت و سقم آنها باید تحقیق کرد ظهور آیه چنانکه گفته شد آنست که ضمیر «رَآهُ» راجع بجبرئیل است.

سدس:؛ ج ۳، ص: ۲۴۸

سدس: (بضم س- د) یک ششم «فَإِنْ كٰانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ » ... نساء: ۱۱. اگر برای میّت برادرانی باشد برای مادر اوست یک ششم.سادس: ششم «وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سٰادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ » ... کهف: ۲۲.

سدی:؛ ج ۳، ص: ۲۴۸

سدی: مهمل. چنانکه در مجمع آمده «أَ يَحْسَبُ الْإِنْسٰانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدىً» قیامهٔ: ۳۶. آیا انسان گمان میکند که مهمل و بدون تکلیف و بدون ثواب و عقاب گذاشته میشود در نهج البلاغه حکمت ۳۷۰ فرموده «فما خلق امرؤ عبثا فیلهو. و لا ترک سدی فیلغو» این کلمه در قرآن فقط یکبار آمده است.

سرب:؛ ج ۳، ص: ۲۴۸

سرب: (بفتح س- ر) رفتن در سرازیر و نیز محل سرازیر چنانکه راغب گفته است «نَسِيٰا حُوتَهُمٰا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَباً» کهف: ۶۱.ظاهرا سرب مصدر و تمیز است یعنی: ماهی خود را فراموش کردند پس راه خویش را سرازیر بدریا پیش گرفت (بطور سرازیری

رفت).سارب: راه رونده «سَواءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ» رعد: ۱۰. در علم خدا مساوی است آنکه پنهانی سخن گوید و آنکه آشکارا و آنکه در شب پنهان میشود و در روز روشن راه میرود.راغب گوید «السارب: الذاهب

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۴۹

فی سربه ایْ طریقه» گوئی یکنوع آسانی و راحت رفتن در آن ملحوظ است که سرازیری در معنی اوّلی آن قید شده.

سراب؛؛ ج ۳، ص: ۲۴۹

سراب: شیء بی حقیقت. چیز کاذب. اهل لغت گویند: زمین شوره زار که در آفتاب میدرخشد و از دور بآب می‌ماند. راغب گوید: آن است که در بیابان میدرخشد ... و سراب در بی حقیقت بودن مثل شراب است در آنچه حقیقت دارد. طبرسی فرموده: سراب شعاعی است که در وقت ظهر آب جاری بنظر میاید. و چون در نظر بیننده مثل آب، جاری میشود لذا سراب گفته شده. راغب علت تسمیه را مرور در نظر انسان دانسته است.وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمالُهُمْ كَسَرابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً ... نور: ۳۹.آنانکه کافر شدند اعمالشان مانند سرابی است در بیابانی که تشنه آنرا آب پندارد وَ سُيِّرَتِ الْجِبالُ فَكانَتْ سَراباً نباء: ۲۰. از این آیه بدست میاید که روز قیامت کوهها در نظر بیننده کوهاند ولی اگر بنزدیک آنها رود می‌بیند غبارانند که کوه می‌نمایند که بحکم وَ تَكُونُ الْجِبالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ قارعه: ۵. ریز ریز شده و بصورت پشم رنگین حلّاجی شده در آمده‌اند. این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده است.

سربل؛؛ ج ۳، ص: ۲۴۹

سربل: سربال (بکسر س) پیراهن (مجمع) راغب گوید: آن پیراهن است از هر جنس که باشد جمع آن سرابیل است سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ ... ابراهیم: ۵۰. معنی آیه در قطران خواهد آمد انشاء اللّه وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ ... نحل: ۸۱. سرابیل اوّل پیراهن‌ها و دوم زره‌های جنگی است در جواب اینکه لازم بود بفرماید: شما را از سرما حفظ میکند پس چرا فرموده از گرما حفظ میکند؟ باید گفت: حفظ کردن از سرما روشن و آشکار است و چون لباس از گرما هم نگه میدارد لذا فائدهٔ مخفی را فرموده است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۰

در مجمع گوید: نگفت از سرما حفظ میکند زیرا آنچه از گرما حفظ میکند از سرما نیز حافظ است و چرا گرما را گفت حال آنکه حفظ لباس از سرما بیشتر است؟ زیرا مخاطب این کلام اهل گرمسیراند احتیاج آنها بآنچه از گرما حفظ کند بیشتر است این از عطا نقل شده.المیزان احتمال داده که بعض علت این سخن آنست که بشر اوّلیه در مناطق حارّه ساکن بودند شدت گرما بر آنها از شدت سرما بیشتر بوده و توجّه آنها به پرهیز از گرما بیشتر بوده است ولی بنظر نگارنده آنچه گفتم بهتر است. سرابیل فقط سه بار در قرآن مجید آمده است.

سراج؛؛ ج ۳، ص: ۲۵۰

سراج: چراغ. آنچه با فتیله و روغن روشن میشود و از هر چیز نورانی سراج تعبیر میشود (مفردات) وَ جَعَلَ فِيها سِراجاً وَ قَمَراً مُنِيراً فرقان: ۶۱.وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُوراً وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِراجاً نوح: ۱۶. منظور از هر دو سراج آفتاب است. سراج چهار بار در قرآن آمده است سه تا دربارهٔ خورشید است که دو تا از آنها نقل شد سوّمی وَ جَعَلْنا سِراجاً وَهَّاجاً نباء: ۱۳. است چهارمی دربارهٔ حضرت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که فرموده: يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْناكَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً. وَ داعِياً إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِراجاً مُنِيراً

احزاب: ۴۵، ۴۶، اوصافیکه در این دو آیه برای آنحضرت نقل شده عبارت‌اند از: شاهد، مژده رسان، انذار کننده، داعی بسوی خدا و چراغ نور دهنده.در بسیاری از آیات، قرآن و شریعت نور نامیده شده مثل قَدْ جاءَکُمْ مِنَ اللّهِ نُورٌ وَ کِتابٌ مُبِینٌ مائده: ۱۵.وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِی أُنْزِلَ مَعَهُ ... اعراف: ۱۵۷. یَهْدِی اللّهُ لِنُورِهِ مَنْ یَشاءُ ... نور: ۳۵.قرآن و شریعت که نور بخصوص‌اند از وجود حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله ظاهر میشود پس در اینصورت آنحضرت چراغ نور پاش است و قرآن و شریعت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۱

نور و روشنائی او میباشد وه چه عالی تعبیری است «وَ سِراجاً مُنِیراً».امیر المؤمنین علیه السّلام در خطبهٔ ۹۲ نهج- البلاغه دربارهٔ آنحضرت فرموده «فهو امام من اتّقی ... سراج لمع ضوءه و شهاب سطع نوره، و زند برق لمعه» .

سرح:؛ ج ۳، ص: ۲۵۱

سرح: رها کردن. چون گلّه را برای چرا رها کنند گویند «سرح الماشیهٔ سرحا» گرگ را سرحان گویند که در تعقیب سرح (گله) باشد سرحه درخت بلندی است که در بالا رفتن رها شده. ملخ را سریاح گویند که در بیابان رها شده است (مجمع ذیل آیهٔ ۲۲۹ بقره).راغب گوید: سرح درختی است میوه‌دار مفرد آن سرحه است «سرّحت الابل» در اصل آن است که شتر را برای چریدن رها کردم سپس هر رها کردن در چرا را سرح گفته‌اند.بهر حال معنی آن رها کردن است و سرح چنانکه صحاح و اقرب تصریح کرده لازم و متعدی هر دو آمده است.وَ لَکُمْ فِیها جَمالٌ حِینَ تُرِیحُونَ وَ حِینَ تَسْرَحُونَ نحل: ۶. شما را در چهار پایان زینتی است آنگاه که آنها را بآغل بر میگردانید و آنگاه که بچرا رها میکنید.فَتَعالَیْنَ أُمَتِّعْکُنَّ وَ أُسَرِّحْکُنَّ سَراحاً جَمِیلًا احزاب: ۲۸. بیائید شما را متاع دهم و رهاتان کنم رها کردن خوبی.الطَّلاقُ مَرَّتانِ فَإِمْساکٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِیحٌ بِإِحْسانٍ ... بقره: ۲۲۹. امساک را رجوع در عدّه و تسریح را رها کردن تا عدّه‌اش تمام شود معنی کرده‌اند یعنی طلاق دو دفعه است پس از آن رجوع در عده است و یا رها کردن و عدم رجوع تا عدّه منقضی گردد.بعضی از بزرگان گوید: اظهر آنست که تسریح بمعنی طلاق سوّم باشد و ظاهر تفریع «فَإِمْساکٌ... » آنرا میرساند. در اینصورت آیهٔ بعدی که گوید فَإِنْ طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ ... بیان تفصیلی آن اجمال است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۲

ولی بنظر نگارنده معنای اوّلی بهتر است و تفریع «فَإِنْ طَلَّقَها » ... در آیهٔ بعدی برای «فَإِمْساکٌ بِمَعْرُوفٍ» است یعنی پس از دو طلاق یا رجوع میکند و یا رجوع نکرده و تسریح میکند و در صورت رجوع اگر بار سوّم طلاق بدهد دیگر بر او حلال نیست.

سرد:؛ ج ۳، ص: ۲۵۲

سرد: بافتن. در اقرب گوید «سرد الدّرع: نسجها» در مجمع آمده: سرد حدید منظم کردن آن است و آن از سرد الکلام اخذ شده که حروف در ردیف یکدیگر باشند. أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ وَ قَدِّرْ فِی السَّرْدِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً ... سباء: ۱۱. اینکه زره‌ها فراخ بساز و بافت آنها را اندازه گرفته و یکنواخت کن. این کلمه در کلام اللّه مجید فقط یکبار آمده است.

سرادق:؛ ج ۳، ص: ۲۵۲

سرادق: سراپرده. خیمه. طبرسی گوید: آن خیمه‌ایست محیط بآنچه در آنست و گویند: سرادق چادریست که باطراف خیمه میکشند در نهج البلاغه نامهٔ ۳۸ فرموده «فَضَرَبَ الْجَوْرُ سُرادِقَهُ عَلَی الْبَرِّ وَ الْفاجِرِ» بنظر راغب: آن فارسی معرّب است و در کلام عرب اسم مفردیکه حرف سوّم آن الف باشد و بعد از آن دو حرف آید یافته نیست و گویند: خانهٔ مسردق خانه‌ایست که بشکل سرا پرده باشد.بنا بر این میشود گفت که سرادق معرّب سرا پرده است جمع آن سرادقات است إِنّا أَعْتَدْنا لِلظّالِمِینَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها...

کهف: ۲۹.برای ستمکاران آتشی مهیّا کرده‌ایم که سرا پرده‌اش آنها را در میان گرفته است.در بعضی آیات آمده بَلیٰ مَنْ کَسَبَ سَیِّئَةً وَ أَحٰاطَتْ بِهِ خَطِیئَتُهُ فَأُولٰئِکَ أَصْحٰابُ النّٰارِ ... بقره: ۸۱. بنا بر تجسّم عمل خطیئات مبدّل بآتش گشته و خطا کار را در میان گیرد. سرادق فقط یکبار در قرآن آمده است.

سِرّ؛ ج ۳، ص: ۲۵۲

سِرّ: (بکسر س و تشدید ر) نهان.امر پوشیده در صحاح گوید «السرّ: الذی یکتم» راغب گوید: حدیثی که در نفس مکتوم است قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِی یَعْلَمُ السِّرَّ فِی السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ...

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۳

فرقان: ۶. فَهُوَ یُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْراً ... نحل: ۷۵.اسرار: نهان کردن است سَوٰاءٌ مِنْکُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ ... رعد: ۱۰. ثُمَّ إِنِّی أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَ أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْراراً نوح: ۹. یعنی دعوت خود را هم آشکار و هم نهان بر ایشان رساندم. وَ اللّٰهُ یَعْلَمُ إِسْرٰارَهُمْ محمد: ۲۶. اسرار را بفتح همزه و کسر آن هر دو خوانده‌اند و در قرآنها بکسر همزه است یعنی خدا رازهای آنها و یا پنهان داشتنشان را میداند. وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِیُّ إِلیٰ بَعْضِ أَزْوٰاجِهِ حَدِیثاً ... تحریم: ۳. آنگاه که پیامبر ببعضی زنانش حدیثی در پنهانی گفت.سریره: مثل سرّ بمعنی امر پوشیده است جمع آن سرائر میباشد (صحاح) یَوْمَ تُبْلَی السَّرٰائِرُ. فَمٰا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لٰا نٰاصِرٍ طارق: ۹ و ۱۰. در نهج البلاغه نامهٔ ۱۰ آمده «مختلف العلانیهٔ و السّریرهٔ» وَ أَسَرُّوا النَّجْوَی الَّذِینَ ظَلَمُوا ... انبیاء: ۳. یعنی ظالمان راز را پنهان کردند در المیزان آمده: این جمله برای مبالغه است زیرا که «أَسَرُّوا» نجوی بودن را می‌فهماند. راغب گوید: این تعبیر برای آنست که اصلا راز را اظهار نکردند که نجوی گاهی بعدا آشکار میشود.أَمْ یَحْسَبُونَ أَنّٰا لٰا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْوٰاهُمْ ... زخرف: ۸۰. نجوی راز گفتن و سرّ حدیث مکتوم در نفس است آیه صریح است در اینکه خدا هم حدیث نفس و سخن باطنی و هم راز گفتن را می‌شنود چنانکه گفته وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسٰانَ وَ نَعْلَمُ مٰا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ ... ق: ۱۶.وَ إِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ یَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفیٰ طه: ۷. معنی آیه در «خفی» گذشت.یَوْمَ تُبْلَی السَّرٰائِرُ. فَمٰا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لٰا نٰاصِرٍ طارق: ۹- ۱۰. معنی این دو آیه در «بلی» گذشت. امتحان شدن سرائر توأم با ظاهر شدن آنهاست علی هذا هر خیر و شرّ روز قیامت ظاهر میشود انسان را بر پوشاندن آنها نه نیروئی هست و نه یاری. این آیه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۴

نظیر هُنٰالِکَ تَبْلُوا کُلُّ نَفْسٍ مٰا أَسْلَفَتْ ... یونس: ۳۰. است.

سرور؛ ج ۳، ص: ۲۵۴

سرور: شادی. راغب آنرا شادی مکتوم در قلب گفته است. در این صورت معنای سرّ در آن ملحوظ است طبرسی ذیل آیهٔ ۱۱ سورهٔ انسان و ۹ انشقاق گوید: سرور اعتقاد بوصول منافع است در آینده و قومی گفته‌اند که آن فقط لذت قلب است. شرتونی در اقرب الموارد گفته: سرور و فرح و حبور در معنی نزدیک بهم‌اند لیکن سرور عبارت است از شادی خالص پوشیده در دل. و حبور آنست که اثر آن در بشرهٔ صورت ظاهر شود و این هر دو در شادی پسندیده بکار میروند.اما فرح آنست که تکبر و خود بینی آورد و لذا مذموم است. سرور و حبور ناشی از قوّهٔ تفکر و فرح ناشی از قوّهٔ شهوت است.اقرب این سخن را از کلیّات ابو البقاء نقل کرده.ولی آنچه دربارهٔ فرح گفته مورد تصدیق قرآن نیست که قرآن آنرا در شادی مذموم و غیره هر دو بکار برده است مثل فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلاٰفَ رَسُولِ اللّٰهِ ... توبه: ۸۱.وَ یَوْمَئِذٍ یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ. بِنَصْرِ اللّٰهِ روم: ۴.بَقَرَةٌ صَفْرٰاءُ فٰاقِعٌ لَوْنُهٰا تَسُرُّ النّٰاظِرِینَ بقره: ۶۹. گاویست زرد پر رنگ بینندگان را شادمان کند وَ لَقّٰاهُمْ نَضْرَةً وَ سُرُوراً انسان: ۱۱.نضرهٔ طراوت ظاهر و سرور شادی قلب است. یعنی در آنها طراوت ظاهر و شادی دل قرار داد.وَ یَنْقَلِبُ إِلیٰ أَهْلِهِ مَسْرُوراً انشقاق: ۹. و بسوی کسانش شادمان بر گردد.

سریر:؛ ج ۳، ص: ۲۵۴

سریر: تخت. سرور و شادی در آن ملحوظ است لذا راغب گوید: سریر آنست که از روی سرور در آن می‌نشینند زیرا که آن از برای صاحبان نعمت است. طبرسی گوید: سریر مجلس بلندی است آماده برای شادی جمع آن اسرّه و سرر است. در اقرب گوید: سریر تخت است و بیشتر

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۵

بتخت پادشاه گفته میشود علت این تسمیه آنست که هر که روی آن بنشیند شاد میشود.سریر بصورت مفرد در قرآن مجید نیامده است ولی سرر که جمع آنست پنج بار دربارهٔ بهشت و یکبار دربارهٔ تخت‌های دنیا آمده است بدین ترتیب: حجر: ۴۷. فِی جَنّاتِ النَّعِیمِ. عَلیٰ سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ. صافات: ۴۴- طور: ۲۰- واقعهٔ: ۱۵- غاشیه: ۱۳- زخرف: ۳۴.وَ لِبُیُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَیْها یَتَّکِؤُنَ.

سرّاء:؛ ج ۳، ص: ۲۵۵

سرّاء: الَّذِینَ یُنْفِقُونَ فِی السَّرّاءِ وَ الضَّرّاءِ وَ الْکاظِمِینَ الْغَیْظَ ... آل عمران: ۱۳۴. قَدْ مَسَّ آباءَنَا الضَّرّاءُ وَ السَّرّاءُ ... اعراف: ۹۵.سرّاء که فقط در دو آیهٔ فوق آمده بمعنی مسرّت و وسعت زندگی است چنانکه ضرّاء خلاف آن است طبرسی در ذیل آیهٔ اول فرموده: دربارهٔ سرّاء و ضرّاء دو قول است یکی توانگری و تنگدستی است که از ابن عباس است. دیگری سرور و غم است یعنی در هر حال انفاق میکنند.ظاهرا مراد از آندو در آیهٔ اوّل توانگری و تنگدستی و در آیهٔ دوم اندوه و شادی است.

سرع:؛ ج ۳، ص: ۲۵۵

سرع: سرعت بمعنی شتاب است.سریع: شتابنده إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ غافر: ۱۷. اسرع اسم تفضیل است أَلا لَهُ الْحُکْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحاسِبِینَ انعام: ۶۲. بدانید حکم برای او است و او از همه حسابگران تند کارتر است.سراع (بکسر س) جمع سریع است یَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِراعاً ... ق: ۴۴. سِراعاً حال از ضمیر مجرور یعنی روزی زمین از بالای آنها شکافته شود و شتابان بر خیزند مثل یَوْمَ یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ سِراعاً ... معارج: ۴۳.مسارعه بمعنی مشارکت و تکثیر هر دو آمده است در بیشتر آیات قرآن بمعنی تکثیر و مبالغه است مثل أَ یَحْسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مالٍ وَ بَنِینَ. نُسارِعُ لَهُمْ فِی الْخَیْراتِ ... مؤمنون: ۵۵ و ۵۶.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۶

آیا گمان میکنند آنچه از مال و پسران بایشان میدهیم در رساندن خیرات بآنها بیشتر سرعت نشان میدهیم؟وَ سارِعُوا إِلیٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ ... آل عمران: ۱۳۳. این هم ظاهرا برای مبالغه است یعنی بسوی آمرزش خدا بیشتر عجله کنید.

سریع الحساب:؛ ج ۳، ص: ۲۵۶

سریع الحساب: از اسماء حسنی است و هشت بار در قرآن مجید آمده است وَ اللّهُ سَرِیعُ الْحِسابِ بقره: ۲۰۲. إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ ابراهیم: ۵۱. دو بار نیز آمده «سَرِیعُ الْعِقابِ» که عنقریب خواهیم گفت. ظاهر آنست حساب و عقاب فاعل سریع و الف و لام عوض از مضاف الیه است یعنی «سریع حسابه- سریع عقابه».احتمال نزدیک بیقین آنست که مراد از حساب در این آیات ثواب و عقاب است مثلا در آیهٔ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِی الدُّنْیا حَسَنَةً وَ فِی الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنا عَذابَ النّارِ. أُولئِکَ لَهُمْ نَصِیبٌ مِمّا کَسَبُوا وَ اللّهُ سَرِیعُ الْحِسابِ بقره: ۲۰۱ و ۲۰۲. سَرِیعُ الْحِسابِ راجع بثواب دنیا و آخرت است. و در آیهٔ وَ مَنْ یَکْفُرْ بِآیاتِ اللّهِ فَإِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ آل عمران: ۱۹. راجع بعقاب است.علی هذا مراد آنست که ثواب و عقاب خدا چون وقتش رسد فوری است و معطّلی ندارد

نظیر وَ مٰا أَمْرُنٰا إِلّٰا وٰاحِدَةٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ قمر: ۵۰. و مثل فَأَخَذْنٰاهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لٰا یَشْعُرُونَ اعراف: ۹۵. نه اینکه دیگران کند حساب میکنند و خداوند در حساب کردن تندتر است. خلاصه آنکه سریع الحساب در جاهائیکه مراد از آن عذاب است مثل آیهٔ إِنَّ رَبَّکَ سَرِیعُ الْعِقٰابِ ... انعام: ۱۶۵. میباشد مرحوم طبرسی در چند جا «سَرِیعُ الْحِسٰابِ» را سریع المجازاة گفته است. ناگفته نماند ظهور «سَرِیعُ الْحِسٰابِ» در بسیاری از آیات در ثواب و عذاب دنیوی است ولی آیهٔ ۵۱ سورهٔ ابراهیم و ۱۷ سورهٔ غافر در عذاب اخروی صریح است علی هذا کلمهٔ سریع الحساب بدنیا و آخرت هر دو

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۷

شامل است.إِنَّ رَبَّکَ سَرِیعُ الْعِقٰابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ انعام: ۱۶۵. این آیه در سورهٔ اعراف آیهٔ ۱۶۷ تکرار شده و در آنجا «لَسَرِیعُ» است با زیادت لام.در جواب اینکه سریع العقاب با غفور رحیم چه تناسبی دارد؟! باید گفت مراد آنست که خداوند اولا و بالذات غفور و رحیم است ولی اگر بنا شود روی عللی بندهٔ خود را عذاب کند عذابش فوری است و معطلی ندارد و از هر دو آیه بنظر میاید که مراد از سریع العقاب عذاب دنیوی است مثلا آیهٔ دوم چنین است وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکَ لَیَبْعَثَنَّ عَلَیْهِمْ إِلیٰ یَوْمِ الْقِیٰامَةِ مَنْ یَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذٰابِ إِنَّ رَبَّکَ لَسَرِیعُ الْعِقٰابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ چنانکه آیهٔ اول نیز ظاهرش چنین است.

سرف:؛ ج ۳، ص: ۲۵۷

سرف: (بفتح س- ر) تجاوز از حدّ. در صحاح گوید «السرف ضدّ القصد» راغب گوید: آن تجاوز از حد است در هر کار هر چند در انفاق شهرت دارد. در اقرب گفته: آن ضدّ میانه روی و تجاوز از حدّ و اعتدال است. باید دانست اسراف و سرف هر دو بیک معنی است ولی بعقیده طبرسی اگر تجاوز در جانب افراط باشد اسراف گفته میشود و اگر در جانب تقصیر باشد سرف (ذیل آیهٔ ۶ سورهٔ نساء).استعمال آن در قرآن همه جا از باب افعال است قُلْ یٰا عِبٰادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلیٰ أَنْفُسِهِمْ لٰا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ ... زمر: ۵۳.در المیزان گفته: گوئی معنی جنایت یا نظیر آن به «أَسْرَفُوا» تضمین شده و لذا با «عَلیٰ» متعدی گردیده است اسراف بر نفس آنست که بر آن با ارتکاب گناه تعدّی شود اعمّ از آنکه با شرک یا با گناهان صغیره و کبیره باشد. دربارهٔ این آیه مطلبی است که انشاء اللّه در «قنط» خواهد آمد.وَ کُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لٰا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لٰا یُحِبُّ الْمُسْرِفِینَ اعراف: ۳۱.دو امر اباحی و یک نهی تحریمی است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۸

بخوردن و آشامیدن اجازه داده و از تعدی در آن دو نهی میکند.وَ لٰا تَأْکُلُوهٰا إِسْرٰافاً وَ بِدٰاراً أَنْ یَکْبَرُوا ... نساء: ۶. مال یتیمان را باسراف و عجله نخورید که مبادا بزرگ شوند و مانع گردند قید إِسْرٰافاً ظاهرا برای ذیل آیه است که فرموده «هر که فقیر باشد بطور متعارف از اموال آنها بخورد».وَ الَّذِینَ إِذٰا أَنْفَقُوا لَمْ یُسْرِفُوا وَ لَمْ یَقْتُرُوا وَ کٰانَ بَیْنَ ذٰلِکَ قَوٰاماً فرقان: ۶۷. صریح آیه آنست که در انفاق باید میانه روی کرد و ایضا ظاهرا مراد از آن انفاق از برای خود و غیر خود است این آیه نظیر وَ لٰا تَجْعَلْ یَدَکَ مَغْلُولَةً إِلیٰ عُنُقِکَ وَ لٰا تَبْسُطْهٰا کُلَّ الْبَسْطِ ... اسراء: ۲۹.

سرق:؛ ج ۳، ص: ۲۵۸

سرق: دزدی. قٰالُوا إِنْ یَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ ... یوسف: ۷۷.عیّاشی در تفسیر خود از حضرت رضا علیه السّلام نقل کرده: حضرت اسحق را کمر بندی بود که پیامبران و بزرگان آنرا از یکدیگر بارث می‌بردند. و آن در نزد عمّهٔ یوسف بود. یوسف نیز در منزل او بسر میبرد و عمّه‌اش وی را بغایت دوست میداشت. یعقوب سفارش کرد که یوسف را پیش من فرست بعد بتو بر میگردانم. عمّه‌اش سفارش کرد که امشب نزد من باشد تا او را ببویم فردا صبح میفرستم. وقت صبح کمربند مذکور را بکمر یوسف بست و پیراهنی بر او پوشاند و پیش یعقوب فرستاد و آنگاه ادعا کرد که یوسف کمربند را دزدیده است و آن در کمر یوسف پیدا شد و

قانون آنزمان چنان بود که دزد را بصاحب سرقت میدادند لذا عمّه‌اش او را پس گرفت و در نزد او ماند.این روایت در تفسیر صافی نیز نقل شده است در حاشیهٔ تفسیر عیاشی از برهان و بحار و علل الشرایع و عیون اخبار الرضا نیز نقل شده و در مجمع از دیگران نقل کرده و گوید: از امامان ما نیز چنین نقل شده است.خلاصه: غرض از گفتار فرزندان یعقوب که گفتند برادرش نیز قبل از او

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۵۹

دزدی کرده اشاره بافسانهٔ کمربند است و اللّه العالم.وَ السّارِقُ وَ السّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما جَزاءً بِما كَسَبا ... مائده: ۳۸. بحکم این آیه دست دزد چه مرد باشد چه زن باید بریده شود ولی این حکم دارای شرایط بسیاری است که در فقه اسلامی مذکور است. بعضی‌ها از راه عاطفه آمده این حکم را نعوذ باللّه ظالمانه خوانده‌اند حال آنکه احکام تابع واقعیات است نه احساسات زود گذر. برای راحتی جامعه باید فرد مفسد فدا شود، جنایتکاران غرب بنام حفظ آزادی و منافع خود سینهٔ هزاران بی گناه را سوراخ میکنند.روزی نیست که قسمتی از دنیا را بخاک و خون نکشند ولی این حکم را غیر قابل اجرا میخوانند.در کتاب سیری در اسلام ص ۱۸ چنین نوشته‌ام: اگر گویند: در این صورت روزی صدها بدن ناقص و فلج شده و از هستی ساقط خواهند شد!! گوئیم: ابدا چنین نیست زیرا در روزگاریکه حدود و احکام اسلامی اجرا میشد در ظرف چهار صد سال فقط شش بار حکم دست بریدن اجرا شده است (برهان قرآن ص ۱۷۱) شاهد صدق این سخن مملکت عربستان سعودی است که در عرض پنجاه سال مثلا یکدست هم بریده نمیشود فرق است ما بین آنکه دزد بداند در صورت گرفتار شدن چند صباحی در زندان خواهد ماند و اینکه بداند بدنش ناقص شده و یک عمر همانطور زندگی خواهد کرد مسلّم است در صورت دوم بفکر دزدی نخواهد بود.إِلّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ حجر: ۱۸. استراق سمع مخفی و دزدانه گوش دادن است در اقرب گوید «استرق السمع: استمع مخفیا» یعنی مگر آنکه دزدانه گوش دهد آنوقت شهابی آشکار در پی او باشد. معنی آیه را در «جنّ» ببینید.

سرمد:؛ ج ۳، ص: ۲۵۹

سرمد: دائم. همیشگی. چنانکه در مجمع و مفردات و اقرب گفته

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۰

است. این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده است. قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَداً إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِياءٍ ... قصص: ۷۱. بگو: خبر دهید اگر خدا شب را برای شما دائمی کند کیست معبودی غیر از خدا که روشنایی برای شما بیاورد. قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللّهُ عَلَيْكُمُ النَّهارَ سَرْمَداً ... قصص: ۷۲.

سری:؛ ج ۳، ص: ۲۶۰

سری: (بر وزن صرد) رفتن در شب. راغب گوید «السری: سیر اللیل یقال: سری و اسری» در اقرب آمده سری الرجل یعنی تمام شب را راه رفت اسری نیز مثل سری است و گویند: اسری برای اوّل شب و سری برای آخر آن است.طبرسی ذیل آیهٔ ۶۵ سورهٔ حجر گوید: اسراء شب رفتن است سری یسری سریّ و اسری اسراء دو لغت بیک معنی است.اسراء در تمام قرآن با «با» تعدیه شده است مثل وَ لَقَدْ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي ... طه: ۷۷.موسی را وحی کردیم که بندگان مرا شبانگاه از مصر بیرون ببر. فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ ... هود: ۸۱.اسراء دلالت بشب رفتن دارد گویند کلمهٔ «اللیل» برای تأکید آمده که حتما باید شبانگاه بروید زیرا که وقت صبح بنا بود عذاب نازل شود إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ هود: ۸۱.سرّی: نهریکه جاری است (راغب) فَناداها مِنْ تَحْتِها أَلّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا مریم: ۲۴. از پائینش او را ندا کرد: محزون مباش خدایت در پائین تو نهری قرار داده است.سُبْحانَ الَّذِي أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بارَكْنا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

اسراء: ۱.مراد از مسجد الحرام مسجد مکّه و از مسجد اقصی کلیسای بیت المقدس است و چون سرزمین فلسطین پر آب

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۱

و علف است و محصول فراوان دارد لذا «بارَکْنا حَوْلَهُ» آمده و این کلمه در چند آیهٔ دیگر تکرار شده است «لَیْلًا» منصوب است برای ظرفیت یعنی اسراء در شب واقع شده زمخشری گوید: «لَیْلًا» و تنکیر آن با آنکه اسری بشب دلالت دارد برای بعضّیت است و اینکه مدّت اسراء قسمتی از شب بوده با آنکه فاصله آندو محل مدّت چهل شبانگاه است.طبرسی گوید: بعلت بعد مسافت میان آن و مکّه، الاقصی گفته شده.این آیه صریح. است در اینکه خداوند آنحضرت را در یک شب از مکّه به مسجد اقصی برده و علّت اسراء نشان دادن قسمتی از آیات خدا بوده است «لِنُرِیَهُ مِنْ آیاتِنا» دیگر از اینکه از مسجد اقصی بآسمانها عروج کرده آیه از آن ساکت است ولی روایات و اقوال علماء صریح است در اینکه آنحضرت از مسجد اقصی بآسمانها عروج فرموده و معراج از آنجا واقع شده است.جملهٔ «لِنُرِیَهُ مِنْ آیاتِنا» که هدف اسراء را بیان میکند در سورهٔ نجم بطرز دیگری آمده است.وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْری. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهی. عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوی. إِذْ یَغْشَی السِّدْرَةَ ما یَغْشی. ما زاغَ الْبَصَرُ وَ ما طَغی. لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری نجم: ۱۳-۱۸.یعنی پیامبر بار دیگر جبرئیل را دید آن رؤیت در نزد سدرهٔ المنتهی بود که بهشت نزد آن است. موقعی او را دید که سدره را میپوشانید آنچه میپوشانید، چشم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله در آن رؤیت بخطا و اشتباه نرفت (آنچه دید حقیقت بود) از آیات بزرگ پروردگارش دید.این آیات را حمل بر جریان زمینی کردن مشکل است و روشن میشود که شرح حال معراج است مخصوصا جملهٔ «عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوی» که ظاهرا آن بهشت موعود است در آیهٔ اسراء که «لِنُرِیَهُ مِنْ آیاتِنا» آمده اگر مراد از آیات مثلا دیدن مقام پیامبران در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۲

بیت المقدس و دیدن طور سینا و یا دیدن اینکه خداوند او را چگونه در یک شب آنهمه مسافت راه برد و یا مانند اینها باشد هیچ و اگر منظور از آن همان «لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری» باشد، معلوم میشود که اسراء مقدمهٔ معراج بوده است.ناگفته نماند روایات معراج از طریق شیعه و اهل سنت بقدری زیاد است که نمیشود وقوع آنرا فی الجمله انکار نمود و بزرگان اسلامی در عقیده بمطلق معراج متفق القولاند.برای نمونه بتفسیر مجمع البیان، صافی، برهان، و المیزان و غیره ذیل آیه اسراء رجوع شود همچنین به بحار ج ۱۸ طبع جدید رجوع شود که از ص ۲۸۲ تا ص ۴۱۰ مجموعا ۱۲۸ صفحه باین مطلب اختصاص داده شده است.طبرسی رحمه اللّه در مجمع البیان فرموده: دربارهٔ معراج پیامبر ما صلّی اللّه علیه و آله روایات زیادی نقل شده و بسیاری از صحابه مثل، ابن عباس، ابن مسعود، انس، جابر بن عبد اللّه، حذیفه، عایشه ام هانی و غیرهم آنرا از آنحضرت نقل کرده‌اند. بعضی زیاد و بعضی کم کرده است و مجموع آنها به چهار قسم منقسم است اول آنچه یقینی است چون اخبار دربارهٔ آن متواتر و علم بصحت آن حاصل است. دوّم آنچه در این باره نقل شده از چیزهائیکه عقل جایز میداند و اصول اسلامی از آن ابا ندارد ما نیز آنرا جایز دانسته و قطع میکنیم که آن در بیداری آنحضرت بوده نه در خوابش سوّم آنچه ظاهرش مخالف اصول است ولی میشود طوری توجیه کرد که مخالف عقل نباشد بهتر آنست که مطابق حق و دلیل تأویل شود. چهارم آنچه ظاهرش صحیح نیست و تأویل آن جز بمشقت بعید ممکن نمیباشد. بهتر آنست که آنرا قبول نکنیم.امّا اوّلی که مقطوع به است آنست که آنحضرت فی الجمله معراج کرده است. امّا دوّمی از آنجمله

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۳

است که روایت شده آنحضرت در آسمانها گردش کرد و پیغمبران و سدرهٔ المنتهی و بهشت و جهنّم و امثال ذلک را دید. اما سوّمی نظیر آنچه نقل شده مردمانی را در بهشت دید که متنعّم بودند و از اهل آتش کسانی را مشاهده کرد که در عذاب بسر می‌بردند این حمل بر آن میشود که صفت و یا نامهای آنها را دیده است. اما چهارم نظیر آنچه نقل شده آنحضرت با خدا آشکارا صحبت کرد و او را دید و با خدا در تخت نشست و نحو ذلک از چیزهائیکه دلالت بر تشبیه دارد.مجلسی رحمه اللّه در بحار

مجموع آنچه را که گفته شد از مجمع نقل کرده المیزان نیز کلام طبرسی را نقل کرده و تقسیم آنرا پسندیده است ولی در غالب امثلهٔ آن خدشه کرده و فرموده سیر در آسمانها و دیدن انبیاء و نظیر آنها تمثیلات برزخی و یا روحی است ... و در آنها بعدی نیست که احادیث معراج از این قسم تمثیلات مملو است.ناگفته نماند مفصّلترین روایات دربارهٔ معراج، روایت علی بن ابراهیم است از پدرش از ابن ابی عمیر از هشام بن سالم از امام صادق علیه السّلام.رجال این روایت همه موثّقاند جز ابراهیم بن هاشم که هر چند توثیق نشده ولی قدحی هم ندارد و از بزرگان میباشد. علماء شیعه روایات آن بزرگوار را تلقّی بقبول کردهاند. این روایت در تفسیر برهان و تفسیر صافی، و تفسیر المیزان نقل شده و علّامه مجلسی آنرا در بحار از تفسیر فرات نقل کرده است.لازم است در اینجا چند مطلب را بررسی کنیم: ۱- اسراء از مسجد الحرام بمسجد اقصی حتمی و صریح آیه است اگر در حقیقت معراج که آیا در خواب بوده یا در بیداری صحبت شود، اسراء جای صحبت نیست و اگر کسی بگوید که اسراء در خواب بود سخنش باطل و بی جاست زیرا رفتن به مسجد اقصی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۴

در عالم خواب چندان اهمیت ندارد که قرآن مجید با آن طمطراق بیان دارد. در روایات و تفاسیر هست که آنحضرت در همان شب بر گشت و صبح جریان را بمشرکین مکّه حکایت کرد و نشانههائی از شتران آنها که در راه بودند بیان داشت و همانطور بود که بیان فرمود.۲- بعضی گویند معراج در خواب بود و بعضی گفتهاند روحانی بود نه جسمانی. ولی روحانی بودن آنرا معنای روشنی نیست و باید گفت که روح آنحضرت از بدنش خارج شد این جز مرگ معنی ندارد و شاید مراد این عدّه انکشاف و یا نظیر عالم خواب باشد.۳- معراج آنحضرت یکی از دو جور است یا در عالم ظاهر و بیداری با قدرت خداوند بآسمانها رفته و آنچه را میبایست ببیند دیده است و آن از قدرت خداوند بعید نیست و لازم بود برای وسعت علم آنحضرت وسعهٔ صدرش چنین جریانی پیش آید.و موضوع خرق و التیام در افلاک که یگانه مستمسک مانعین است امروز از موهومات میباشد و اینکه با کدام سرعت رفته آیا با سرعتی شبیه بسرعت نور و در آنصورت ماده قهرا مبدّل به نیرو میشود چنانکه گفتهاند و اگر با کمتر از آن رفته آنوقت این همه مسافت را در آن مدت کم چطور پیموده است؟ باید این را محوّل بقدرت و علم خدا کرد ما از علوم عالم جز اندکی بلد نیستیم.جور دیگر آنست که خداوند بچشم آنحضرت وسعت داده و در جای خود آسمانها و هر آنچه را که در روایات معراج آمده دیده است. فرض کنید کسی در ایران نشسته خداوند بدید او چنان وسعت بدهد که ممالک آمریکا و شهرها و حتی میان خانههای آنها را ببیند و این هیچ بعید نیست چنانکه در حدیث آمده که جبرئیل کربلا و محل شهادت ابا عبد اللّه علیه السّلام را بآنحضرت نشان داد و از مدینه آنجا را دید چنانکه سبط ابن جوزی و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۵

دیگران آنرا نقل کردهاند. و محدث قمی در نفس المهموم از سبط ابن جوزی نقل میکند.عیاشی در تفسیر خود ذیل آیهٔ اسراء از هشام بن سالم از حضرت صادق علیه السّلام نقل میکند: چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جریان اسراء را بکفّار مکّه خبر داد گفتند از او از شهر ایله، که در وسط راه است بپرسید ... و جبرئیل آمد و گفت یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سرت را بلند کن و خلاصهٔ حدیث آنکه خداوند پستی و بلندیهای زمین را از بین برد آنحضرت ایله را آشکارا دید. کفّار سؤال میکردند و آنحضرت بشهر نگاه کرده و بآنها خبر میداد.و چنانکه در شکستن سنگ خندق و جهیدن برق از آن از فتح یمن و شام و غیره خبر داد. منافقان گفتند: تعجب نمیکنید نمیتوانید بقضای حاجت بروید این شخص میگوید: از مدینه کاخهای حیره و شهرهای مدائن را میبینم و آنها فتح خواهد شد. این سخن را طبرسی و دیگران در جریان خندق نقل کردهاند. از این قبیل چیزها در احوال آنحضرت بیشتر میتوان یافت.خلاصه آنکه هیچ بعید نیست که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در جای خود بنشیند و خداوند بچشم او چنان قدرت دهد که آسمانها و کرات را ببیند و چشمش اصلا اشتباه نکند «مٰا زٰاغَ الْبَصَرُ وَ مٰا طَغیٰ». ولی روایات معراج وجه اول را

میرسانند یعنی آنحضرت بآسمانها رفته است برای تحقیق بیشتر بروایات رجوع کنید.

سطح:؛ ج ۳، ص: ۲۶۵

سطح: گستردن. در اقرب هست «سطح الشیء سطحا: بسطه و سوّاه» أَ فَلا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ... وَ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ غاشیه: ۲۰. آیا نمی‌بینند شتر چگونه آفریده ... و زمین چگونه گسترده شده. این نظیر آیاتی است که آمده وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها ... ق: ۷. این کلمه در کلام اللّه مجید فقط یکبار آمده است.

سطر:؛ ج ۳، ص: ۲۶۵

سطر: نوشتن. خطّ. صفّ. در صحاح و قاموس گوید: سطر بمعنی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۶

صف است که از چیزی تشکیل یابد و نیز بمعنی خط و نوشتن است و اصل آن مصدر میباشد. در اقرب هست «سطر الکتاب سترا: کتب» سطرهم نوشتن و هم بمعنی خط و کتابت است.ن وَ الْقَلَمِ وَ ما يَسْطُرُونَ. ما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ن: ۱ و ۲. قسم بقلم و آنچه مینویسند تو بسبب وحی دیوانه نیستی. كانَ ذلِكَ فِي الْكِتابِ مَسْطُوراً اسراء: ۵۸. وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ قمر: ۵۳.اساطیر ۹ بار در قرآن آمده و در همه به «الاوّلین» اضافه شده است يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ انعام: ۲۵. وَ قالُوا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَها فَهِيَ تُمْلى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا فرقان: ۵.مراد قائلین از این کلمهٔ نوشته‌های باطل و حکایت دروغ و افسانه‌های بی مغز است معنی آیهٔ فوق چنین است گفتند اینها نوشته‌های باطل گذشتگان است که نوشته و صبح و عصر بر وی املا میشود. صحاح آنرا اباطیل گفته است. جمع سطر، اسطر و اسطار و سطور است. اقرب الموارد اساطیر را جمع الجمع دانسته و گوید: آن جمع اسطار است. و از مبرّد نقل میکند که گفته: جمع اسطوره است مثل احدوثه و احادیث. راغب نیز این کلام را از مبرّد نقل میکند. بنا بر قول مبرّد اساطیر جمع عادی است.مجمع از اخفش نقل میکند که اساطیر جمعی است واحد ندارد مثل ابابیل و مذاکیر.

سیطر:؛ ج ۳، ص: ۲۶۶

سیطر: «أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ» طور: ۳۷. «فَذَكِّرْ إِنَّما أَنْتَ مُذَكِّرٌ. لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ» غاشیه: ۲۱ و ۲۲.ابن کثیر آیهٔ اول را با سین و دوّم را با صاد و ابن عامر هر دو را با سین ... و دیگران هر دو با صاد خوانده‌اند. ابو عبیده گوید: مصیطرون در اصل با سین است و هر سین که ما بعد آن طاء باشد جایز است به صاد تبدیل شود. سطر و صطر هر دو صحیح است (مجمع).

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۷

مسیطر اصل آن از سطر بمعنی مراقب و مسلّط و احوال نویس است در اقرب گوید «سیطر علیهم و سوطر و تسیطر: راقبهم و تعهد احوالهم» و نیز گوید: مسیطر و متسیطر بمعنی رقیب، حافظ، و مسلط بر شیء است که بآن توجه کند و احوالش را زیر نظر گیرد و عملش را بنویسد جمع آن مسیطرون است.معنی آیهٔ اوّل: آیا خزائن پروردگارت پیش آنهاست یا آنها مسلط بر مردم و مالک آنهااند؟!! معنی آیهٔ دوم: یاد آوری کن تو فقط یاد آوری و بر مردم مراقب و حافظ نیستی. نظیر «وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ» ق: ۴۵.

سطو:؛ ج ۳، ص: ۲۶۷

سطو: حمله و گرفتن بشدّت. در قاموس گوید «سطا علیه و به سطوا و سطوة: صال او قهر بالبطش» «تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا

الْمُنْكَرَ يَكادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آياتِنا » ... حج: ۷۲. در چهرهٔ کفّار بهنگام خوانده شدن آیات ما انکار می‌بینی نزدیک است بسوی کسانیکه آیات ما را بر آنها میخوانند حمله کنند و دست بگشایند.این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

سعد:؛ ج ۳، ص: ۲۶۷

سعد: سعد و سعادت بمعنی نیکبختی است چنانکه شقوة و شقاوت بمعنی بدبختی است راغب گفته: سعد و سعادت آنست که کارهای الهی انسان را در رسیدن بخیر یاری کند. ضدّ آن شقاوت است. «يَوْمَ يَأْتِ لا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ ... وَ أَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها » ... هود: ۱۰۵- ۱۰۸.این کلمه فقط دو بار در کلام اللّه آمده است.

سعر:؛ ج ۳، ص: ۲۶۷

سعر: فروزان شدن آتش و فروزاندن آن راغب گفته: سعر، التهاب و شعله ور شدن آتش است و ثلاثی و تفعیل و افعال آن همه بمعنی افروختن است و مسعر چوبی است که افروخته شود.در اقرب آمده «سعر النار و الحرب: قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۸
اوقدهما و اشعلهما و هیّجهما». «وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ. وَ إِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ» تکویر: ۱۲ و ۱۳.سعیر از نامهای جهنّم است و این بواسطهٔ افروخته شدن آنست. و فعیل در اینجا بتصدیق راغب بمعنی مفعول است و در بعضی آیات بجای جهنّم بکار رفته مثل «إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً» نساء: ۱۰. «وَ أَعْتَدْنا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيراً» فرقان: ۱۱. و در بعضی آیات حال و وصف جهنّم آمده نظیر «وَ كَفى بِجَهَنَّمَ سَعِيراً» نساء: ۵۵. بس است جهنم افروخته.این کلمه شانزده بار در قرآن آمده است. و در تمام موارد در جهنّم آخرت بکار رفته جز در آیهٔ «وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ» سباء: ۱۲. این آیه دربارهٔ مسخر بودن شیاطین بسلیمان است و ظاهرا مراد از آن عذاب دنیا که خدا بآنها فهمانده بود در صورت سرپیچی از طاعت سلیمان گرفتار عذاب خواهند بود.و نیز در آیهٔ «وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّياطِينِ وَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذابَ السَّعِيرِ» ملک: ۵. شاید مراد از عذاب سعیر تیرهای شهاب و همان رجوم باشد.سعر (بضم س، ع) جمع سعیر و دو بار در قرآن آمده است. «فَقالُوا أَ بَشَراً مِنّا واحِداً نَتَّبِعُهُ إِنّا إِذاً لَفِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ» قمر: ۲۴. «إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ» قمر: ۴۷.در آیهٔ اول احتمال داده‌اند که سعر مفرد و بمعنی جنون یا رنج باشد و آن بسیاق آیه مناسب است صحاح در ذیل آیهٔ فوق از فرّاء نقل کرده که سعر بمعنی رنج و عذاب است و گوید: السعر الجنون و بشتر دیوانه گویند: نافهٔ مسعورهٔ. طبرسی و اقرب نیز بدان تصریح کرده‌اند معنی آیهٔ اول: قوم ثمود گفتند: آیا بشری را که یکی از ماست پیروی کنیم در اینصورت در گمراهی و دیوانگی هستیم. ولی آن در آیهٔ دوّم جمع سعیر است یعنی: گناهکاران در گمراهی از سعادت و
قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۶۹
در آتشهای افروخته‌اند. «وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ. وَ إِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ» تکویر: ۱۲ و ۱۳. اذا شرط مستقبل است از این آیه فهمیده میشود که جهنّم هنوز افروخته نشده در آینده فروزان خواهد گردید.

سعی:؛ ج ۳، ص: ۲۶۹

سعی: تند رفتن. کوشش. راغب گوید: سعی مشی سریع است که بحد دویدن نیست و بطور استعاره بجدّیت در کار اطلاق میشود خیر باشد یا شر.طبرسی آنرا تند رفتن و دویدن و کسب و تلاش گفته است. صحاح آنرا دویدن و عمل و کسب ... و قاموس قصد، عمل، رفتن و دویدن معنی میکند.معنای اوّلی همان تند رفتن است.در قرآن مجید بمعنی تند رفتن و دویدن و بمعنی تلاش و کوشش بکار رفته است «وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعى » ... قصص: ۲۰. «وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعى » ... یس: ۲۰. مردی از آخر شهر شتابان یا در حالیکه میدوید، آمد. «فَأَلْقاها فَإِذا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعى» طه: ۲۰. عصا را انداخت ناگهان آن ماری بود که

تند حرکت میکرد «نُورُهُمْ یَسْعیٰ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ » ... تحریم: ۸. نورشان در پیش رو و طرف راستشان بتندی میرود. سعی در این آیات بمعنی بشتاب رفتن است. «وَ مَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ وَ سَعیٰ لَهَا سَعْیَهَا وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولٰئِکَ کانَ سَعْیُهُمْ مَشْکُوراً» اسراء: ۱۹. یعنی: هر که آخرت را بخواهد و کوشش مخصوص آنرا انجام دهد و ایمان داشته باشد کوشش و تلاش آنها پاداش داده خواهد شد. سعی در این آیه و نظیر آن بمعنی تلاش و عمل است. «فَلَمّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْیَ قالَ یا بُنَیَّ إِنِّی أَریٰ فِی الْمَنامِ أَنِّی أَذْبَحُکَ »... صافات: ۱۰۲. یعنی چون بحدّ کوشش با پدر رسید و توانست در رفع حوائج تلاش بکند گفت: ای پسرک من در خواب می‌بینم که تو را سر می‌برم. «وَ أَنْ لَیْسَ لِلْإِنْسانِ إِلّا ما سَعیٰ.وَ أَنَّ سَعْیَهُ سَوْفَ یُریٰ. ثُمَّ یُجْزاهُ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۰

الْجَزاءَ الْأَوْفیٰ» نجم: ۳۹- ۴۱. انسان مالک حقیقی سعی و تلاش خویش است اعم از آنکه خیر باشد یا شر.و سعی و تلاش او در روز قیامت مشهود خواهد بود «فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَیْراً یَرَهُ. وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا یَرَهُ» زلزله: ۷- ۸. و انسان با عمل خود جزاء تمام داده خواهد شد.بنظر میاید مراد از آیهٔ شریفه آخرت است ولی آنرا اعم نیز میشود دانست.در اینصورت مطالب زیر از آن بدست میاید: ۱- آنانکه از دیگران کار میکشند و مزد نمیدهند و یا مزد کم میدهند ظالم و ستمکاراند که ملک حقیقی دیگران را سلب کرده‌اند که هر کس بسعی خود مالک است.۲- هر کس در مقابل تلاش و کوشش حق استفاده و ارتزاق دارد زیرا که انسان فقط بسعی خویش مالک است کسیکه بی تلاش میخورد حرامخوار است و هر کس در خور توانائی خود و لو با اعمال فکر باشد باید کار کند ربا خوار حرامخوار است که تلاش دیگران را میخورد. ولی آنکه مطلقا از تلاش عاجز باشد این شخص بعنوان فقیر و محتاج از زکوهٔ و غیره میتواند بخورد و او از رنج و تلاش دیگران میخورد و این محذوری ندارد که «ما جَعَلَ عَلَیْکُمْ فِی الدِّینِ مِنْ حَرَجٍ».سعی انسان دیدنی است. اینهمه آثار و ابنیه و وسائل زندگی همه سعی و تلاش آدمیان است که بدین صورت دیده میشوند و بشر با سعی و تلاش خود پاداش یا کیفر داده میشود.اگر گوئی راجع بشفاعت و اعمال زندگان که دربارهٔ مردگان انجام میدهند و آنها بدون تلاش در عالم مرگ و آخرت بهره میبرند چه میگوئید؟! گوئیم: آنها هم نوعی تلاش‌اند که در نتیجهٔ ایمان در دنیا مستحق شفاعت اخروی میگردند و در اثر سعی و تلاشی که دربارهٔ باز ماندگان کرده‌اند از خیرات و احسان آنها بهره‌مند میگردند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۱

سغب:؛ ج ۳، ص: ۲۷۱

سغب: گرسنگی. همچنین است مسغبه که مصدر میمی است. راغب گرسنگی توأم با زحمت گفته است در اقرب گوید: گفته‌اند آن فقط گرسنگیی است که با رنج همراه باشد. طبرسی مطلق گرسنگی گفته است «أَوْ إِطْعامٌ فِی یَوْمٍ ذِی مَسْغَبَةٍ. یَتِیماً ذا مَقْرَبَةٍ» بلد: ۱۴ و ۱۵.یا اطعامی در روز گرسنگی به یتیمی که دارای قرابت است.این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۰۹ فرموده: «و هل زوّدتهم الّا السّغب» آیا دنیا جز گرسنگی بآنها زادی داد؟!

سفح:؛ ج ۳، ص: ۲۷۱

سفح: ریختن. جاری کردن. جاری شدن «سفح الدم» یعنی خون ریخت «سفح الدمع سفحا و سفسوحا» اشک چشم را روان کرد و اشک روان شد.لازم و متعدی هر دو آمده است (اقرب). «لا أَجِدُ فِی ما أُوحِیَ إِلَیَّ مُحَرَّماً عَلیٰ طاعِمٍ یَطْعَمُهُ إِلّا أَنْ یَکُونَ مَیْتَةً أَوْ دَماً مَسْفُوحاً » ... انعام: ۱۴۵. دم مسفوح خون ریخته شده است قید مسفوح برای آنست که خون باقی مانده در گوشت پس از رفتن خون متعارف مباح است (مجمع).مسافحه و سفاح بمعنی زنا است طبرسی گوید: اصل آن از سفح بمعنی ریختن آب است علّت این تسمیه آنست که زناکار آب خود (منی) را بطور باطل میریزد. پائین کوه را سفح جبل نامند که آب کوه در آن میریزد. «وَ أُحِلَّ لَکُمْ

مٰا وَرٰاءَ ذٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوٰالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسٰافِحِينَ » ... نساء: ۲۴. یعنی غیر از زنانیکه گفته شد دیگران بر شما حلال‌اند که با اموال خود بخواهید در حالیکه عفیفید و زناکار نیستید.سفاح جمع سفح نیز آمده است در نهج البلاغه نامهٔ ۱۱ فرموده «فلیکن معسکرکم فی ... سفاح الجبال» اردوگاه شما در دامنه‌های کوه‌ها باشد.

سفر:؛ ج ۳، ص: ۲۷۱

سفر: (بر وزن فلس) پرده بر داشتن و آشکار کردن (مجمع) راغب گوید: «السفر: کشف الغطاء ... سفر العمامهٔ عن الرأس و الخمار عن الوجه»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۲

مسافرت را از آن جهت سفر گویند که اخلاق مردم در آن آشکار میشود طوریکه در غیر آن آشکار نمیشود (مجمع ذیل آیهٔ ۱۸۴ بقره). «فَمَنْ كٰانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيّٰامٍ أُخَرَ » ... بقره ۱۸۴.جمع سفر اسفار است مثل «فَقٰالُوا رَبَّنٰا بٰاعِدْ بَيْنَ أَسْفٰارِنٰا » ...سباء: ۱۹.سفر (بکسر س) کتاب و نامه است که حقائق و مطالب را روشن و آشکار میکند جمع آن اسفار است «كَمَثَلِ الْحِمٰارِ يَحْمِلُ أَسْفٰاراً » ... جمعه: ۵. چنانکه راغب گفته است.طبرسی نیز علت تسمیه را چنین بیان فرموده.سفیر بمعنی فرستاده و نماینده است راغب علت تسمیهٔ آنرا کشف و ازالهٔ وحشت از بین قوم میداند و آن فعیل بمعنی فاعل است. ولی ظاهرا علت تسمیه همان اظهار و کشف مطالب باشد که سفیر مطالب را آشکار میکند جمع آن سفراء است مثل فقیه و فقهاء و آنرا مصلح میان قوم نیز گفته‌اند. سافر بمعنی کاتب و نویسنده است جمع آن سفره مثل «بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرٰامٍ بَرَرَةٍ» عبس: ۱۵ و ۱۶.اسفار (بکسر الف) روشن شدن و آشکار گشتن است «وَ الصُّبْحِ إِذٰا أَسْفَرَ» مدّثر: ۳۴. قسم بصبح آنگاه که روشن و آشکار شود «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ.ضٰاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ» عبس: ۳۸ و ۳۹.چهره‌هائی در آنروز روشن‌اند. خندان و شادمان‌اند. (اللهم اجعلنا منهم). «كَلّٰا إِنَّهٰا تَذْكِرَةٌ. فَمَنْ شٰاءَ ذَكَرَهُ. فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ. مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ. بِأَيْدِي سَفَرَةٍ. كِرٰامٍ بَرَرَةٍ» عبس: ۱۱ - ۱۶.مراد از «سَفَرَةٍ كِرٰامٍ بَرَرَةٍ» نویسندگان محترم مطیع. کدام‌اند؟ و «صُحُفٍ» چیست؟ گفته‌اند مراد ملائکه نویسنده‌اند که آمده «وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحٰافِظِينَ. كِرٰاماً كٰاتِبِينَ» انفطار: ۱۰ و ۱۱. و نیز گفته‌اند: سفیران وحی و پیامبرانند. و ایضا از قتاده نقل شده که: قارئان قرآن‌اند آنانکه قرآنرا میخوانند و مینویسند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۳

هکذا دربارهٔ «صحف» گفته‌اند: مراد لوح محفوظ است. میشود این قول را با آیهٔ «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ. فِي كِتٰابٍ مَكْنُونٍ» واقعهٔ: ۷۷- ۷۸. تأیید کرد و نیز گفته‌اند مراد کتاب پیامبران سلف است. باین قول نیز میشود بعضی از آیات را شاهد آورد که بیان میدارند قرآن در نامه پیشینیان بوده است مثل «إِنَّ هٰذٰا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولىٰ. صُحُفِ إِبْرٰاهِيمَ وَ مُوسىٰ» اعلی: ۱۸- ۱۹. و نحو «وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعٰالَمِينَ. نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ.عَلىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ. بِلِسٰانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ. وَ إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» شعراء: ۱۹۲- ۱۹۶. بعید نیست صحف همان نامه‌ها باشد که قرآن را در آنها مینوشتند و آنها قهرا پاک و محترم بودند.احتمال دیگر آنست که مراد از «صُحُفٍ» قلوب و دلها و از «سَفَرَةٍ» مفسران و نویسندگان قرآن باشد.توضیح آنکه دربارهٔ قرآن آمده «وَ مٰا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتٰابٍ وَ لٰا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَارْتٰابَ الْمُبْطِلُونَ.بَلْ هُوَ آيٰاتٌ بَيِّنٰاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ مٰا يَجْحَدُ بِآيٰاتِنٰا إِلَّا الظّٰالِمُونَ» عنکبوت: ۴۸- ۴۹.این آیه صریح است در اینکه قرآن در سینه‌هاست و در سینه‌ها نوشته شده پس سینه‌ها صحیفه‌های مخصوصی است در جای دیگر آمده «كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمٰانَ » ... مجادله: ۲۲.قلبها صحیفه‌های کتابت ایمان‌اند.سینه‌هائیکه در آنها قرآن نوشته شده، محترمند، بلند مرتبه‌اند، پاکند «فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ. مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ» نکره آمدن «صحف» نیز این سخن را تأیید میکند.با دست چه کسانی قرآن در این سینه نوشته شده و میشود؟ با دست نویسندگانی که محترمند. مطیع‌اند.باید توجّه کرد متعلّق باء در «بِأَيْدِي سَفَرَةٍ» چیست؟ ممکن است متعلّق آن «مَرْفُوعَةٍ» و یا مکتوب و حاصل باشد و «باء» برای سبب است یعنی: آیات قرآن تذکره

است. هر که خواهد آنرا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۴

یاد گیرد. آن تذکره در سینه‌های محترم، والاـ مقام، و پاک است و با دست نویسندگان محترم و طاعت پیشه نوشته شده است. آنهااند که در طول قرون بنوشتن و خواندن و تفهیم قرآن پرداخته‌اند و چون نوشتن در قلوب بوسیلهٔ گفتن و غیره میشود لذا «بِأَیْدِی سَفَرَةٍ» بهمهٔ راههای تفهیم شامل است خواه بوسیلهٔ نوشتن باشد یا خواندن و یا غیره.در تفسیر برهان از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که «سَفَرَةٍ. کِرامٍ بَرَرَةٍ» امامانااند علیهم السلام. البته آن بزرگواران در تفهیم قرآن و نوشتن آن در دلها سهم بسزائی دارند چنانکه امیر المؤمنین علیه السّلام پس از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله قرآن را مجددا یکجا نوشت و روایات اهل بیت علیهم السلام در ترغیب بفرا- گرفتن قرآن خارج از حد است چنانکه در کافی و وسائل نقل شده است.احتمال فوق از این جهت بیشتر تقویت میشود که آیات اوّل سوره با لحن ملامت آمیز بحضرت رسول صلی اللّه علیه و آله میگوید: چرا بآنانکه بقرآن بی اعتنااند و یا ثروتمنداند اعتنا میکنی و بآنکه برای پاک شدن قرآن را میخواهد توجّه نمیکنی و قیافه درهم میکشی؟ آنگاه میفرماید: چنین نکن قرآن تذکاریست هر که بخواهد یاد گیرد هر کس که باشد. ارباب تفسیر گفته‌اند چند نفر از ثروتمندان و متنفذان مکّه نزد آنحضرت آمدند و او با ایشان بگرمی صحبت میکرد شاید ایمان بیاورند و سبب تقویت اسلام شوند. ابن امّ مکتوم که از مسلمانان و نابینا بود آمد و از آنحضرت قرآن خواست حضرت قیافه درهم کشید که مبادا اینان از آمدن او ناراحت شده و بروند و اسلام نیاورند. لذا این آیات آمد و آنحضرت را از این کار منع کرد.از این مطلب میتوان فهمید که آنحضرت دربارهٔ پیشرفت اسلام خائف بوده و با جلب آنان میخواسته دین پیشرفت کند لذا خدا برای تسلّی قلب شریف او فرموده: همه در این

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۵

قرآن یکسانااند وانگهی قرآن بوسیلهٔ نویسندگان محترم در قلبهای پاک جا خواهد گرفت نه تنها از بین نخواهد رفت بلکه روز افزون خواهد بود و تو در ترویج قرآن بهمه با یک نظر نگاه کن تا هر که بخواهد از آن استفاده کند اعمّ از آنکه قوی باشد یا ضعیف.

سفع:؛ ج ۳، ص: ۲۷۵

سفع: گرفتن. در صحاح گوید «سفعت بناصیته» یعنی پیشانی او را گرفت. «کَلّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنّاصِیَةِ» علق: ۱۵. نه چنین است اگر بس نکند حتما حتما از موی پیشانی او میگیریم. در مجمع گوید: ناصیه موی جلوی سر است بعلّت متصل شدن بسر ناصیه گفته شده که ناصی یناصی بمعنی چسبیدن است. «لَنَسْفَعاً» دو تأکید دارد یکی لام، دیگری نون تأکید خفیفه. در کشاف گوید: با نون تأکید ثقیله نیز خوانده شده و ابن مسعود «لاسفعا» متکلم وحده خوانده است.طبرسی و زمخشری گوید: سفع بمعنی گرفتن و محکم کشیدن است و در قرآن با الف نوشته شده تا حکم وقف بر الف داشته باشد. و لام آن عهد و عوض از مضاف الیه است.این کلمه در قرآن فقط یکبار آمده است.

سفک:؛ ج ۳، ص: ۲۷۵

سفک: ریختن. خواه ریختن خون باشد یا اشک یا شیء مذاب (راغب) در اقرب گوید: گویا در ریختن خون مخصوصتر است. ابن اثیر نیز چنین گفته است. طبرسی آنرا فقط ریختن خون گفته است «أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ » ... بقره: ۳۰. «وَ إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَکُمْ لا تَسْفِکُونَ دِماءَکُمْ » ... بقره: ۸۴.ناگفته نماند در قرآن و نهج- البلاغه همه جا در ریختن خون بکار رفته و در نهایه نیز موردی غیر از خون ریختن نقل نکرده است لذا بنظر میاید که سفک مخصوص خون ریختن است بر خلاف «سفح» که گذشت

و در ریختن خون و غیره استعمال شده است.

سفل:؛ ج ۳، ص: ۲۷۵

سفل: (بضم س) پائینی، پستی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۶

سافل: پائین «جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها » ... هود: ۸۲. بالای آنرا پائین آن گردانیدیم یعنی زیر و رو کردیم.اسفل: پائین‌تر «إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النّارِ » ... نساء: ۱۴۵. جمع آن اسفلون است «فَجَعَلْناهُمُ الْأَسْفَلِينَ» صافات: ۹۸. سفلی مؤنّث اسفل است «وَ جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلى » ... توبه: ۴۰. «ثُمَّ رَدَدْناهُ أَسْفَلَ سافِلِينَ» تین: ۵.ناگفته نماند در قرآن کریم هر جا اسم تفضیل بجمع اضافه شده مضاف الیه با الف و لام آمده نظیر «أَ لَيْسَ اللّهُ بِأَحْكَمِ الْحاكِمِينَ» تین: ۸. «وَ هُوَ أَرْحَمُ الرّاحِمِينَ» یوسف: ۶۴ و ۹۲.و غیره ولی در این آیه سافلین بدون لام است. بعضی گفته‌اند آن نظیر اعلی علیّین است. ولی علیّین مفرد است نه جمع. در کشاف گوید: عبد اللّه آنرا اسفل السافلین خوانده است.بهر حال معنی آیه چنین است: سپس او را به پائین‌تر پائین‌ها برگرداندیم بعید است مراد از أَسْفَلَ سافِلِينَ پیری و نظیر آن باشد بلکه باحتمال قوی مراد انسانی است که قوای شهوانی بر او مسلّط شده و چنین شده «إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ كَفّارٌ» ابراهیم: ۳۴. «وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولًا» اسراء: ۱۱. «وَ كانَ الْإِنْسانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» کهف: ۵۴. «إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولًا» احزاب: ۷۲. «وَ كانَ الْإِنْسانُ كَفُوراً» اسراء: ۶۷. اینها مقام اسفل سافل انسانیّت است آنگاه بوسیلهٔ هدایت فطری و تربیت پیامبران پیش رفته «لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ ...- يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِياماً» و غیره شده است باقی مطلب را در «تین» و «انسان» مطالعه کنید.

سفن:؛ ج ۳، ص: ۲۷۶

سفن: (بفتح س) تراشیدن. مثل تراشیدن چوب و پوست و تراشیدن باد خاک روی زمین را (راغب) در صحاح و اقرب آمده «سفنت الشیء سفنا: قشرته» راغب گوید: کشتی را باعتبار آنکه سطح آب را میتراشد سفینه گفته‌اند. اقرب نیز آنرا نقل کرده است. «فَانْطَلَقا حَتّى إِذا رَكِبا فِي

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۷

السَّفِينَةِ خَرَقَها » ... کهف: ۷۱. این کلمه چهار بار در قرآن آمده و در سورهٔ عنکبوت آیهٔ ۱۵ ظاهرا مراد کشتی نوح است.

سفه:؛ ج ۳، ص: ۲۷۷

سفه: حماقت. قاموس آنرا جهالت گفته. راغب گوید: سبکی است در بدن و در سبکی نفس در اثر نقصان عقل بکار رفته. صحاح گفته: ضد حلم و اصل آن خفّت و حرکت است «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلادَهُمْ سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ » ... انعام: ۱۴۰. «بِغَيْرِ عِلْمٍ» قرینه است که سفه بمعنی جهالت است.سفاهة مثل سفه است «إِنّا لَنَراكَ فِي سَفاهَةٍ » ... اعراف: ۶۶. سفیه: احمق «كانَ يَقُولُ سَفِيهُنا عَلَى اللّهِ شَطَطاً» جنّ ۴. جمع آن سفهاء است «قالُوا أَ نُؤْمِنُ كَما آمَنَ السُّفَهاءُ » ... بقره: ۱۳. «وَ مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِيمَ إِلّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ... » بقره: ۱۳۰. از دین ابراهیم اعراض نمیکند مگر آنکسکه خودش را جاهل و سبک عقل کند. راغب گوید: آن بمعنی احمق شود است ولی فعل از نفس مصروف شده. و «نفس» مفعول است.

سقر:؛ ج ۳، ص: ۲۷۷

سقر: «سَأُصْلِيهِ سَقَرَ. وَ مٰا أَدْرٰاكَ مٰا سَقَرُ. لاٰ تُبْقِي وَ لاٰ تَذَرُ» مدثر: ۲۶- ۲۸.گویند «سقرته الشّمس» یعنی خورشید او را ذوب کرد و رنگش را تغییر داد چنانکه راغب گفته. طبرسی گوید: اصل آن تغییر رنگ است و عدم صرف آن برای تعریف و تأنیث است.ابن اثیر گوید: آن اسم عجمی است و علّت عدم صرفش عجمه و تعریف میباشد سپس قول مجمع را نقل میکند. «يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النّٰارِ عَلىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ» قمر: ۴۸. گوئی از مسّ عذاب اراده شده که مسّ آن با عذاب یکی است یعنی روزی در آتش بر رو کشیده شوند بچشید عذاب سقر را این کلمه چهار بار در قرآن آمده است و چهارمی در آیهٔ ۴۲ مدّثر است و آن از نامهای جهنّم است و علت این تسمیه ظاهرا آنست که جهنّم می‌سوزاند و رنگ پوست را تغییر میدهد. نعوذ باللّه منها.

سقط:؛ ج ۳، ص: ۲۷۷

سقط: سقوط: افتادن «أَلاٰ فِي الْفِتْنَةِ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۸

سَقَطُوا » ... توبه: ۴۹. اسقاط ساقط کردن است «أَوْ تُسْقِطَ السَّمٰاءَ كَمٰا زَعَمْتَ عَلَيْنٰا كِسَفاً » ... اسراء: ۹۲. یا آسمانرا چنانکه پنداشته‌ای پاره پاره روی ما بیافکنی. مساقطه نیز ساقط کردن است در اقرب از بعضی نقل شده که پی در پی بودن در آن مراد است «تُسٰاقِطْ عَلَيْكِ رُطَباً جَنِيًّا» مریم: ۲۵. بر تو خرمای تازه میافکند. «وَ لَمّٰا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قٰالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنٰا رَبُّنٰا وَ يَغْفِرْ لَنٰا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخٰاسِرِينَ» اعراف: ۱۴۹. «سقط فی یدیه» بصیغهٔ مجهول از باب کنایه بمعنی لغزش، خطا، ندامت و حیرت است (اقرب) راغب گوید: از آن ندامت مراد است.معنای تحت اللفظی آنست: آنگاه که عمل و شیء در دستش افتاده شده یعنی بخودش بر گشت «رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا» قرینهٔ آنست که بر گذشته نادم و محزون شدند یعنی چون از پرستیدن گوساله نادم و پریشان شدند و دانستند که گمراه گشته‌اند گفتند: اگر پروردگارمان رحم نکند و نیامرزد بی شک از زیانکاران خواهیم بود.

سقف:؛ ج ۳، ص: ۲۷۸

سقف: پوشش اطاق. «فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ » ... نحل: ۲۶.سقف از بالا بر رویشان افتاد. جمع آن سقف (بر وزن عنق) است «لَجَعَلْنٰا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ » ... زخرف: ۳۳. «وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ» طور: ۵. آسمان است «وَ جَعَلْنَا السَّمٰاءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَ هُمْ عَنْ آيٰاتِهٰا مُعْرِضُونَ» انبیاء ۳۲.ظاهرا مراد از «السّماء» هوای محیط بر زمین است مثل «أَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّراتٍ فِي جَوِّ السَّمٰاءِ » ... نحل: ۷۹. هوای محیط پوشش و سقف زمین است که از هر طرف آنرا پوشانده و بالای آن قرار دارد. محفوظ بودن این سقف آنست که در اطراف زمین مهار شده و از آن کنار نمیشود اگر خداوند هوا را بوسیلهٔ جاذبهٔ زمین یا غیر آن در اطراف زمین حفظ نمیکرد هوا از آن فرار میکرد و بیرون میرفت و در فضای بیکران ناپدید میشد و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۷۹

زندگی ناممکن میگردید «وَ جَعَلْنَا السَّمٰاءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً» این سقف محفوظ آیات عجیب و غریب دارد متأسفانه بشر از درک و دقّت در آن رو گردان است.مثلا- بیشتر مأکولات و روئیدنیهای روی زمین از کربن هوا گرفته میشود و مقدار کمی از املاح زمین است برگهای روئیدنیها کربن هوا را گرفته و آنرا بصورت میوه‌ها و حبوبات و غیره بما تحویل میدهند.اکسیژن هوا سبب زندگی ماست از بین رفتن آن مساوی با از بین رفتن حیات است مشاهدهٔ رنگهای الوان از اثر معجزه آسای هواست. زندگی حیوانات دریائی از هوای محلول در آب است. اشعّهٔ گوناگون مضرّه که بطور فزون از حدّ از آفتاب و سائر ستارگان بمحیط زمین وارد میشود ذرّات هوا آنها را تجزیه و خورد خورد میکند تا وقت رسیدن ببدن انسانها و حیوانات و گیاهان از اثر افتاده و در حکم از بین رفته میشوند و یا بصورت نافع در میایند.میلیونها سنگهای آسمانی که با سرعت ۴۸ هزار کیلومتر در ساعت وارد جوّ زمین میشوند با

بر خورد بگازهای هوا بصورت تیرهای شهاب در آمده و بصورت غبار در میایند و گرنه زندگی را در روی زمین ناممکن میساختند.صاعقه‌ها که با سرعت ۳۰ هزار برابر سرعت گلوله و با حرارت ۳۰ هزار درجه آزت هوا را با اکسیژن ترکیب کرده و موادّ قابل جذب برای گیاهان بوجود میاورند از پدیده‌های هوا و زندگی نباتی و در نتیجه زندگی حیوانی بدون آن نامیسّر است. بحساب هوا شناسان هر دقیقه صد بار در روی زمین صاعقه تولید میشود. این بود مجملی از آیات و اسرار قدرت خداوند در هوای زمین. چه بسیار و عجیب است این آیات!! و چه کم است تدبّر و دقّت ما بشر «وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ».

سقم:؛ ج ۳، ص: ۲۷۹

سقم: راغب گوید: سقم (بر وزن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۰

فرس و قفل) مرض بدن است اما مرض گاهی در بدن و گاهی در قلب میشود و بمکان مخوف مکان سقیم گفته میشود. در اقرب کلام سقیم و سقیم الصدر نیز آمده است.سقیم: مریض و پریشانحال «فَنَظَرَ نَظْرَةً فِی النُّجُومِ. فَقالَ إِنِّی سَقِیمٌ» صافات: ۸۸ و ۸۹. «فَنَبَذْناهُ بِالْعَراءِ وَ هُوَ سَقِیمٌ» صافات: ۱۴۵. این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده بنظر میاید مراد از هر دو پریشانحال است.مشروح آنرا در حالات ابراهیم علیه السّلام در فصل شکستن بتها گفته‌ایم.

سقی:؛ ج ۳، ص: ۲۸۰

سقی: آب دادن همچنین است سقیا (راغب) «وَ سَقاهُمْ رَبُّهُمْ شَراباً طَهُوراً» انسان: ۲۱. «فَقالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ناقَةَ اللَّهِ وَ سُقْیاها» شمس: ۱۳. در اقرب و صحاح سقیا را اسم مصدر گفته است. طبرسی آنرا حصّهٔ آب گفته است در قرآن سقی و اسقاء هر دو آمده است مثل «وَ أَسْقَیْناکُمْ ماءً فُراتاً» راغب در فرق آندو گوید: سقی آنست که مشروب را بشخص بدهی و اسقاء آنست که در اختیار وی بگذاری تا هر طور خواست میل کند.اسقاء از سقی ابلغ است زیرا مشروب را در اختیار طرف قرار میدهی خواه خودش بنوشد یا دیگری باو بنوشاند.در اقرب سقی و اسقاء را بیک معنی گرفته و هر دو شامل است باینکه با دست آبرا بدهان طرف برسانی و یا در اختیار او قرار بدهی. آنگاه از حماسی نقل میکند: بعضی میان سقیت و اسقیت فرق گذاشته و گفته است: اسقیته یعنی در اختیار او آشامیدنی گذاشتم هر طور بخواهد بکند. و سقیته یعنی آب را بدهان او رساندم.مجمع هر دو را بیک معنی گرفته و فرق فوق را از دیگران نقل میکند.تدّبر در آیات قرآن نشان میدهد که اسقاء بمعنی گذاشتن آب در اختیار شخص است مثل آیهٔ گذشته و «فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَسْقَیْناکُمُوهُ » ... حجر: ۲۲. «نُسْقِیکُمْ مِمّا فِی بُطُونِها » ... مؤمنون: ۲۱. «وَ نُسْقِیَهُ مِمّا خَلَقْنا أَنْعاماً وَ أَناسِیَّ کَثِیراً» فرقان: ۴۹.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۱

ولی سقی در نوشاندن آمده نظیر «أَمّا أَحَدُکُما فَیَسْقِی رَبَّهُ خَمْراً » ... یوسف: ۴۱. که دربارهٔ نوشاندن است و مثل «إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْأَرْضَ وَ لا تَسْقِی الْحَرْثَ » ... بقره: ۷۱. بقره، آب را بکشت می‌نوشاند و در آیهٔ «وَ الَّذِی هُوَ یُطْعِمُنِی وَ یَسْقِینِ» شعراء: ۷۹. نیز نوشاندن مراد است. خلاصه آنکه فرق راغب و حماسی بجا و حق است.استسقا: طلب سقی و اسقاء. «وَ إِذِ اسْتَسْقی مُوسی لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصاکَ الْحَجَرَ » ... بقره: ۶۰.سقایة: ظرفیکه با آن آب میدهند (مشربه) «فَلَمّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ جَعَلَ السِّقایَةَ فِی رَحْلِ أَخِیهِ » ...یوسف: ۷۰. گویا آن ظرف هم مشربه بود که سقایه گفته و هم پیمانه بود که در آیات دیگر آنرا صواع گفته است راغب گوید آندو تعبیر برای فهماندن دو امر است.سقایه مصدر نیز آمده است مثل «أَ جَعَلْتُمْ سِقایَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ کَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ » ... توبه: ۱۹.آیا آب دادن حاجیان و تعمیر مسجد الحرام را مانند آنکس میدانید که بخدا ایمان آورده راجع بشأن نزول

آیه رجوع شود به تفاسیر.

سکب:؛ ج ۳، ص: ۲۸۱

سکب: ریختن و ریخته شدن. «وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ. وَ ماءٍ مَسْکُوبٍ» واقعهٔ: ۳۰ و ۳۱. یعنی اصحاب یمین در سایه و همیشه و در کنار آب روان‌اند در المیزان آمده: گفته‌اند ظِلٍّ مَمْدُودٍ سایه‌ایست که آفتاب آنرا نبرد آن باقی و پیوسته است ماءٍ مَسْکُوبٍ آبی است که پیوسته جاری باشد. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

سکت:؛ ج ۳، ص: ۲۸۱

سکت: سکوت بمعنی ترک سخن است و چون سکوت توأم با نوعی سکون و آرامش است بطور استعاره گفته شده «وَ لَمَّا سَکَتَ عَنْ مُوسَی الْغَضَبُ » ... اعراف: ۱۵۴. چون خشم موسی فرو نشست. (راغب) طبرسی نیز نظیر آنرا گفته است این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

سکر:؛ ج ۳، ص: ۲۸۱

سکر: (بر وزن قفل) مستی. (و

بر وزن فرس) شراب و چیز مست کننده (راغب) و چون غفلت و بی خبری نوعی از مستی است لذا بآن سکرت گفته شده «لَعَمْرُکَ إِنَّهُمْ لَفِی سَکْرَتِهِمْ یَعْمَهُونَ» حجر: ۷۲. بجان تو که آنها در غفلت خود سر گردان بودند و شاید مراد از آن گمراهی است که آنهم شعبه‌ای از مستی است.سکرهٔ الموت: مستی مرگ همان شدت مرگ است که بر عقل غالب میشود و هوش از سر میرود «وَ جاءَتْ سَکْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذلِکَ ما کُنْتَ مِنْهُ تَحِیدُ» ق: ۱۹. شدّت مرگ آمد و آن همان است که فرار میکردی بعضی «بِالْحَقِّ» را موت دانسته و گفته‌اند: شدت مرگ، مرگ را آورد. «لَقالُوا إِنَّما سُکِّرَتْ أَبْصارُنا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ» حجر: ۱۵.ممکن است «سُکِّرَتْ» در آیه بسته شدن باشد میگویند چشمهای ما بسته شده. در اقرب گوید «سُکِّرَتْ أَبْصارُنا» یعنی چشمهای ما بسته و متحیّر شده که نوعی مستی و بی شعوری است. خلاصه آنکه چشم خود را تخطئه میکنند و بلکه گویند که محمد صلی اللّه علیه و آله ما را سحر نموده است. «وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِیلِ وَ الْأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَکَراً وَ رِزْقاً حَسَناً » ... نحل: ۶۷. «سکر» چنانکه از راغب نقل شد و طبرسی و جوهری و اقرب و قاموس گفته بمعنی خمر است یعنی از میوه‌های درختان خرما و مو، شراب و روزی خوب بدست میاورید «رزق حسن» قرینهٔ مبغوض بودن خمر در آیه است.سکران: مست. جمع آن سکاری است «لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُکاری » ...نساء: ۴۳.

سکن:؛ ج ۳، ص: ۲۸۲

سکن: سکون آرام گرفتن بعد از حرکت است. «مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللّهِ یَأْتِیکُمْ بِلَیْلٍ تَسْکُنُونَ فِیهِ » ... قصص: ۷۲. در وطن گرفتن و سکونت نیز بکار میرود «وَ سَکَنْتُمْ فِی مَساکِنِ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ » ... ابراهیم: ۴۵.بمعنی آرامش باطن و انس نیز آمده است «وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها

لِیَسْکُنَ إِلَیْها » ... اعراف: ۱۸۹. آنرا در آیه اطمینان، میل و انس گفته‌اند «وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً لِتَسْکُنُوا إِلَیْها

» ...روم: ۲۱.زوج نسبت بزوج مایهٔ آرامش و انس است.سکن (بر وزن فرس) آرامش و محل آرامش. چنانکه گفته‌اند «وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ » ... توبه: ۱۰۳. بر آنها دعا کن دعای تو برای آنها آرامش و اطمینان خاطر است «وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً » ... نحل: ۸۰. «فالِقُ الْإِصْباحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً » ... انعام: ۹۶. خداوند از خانه‌های شما محل آرامش قرار داد- شکافندهٔ صبح است و شب را محل آرامش کرد.اسکان: سکونت دادن «رَبَّنا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ » ... ابراهیم: ۳۷. خدایا من بعضی از خانوادهٔ خود را بدرّهٔ غیر قابل کشت سکونت دادم. «أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ » ... طلاق: ۶. زنان مطلّقه را در قسمتی از مسکن خود سکونت دهید.مسکن اسم مکان جمع آن مساکن میباشد «وَ سَكَنْتُمْ فِي مَساكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ » ... ابراهیم: ۴۵.سکینهٔ: آرامش قلب و اطمینان خاطر. طبرسی گوید: مصدر است بجای اسم مصدر آمده مثل قضیّه و بقیّه و عزیمت «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدادُوا إِيماناً » ... فتح: ۴. این کلمه شش بار در قرآن آمده و همه دربارهٔ آرامش قلب‌اند که سبب ثبات و آرامش ظاهری است.راغب گوید: گفته‌اند سکینه و سکن بمعنی زوال ترس است «إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ » ... بقره: ۲۴۸. شرح آن در «تابوت» گذشت.مسکنهٔ: درماندگی. طبرسی گوید: آن مصدر مسکین است. در اقرب آنرا اسم گرفته بمعنی فقر، ذلّت و ضعف. راغب گوید: اصح القولین آنست که میم آن زاید است. این کلمه دو بار در قرآن آمده و هر دو دربارهٔ یهود است «وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۴

الذِّلَّةُ وَ الْمَسْكَنَةُ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كانُوا يَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ » ... بقره: ۶۱. بار دوم در آیهٔ ۱۱۲ آل عمران آمده «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ ما ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كانُوا يَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ » ... در هر دو آیه مقرّر شدن ذلّت و مسکنت و قرین شدن با غضب خدا ذکر شده و علّت آن بدبختی‌ها، کفر بآیات حق و قتل پیامبران است. این دو آیه با هم تفاوتی ندارند مگر در استثناء «إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ» که در «حبل» مشروحا گفته شد.مسکنت را ابن اثیر و طبرسی فقر قلبی گفته‌اند. بهر حال آن از سکون است و آن درماندگی بخصوصی است که از ذلّت و خواری ناشی میشود و شخص پیش خود شرمنده میشود و اینکه بیضاوی در تفسیر آیهٔ دوم گفته: یهود در بیشتر اوقات فقراء و مساکین‌اند درست نیست گرچه سخنش در آیه اوّل وسیعتر از دوّم است. زیرا مسکنت فقر نیست. المنار در فرق ما بین ذلّت و مسکنت گوید: مسکنت حالتی است در شخص که از خود حقیر شمردن ناشی است بطوریکه برای خود حقی قائل نیست. و ذلّت حالتی است که منشاء آن ممنوعیت از حق خویش است و منشاء و سبب ذلّت دیگران‌اند نه خود شخص.بهر حال در نتیجهٔ کفر بآیات خدا و قتل پیامبران خواری و ذلّت بر یهود مقرّر و زده شد. مردم آنها را خوار و ذلیل دانستند. خود نیز در پیش خود مسکین و درمانده شدند و رفع آن بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ بسته است. بطوریکه هر شخص ستمکار در نظر دیگران خوار و در پیش خودش شرمنده است و اگر بسوی خدا باز گردد و مردم در وی توبه احساس کنند هر دو رفع میشود آیه نمیگوید چنین شدند بلکه میگوید: رفع ذلّت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۵

و مسکنت با آندو است.مسکین: درمانده. باید دانست در قرآن کریم فقط در یک محل مساکین با فقراء در ردیف هم ذکر شده‌اند «إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ وَ الْعامِلِينَ عَلَيْها » ... توبه: ۶۰. این باعث گفتگو شده که آیا هر دو یک صنفند و یا صنف مستقلی‌اند.بعضی‌ها گفته‌اند: مسکین آنست که هیچ چیز نداشته باشد و آن از فقیر شدیدتر است ولی دقّت در قرآن آنرا تأیید نمیکند که در آیهٔ «أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ » ... کهف: ۷۹. مساکین بصاحب کشتی اطلاق شده است.با توجّه باصل ماده خواهیم دانست هر یک صنف بخصوصی است گرچه در بعضی مصادیق قابل جمع‌اند فقر در لغت بمعنی حاجت است، فقیر یعنی حاجتمند و مستمند. مسکین از سکون است یعنی درمانده: درماندگی ممکن است در اثر فقر باشد و یا از مرض، فلج،

نقص عضو و دوری از مال و اهل و غیره. علی هذا مسکین از فقیر اعمّ است بر خلاف بعضی از بزرگان که فقیر را اعمّ دانسته. زیرا هر فقیر از لحاظ حاجت مسکین و درمانده است ولی بعضی مسکین فقیر نیست مثل مساکین سورهٔ کهف که صاحب کشتی بودند.در مجمع از شافعی و ابن انباری نقل شده که فقیر از مسکین اسوء حال است و با آیهٔ «أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ» استدلال کرده‌اند.عیاشی در تفسیر خود ذیل آیهٔ «إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ » ... توبه: ۶۰. از محمد بن مسلم از امام صادق علیه السّلام نقل کرده: فقیر آنستکه سؤال میکند. مسکین پر زحمت‌تر از او است و سؤال نمیکند. و از ابی بصیر از آنحضرت نقل میکند: فقیر آنستکه سؤال میکند. مسکین پر زحمت‌تر از اوست و بائس از هر دو پر مشقّتتر است. ولی در وسائل هر دو حدیث بعکس نقل شده.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۶

خلاصهٔ سخن آنکه: مسکین بمعنی درمانده. بنظر ما از فقیر اعم است.و اینکه امام علیه السّلام مسکین را اسوء حالا فرموده ظاهرا راجع بآیهٔ صدقات است و گرنه از حیث لغت و آیهٔ ۷۹ کهف شاید مسکین فقیر نباشد و مراد در آیهٔ صدقات آنست که حالش از فقیر بدتر باشد یعنی صدقات مال کسانی است که فقیراند و مالک قوت یکساله نیستند و نیز مال آنهائی است که مالک قوت یکروزه هم نیستند. «وَ آتَتْ كُلَّ واحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّيناً وَ قالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ » ... یوسف: ۳۱.سکین بر وزن سجین بمعنی کارد است در اقرب گوید: آن آلت ذبح است مذکّر و مؤنّث هر دو آید و در غالب مذکر است جمع آن سکاکین میباشد یعنی بهر یک از آنان کاردی داد و بیوسف گفت نزد ایشان برو.این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

سلب:؛ ج ۳، ص: ۲۸۶

سلب: گرفتن با قهر (راغب) در اقرب آمده «سلبه سلبا: انتزعه من غیره قهرا» «وَ إِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَيْئاً لا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ » ... حج: ۷۳.اگر مگس چیزی از آنها برباید باز گرفتن از آن نتوانند. معنی آیه در «ذبب» گذشت، این کلمه یکبار در قرآن آمده است.

سلح:؛ ج ۳، ص: ۲۸۶

سلح: سلاح هر چیزی است که با آن بجنگند چنانکه در مجمع و مفردات و اقرب گفته است. جمع آن اسلحه است که چهار بار در قرآن سورهٔ نساء آیهٔ ۱۰۲ آمده است «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ » ... سلح بفضلهٔ پرندگان و سرگین چهارپایان گفته میشود. اطلاق آن بعذرهٔ انسان از باب تساهل است (اقرب).

سلخ:؛ ج ۳، ص: ۲۸۶

سلخ: کندن پوست حیوان. گویند «سلخته فانسلخ» لازم و متعدی آمده است. تمام شدن و گذشتن ماه را بطور استعاره سلخ و انسلاخ گفته‌اند در مجمع گوید: انسلاخ خروج شیء است از آنچه پوشیده، اصل آن از سلخ بمعنی کندن پوست گوسفند است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۷

«فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ » ... توبه: ۵. چون ماههای محترم منقضی شدند مشرکان را هر کجا که یافتید بکشید. در «حرم» گذشت که مراد از اشهر حرم چهار ماه مهلت است نه ماههای حرام مشهور. «وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهارَ فَإِذا هُمْ مُظْلِمُونَ» یس: ۳۷. کندن روز از شب ظاهرا بردن نور از مکان شب است و میشود گفت ذرّات هوا در ذات خود ظلمانی است نور آفتاب در آنها نفوذ میکند و پیوسته تبدیل بامواج حرارت شده و در ذرات هوا و زمین جذب میشود و چون وقت غروب دیگر نور نرسید. روشنائی بطور کلّی از ذرّات کنده شده آنگاه مردم در ظلمت قرار میگیرند. «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْناهُ آياتِنا

فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ. وَ لَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَ لَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» اعراف: ۱۷۵ و ۱۷۶.آیات ما قبل دربارهٔ یهود است و «عَلَيْهِمْ» در این آیه راجع بآنهاست. و بحضرت رسول دستور است که بآنها بخواند و خبر دهد. و نیز ظاهر آنست که آیه اشاره بقصهٔ مخصوصی است که یهود از آن خبر داشتند.در تفسیر برهان از حضرت رضا علیه السّلام نقل شده: بلعم بن باعورا اسم اعظم میدانست و دعا میکرد مستجاب میشد.بفرعون متمایل گردید و آنگاه که فرعون در طلب موسی و یارانش بود از وی خواست دعا کند تا خدا موسی و یارانش را از رفتن باز دارد. او بالاغ خویش سوار شد تا در پی موسی برود. الاغش از رفتن ایستاد. شروع کرد بزدن آن. الاغ باذن خدا بزبان آمد و گفت: چرا مرا می‌زنی؟ میخواهی با تو بیایم تا بر علیه پیامبر خدا و قوم نیکوکار دعا کنی. الاغ را مرتب میزد تا کشته شد در نتیجه اسم اعظم

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۸

از زبان او بیرون رفت و آنست قول خداوند «فَانْسَلَخَ مِنْهَا »... این حدیث در المیزان از تفسیر قمی نقل شده و نیز از درّ منثور از ابن مسعود نقل کرده که: او مردی از بنی اسرائیل بود بنام بلعم بن ابر و از همان کتاب از ابن عباس آمده بلعم بن باعوراء و در لفظی بلعام بن عامر همان است که اسم اعظم باو داده شده بود. در المنار نیز روایات زیادی در این زمینه نقل کرده و در آخر تصریح میکند که اعتمادی بآنها ندارد.در تورات سفر اعداد باب ۲۲ بند پنجم تا آخر باب ۲۴ پیامبری بنام بلعام بن بعور ذکر شده که پادشاهی بنام بالاق از او خواسته بر بنی اسرائیل لعنت کند و او نکرده است و هنگام رفتن بنزد بالاق سوار الاغی بوده که در راه الاغش بزبان آمده و آنرا سه بار کتک زده است و هاکس در قاموس کتاب مقدس ذیل بلعام مختصر آنرا نقل میکند.میشود گفت که نقل قرآن مجید حقیقت این واقعه است و او پیامبر نبوده بلکه مردی بوده که بعضی از آیات خدا را میدانسته است.مشروح سخن آنکه اگر این قضیّه دربارهٔ بلعم صحّت داشته باشد گمان من این است که او مقداری از همان علم را میدانسته که وزیر سلیمان بوسیله آن تخت ملکهٔ سباء را از مسافت زیادی پیش سلیمان حاضر کرد و در سورهٔ نمل ذکر شده است. و در نتیجه سوء استفاده از علم خود و یا عمل نکردن بموجب آن، علم از دستش رفته و مورد غضب خدا شده است.در مجمع از عدّه‌ای نقل شده که مراد از آیه امیّهٔ بن ابی صلت ثقفی شاعر است کتابها را خوانده و دانست که خداوند بزودی پیامبری خواهد فرستاد و امید داشت که او حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله باشد و چون آنحضرت مبعوث گردید. حسد ورزید (... و ایمان نیاورد) خداوند «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ» را دربارهٔ او نازل کرد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۸۹

و نیز نقل شده که دربارهٔ ابو عامر راهب که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را فاسق نامید و با حضرت مخالفت کرد نازل شده است.در مجمع و جوامع الجامع از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده: اصل آن دربارهٔ بلعم است سپس خداوند آنرا بر هر که در مقابل هدایت خدا هوای خویش را پیروی کند مثل زده است.خلاصه آنکه آیهٔ شریفه حال کسی را که میداند و عمل نمیکند مجسّم می‌نماید یعنی: بر آنها بخوان داستان کسی را که آیات خود بدو دادیم از آیات ما بیرون رفت (مثل بیرون رفتن مار از پوست خود و یا مثل انداختن شخص لباس خود را) شیطان بدنبال او شد و او را یافت تا از گمراهان گردید. اگر میخواستیم او را بوسیلهٔ آن آیه رفعت میدادیم ولی او بپستی گرائید و هوس خویش را پیروی کرد حکایت وی حکایت سگ است اگر بر او هجوم بری پارس میکند و زبان بیرون میکند و اگر او را واگذاری باز پارس میکند (نصیحت کنی یا نه سودی ندارد چون میداند و نمیکند) این است حکایت آنانکه آیات ما را تکذیب کرده‌اند. داستانها را بخوان شاید اندیشه کنند.

سلسبیل:؛ ج ۳، ص: ۲۸۹

سلسبیل: «عَيْناً فِيهٰا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا» انسان: ۱۸. این کلمه بظاهر آیه نام چشمه‌ایست در بهشت. در اقرب گوید: سلسبیل چیز نرم را گویند که کلفتی در آن نباشد و نیز بمعنی خمر است. در جوامع الجامع گوید: گویند شراب سلسل و سلسال و سلسبیل. زیادت باء دلالت بر نهایت سلاست و نرمی دارد این کلمه در قرآن فقط یکبار آمده است. راغب گوید: گفته‌اند آن نام هر چشمه‌ایست که جریانش سریع باشد.

سلسلة:؛ ج ۳، ص: ۲۸۹

سلسلة: زنجیر. «ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهٰا سَبْعُونَ ذِرٰاعاً فَاسْلُكُوهُ» حاقة: ۳۲. معنی آیه در «ذرع» گذشت.جمع آن سلاسل است «إِذِ الْأَغْلاٰلُ فِي أَعْنٰاقِهِمْ وَ السَّلاٰسِلُ يُسْحَبُونَ» غافر: ۷۱. آنگاه که غل‌ها و زنجیرها در گردنشان باشد، کشیده شوند. در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۰

«ذرع» گذشت که میان اعمال دنیا و این زنجیرها تناسبی هست. غلّ طوقی است که در گردن می‌نهند و سلسله مطلق زنجیر است.ناگفته نماند: تسلسل بمعنی اضطراب است گویا بزنجیر از آن سلسله گفته‌اند که حلقه‌های آن نوعا متحرک است. «إِنّٰا أَعْتَدْنٰا لِلْكٰافِرِينَ سَلاٰسِلَ وَ أَغْلاٰلًا وَ سَعِيراً» انسان: ۴. طبرسی گوید: اهل مدینه و ابو بکر بنقل از عاصم و کسائی سَلاسِلًا را با تنوین خوانده‌اند و در حال وقف با الف میخوانند و ابن کثیر و خلف سلاسل خوانده‌اند بدون تنوین.از این آیه و آیهٔ ما قبل بخوبی روشن است که اغلال غیر از سلاسل است.

سلط:؛ ج ۳، ص: ۲۹۰

سلط: سلطه بمعنی قدرت است (اقرب) راغب سلاطه را تمکّن و قدرت از روی قهر گفته است «سلّطه علیه» یعنی او را بر آندیگری غالب کرد «وَ لَوْ شٰاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ » ... نساء: ۹۰. اگر خدا میخواست آنها را بر شما مسلّط و غالب میکرد.

سلطان:؛ ج ۳، ص: ۲۹۰

اشاره

سلطان: دلیل و غلبه که عبارت اخرای تسلّط است. «إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطٰانٍ بِهٰذٰا أَ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مٰا لاٰ تَعْلَمُونَ» یونس: ۶۸. شما را باینکه میگوئید دلیلی نیست آیا بخدا نسبت میدهید آنچه را که نمیدانید. و مثل «إِنَّ عِبٰادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطٰانٌ إِلاّٰ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغٰاوِينَ» حجر: ۴۲.که در این آیه نیز بمعنی تسلّط و غلبه است.دلیل و حجّت را از آن سلطان گویند که سبب غلبه و تسلّط است.دقّت در موارد استعمال سلطان نشان میدهد که در قرآن مجید فقط در معنای تسلط و دلیل بکار رفته است.سلطان گاهی در معجزه بکار رفته بعنوان آنکه سبب تسلط است نحو «ثُمَّ أَرْسَلْنٰا مُوسىٰ وَ أَخٰاهُ هٰارُونَ بِآيٰاتِنٰا وَ سُلْطٰانٍ مُبِينٍ» مؤمنون: ۴۵. «سُلْطٰانٍ مُبِينٍ» بیان آیات است که معجزه‌ها بوده باشد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۱

«أَ تُجٰادِلُونَنِي فِي أَسْمٰاءٍ سَمَّيْتُمُوهٰا أَنْتُمْ وَ آبٰاؤُكُمْ مٰا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهٰا مِنْ سُلْطٰانٍ » ... اعراف: ۷۱. این تعبیر در چند آیهٔ دیگر از جمله آیهٔ ۴۰ یوسف و ۲۳. نجم آمده است. مراد آنست که این نام گذاری و بت‌ها را معبود خواندن و آنها را دارای اثر و تصرف و تقرّب دانستن از جانب شما و پدرانتان است و خداوند بوسیلهٔ پیامبران در این باره دلیلی نازل نکرده و نفرموده که بتها تقرّب آورند.مراد از «اسماء» آنست که اینها نام خالی‌اند و حقیقت ندارند و اینکه میگوئید: بت معبود و مقرّب است لفظ پوچی بیش نیست.

*** تسلط شیطان*؛ ج ۳، ص: ۲۹۱**

«وَ ما كانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ » ... ابراهیم: ۲۲. این سخن شیطان است که روز قیامت باغوا شدگان خواهد گفت یعنی: من بر شما تسلّطی نداشتم مگر آنکه من خواندم و شما دعوتم را پذیرفتید، پس مرا ملامت نکنید که چرا خواندم چون کار من آن بود و خودتان را ملامت کنید که چرا از من قبول کردید؟! مراد از سلطان تسلّطی است که شیطان بتواند مردم را بگناه مجبور کند. بصریح آیه شیطان چنین قدرتی ندارد و قدرت شیطان همان وسوسه و دعوت صرف است که در صورت اهمیت ندادن منکوب خواهد شد. از این کلام و آیات دیگر که در این زمینه است روشن خواهد شد. که قدرت او یکجانبه است و در صورت قبول مردم، مؤثّر میشود. «وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ. وَ ما كانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْها فِي شَكٍّ » ... سباء: ۲۰ و ۲۱. مراد از سلطان در این آیه بقرینهٔ آیهٔ سابق همان تسلّط بر دعوت و وسوسه است میفرماید: شیطان از جانب خود این قدرت را هم نداشت و ما باو تفویض کردیم تا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۲

روشن کنیم کدام شخص بآخرت ایمان میاورد و کدام در شک است و اهمیت نداده و از دعوت شیطان پیروی میکند و بتصریح این آیه تسلّط شیطان یک آزمون است. و ایضا روشن میکند که ظنّ شیطان دربارهٔ اطاعت از وی درست در آمده است. «قالَ رَبِّ بِما أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ... إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ» حجر: ۳۹- ۴۲. از این آیات نیز روشن است که تسلّط شیطان فقط بر تزیین اعمال قبیح است که در اثر آن مردم اغوا میشوند و ظاهرا غرض نفی چنین تسلّطی است و گرنه عباد مخلصین را نیز دعوت میکند ولی دعوت و تزیین او کارگر نمیشود.شیطان در این آیه فقط عباد خالص را استثنا کرده که عبارت از انبیا و ائمّه و اوصیااند ولی ظاهر «إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ» آنست که تسلّط بر بندگان مؤمن نیز ندارد و آنها هم از وی پیروی نمیکنند و در صورت اشتباه فورا جبران مینمایند «إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ» اعراف: ۲۰۱.مورد تصدیق قرآن در تسلّط شیطان فقط «إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ» است آیات ذیل این مطلب را تأیید میکند: «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ. إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ. إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ» نحل: ۹۸- ۱۰۰. آنانکه ایمان آورده و کار خود را بخدا واگذار نموده‌اند شیطانرا بر آنها تسلّطی و دعوتی که سبب اغوا شود نیست.در سورهٔ اسراء نیز مقداری از دعوت و اغواء او را بیان فرموده سپس میفرماید: «إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ وَ كَفى بِرَبِّكَ وَكِيلًا» اسراء: ۶۵. رجوع شود به «شیطان». «هَلَكَ عَنِّي سُلْطانِيَهْ» حاقة: ۲۹. در مجمع از زجاج نقل کرده که‌ها در این کلمه برای وقف است

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۳

یعنی حجّت و دلیل و یا تسلّطی که در دنیا داشتم از من فوت شد و رفت.ناگفته نماند سلطان در قرآن فقط بدو معنای دلیل و تسلّط آمده و در معنای شاه، خلیفه، والی، فرمانده بکار نرفته است. جوهری تصریح میکند که آن در این معنی مجمع بسته نمیشود زیرا که جاری مجرای مصدر است.اطلاق آن بر حکومت و خلیفه و فرمانده باعتبار تسلّطی است که آنها دارند چنانکه در نهج البلاغه و صحیفهٔ سجّادیه و غیره آمده است. جمع آن باین اعتبار سلاطین است در اقرب گفته: اطلاق سلطنت بر حکومت و پادشاهی از کلام مولدین است.

سلف:؛ ج ۳، ص: ۲۹۳

سلف: (بفتح س- ل) گذشته. و گذشتن مصدر و اسم هر دو آمده است (اقرب) «فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ »...

بقره: ۲۷۵. «فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً وَ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ» زخرف: ۵۶. آنها را گذشتگان و مایهٔ عبرت برای دیگران کردیم. «وَ لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُمْ مِنَ النِّساءِ إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ » ... نساء: ۲۲.استثناء از لازم کلام سابق است یعنی اگر در گذشته زنان پدرانتان را نکاح کرده بودید برای شما گناهی نیست دیگر این کار را نکنید نه اینکه اگر پیش از نزول این آیه نکاح کرده‌اید حق دارید که نگاه دارید در مجمع گوید بعضی گفته‌اند: آنکه قبل از نزول آیه گرفته‌اید جایز است آنرا نگاه دارید. آنگاه از بلخی نقل میکند که این خلاف اجماع است و از دین محمد صلّی اللّه علیه و آله چنین چیزی دانسته نشده است.بیضاوی نیز استثنا را از لازم معنی دانسته ولی طبرسی آنرا منقطع گفته است یعنی: لکن آنکه گذشته گناهی ندارند ولی معنی آن بنظر ما و بیضاوی این است: نکاح زنان پدران گناه است مگر آنکه پیش از نزول این آیه باشد.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۴

همچنین است آیهٔ «وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ » ... نساء: ۲۳.که از گرفتن دو خواهر نهی میکند.اسلاف: گذراندن و پیش فرستادن است «هُنالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ ما أَسْلَفَتْ » ... یونس: ۳۰.

سلق:؛ ج ۳، ص: ۲۹۴

سلق: «فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ » ... احزاب: ۱۹. در اقرب گفته: «سلقه بالکلام: آذاه» او را با سخن گفتن آزار کرد و آن تند سخن گفتن است.در مجمع گوید: اصل آن بمعنی ضرب است و بمعنی صیحه زدن آید. در مجمع و نهایه نقل شده «لیس منّا من سلق او حلق» یعنی از ما نیست آنکه در مصیبت با صدای بلند گریه کند و فریاد بکشد و موی خود را بتراشد.معنی آیه: چون ترس برود با زبانهای تیز شما را اذیت میکنند و بخشونت سخن گویند و بر غنیمت حریص باشند.این کلمه یکبار در قرآن مجید آمده است.

سلک:؛ ج ۳، ص: ۲۹۴

سلک: (بفتح س) داخل شدن. و داخل کردن چنانکه در اقرب و مفردات و قاموس آمده است. اسلاک نیز بمعنی داخل کردن است «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيها سُبُلًا » ... طه: ۵۳. خدائیکه زمین را برای شما گسترده و در آن برای شما راههائی داخل کرده و قرار داده است. «ما سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ» مدثر: ۴۲. چه چیز شما را داخل جهنّم کرد. «كَذلِكَ سَلَكْناهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ» شعراء: ۲۰۰. این چنین قرآن را بقلوب گناهکاران وارد کردیم. در این آیات سلک بمعنی وارد کردن است. «ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا » ... نحل: ۶۹. سلک در اینجا بمعنی دخول است یعنی ای زنبور عسل سپس از تمام میوه‌ها بخور و بآسانی براه پروردگارت داخل شو. و عسل بساز. «أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَكَهُ يَنابِيعَ فِي الْأَرْضِ » ... زمر: ۲۱. ممکن است «يَنابِيعَ» مفعول دوم سلک باشد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۵

راغب تعدیه بدو مفعول را از بعضی نقل میکند و شاید در آن «فی» مقدّر باشد یعنی خدا از آسمان آبی نازل کرد و آنرا در چشمه‌های زمین وارد نمود. همچنین است «وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذاباً صَعَداً» جن: ۱۷.

سلل:؛ ج ۳، ص: ۲۹۵

سلل: کشیدن. در اقرب گوید: آن انتزاع و خارج کردن است با نرمی مثل کشیدن تیغ از غلاف و موی از خمیر. راغب ملایمت را قید نکرده و گوید: مانند کشیدن شمشیر از غلاف و کشیدن چیزی از خانه بطریق سرقت.و کشیدن پسر از پدر. «قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ

يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِواذاً » ... نور: ۶۳.لواذ از «لاذ- يلوذ» بهم ديگر پناه بردن است تسلّل خروج پنهانى است (مجمع) يعنى خدا داناست بآنانكه در پناه يكديگر پنهانى از محضر رسول او خارج ميشوند. آنگاه كه حضرت رسول صلّى اللّه عليه و آله مردم را بجهاد و نحو آن دعوت ميكرد بعضى‌ها در پشت سر ديگران پنهانى از مسجد خارج ميگشتند آيهٔ دربارهٔ آنهاست.در نهج البلاغه نامهٔ ۷۰ بسهل بن حنيف نوشته «بلغنى انّ رجالا ممّن قبلك يتسللون الى معاويهٔ فلا تأسف على ما يفوتك من عددهم» شنيدم بعضى از مردمان شهر تو پنهانى بطرف معاويه ميروند از رفتن اين عدّه متأسّف نباش. «وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ» مؤمنون: ۱۲. «ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ» سجده: ۸. سلالهٔ فقط در اين دو جا از قرآن آمده است. اهل لغت آنرا چكنده. و صاف شده گفته‌اند. فرزند را سلاله و سليله و سليل گفته‌اند كه چكيده و كشيده مرد است.سلاله در هر دو آيه نكره است مراد از آن در آيهٔ دوم بنا بر علم امروز سلول مرد (اسپرماتوزئيد) است كه چكيده منى و بوجود آمده در آن و صاف شده از آن است. بنظرم مراد از سلالهٔ اول هم همان سلّول است منتهى در خلقت اول همان سلّول در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۶

ميان گلى بخصوص بود، پس جاى سلّول در اول گل و لجن بود. و در خلقت دوم جاى آن منى است مثل «خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ» علق: ۲. بنا بر آنكه علق جمع علقه بمعنى كرم و زالو است رجوع شود به «آدم». در نهج- البلاغه خطبهٔ ۱۶۱ راجع بدو نوع خلقت فرموده «بدئت مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ. و وضعت فِي قَرارٍ مَكِينٍ. إِلى قَدَرٍ مَعْلُومٍ» .

سلم:؛ ج ۳، ص: ۲۹۶

سلم: (مثل فلس) و سلامت و سلام يعنى كنار بودن از آفات ظاهرى و باطنى. (راغب) در اقرب آمده: «سلم من العيوب و الآفات سلاما و سلامهٔ» يعنى از بلايا و عيبها نجات يافت و كنار شد.مثل «إِذْ جاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» صافات: ۸۴. كه در سلامت باطن است قلب سليم آنست كه از شك و حسد و كفر و غيره سالم و كنار باشد.و مثل «مُسَلَّمَةٌ لا شِيَةَ فِيها » ... بقره: ۷۱. از عيوب سلامت است و خالى در آن نيست كه مراد از آن سلامت ظاهرى است. سلام. يكدفعه سلام خارجى است بمعنى سلامت مثل «ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ» ق: ۳۴. بسلامت وارد بهشت شويد. آن روز خلود است. و مثل «يا نارُ كُونِي بَرْداً وَ سَلاماً عَلى إِبْراهِيمَ» انبياء: ۶۹. سلام بودن آتش بى حرارت و بى سوزش بودن آنست نسبت بابراهيم عليه السّلام. و ايضا «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ سُبُلَ السَّلامِ » ...مائده: ۱۶. «لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ » ... انعام: ۱۲۷.كه همهٔ اينها بمعنى سلامت و سلام خارجى است.يكدفعه سلام قولى است مثل «وَ إِذا جاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ » ... انعام: ۵۴. «وَ نادَوْا أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ » ... اعراف: ۴۶.سلام قولى در اسلام همين است و آن دعا و خواستن سلامت از خداوند بشخص است سَلامٌ عَلَيْكُمْ يعنى سلامت باد از خدا بر شما و چون از جانب خداست لذا تحيّتى است از خدا و با بركت و پاك و دلچسب است «فَسَلِّمُوا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۷

عَلى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً » ... نور: ۶۱. «سَلامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ» يس: ۵۸. اين سلام قولى از جانب خداوند است كه باهل بهشت اعلام ميشود و ميدانند كه پيوسته در سلامت و امن خواهند بود ممكن است مراد از آن قول ملائكه باشد كه باهل بهشت گويند «سَلامٌ عَلَيْكُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ» رعد: ۲۴. چون سلام ملائكه با اجازهٔ خداست لذا در سورهٔ يس سلام خدا خوانده شده است. و ممكن است بگوئيم: خداوند صدا خلق ميكند و اهل بهشت ميشنوند مثل وحى بموسى در طور سيناء. «وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقى إِلَيْكُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً » ... نساء: ۹۴.ظاهرا مراد از آن سلام قولى است چنانكه در سبب نزول آيه نقل شده كه اسامهٔ بن زيد و يارانش مردى را كه اسلام آورده بود و بآنها سلام داد و شهادتين گفت كشتند و گوسفندانش را بغنيمت گرفتند. در نتيجه آيهٔ فوق نازل شد. «وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً» فرقان: ۶۳. ممكن است سَلاماً مفعول فعل محذوف باشد يعنى

«نطلب منکم السّلامة» و شاید صفت محذوف باشد یعنی «قالوا قولا سلاما» (راغب). «سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی الْعالَمِینَ ... سَلامٌ عَلی إِبْراهِیمَ ... سَلامٌ عَلی مُوسی وَ هارُونَ ... سَلامٌ عَلی إِلْیاسِینَ ... وَ سَلامٌ عَلَی الْمُرْسَلِینَ» این آیات از آیهٔ ۷۹ صافات تا آیهٔ ۱۸۱ واقعاند. و در ما قبل هر دو آیهٔ اول و آیهٔ چهارم این آیه هست «وَ تَرَکْنا عَلَیْهِ فِی الْآخِرِینَ» اینها سلام و تحیّت قولی است از جانب خدا و اثر واقعی و خارجی دارد آیهٔ پنجم شامل تمام مرسلین است و آیهٔ اول دربارهٔ نوح علیه السّلام از همه وسیع است که در آن لفظ «فِی الْعالَمِینَ» هست. مراد از آن عالم بشر و یا عالم جن و انس و ملائکه است. و ظاهرا عالم بشر و ادوار بشری مراد باشد.بنظر میاید «فِی الْعالَمِینَ» حال

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۸

باشد از سلام یعنی سلام بر نوح در حالیکه آن سلام پیوسته در میان عالمیان هست و خواهد بود. ظاهرا برای همین است که المیزان گوید: این سلام تحیّتی است برای نوح از خدا هدیّه میشود بر او از جانب امّتهای انسانیت مادامیکه چیزی از خیرات قولا و عملا در جوامع بشری واقع شود. چون او علیه السّلام اول کسی است که بدعوت توحید بر خاسته و شرک و اثر آنرا کوبیده و در حدود هزار سال در این راه رنج برده ... پس برای اوست نصیبی از هر خیر تا روز قیامت و در تمام قرآن سلامی باین وسعت جز دربارهٔ نوح یافته نیست.راغب گوید: این سلامها روشن میکنند که خدا خواسته بپیامبران ثنا و دعا شود. «لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً وَ لا تَأْثِیماً.إِلَّا قِیلًا سَلاماً سَلاماً» واقعهٔ: ۲۵ و ۲۶. بهتر است بگوئیم مراد از سلام قولی و فعلی هر دو است یعنی بهم دیگر سلام گویند و از هم دیگر در سلام باشند. و شاید قولی مراد باشد یعنی «نطلب لکم سلاما». «سَلامٌ هِیَ حَتّی مَطْلَعِ الْفَجْرِ» قدر: ۵. «هِیَ» راجع به لیلهٔ قدر است یعنی آنشب تا طلوع فجر سلام و سلامت است. درست فهمیده نمیشود که چگونه سلام است آیا برای همه یا برای افراد بخصوصی؟! از کلام امام سجاد علیه السّلام بدست میاید که برای عدّه بخصوصی است در دعای ۴۴ صحیفه چنین آمده «سمّاها لیلهٔ القدر ... سلام دائم البرکهٔ الی طلوع الفجر علی من یشاء من عباده بما احکم من قضائه» در اینصورت برای کسانی سلامت است که تقدیرشان در آنشب بنحو احسن معین میگردد. مثل قرآن که برای مؤمنان شفاست و کافران را جز خسارت نیافزاید «وَ لا یَزِیدُ الظّالِمِینَ إِلّا خَساراً» «...وَ أَمّا إِنْ کانَ مِنْ أَصْحابِ الْیَمِینِ. فَسَلامٌ لَکَ مِنْ أَصْحابِ الْیَمِینِ»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۲۹۹

واقعهٔ: ۹۰ و ۹۱. ممکن است مراد از این سلام همان باشد که دربارهٔ اهل بهشت آمده «لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً إِلّا سَلاماً » ... مریم: ۶۲. ولی «سَلاماً سَلاماً» در سورهٔ واقعهٔ راجع بمقربین است معنی آیه چنین میشود: اما اگر شخص متوفی از اصحاب یمین باشد سلام آنها مخصوص تو است و شاید «لَکَ» خطاب بحضرت رسول صلی اللّه علیه و آله بوده باشد. «هُوَ اللّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلّا هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ » ... حشر: ۲۳. سلام از اسماء حسنی است راغب گوید: گفته‌اند علّت توصیف خداوند بسلام آنست که عیوب و آفات بحضرتش راه ندارد چنانکه بخلائق میرسد. در اینصورت سلام بمعنی سالم است طبرسی گوید: سلام یعنی آنکه بندگان از ظلمش سالم‌اند و گفته‌اند: آن بمعنی سالم از هر نقص و عیب و آفت است. صدوق در توحید آنرا سلامت دهنده. و سالم از هر عیب گفته است. ابن اثیر نیز مثل راغب گفته و بیضاوی آنرا اختیار کرده است. در اقرب نیز چنین است.در جوامع الجامع و کشّاف نیز سلامت دهنده یا سالم از هر عیب ذکر شده. المیزان آنرا تقریبا بی آزار معنی کرده گوید: سلام کسی است که با تو بسلامت و عافیت ملاقات کند بدون شرّ و ضرر.خلاصه آنکه: معنی سلام یا سلامت دهنده و یا سالم از هر عیب است.و در صورت اول از صفات فعل و در صورت دوم از صفات جلال است و آن در اصل مصدر است و از باب مبالغه وصف حق تعالی آمده. اقرب الموارد عقیده دارد که در اسماء اللّه جز سلام مصدر نیامده است.سلم (بر وزن علم) اخفش آنرا صلح گفته هکذا سلم (بر وزن فلس و فرس) ابو عبیده گوید: سلم و اسلام هر دو یکی است و سلم در جای دیگر بمعنی مسالمت و صلح است (مجمع) «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ کَافَّةً » ... بقره: ۲۰۸. آنرا در آیه بفتح

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۰

(س) و کسر آن خوانده‌اند ولی در قرآنها بکسر است. آیهٔ ما قبل و ذیل آیه شاهد است که آن بمعنی تسلیم شدن بفرمان حق و در اخبار شیعه بمعنی ورود بولایت اهل بیت علیهم السلام تفسیر شده است.سلم (بفتح س، ل) بمعنی اطاعت و انقیاد است «وَ أَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ » ... نحل: ۸۷. یعنی آنروز بخدا تسلیم و منقاد میشوند. آن چهار بار در قرآن آمده: نساء آیهٔ ۹۰ و ۹۱. نحل آیهٔ ۲۸ و ۸۷.سلم (بر وزن عقل) مسالمت و صلح و سازش «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ » ... انفال: ۶۱. اگر کفار مایل بسازش و صلح شدند تو هم مایل باش و توکّل بخدا کن سخن ما را دربارهٔ این آیه در «قتل» مطالعه کنید.سلّم (بضم س و تشدید لام) نردبان. خواه از چوب باشد و یا از سنگ و غیره علت این تسمیه آنست که تو را بآنچه میخواهی تسلیم میکند و میرساند (اقرب) «وَ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْراضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّماً فِي السَّماءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ » ... انعام: ۳۵. اعراض مشرکان بر آنحضرت گران میامد خدا در رفع آن فرماید: اگر اعراض آنها بر تو گران باشد اگر بتوانی منفذی در زمین بیابی یا نردبان و وسیلهٔ بالا رفتن بآسمان پیدا کنی و آیه‌ای برای آنها بیاوری که وادار بایمانشان کند نتوانی آورد چون خدا خواسته ایمان و کفر با اختیار باشد نه با اجبار.سلّم دو بار در قرآن آمده: انعام: ۳۵، طور: ۳۸.تسلیم: یکدفعه بمعنی سلام کردن است مثل «فَإِذا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً » ... نور: ۶۱. یعنی باهل خانه سلام کنید که مسلمانان بحکم یک جسداند. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيماً» احزاب: ۵۶.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۱

و نیز بمعنی سالم کردن و نگاه داشتن است مثل «وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ لكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ » ... انفال: ۴۳. اگر خدا دشمنان را بتو بسیارشان نشان داده بود دل بترس میدادید و در کار جنگ منازعه میکردند ولی خدا از ترس و منازعه نگاه داشت و سلامت کرد.و ایضا بمعنی دادن چیزی آمده نحو «فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِذا سَلَّمْتُمْ ما آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ » ... بقره: ۲۳۳.و نیز در معنای انقیاد و طاعت بکار رفته است نظیر «ثُمَّ لا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً» نساء: ۶۵. یعنی از حکم تو در دل خویش تنگی احساس نکنند و تسلیم و منقاد محض شوند.

اسلام:؛ ج ۳، ص: ۳۰۱

اشاره

اسلام: انقیاد و تسلیم شدن در اقرب گوید: «اسلم الرجل: انقاد» «وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ » ... آل عمران: ۸۳. آنکه در آسمانها و زمین است باو منقاد و مطیع‌اند. «فَلَمَّا أَسْلَما وَ تَلَّهُ لِلْجَبِينِ» صافات: ۱۰۳. چون هر دو بدستور خدا تسلیم و منقاد شدند و او را بپیشانی در تل خوابانید. «إِذْ قالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ» بقره: ۱۳۱.گاهی از اسلام تسلیم ظاهری مراد است نه تسلیم و انقیادیکه از علم و یقین ناشی میشود بلکه یکی از طرفین خود را زبون و فاقد قدرت دیده بظاهر منقاد میشود و آن از نظر قرآن ارزشی ندارد نظیر «قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ » ... حجرات: ۱۴. اعراب بادیه‌نشین میگفتند: ایمان آوردیم آنچه میگوئیم در دل داریم و دلمان بآن مطمئن و آرام است. در جواب آمده: بگو ایمان نیاورده‌اید بلکه بگوئید تسلیم شده‌ایم یعنی اسلام را قوی دیده و با آن در حال جنگ نیستیم و تسلیم هستیم.همچنین است «بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ» صافات: ۲۶. و شاید استفهام برای زیادت تسلیم بوده باشد. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ وَ مَا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۲

اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ » ... آل عمران: ۱۹. «اسلام» در آیات دیگر نیز آمده است نظیر «وَ

مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ » ... آل عمران: ۸۵. «وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً » ... مائده: ۳.اسلام هر چند مخصوص شریعت حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله شده ولی تمام ادیان اسلام‌اند و پیامبران از مردم جز تسلیم شدن بخدا و انقیاد، چیزی نخواسته‌اند.آیهٔ اول این حقیقت را روشن میکند: دین در نزد خدا فقط اسلام و انقیاد بخداست. و اختلاف اهل کتاب از روی جهل و نادانی نیست بلکه دانسته و از روی حسد اختلاف کرده‌اند و گرنه میدانند که دین خضوع بارادهٔ حق و انقیاد بآن است و میدانند که این دین حق است و جز تسلیم شدن بخدا نیست آنها دانسته بآیات حق کافر میشوند. در سورهٔ آل عمران از آیهٔ ۸۱ میثاق پیامبران در تصدیق یکدیگر و انقیاد اهل آسمانها و زمین، بیان شده و سپس فرموده: بگو بخدا و بآنچه بر ما و بر ابراهیم، اسمعیل، اسحق، یعقوب، اسباط، موسی، عیسی، و سایر پیامبران نازل شده ایمان آوردیم و تسلیم شدیم و همه را پیامبر خدا میدانیم و آنگاه فرموده: «وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ »....

[فرق اسلام و ایمان]؛ ج ۳، ص: ۳۰۲

[فرق اسلام و ایمان]نظر باصل لغت: اسلام ناشی از ایمان و نتیجهٔ آن است که ایمان از امن و آرامش قلب است، مؤمن کسی است که عقاید حقه را تصدیق کند و قلبش دربارهٔ آنها آرام و مطمئن و بی تشویش باشد. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا » ... حجرات: ۱۵. ریب چنانکه گفته‌ایم قلق و اضطراب و تشویش قلب است. چنین کسی قهرا بآنچه میداند تسلیم و منقاد میشود. و انقیاد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۳

در بیشتر موارد توأم با عمل و یا عین عمل است. در آیهٔ «وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً وَ تَسْلِيماً» احزاب: ۲۲. بهر دو از ایمان و اسلام توجّه شده یعنی: آن پیش آمد هم تصدیق و اطمینان قلبی و هم انقیادشانرا در مقابل فرمان حق افزود.اگر گوئی: اکنون که اسلام ناشی از ایمان است پس چرا در آیه «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُسْلِماتِ وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ ... أَعَدَّ اللّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً» احزاب: ۳۵. و آیه «عَسى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْواجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِماتٍ، مُؤْمِناتٍ، قانِتاتٍ، تائِباتٍ، عابِداتٍ، سائِحاتٍ، ثَيِّباتٍ وَ أَبْكاراً» تحریم: ۵. مسلمات از مؤمنات پیش افتاده است و لازم بود که مؤمنات پیش آید که ایمان نسبت باسلام در حکم مقدمه است؟گوئیم: بنظر میاید که این از اهمیت اسلام باشد چون ایمان بدون اسلام و انقیاد فائده‌ای ندارد مگر در بعضی موارد که بانقیاد و عمل اصلا مجالی نباشد.بنظر من در تمام آیاتیکه «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» آمده، «آمَنُوا» مبیّن ایمان و تصدیق قلبی و «عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» مبیّن اسلام و انقیاد است که انقیاد را اگر عین عمل هم ندانیم از عمل قابل انفکاک نیست. و آنها همه در جای «آمنوا و اسلموا» هستند و این هر دو مقام عبودیّت و بندگی را مجسّم میکنند.این فرق که دربارهٔ ایمان و اسلام گفته شد. راجع باصل لغت و بعضی از موارد قرآن بود ولی در بسیاری از آیات ایمان بمعنی اسلام و اسلام بمعنی هر دو بکار رفته است. مثل «فَقالُوا أَ نُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنا وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدُونَ» مؤمنون: ۴۷. مراد از ایمان در آیه ظاهرا تسلیم است یعنی آیا بدو نفر که مثل ما بشراند تسلیم و مطیع شویم حال آنکه قومشان نوکران مااند، و غرض آن نیست که حاضر نیستیم دربارهٔ معجزات آندو فکر کنیم تا ایمان بیاوریم. همچنین است در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۴

آیات «وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَما آمَنَ النّاسُ » ... بقره: ۱۳. «وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللّهُ مِنْ كِتابٍ » ... شوری: ۱۵. «أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ » ... بقره: ۸۵. و بیشتر آیات دیگر.و آیاتیکه در آنها مسلمون، مسلمات، مسلم، اسلم، و اسلموا آمده ایمان در همه منظور است و همه با ایمان یکی‌اند جز در آیاتیکه ایمان و اسلام هر دو ذکر شده است نحو «آمَنّا بِاللّهِ وَ اشْهَدْ بِأَنّا مُسْلِمُونَ» آل عمران: ۵۲. «وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً وَ تَسْلِيماً» احزاب: ۲۲. «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُسْلِماتِ وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ » ... احزاب: ۳۵.

[مراتب تسلیم]؛ ج ۳، ص: ۳۰۴

تسلیم را بسه مرحله تقسیم کرده‌اند: تسلیم تن، تسلیم عقل، تسلیم قلب.تسلیم تن همان است که آنرا تسلیم ظاهری گفتیم. شخص خود را زبون و لا علاج دیده در مقابل حریف مغلوب و تسلیم میشود و در اطاعت او در میاید ولی فکر و عقلش تسلیم نشده بلکه پیوسته در انتظار فرصت است تا بار دیگر بستیز بر خیزد. و این همان است که در آیهٔ «قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا » ... حجرات: ۱۴. گفته شد.تسلیم عقل و فکر آنست که شخص در مقابل دلیل و منطق تسلیم شود. در این تسلیم نمیشود شخص را با کتک زدن و شکنجه دادن تسلیم کرد ولی هر گاه دلیل کافی وجود داشت عقل تسلیم میگردد.بیشتر کفاریکه اهل عذاب‌اند و قرآن میگوید: دانسته از خدا و دستور او اعراض میکنند از این قبیل‌اند، میدانند و یقین دارند ولی از روی حسد یا حرص و یا خود پسندی و خود بینی تن بحق در نمیدهند عقلشان تسلیم است ولی قلبشان تسلیم نیست چنانکه فرموده «وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا » ... نمل: ۱۴. یعنی آیات ما را انکار کردند و تسلیم نشدند ولی ضمیر شان

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۵

و عقلشان یقین کرد علت انکارشان ستم و برتری جوئی بود.موسی در مقابل انکار فرعون میگوید «لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ إِلَّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بَصائِرَ وَ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً» اسراء ۱۰۲ میدانی که این آیات را پروردگار آسمانها و زمین نازل کرده، ای فرعون: من تو را هلاک شده میدانم.آری فرعون میدانست که موسی حق است عقلش تسلیم شده بود از روی خود پسندی و جاه طلبی تسلیم قلبی نداشت، میدانست ولی خاضع نبود مثل معاویه علیه لعائن اللّه که امیر المؤمنین صلوات اللّه و سلامه علیه را بیشتر از دیگران می‌شناخت. ولی خاضع نبود. هم خود را بدبخت کرد و هم دیگران را.دربارهٔ اختلاف اهل کتاب و قبول نکردن اسلام، مکرر در آیات میخوانیم که میدانستند قرآن حق و اسلام همان دین موعود است ولی در اثر حسد حاضر بتسلیم نشدند «وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ » ... آل عمران: ۱۹. و در جای دیگر فرموده: آنها پیامبر اسلام را همانطور میشناسند که پسران خود را و عدّه‌ای از آنها حق را میدانند و نهان میدارند «الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَعْرِفُونَهُ كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمْ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» بقره: ۱۴۶. رجوع شود به «خلف» و بقیهٔ مطلب در «کفر» خواهد آمد.تسلیم سوّم، تسلیم قلب است و آن همان انقیاد و مطیع بودن است که توأم با ایمان و عمل است.ناگفته نماند علت تسلیم نشدن قلب پس از تسلیم عقل، سه چیز است: حرص، تکبر، حسد. لذا در روایات اسلامی نقل شده: گناهان اولی سه گناهند از آنها بپرهیزید حرص همان است که آدم را بخوردن شجرهٔ منهی وا داشت. شیطان از روی تکبر بر آدم سجده نکرد. پسر آدم از روی حسد برادر خویش را بکشت.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۶

اگر دربارهٔ گناهان مردم که دانسته و از روی علم گناه میکنند دقّت کنیم خواهیم دید علت ارتکاب گناه یکی از سه چیز فوق است.

سلیمان:؛ ج ۳، ص: ۳۰۶

اشاره

سلیمان: از انبیاء معروف بنی اسرائیل، نام مبارکش هفده بار در قرآن ذکر شده و پسر داود نبی است حالات و قصه‌هایش در کلام اللّه مجید بسیار و بتصریح آیهٔ ذیل پیامبر صاحب وحی است «وَ أَوْحَيْنا إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ عِيسى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هارُونَ وَ سُلَيْمانَ وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً» نساء: ۱۶۳.ما ابتدا ثناء خداوند را نسبت باو و ایضا قصص او را در قرآن بررسی کرده سپس بافسانه‌هائیکه دربارهٔ آنحضرت آمده اشاره خواهیم کرد.۱- او پیامبری است صاحب وحی و در ردیف سائر پیامبران چنانکه از آیهٔ سابق روشن شد، گرچه شریعت مستقل نداشته و مروّج احکام تورات بود. وی هدایت یافتهٔ خدا بود «وَ نُوحاً

هَدَيْنا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ » ... انعام: ۸۴. خداوند بوی علم و حکمت آموخته بود «فَفَهَّمْناها سُلَيْمانَ وَ كُلًّا آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً » ... انبياء: ۷۹. او زبان پرندگان را میدانست و از قضیهٔ وادی نمل که از سخن گفتن مورچه خبر داد بدست میاید که زبان حشرات را نیز میدانسته «وَ وَرِثَ سُلَيْمانُ داوُدَ وَ قالَ يا أَيُّهَا النّاسُ عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّيْرِ » ... نمل: ۱۶. دربارهٔ اوست «وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفى وَ حُسْنَ مَآبٍ» ص: ۴۰. وی بخداوند بندهٔ نیکوئی بود و پیوسته با ذکر و استغفار و دعا بخدا رجوع میکرد «وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَيْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوّابٌ» ص: ۳۰. خداوند او و پدرش را بر بسیاری از بندگان مؤمن برتری داده بود. «وَ قالا الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي فَضَّلَنا عَلى كَثِيرٍ مِنْ عِبادِهِ الْمُؤْمِنِينَ» نمل: ۱۵. در سورهٔ انبیاء پس از ذکر احوال عدّه‌ای از پیامبران از جمله سلیمان میفرماید: «إِنَّهُمْ كانُوا يُسارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ وَ يَدْعُونَنا

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۷

رَغَباً وَ رَهَباً وَ كانُوا لَنا خاشِعِينَ» انبياء: ۹۰.

[قصص سليمان]؛ ج ۳، ص: ۳۰۷

باید دانست سلیمان با آنکه پیامبر خدا بود سلطنت وسیعی داشت و خود بخدا عرض کرد: «خدایا بمن سلطنتی ده که بکسی بعد از من میّسر نباشد» ص: ۳۵. آیات بعدی میگوید که باد و شیاطین را باو مسخر کردیم ... و قطع نظر از اینها او را نزد ما تقرّبی است و باز گشت خوب. وسعت ملک او بواسطهٔ تسخیر باد و شیاطین و دانستن زبان پرندگان و ... بوده است و این منافی مقام پیامبر نیست که از خدا چنان ملکی بخواهد که بتواند هر چه بیشتر در هدایت و سعادت بندگان بکوشد. و شاید خدا خواسته بفهماند که نبوّت با جهانداری منافات ندارد.

قصهٔ وادی نمل؛ ج ۳، ص: ۳۰۷

«وَ حُشِرَ لِسُلَيْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ. حَتّى إِذا أَتَوْا عَلى وادِ النَّمْلِ قالَتْ نَمْلَةٌ يا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساكِنَكُمْ لا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ.فَتَبَسَّمَ ضاحِكاً مِنْ قَوْلِها وَ قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلى والِدَيَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبادِكَ الصّالِحِينَ» نمل: ۱۷- ۱۹.آیات بعدی صریح است در اینکه رسیدن سلیمان بوادی نمل در لشکر کشی بسباء بود که هدهد وضع آنها را بوی گزارش کرد. دربارهٔ وادی نمل گفته‌اند: محلی است در شام و بقولی در طائف و بعضی گفته در اواخر یمن است. ولی طائف درست نیست که محل سلیمان فلسطین بود و قوم سباء در یمن سکونت داشت علی هذا آن در شام یا در یمن است. آقای صدر بلاغی از یاقوت و ابن بطوطه نقل میکند که آن: سرزمین عسقلان است. در اقرب الموارد گوید: عسقلان محلی است در شام.واقعه‌ایکه آنجا اتفاق افتاد سخن مورچه بود که بمورچگان گفت:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۸

بلانه‌های خود داخل شوید تا سلیمان و سپاهیانش بدون توجه شما را پایمال نسازند. این سخن میرساند که مورچگان سخن گفتن دارند. و مخابرات دارند که در اندک زمانی فرمان حکمران بهمه میرسد و شگفتتر از همه آنکه مورچگان مردم را با اسم و رسم می‌شناسند که گفت: تا سلیمان و لشکریانش شما را پایمال نکنند.سلیمان از سخن مورچه تبسّم و تعجّب کرد و گفت: خدایا نصیبم کن شکر این نعمت را که بمن و پدر و مادرم داده‌ای بجا آورم و کاریکه مورد رضای تو است انجام دهم و مرا در زمرهٔ بندگان نیکوکار خود در آور. نمیدانیم سلیمان سخن مورچه را چطور فهمید ولی آیه صریح است در اینکه متوجه فرمان او شد. جملهٔ «وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ» دربارهٔ لشکریان صحیح است ولی دربارهٔ سلیمان صحیح نیست زیرا که سلیمان مورچگان را دانسته پایمال نمیکرد

ممکن است آن از باب تغلیب باشد و یا مورچه آنمقام را در سلیمان نمیدانسته است.معنی آیات چنین است: برای سلیمان لشکریانش از جن و انس و پرندگان جمع شدند و آنها از پراکندگی منع میگردیدند. تا بر وادی نمل آمدند مورچه‌ای گفت: ای مورچگان بلانه‌های خود داخل شوید...

قصهٔ هدهد و سباء؛ ج ۳، ص: ۳۰۸

این قصه دنبالهٔ جریان وادی نمل است که در سورهٔ نمل از آیهٔ ۲۰ تا ۴۳ بیان شده است «سلیمان جویای مرغان شد و گفت: چرا شانه بسر را نمی‌بینم مگر او غائب است. وی را عذاب میکنم عذابی سخت، یا سرش را می‌برم مگر آنکه دلیل روشنی دربارهٔ غیبت خود بیاورد. کمی بعد هدهد بیامد و گفت: چیزی دیده‌ام که ندیده‌ای و از قوم سباء برایت خبر درست آورده‌ام. زنی بدیدم که بر آنها سلطنت میکند. و همه چیز دارد و از جمله او را تخت بزرگی هست. او و قومش را دیدم که سوای خدا بآفتاب

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۰۹

سجده میکردند، و شیطان اعمالشان را بر آنها آراسته و از راه حق منحرفشان کرده و هدایت نیافته‌اند.بهمین جهت بخدائیکه در آسمانها و زمین، نهان را آشکار میکند و آنچه پنهان میکنید و آشکار می‌نمائید میداند، سجده نمیکنند. خدائیکه جز او معبودی نیست و پروردگار عرش عظیم است (اندازهٔ فهم و شعور پرنده را به بینید).سلیمان فرمود: خواهیم دید که راست میگوئی یا از دروغگویانی.این نامهٔ مرا ببر و نزد ایشان بیفکن سپس دور شو ببین چه میگویند. زن چون نامهٔ سلیمان را خواند گفت: ای بزرگان نامهٔ گرامیی بنزد من افکنده شده، آن از سلیمان است بدین مضمون: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ که بر من تفوق مجوئید و تسلیمانه پیش من آئید. و اضافه کرد: ای بزرگان مرا در کارم نظر دهید که من در کاری بی حضور شما تصمیم نگرفته‌ام. در جواب گفتند: ما نیرومند و جنگاوران سر سخت‌ایم و کار بارادهٔ توست ببین چه فرمان میدهی. زن گفت: پادشاهان وقتی بشهری در آیند آنرا فاسد و تباه میکنند و عزیزانش را ذلیل گردانند و کارشان چنین است.من هدیّه‌ای سوی سلیمان و لشگریانش میفرستم تا به بینم فرستادگان چه خبر میاورند. چون فرستادهٔ ملکه نزد سلیمان آمد. سلیمان بتندی گفت: مرا با مال مدد میدهید آنچه خدا بمن داده بهتر از آنست که بشما داده؟نه بلکه شما بهدیهٔ خویش خوشدل میشوید. نزد ایشان باز گرد حتما سپاهیانی بسوی آنها آریم که طاقت مقابله با آنها را نداشته باشند و از شهر، ذلیل و حقیر بیرونشان میکنیم. (فرستاده بطرف سباء براه افتاد).سلیمان بحاضران گفت: کدامتان تخت ملکه را پیش از آنکه مطیعانه پیش من آیند، برایم میاورید؟عفریتی از جنیان گفت: من پیش از اینکه از مجلس خویش بر خیزی تخت را سوی تو میاورم که در مورد

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۰

آن توانا و امینم. مردیکه دانشی از کتاب نزد وی بود. گفت: من آنرا پیش از آنکه چشم بهم بزنی نزد تو میاورم. بدنبال این سخن سلیمان دید تخت ملکه در پیش او حاضر است.گفت: این از احسان پروردگار من است. میخواهد امتحانم کند آیا شکرگزارم یا کفران میکنم ... گفت تخت را بر ملکه پس از آمدن ناشناس کنید و نگوئید: این تخت توست به بینیم آیا بشناختن آن راه می‌برد یا از آنان میشود که راه نمی‌برند. چون ملکه بیامد گفتند: آیا تخت تو چنین است؟گفت: گوئی همین است. ما پیش از این بقدرت سلیمان واقف بوده و تسلیم بوده‌ایم و همان تسلیم بخدا او را از آنچه جز خدای می‌پرستید باز داشت که وی از زمرهٔ قوم کافر بود و از آنها تبعیت میکرد.بدو گفته شد: بقصر سلیمان داخل شو چون آنرا دید پنداشت آب عمیقی است. ساقهای خویش را عریان کرد.سلیمان گفت: این قصری است صاف از شیشه. زن چون این قدرت و عظمت و آن قصهٔ هدهد و آمدن تخت را بدید دانست که او پیامبر و مؤید من عند اللّه است لذا گفت: پروردگارا من بر خویش ستم کردم و اینک با سلیمان تسلیم و مطیع پروردگار جهانیان میشوم».در این قصه باید بچند مطلب توجه کرد: ۱- مرغان نیز از جملهٔ لشکریان سلیمان بودند. سلیمان زبان هدهد را

میدانست و بوی مأموریت میداد و با آن گفتگو میکرد و او بود که خبر قوم سباء را بسلیمان گزارش کرد و نامهٔ او را پیش آنان انداخت.از این جریان روشن میشود که پرندگان و یا قسمتی از آنها اگر در فهم درک بالاتر از انسان نباشند کمتر نیستند که هدهد حکومت آنها و اینکه آفتاب پرستند و ملکهٔ آنها را دانست بالاتر از همه گفت: «أَلّا يَسْجُدُوا لِلّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ » ... که در «خبء» گذشت.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۱

۲- جریان آمدن تخت ملکهٔ سباء از فاصلهٔ دور پیش سلیمان. در «روح» زیر عنوان «باد در طاعت سلیمان بود» توضیحی دربارهٔ آن داده شد.آن علم نکره و مرموز که آصف وزیر سلیمان دارا بود دانسته نیست. ولی میتوان گفت که خدا باو چنان ارادهٔ قوی داده بود که توانست با ارادهٔ خود کار خدائی کند البته با اراده و اذن خدا و در همان جا قضیهٔ حضرت جواد علیه السّلام را نقل کردیم که نظیر کار آصف بن برخیا بود. و شاید در آینده بشر بنیروی علم، پرده از اسرار آن بر دارد.در اصول کافی کتاب الحجهٔ باب آنچه بائمه از اسم اعظم داده شده سه روایت نقل شده از جمله جابر از امام باقر علیه السّلام نقل میکند: اسم اعظم خداوند بر هفتاد و سه حرف است. در نزد آصف فقط یکحرف بود آنرا بر زبان آورد، زمین ما بین او و تخت بلقیس فرو رفت تا تخت را با دستش گرفت سپس زمین در کمتر از یک چشم بهم زدن بحالت اول بر گشت. و ما امامان هفتاد دو حرف از آن نزد ماست و یک حرف دیگر (که کسی بآن راه ندارد) در نزد خداست و آن مخصوص خداوند است در علم غیب که پیش اوست و لا حول و لا قوهٔ الا باللّه العلی العظیم.از بعضی آیات و روایات روشن میشود که در روز قیامت قسمتی یا همهٔ افعال اهل بهشت با اراده خواهد بود نه با ابزار، شاید انشاء اللّه این مطلب را در «قیامهٔ» توضیح بدهیم.۳- سلیمان کاخ آئینه بند داشته است «قالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوارِيرَ» و اگر جملهٔ «وَ أُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِها وَ كُنّا مُسْلِمِينَ» کلام ملکه باشد بنظر میدهد که او پیش از آن قضیه بقدرت و پیامبری سلیمان دانا بوده و اسلام آورده بود ولی در عبادت آفتاب از از قوم خود کنار نمیشد، لشکر کشی سلیمان برای وی توفیق جبری شد و شاید مرادش از «ظَلَمْتُ نَفْسِي» همان باشد که دانسته از قوم خویش تبعیّت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۲

میکرد.

قصهٔ اسبان؛ ج ۳، ص: ۳۱۲

«وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَيْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوّابٌ. إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصّافِناتُ الْجِيادُ. فَقالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتّى تَوارَتْ بِالْحِجابِ. رُدُّوها عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَ الْأَعْناقِ» ص: ۳۰- ۳۳.صافنه اسبی است که بر سه پای ایستد و گوشهٔ پای چهارم را بزمین گذارد جمع آن صافنات است. جیاد جمع جیّد یا جواد است یعنی اسب اصیل و تند رو. در مجمع «أَحْبَبْتُ» را اختیار کردن گفته است علی هذا «حُبَّ الْخَيْرِ» مفعول آنست یعنی دوست داشتن اسبان را اختیار کردم. بقولی «عن» بمعنی «علی» است یعنی محبّت اسبان را بر ذکر پروردگارم بر گزیدم.ولی بنظر من «عن» برای تعلیل است. ابن هشام در معنی برای «عن» ده معنی ذکر کرده از جمله تعلیل است و گوید: آن در آیهٔ «وَ ما كانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ إِلّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيّاهُ» و نیز در آیهٔ «وَ ما نَحْنُ بِتارِكِي آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِكَ» برای تعلیل است.قاموس و اقرب تعلیل را یکی از معانی «عن» شمرده و آیهٔ «إِلّا عَنْ مَوْعِدَةٍ» را شاهد آورده‌اند در این صورت هیچ مانعی ندارد که «عن» در آیهٔ «عَنْ ذِكْرِ رَبِّي» برای تعلیل باشد یعنی: من محبت اسبان را برای ذکر پروردگارم که آنها را برای جهاد در راه او آماده کرده‌ام بر گزیده‌ام و شاید سان دیدن از اسبان برای آمادگی بجنگ بود که آنرا یاد خدا خواند «تَوارَتْ بِالْحِجابِ» بقرینهٔ «العشیّ» غروب شمس است که عشیّ طرف آخر عصر میباشد یعنی آفتاب بپرده نهان شد. ضمیر «رُدُّوها» راجع به «صافنات» است یعنی آنها را نزد من بر گردانید. علی هذا معنی آیات چنین است: بداود سلیمانرا بخشیدیم او بندهٔ خوب و

رجوع کننده بحق است.آنگاه که در آخر روز اسبان اصیل و تیز رو باو نشان داده شدند. گفت:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۳

من اسبان را دوست میدارم و آن برای یاد پروردگار است. (پیوسته بآنها تماشا میکرد) تا آفتاب غروب کرد. گفت اسبان را پیش من بر گردانید و چون بر گرداندند شروع کرد بساق و گردنهای آنها دست میکشید.اینکه گفته شد کاملا طبیعی و قابل قبول است بقولی مراد از «عن» «علی» و ذکر بمعنی نماز است یعنی: من دوست داشتن اسبان را بر نماز ترجیح دادم. و بقولی مراد از «رُدُّوها» بر گرداندن آفتاب است یعنی بملائکه دستور داد که آفتاب را بر گردانند تا نماز قضا شده را در وقت آن بخواند بروایتی در «فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَ الْأَعْناقِ» سلیمان و اصحابش بساقها و گردنهای خود دست کشیدند و آن وضوی آنها بود تا نماز بخوانند و بقولی شروع کرد گردنها و ساقهای اسبان را با شمشیر میزد که مانع نماز او شده بودند معلوم نیست آن زبان بسته‌ها چه تقصیری داشته‌اند؟!! بعضی از بزرگان فرموده تماشای اسبان و نماز هر دو عبادت بود و عبادتی او را از عبادت دیگر باز داشت ولی او نماز را ترجیح میداد. احتمالات غیر از اینها نیز گفته‌اند ولی تنها آنچه گفته شد قابل قبول است.

قصهٔ جسد؛ ج ۳، ص: ۳۱۳

«وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَیْمانَ وَ أَلْقَیْنا عَلی کُرْسِیِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ. قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِی وَ هَبْ لِی مُلْکاً لا یَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی إِنَّکَ أَنْتَ الْوَهّابُ» ص: ۳۴ و ۳۵. در همین سوره آیهٔ ۲۴ دربارهٔ امتحان داود است ... « وَ ظَنَّ داوُدُ أَنَّما فَتَنّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَ خَرَّ راکِعاً وَ أَنابَ».معنی آیهٔ فوق چنین است: سلیمانرا امتحان کردیم و پیکر بیجانی بتخت وی افکندیم سپس توبه آورد و گفت پروردگارا مرا بیامرز و مرا سلطنتی ده که بهیچ کس از پس من میسّر نباشد که تو بسیار بخشنده‌ای.ظاهر آیه نشان میدهد که جسدی بتخت سلیمان انداخته شده و سلیمان

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۴

از آن احساس امتحان کرده و بخدا انابه نموده است.در المیزان فرموده: بقولی مراد از جسد خود سلیمان بود خدا او را با مرضی امتحان کرد و تقدیر کلام آنست: او را بر تخت خودش که از شدّت مرض مانند جسد بی روح بود افکندیم. ولی حذف ضمیر از «القیناه» و ایراد کلام بصورتیکه در آیه است مخلّ معنی مقصود میباشد و کلام افصح الهی بدان حمل نمیشود.مفسّران دیگر را دربارهٔ مراد از آیه بپیروی از روایات مختلف، اقوال مختلفی است آنچه میشود اجمالا- از میان آنها انتخاب کرد این است که: آن جسد طفلی بود که خدا او را کشت و بر تخت سلیمان افکند و «ثُمَّ أَنابَ وَ قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِی» اشعار یا دلالت میکند که سلیمان علیه السّلام را دربارهٔ آن طفل امید و آرزوئی بود. خدا او را گرفت و جسدش را بتخت سلیمان افکند و فهماند که کار خود را بر خدا تفویض کند.بروایت ابو هریره: سلیمان روزی در مجلس خود گفت: امشب با هفتاد نفر زن خود همبستر خواهم شد از هر یک پسریکه در راه خدا شمشیر زند متولّد میشود ولی انشاء اللّه نگفت در نتیجه فقط یکی از زنانش حامله شد آنهم فرزندی آورد که فقط نصف بدن داشت و آن همان است که بر روی تخت سلیمان افکنده شد (مجمع) این روایت فقط از ابو هریره برازنده است، احتمال دارد که از کعب الاحبار رفیق دروغ پردازش گرفته، معرکه گیری ابو هریره روشن است.بروایتی: برای سلیمان فرزندی متولد شد، جنّ و شیاطین گفتند: اگر این فرزند باقی ماند در دست او مانند پدرش گرفتار خواهیم بود. سلیمان از آنها ترسید فرزند خود را میان ابر دستور شیر دادن داد. اتفاقا روزی جسد فرزند روی تختش افکنده شد یعنی حذر از قدر فائده ندارد، چون از جنّ ترسید خدا عتابش کرد. در مجمع گوید: این قول شعبی است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۵

این سخن را در برهان نیز از مجمع نقل کرده و ظاهرا روایت را نیافته است و گرنه بنقل مجمع اکتفا نمیکرد در صافی نیز گفته: از

امام صادق علیه السّلام چنین نقل شده. بنظر میاید که این نسبت بامام صادق علیه السّلام صحّت نداشته باشد چون بجعل بیشتر شباهت دارد تا بروایت.و در روایات اهل سنّت هست که حکومت سلیمان بسته بانگشترش بود یکی از شیاطین آنرا ربود و بر حکومت سلیمان مسلّط شد سپس خداوند انگشترش را بوی باز گردانید.حکومتش را باز یافت و مراد از جسد افکنده شده بتخت، همان جنّ است.در المیزان فرموده: عدّه‌ای از این روایات بابن عباس میرسد و او در بعضی صریحا گفته که از کعب الاحبار اخذ کرده است. سپس فرموده این‌ها را اعتنا نیست و دست حدیث سازان در آن کار کرده.در مجمع پس از نقل صورتهائی از افسانهٔ انگشتر، فرموده: بر این چیزها اعتمادی نیست.

تسخیر شیاطین؛ ج ۳، ص: ۳۱۵

قرآن مجید صریح است در اینکه شیاطین بحضرت سلیمان مسخر بودند و برای او کار میکردند و عده‌ای در حبس او بودند این مطلب مجملا در «جنّ» گذشت. آیات آنرا در اینجا نقل میکنیم: ۱- «وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ یَعْمَلُ بَیْنَ یَدَیْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ یَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِیرِ. یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ وَ جِفانٍ کَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِیاتٍ » ... سباء: ۱۲- ۱۳. معلوم میشود که جنّ در صورت عدم اطاعت مورد عذاب واقع میشدند «نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِیرِ» و شاید «مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ» که خواهد آمد همانها باشند. و نیز آیه صریح است در اینکه برای سلیمان کاخها، مجسمه‌ها، کاسه‌هائی ببزرگی حوض و دیگهای ثابت می‌ساختند. از امام صادق علیه السّلام نقل شده که: بخدا قسم مجسمهٔ زنان و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۶

مردان نبود بلکه مجسمه درخت و نظیر آن بود.۲- «وَ الشَّیاطِینَ کُلَّ بَنّاءٍ وَ غَوّاصٍ.وَ آخَرِینَ مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ» ص: ۳۷- ۳۸. برای سلیمان غوّاصی هم کرده و از دریای چیزهائی میاوردند و دیگران هم بزنجیرها بسته بودند گفتیم: شاید نافرمانان چنان بوده‌اند.و از آیهٔ «وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ فَهُمْ یُوزَعُونَ» نمل: ۱۷. روشن میشود که جنّ جزء لشکریان سلیمان هم بوده‌اند و جریان عفریت در لشکر کشی سباء گذشت.در «جنّ» در قسمت ۷ و ۱۲ مجسّم شدن شیاطین توضیح داده شد بنظر میاید که آنها در ملک سلیمان مجسّم شده و بصورت کارگر کار میکرده‌اند آیهٔ زیر نیز در مضمون آیات سابق است «وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَنْ یَغُوصُونَ لَهُ وَ یَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذلِکَ وَ کُنّا لَهُمْ حافِظِینَ» انبیاء: ۸۲.

تسخیر باد؛ ج ۳، ص: ۳۱۶

کیفیّت تسخیر باد را نسبت بسلیمان و نیز آیات آنرا در «روح» آورده‌ایم.حاجتی بتکرار آن نیست و نیز قضاوت وی دربارهٔ گوسفندان در «داود» گذشت.

مرگ سلیمان؛ ج ۳، ص: ۳۱۶

«فَلَمّا قَضَیْنا عَلَیْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلی مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْکُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ» سباء: ۱۴. مراد از دابهٔ الارض موریانه و منسأة بمعنی عصاست. یعنی: چون حکم مرگ وی را کردیم، مردم را بمرگ وی آگاه نکرد مگر موریانه که عصای او را میخورد. چون سلیمان بزمین افتاد. جنّیان دانستند که اگر دانای غیب بودند در عذاب خوار کننده نمی‌ماندند. از این آیه روشن میشود که سلیمان در حال سر پا ایستاده فوت کرده و مدتی در همان حال مانده و کسی جرئت نکرده که نزد او برود بالاخره موریانه (حشرهٔ چوبخوار) عصای وی را خورده در اثر شکستن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۷

عصا سلیمان بزمین افتاده و مردم پی برده‌اند که او از چندی پیش مرده است.در تفسیر برهان از امام باقر علیه السّلام نقل شده: سلیمان بجنّ دستور داد برای او قبّه‌ای از شیشه ساختند. او در قبّه بعصا تکیه کرد بکار جنّ تماشا میکرد و جنّیان نیز باو مینگریستند.ناگاه دید کسی با او در قبّه است! گفت: تو کیستی؟! گفت: آنکسم که رشوه قبول نکنم و از پادشاهان نترسم، من ملک موتم: آنگاه جان سلیمان را ایستاده گرفت مردم باو نگاه میکردند. یکسال تمام بفرمان او کار میکردند تا خداوند موریانه را مأمور خوردن عصای او کرد «فَلَمّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ » ... این حدیث در المیزان از علل الشرایع نقل شده برهان نیز از صدوق نقل کرده است. یکسال ایستاده ماندن پس از مرگ در تفسیر ابن کثیر و کشّاف و غیره نیز نقل شده و بقولی موریانه را در چوبی قرار دادند و یک روز آنرا خورد آنرا با عصای سلیمان مقیاس کرده دانستند که یکسال تمام از مرگ سلیمان میگذرد.چون در تمام این مدّت جنیان مشغول کار بودند بگمان آنکه سلیمان زنده است و بآنها نگاه میکند، روشن گردید ادعای جنّ دربارهٔ استراق سمع و دانستن غیب بی جاست و گرنه در طول آنمدّت از مرگ سلیمان بی خبر نمی‌ماندند ظاهرا اشخاصی که با جنّ سر و کار داشتند و خود جنّ با راههائی بمردم وا نمود میکردند که غیب را میدانند.این مطلب که سلیمان یکسال همانطور بماند و کسی وارد آنجا نشود و بدنش متغیر نشود بعید بنظر میرسد و اللّه العالم ولی قرآن صریح است که عصای او را موریانه خورد و شاید خانوادهٔ او از مردنش با خبر شده ولی برای اینکه امر حکومت پاشیده نشود او را همچنان نگاه داشته بودند تا پوسیدن عصا مطلب را فاش ساخت و شاید مطالب دیگری در بین بوده

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۸

که بر ما پوشیده است تعیین یکسال فقط در روایات فریقین است و قرآن مدت مکث را معین نکرده است.مخفی نماند در نظر بود مقداری از افسانه‌ها که دربارهٔ این پیامبر عظیم- الشأن گفته‌اند نقل شود ولی مقام را نقل آنها مقتضی نشد و نباید آنها را باور کرد در عین حال ببعضی اشاره گردید. ارباب تحقیق خود میتوانند در کتب مفصل آنها را دیده و ردّ کنند وَ السَّلامُ عَلىٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدىٰ.

سلوی:؛ ج ۳، ص: ۳۱۸

سلوی: بلدرچین. در اقرب گوید: پرنده‌ایست سفید مثل پرندهٔ سمانی مفرد آن سلواهٔ است. در المنجد سفید بودن را ننوشته و آنرا با مرغ سمانی یکی دانسته است. در برهان قاطع ذیل لغت «کرک» گوید: مرغی است از تیهو کوچکتر که بعربی سلوی و بترکی بلدرچین گویند. بعضی دیگر از لغت نویسان فارسی نیز آنرا ذیل لغت بلدرچین و کرک، آورده‌اند. علی هذا احتمال نزدیک بیقین آنست که سلوی همان بلدرچین باشد. «وَ ظَلَّلْنا عَلَيْكُمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوىٰ » ... بقره: ۵۷.این کلمه در آیهٔ ۱۶۰ اعراف و ۸۰ طه نیز آمده است. «منّ» مادهٔ آبکی است که روی بعضی درختها می‌نشیند یعنی: ابر را برای شما سایبان قرار دادیم و بر شما منّ و مرغ بلدرچین فرستادیم. سلوی را عسل نیز معنی کرده‌اند چنانکه در مجمع و صحاح و اقرب و غیره هم پرنده و هم عسل گفته‌اند. اصل آن از سلو بمعنی آرامش خاطر است. تسلیت نیز از همان میباشد ذیل هر سه آیه چنین است «كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ » ... و این مؤید آنست که مراد از منّ و سلوی طعام است نه مطلق احسان و تسلّی خاطر که گفته‌اند.در تورات فعلی سفر خروج باب ۱۶ بند ۱۳ و در سفر اعداد باب ۱۱ بند ۳۱ و ۳۲ آمدن مرغ سلوی بصحرای سینا ذکر شده که دو ذراع بالای

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۱۹

زمین بودند و آسوده گرفته میشدند.در قاموس کتاب مقدس ذیل لغت سلوی دربارهٔ آن گفته: که سلوی از آفریقا حرکت کرده و از خلیج عقبه و سوئز گذشته وارد شبه جزیرهٔ سینا میشود. و از کثرت خستگی که در بین راه دیده بآسانی با دست گرفته میشود و در وقت پرواز غالبا نزدیک زمین باشد چنانکه در تورات است که قریب بدو ذراع از روی زمین بالا بودند.میگوید: در جزیرهٔ کابری در یک فصل شانزده هزار از آنها صید شد و در محلی دیگر در یکروز صد هزار صید گردید. بعضی از سیاحان گویند که آنها

جماعت سلوی را دیده‌اند که مثل ابر روی هوا را گرفته بود.و نیز در تورات راجع به «منّ» سخن رفته که میشود آنرا در سفر خروج باب ۱۶ بند ۴ و ۱۵ و ۳۲ و ۳۳ مشاهده کرد ولی تورات آنرا نان آسمانی گفته است.ناگفته نماند: در سفر اعداد باب ۱۱ بند ۳۳ گفته: گوشت هنوز در میان دندان ایشان بود که غضب خداوند بر ایشان افروخته شده خداوند قوم را ببلائی بسیار سخت گرفتار ساخت ... قومی را که شهوت پرست شدند در آنجا دفن کردند.از این سخن میشود پی برد که چرا ذیل آیات بقره و اعراف بعد از جریان منّ و سلوی چنین آمده «وَ ما ظَلَمُونا وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ» و در سورهٔ طه آمده «وَ لا تَطْغَوْا فِیهِ فَیَحِلَّ عَلَیْکُمْ غَضَبِی » ...بنظر میاید که در گرفتن و خوردن آن طغیان و تعدّی کرده‌اند.

سمد:؛ ج ۳، ص: ۳۱۹

سمد: سمود را لهو و سر بر داشتن از روی تکبّر گفته‌اند. در صحاح آمده «سمد سمودا: رفع رأسه تکبّرا ... و السّامد: اللّاهی» راغب مشغول شونده که سر بالا دارد. گفته است. «وَ تَضْحَکُونَ وَ لا تَبْکُونَ. وَ أَنْتُمْ سامِدُونَ» نجم: ۶۰ و ۶۱. می‌خندید و گریه نمیکنید و شما متکبرید یا غافلید

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۰

ابن اثیر آنرا بقولی غفلت گفته است.و از زمخشری حکایت شده که آن در لغت حمیر آواز خوانی است و از ابن عباس در آیهٔ فوق تکبر نقل است.این کلمه در کلام اللّه مجید فقط یکبار یافته است.

سمر:؛ ج ۳، ص: ۳۲۰

سمر: گفتگو در شب. در اقرب گوید: «سمر سمرا و سمورا: لم ینم و تحدّث لیلا» یعنی شب را نخوابید و بگفتگو پرداخت. و نیز آنرا شب، و سایهٔ ماهتاب و شب تاریک گفته‌اند و سمره رنگی است ما بین سیاه و سفید. «مُسْتَکْبِرِینَ بِهِ سامِراً تَهْجُرُونَ» مؤمنون: ۶۷. ضمیر به بقرآن یا حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله راجع است و سامرا حال است از فاعل تهجرون و هجر بمعنی کنار شدن و افسانه سرائی است. یعنی متکبر بحق از حق منحرف میشدید و از حق اعراض میکردید و شبانه دربارهٔ آن بعیبگوئی می‌پرداختید و سامر در آیه اسم جمع است در نهج البلاغه خطبه ۱۲۴ فرموده «و اللّه ما اطور به ما سمر سمیر» بخدا بظلم نزدیک نمیشوم مادامیکه دنیا باقی است. سمیر را دهر معنی کرده‌اند.

سامری:؛ ج ۳، ص: ۳۲۰

اشاره

سامری: «وَ أَضَلَّهُمُ السّامِرِیُّ» طه: ۸۵. سامری همان یهودی از قوم موسی است که گوساله را ساخت و بنی اسرائیل را بپرستش آن دعوت کرد. این کلمه سه بار در قرآن مجید آمده است: طه آیات ۸۵، ۸۷، ۹۵.حضرت موسی چون بنی اسرائیل را بصحرای سینا آورد بدستور خداوند لازم بود که موسی در طور بوعده‌گاه خدا برود تا کتاب تورات بر وی نازل گردد. خدا سی روز بر موسی وعده کرده بود و آنرا با ده روز دیگر تکمیل نمود. موسی وقت رفتن برادرش هارون را در جای خود گذاشت و دستور خویش را بوی اعلام کرد چنانکه در سورهٔ اعراف آیهٔ ۱۴۲ آمده است.بنظر میاید چون سی روز گذشت و موسی نیامد سامری از این جریان استفاده کرده دست بساختن گوساله زده است.مختصر مطلب در قرآن مجید

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۱

چنین است: خداونـد موسـی را از مـاجرای سامری خبر داد، موسـی خشـمگین و انـدوهناک بسوی قوم خویش باز گشت. و مردم را ملامت کرد و گفت: آیا خـدا بشـما وعدهٔ نیکو نداد؟! مگر مدت غیبت من بنظرتان طولانی بود؟! یا خواستید غضب خدا بر شـما در آیـد که از وعـدهٔ من تخلّف کردیـد؟! گفتنـد: ما بارادهٔ خود از وعـدهٔ تو تخلّف نکردیم بلکه محموله‌هائی از زیور فرعونیان با خود آورده بـودیم کـه آنهـا را در آتش بیافکنـدیم و سـامری نیز همچنیـن بیفکنـد و گوسـاله‌ای بیجـان بسـاخت کـه صـدای گوسـاله داشت.آنوقت او و اتباعش گفتنـد: این معبود شـما و معبود موسـی است.موسـی آنرا از یاد برده است.ولی آنها میدیدنـد که گوساله سخنی بآنها باز نمیگویـد و برای آنها سود و زیانی نـدارد و این چنین چیز نمیتواند معبود باشد. پیش از آمدن موسـی، هارون بمردم تذکر داده و گفته بود که: مردم بفتنه افتادید پروردگار شـما خدای رحمن است از من پیروی کنید که جانشین موسایم. گفتند: تا بر گشـتن موسی همچنان در عبادت گوساله خواهیم بود. آنگاه موسی بهارون گفت: وقتی دیدی آنها گمراه شدند مانع تو چه بود که متـابعت من کنی؟! گفت: پسـر مـادرم ریش و سـر مرا مگیر ترسـیدم بگوئی: میـان بنی اسـرائیل تفرقه انـداختی و گفتـار مرا رعـایت نکردی.آنگـاه موسـی رو کرد بسـامری: این چه کـاریست کرده‌ای؟!! گفت: آنچه من دانسـتم اینـان ندانسـتند مقـداری از دین تو را پـذیرفتم و آنگـاه ترک کردم ضـمیرم این چنین وانمود. (به کلمـهٔ اثر دربارهٔ این ترجمه رجوع شود).گفت: از میان مردم خارج شـو نصـیب تو در زنـدگی این است که بگوئی دسـتم مزنیـد و برای تو وعـدهٔ عذابی است که هرگز از آن تخلّف نیست، معبودت را که بعبادت آن کمر بسته‌ای بنگر آنرا با سوهان ریز ریز

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۲

کرده بـدریا خواهم پاشـید.آنگـاه بمردم گفت: معبود شـما فقـط خـدای یگانه است که علمش بهمه چیز احاطه دارد. سورهٔ طه: ۸۵، ۹۸.در المیزان ذیـل آیـهٔ «فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَکَ فِی الْحَیاةِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ» فرموده: این دسـتور طرد سامری از جامعه است که با احـدی خلطه نکند و او با کسـی و کسـی با او تماس نداشـته باشد نه با گرفتن و دادن و نه باسـکان دادن و مصاحبت و گفتگو و غیر آن که لازمـهٔ زنـدگی اجتماعی است و آن از سـختترین انواع عقوبت است و خلاصه آنکه: تو باید پیوسـته تنها زندگی کنی ... بقولی این نفرینی است در حق او و در اثر آن بمرض عقام مبتلا شد هر که بوی نزدیک میشد بشدّت تب میگرفت و هر که بوی نزدیک میشـد میگفت لا مساس. لا مساس دسـتم مزن. دسـتم مزن و بقولی بوسواس مبتلا شـد از هر کس وحشت میکرد و میگریخت و فریاد میزد: لا مساس ... بنظر میایـد: این عـذاب ظاهری مطابق با جنایت او بود یعنی همانطور که عدّه‌ای را از خدا جدا کردی باید از مردم جدا گردی.

پناه بر خدا از این دروغ!!!؛ ج ۳، ص: ۳۲۲

در تورات سـفر خروج بـاب ۲۴ رفتن موسـی بطور نقـل شـده و در باب ۳۲ ساختن گوساله را بهارون برادر موسـی نسـبت میدهـد و گویـد: چون قوم دیدنـد که موسـی از آمـدن تـأخیر کرد نزد هـارون آمـده گفتنـد: بر خیز و برای مـا خـدایان بسـاز هارون از طلاها گوسـاله‌ای ساخت تا بپرسـتش آن شـروع کردنـد (باختصار).هاکس در قاموس خود ذیل «گوساله» بآن تصـریح کرده و در «هارون» گویـد: او گوسـاله را برای اسـکات قوم بسـاخت و از قراریکه معلوم میشود هـارون به بت مـذکور اعتقاد نـداشت، بلکه فقط از برای اسـکات قوم ساخته خود بهیچ وجه نگفت: این خداست ... البته اینها دلیل بر ضـعف عزم و سستی رأی و ریای شخص عامل میباشد ولی خداوند

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۳

خطا و تقصـیر او را عفو فرموده (تمام شـد).بخوانید و قضاوت کنید و ببینید که قرآن مجید در طرفداری از انبیا و در تقدیس ساحت آنها چه قدمهائی بر داشـته و تورات محرّف آنها را در چه وضـعی قرار داده است راستی اگر قرآن نبود میبایست انبیا را در آلودگی

مانند اشخاص معمولی بدانیم.

سمع:؛ ج ۳، ص: ۳۲۳

سمع: قوّهٔ شنوائی. شنیدن. گوش مثل «مٰا كٰانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَ مٰا كٰانُوا يُبْصِرُونَ» هود: ۲۰. «إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ» شعراء: ۲۱۲. که هر دو بمعنی شنیدن است و مثل «خَتَمَ اللّٰهُ عَلىٰ قُلُوبِهِمْ وَ عَلىٰ سَمْعِهِمْ » ... بقره: ۷. «وَ خَتَمَ عَلىٰ سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ » ... جاثیهٔ: ۲۳. که بمعنی گوش است.بمعنی فهم و درک و طاعت نیز آید چنانکه راغب و دیگران گفته‌اند مثل «سَمِعْنٰا وَ أَطَعْنٰا » ... بقرهٔ: ۲۸۵. فهمیدیم و اطاعت کردیم. «قَدْ سَمِعْنٰا لَوْ نَشٰاءُ لَقُلْنٰا مِثْلَ هٰذٰا » ... انفال: ۳۱. در آیهٔ «وَ لاٰ تَكُونُوا كَالَّذِينَ قٰالُوا سَمِعْنٰا وَ هُمْ لاٰ يَسْمَعُونَ» انفال: ۲۱. شاید بمعنی فهم و درک باشد. یعنی مثل آنان نباشید که گفتند: فهمیدیم حال آنکه نمی‌فهمند.اسماع: شنواندن «إِنَّكَ لاٰ تُسْمِعُ الْمَوْتىٰ » ... نمل: ۸۰. تو مردگان را شنواندن یا فهماندن نتوانی «وَ لاٰ تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعٰاءَ » ... نمل: ۸۰. در آیهٔ «وَ لَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْراً لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا » ... انفال: ۲۲. ظاهرا بمعنی فهماندن و دانا کردن است. «أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنٰا »... مریم: ۳۸. هر دو فعل امرانـد ولی در تعجب بکار میرونـد یعنی: روزیکه پیش ما آینـد چه قـدر شـنوا و بیناانـد، چنـانکه در «بصـر» گذشت.استماع: گوش دادن. «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ » ... جنّ: ۱. «وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمٰا يُوحىٰ» طه: ۱۳.سمّاع: مبالغه است «وَ مِنَ الَّذِينَ هٰادُوا سَمّٰاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمّٰاعُونَ لِقَوْمٍ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۴

آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ » ... مائـده: ۴۱. یعنی بسیار گوشـگیر و گوش فراده‌اند برای اینکه بشنوند و دربارهٔ تو دروغ گویند و گوشگیر و جاسوسـند برای قوم دیگر که پیش تو نیامده‌انـد (میخواهنـد کلام تو را بآنها برساننـد) این سه بار در قرآن است: مائده: ۴۱ و ۴۲. «وَ يَقُولُونَ سَمِعْنٰا وَ عَصَيْنٰا وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ » ... نساء: ۴۶. جملهٔ «اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ» را بشنو شنوا نباشی. و بشنو گفته‌ات مقبول نیست معنی کرده‌اند چنانکه در مجمع و اقرب گفته است. یعنی فهمیدیم ولی فرمان نبردیم. بشـنو خدا شنوایت نکند. (نعوذ باللّه). «لَهُ غَيْبُ السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ مٰا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ » ... کهف: ۲۶. طبرسی و زمخشری گفته‌اند: این دو صیغه برای تعجّب است و بجای «ما ابصره و ما اسمعه» میباشد و ذکر تعجب برای تعظیم علم و بصیرت خداوند است.یعنی نهان آسمانها و زمین برای اوست چه بینا و شنواست. همچنین است آیهٔ ۳۸ مریم که گذشت. «لاٰ يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلىٰ وَ يُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جٰانِبٍ» صافات: ۸. «يَسَّمَّعُونَ» با تشدیـد و تخفیف هر دو خوانـده شـده و اصل آن یتسـمّعون از باب تفعّل است و تسـمّع بمعنی اسـتماع است یعنی قادر باسـتماع ملاء اعلی نیستند و از هر سو زده و رانده میشوند. «وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعٰالَمِينَ ... وَ مٰا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيٰاطِينُ. وَ مٰا يَنْبَغِي لَهُمْ وَ مٰا يَسْتَطِيعُونَ. إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ... هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيٰاطِينُ. تَنَزَّلُ عَلىٰ كُلِّ أَفّٰاكٍ أَثِيمٍ.يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كٰاذِبُونَ» شعراء ۱۹۲- ۲۲۳.سمع اول بمعنی شنیدن است یعنی شیاطین از شنیدن کلمات ملائکه ممنوع‌اند. و سمع دوم بمعنی مسموع است یعنی شیاطین مسموع خود را بدروغگویان القاء میکنند و این نشان میدهد که شیاطین با وجود رانده شدن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۵

بـا تیرهای شـهاب باز مطالبی بطور ناقص از آسـمان دریافت میدارنـد مگر آنکه بگوئیم «يُلْقُونَ السَّمْعَ» اشاره بزمانی است که ممنوع نبودنـد و قرآن از زبان آنها نقل میکنـد: «وَ أَنّٰا كُنّٰا نَقْعُدُ مِنْهٰا مَقٰاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهٰاباً رَصَداً» جنّ: ۹.معنی آیات: قرآن حتما از جانب پروردگار جهانیان است. آنرا شیاطین نازل نکرده و لایق این کار نیستند (که آنها شریر و مفسداند، شریر کجا و آوردن هدایت کجا؟!) و قدرت این کار را ندارند که آنها از شـنیدن کلام عالم بالا معزول و ممنوع‌اند ... آیا بگویم شـیاطین بر که نازل میشوند؟بر هر دروغگو و پیوسته گناهکار.شـنیدهٔ خود را باو القا میکنند و بیشترشان دروغ میگویند. «إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرىٰ لِمَنْ كٰانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ» ق ۳۷. مراد از سمع گوش است «أَلْقَى السَّمْعَ» یعنی استماع کرد گوئی گوش خود را بطرف

گوینـده میانـدازد.سـمع در تمام قرآن مجید مفرد بکار رفته بر خلاف بصـر و اذن که ابصار و آذان نیز آمده است.علت جمع نیامدن این است که آن در اصـل مصـدر است طبرسـی در جوامع الجامع ذیل «خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَـمْعِهِمْ » ... گویـد: علت عـدم جمع آنست که سمع در اصل مصدر است و مصادر جمع بسته نمیشوند.بیضاوی در ذیل آیهٔ فوق گوید: سمع مفرد آمد برای امن از التباس و برای اصل آن که در اصل مصدر است و مصادر را جمع نیست. در کشّاف پس از ذکر امن از التباس گفته: میتوانی بگوئی که: سـمع در اصل مصـدر است و مصادر جمع بسـته نیست.خلاصه آنکه: هر جا سـمع با ابصار با هم آیـد مراد از آن جمع است که گفته شد و آن در مفرد و جمع بکار میرود مثل «وَ عَلی سَمْعِهِمْ وَ عَلی أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ » ... بقره: ۷.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۶

«أَمَّنْ یَمْلِکُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ » ... یونس: ۳۱. و هر جا با بصر بیاید، میشود از آن مفرد و یا مطلق منظور باشد چنانکه در دو آیهٔ ذیل «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا» اسراء: ۳۶. «وَ خَتَمَ عَلی سَـمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلی بَصَـرِهِ غِشاوَةً » ... جاثیـهٔ: ۲۳.و این از خواصّ کلام فصیح خداست و گرنه جمع سمع اسماع و اسامیع آمده است.

سمیع؛؛ ج ۳، ص: ۳۲۶

سمیع: شـنوا. از اسـماء حسـنی است. و چهل و هفت بار در قرآن مجیـد آمـده و همه دربارهٔ خداونـد است جز در آیهٔ «مَثَلُ الْفَرِیقَیْنِ کَالْأَعْمی وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِـیرِ وَ السَّمِیعِ » ... هود: ۲۴. و در اغلب آنهـا با کلمـهٔ علیم و در بعضـی با کلمـهٔ قریب همراه است. و آن از صیغ مبالغه است مثل رحیم و عظیم.سـمیع از صـفات ذات است و خداونـد در ذات خود سـمیع است خواه مسـموعی باشـد یا نه، در اصول کافی باب صـفات الذات از امام صادق علیه السّلام نقل شده «لم یزل اللّه عزّ و جلّ ربّنا و العلم ذاته و لا معلوم. و السّمع ذاته و لا مسموع. و البصر ذاته و لا مبصر.و القدرهٔ ذاته و لا مقدور. فلمّا احدث الاشیاء و کان (وجد) المعلوم وقع العلم منه علی المعلوم و السّـمع علی المسـموع و البصر علی المبصر و القدرهٔ علی المقدور » ... در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۵۰ فرموده «السّمیع لا باداهٔ و البصیر لا بتفریق آلـهٔ» . روایات دیگری نیز در این زمینه هست. صـدوق رحمه اللّه در توحید فرموده: سـمیع یعنی اگر مسـموعی پیدا شود خدا نسـبت بـآن سـمیع است و ذات خـدا سـمیع است معنی دیگر آنکه خـدا سـمیع الـدعاء یعنی اجابت کننـدهٔ دعاست. ابن اثیر در نهایه گوید: سـمیع آنست که از درک او هیچ مسـموعی و لو مخفی هم باشد، فوت نشود خدا بدون گوش، شنواست و آن از صیغ مبالغه است. راغب گوید: مراد از سمیع دانا بودن خداست بمسموعات.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۷

بعقیدهٔ او «قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِی تُجادِلُکَ فِی زَوْجِها » ... مجادله: ۱.یعنی دانست خدا کلام زنی را که با تو درباره شوهرش مجادله میکرد. «رَبَّنا تَقَبَّلْ مِنّا إِنَّکَ أَنْتَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ» بقره: ۱۲۷. «وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ» انفال: ۶۱.

سمک؛؛ ج ۳، ص: ۳۲۷

سمک: سـقف. ارتفاع. فرزدق گوید: انّ الّذی سـمک السّـماء بنی لنا بیتا دعائمه اعزّ و اطول. سـمک. در این شعر بمعنی بالا بردن و مرتفع کردن است و سـمک البیت یعنی سـقف خانه. «أَ أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّماءُ بَناها.رَفَعَ سَـمْکَها فَسَوّاها» نازعات: ۲۷ و ۲۸. ممکن است سـمک در آیه مصدر باشد یعنی ارتفاعش را بالا برد. یا بمعنی سـقف باشد. معنی آیه در «سماء» خواهد آمد. حضرت ولی ذو الجلال علیه سـلام اللّه المتعـال در نهـج البلاغه خطبـهٔ ۷۰ فرمـوده: اللّهـمّ داحی المـدحوّات و داعـم المسـموکات » ... ای خـدا ای غلطانندهٔ غلطانها و بالا برندهٔ بالا رفته‌ها ... این کلمه در قرآن مجید فقط یکبار آمده است.

سمم:؛ ج ۳، ص: ۳۲۷

سمم: سمّ (بضم اول و فتح آن) بمعنی سوراخ است. راغب تنگ بودن آنرا نیز قید کرده مثل سوراخ سوزن و بینی. زهر را از آن سمّ گویند که در سوراخهای بدن نفوذ میکند و هر سوراخ کوچک در بدن را سمّ (بفتح و ضم) گویند جمع آن سموم است (مجمع) سموم (بفتح س) باد گرمی است که مانند سمّ نفوذ میکند (راغب). «وَ لا یَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّی یَلِجَ الْجَمَلُ فِی سَمِّ الْخِیاطِ » ... اعراف: ۴۰. داخل بهشت نشوند تا ریسمان کشتی در سوراخ سوزن وارد شود معنی آیه در «جمل» گذشت. «فَمَنَّ اللّهُ عَلَیْنا وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ» طور: ۲۷. «وَ أَصْحابُ الشِّمالِ ما أَصْحابُ الشِّمالِ. فِی سَمُومٍ وَ حَمِیمٍ» واقعة: ۴۱ و ۴۲. مراد از سموم در هر دو آیه عذاب نافذ است «وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ» حجر:

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۸

۲۷. نار سموم آتش نافذ ظاهرا حرارت و یا نیروی مخصوصی است که جنّ از آن آفریده شده و در «جنّ» گذشت.

سمن:؛ ج ۳، ص: ۳۲۸

سمن: (بفتح س) چاقی. در اقرب گوید: «سمن سمانة و سمنا کثر لحمه و شحمه ضدّ هزل». «لا یُسْمِنُ وَ لا یُغْنِی مِنْ جُوعٍ» غاشیه: ۷. نه فربه میکند و نه سیر. سمین: چاق «فَراغَ إِلی أَهْلِهِ فَجاءَ بِعِجْلٍ سَمِینٍ» ذاریات: ۲۶.آهسته پیش اهلش رفت و گوسالهٔ چاقی آورد. سمان جمع سمین است «وَ قالَ الْمَلِکُ إِنِّی أَری سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ » ... یوسف: ۴۳. عجاف جمع اعجف و عجفاء است بمعنی نازک و لاغر یعنی: پادشاه گفت: من در خواب هفت گاو چاق را می‌بینم که هفت گاو لاغر آنها را میخورند.

اسم:؛ ج ۳، ص: ۳۲۸

اشاره

اسم: نام. گویند: اصل آن سمو است همزهٔ اول عوض از واو است و گویند: اصل آن و سم بمعنی علامت است واو بهمزه قلب شده. و آن لفظی است که بر چیزی گذاشته شود تا از دیگر چیزها متمایز گردد. احتمال نزدیک بیقین آنست که اصل آن و سم بمعنی علامت باشد که اسم هر چیز علامت و نشانهٔ آن است. طبرسی اصل آن سمو بمعنی رفعت است همچنین است قول راغب. «وَ اذْکُرِ اسْمَ رَبِّکَ بُکْرَةً وَ أَصِیلًا» انسان: ۲۵.تسمیه: نام گذاشتن «وَ إِنِّی سَمَّیْتُها مَرْیَمَ» آل عمران: ۳۶. «هُوَ سَمّاکُمُ الْمُسْلِمِینَ مِنْ قَبْلُ وَ فِی هذا» حج: ۷۸. مسمّی: نام گذاری شده.معنای تعیین نیز میدهد که نام گذاری تعیین بخصوصی است. «ثُمَّ قَضی أَجَلًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّی عِنْدَهُ» انعام: ۲. سپس مدتی مقرر داشت و مدّت تعیین شده نزد اوست.سمّی: هم نام و همتا «نُبَشِّرُکَ بِغُلامٍ اسْمُهُ یَحْیی لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِیًّا» مریم: ۷. که مراد همنام است «فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِیًّا» مریم: ۶۵. بخدا عبادت کن و در بندگیش بردبار باش آیا برای او همتائی میدانی؟!.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۲۹

«وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَکاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ » ... رعد: ۳۳. ظاهرا مراد از «سَمُّوهُمْ» چنانکه در المیزان فرموده توصیف است یعنی برای خدا شریکانی قائل شدند بگو آنها را توصیف کنید و ببینید آیا میشود بآنها رب، خالق، رازق، رحیم و رحمن و غیره گفت؟چون توصیف واقعیت هر چیز را روشن میکند در این صورت خواهند دانست که آنها شریک خدا نیستند. «إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَیُسَمُّونَ الْمَلائِکَةَ تَسْمِیَةَ الْأُنْثی» نجم: ۲۷. بنظر میاید الْأُنْثی بیان تسمیه است: آنانکه بقیامت ایمان ندارند ملائکه را مؤنث توصیف میکنند و میگویند ملائکه دختران خدایند چنانکه فرموده «وَ جَعَلُوا الْمَلائِکَةَ الَّذِینَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً» زخرف: ۱۹. «وَ عَلَّمَ آدَمَ

الْأَسْماءَ كُلَّها ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلائِكَةِ فَقالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ» بقره: ۳۱. بقولی ضمیر جمع «عَرَضَهُمْ» و «هؤُلاءِ» راجع بآدم است و آن اسم نوع میباشد. نه علم شخص. و مراد از اسماء ظاهرا استعداد و قابلیت هائی است که در بشر گذاشته است و منظور از تعلیم اسماء بودن آنها در نهاد آدم است. و شاید مراد از اسماء، اسماء حسنی باشد که مشروح آن در «خلف» ذیل عنوان بشر خلیفهٔ خداست گذشت. معنی آیه چنین است: خداوند همهٔ اسماء را بآدم (که خلیفهٔ خداست) آموخت، سپس آدمها را بملائکه نشان داد و فرمود از نامهای اینان (از قابلیت و کارهایشان) بمن خبر دهید اگر (در خلیفهٔ خدا بودن) راستگوایید؟. «هُوَ اللَّهُ الْخالِقُ الْبارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى » ... حشر: ۲۴.اسماء حسنای خداوند مشروحا در «حسن» گذشت. «وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمانِ » ... حجرات: ۱۱. بقولی مراد از اسم ذکر است یعنی: القاب بد را بیکدیگر نبندید، بد یاد کردنی است که مردم

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۰

را پس از ایمان با فسق یاد کنید بهتر است بگوئیم: فسوق مخصوص بذمّ بئس است و مراد از آن خطاب کننده یا خطاب شده است یعنی فسوق و نظیر آن بد نامی است که بکسی بعد از ایمانش نسبت داده شود و یا خود شخص در اثر تلقیب بد فاسق گردد. «تَبارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ» رحمن: ۷۸. «وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا» انسان: ۲۵. «وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى» اعلی: ۱۵.در این گونه آیات مراد ذکر خداوند است و قید اسم ظاهرا برای آنست که خدا را فقط با قلب یاد نکنید بلکه با زبان و ذکر نامهای حسنای او هم یاد نمائید.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ*؛ ج ۳، ص: ۳۳۰

مخفی نماند مجموع سوره‌های قرآن صد و چهارده است در اوائل همهٔ آنها بجز سورهٔ توبه بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ* آمده است. یک بار نیز در سورهٔ نمل در نامهٔ سلیمان بقوم سباء ذکر شده علی هذا مجموعا صد و چهارده بار در قرآن مجید تکرار شده است.طبرسی در مجمع البیان فرموده: باتفاق امامیه، آن یک آیه است از سورهٔ حمد و از هر سورهٔ دیگر و هر که آنرا در نماز نخواند نمازش باطل است خواه واجبی باشد یا ندبی. و در نمازهای جهریّه بلند گفتن آن واجب و در نمازهای اخفاتی بلند خواندن مستحب است. در این که گفته شد میان فقهاء امّت (اهل سنت) اختلاف هست ولی در اینکه آن جزء آیهٔ سورهٔ نمل است اختلافی نیست.آیهٔ اللّه یزدی در عروهٔ الوثقی فرموده: بسمله جزء هر سوره است.واجب است قرائت آن مگر در سورهٔ برائت. در مستمسک عروهٔ ذیل این مسئله فرموده: این مطلب اجماعی است چنانکه در خلاف شیخ، مجمع البیان، نهایهٔ الاحکام، ذکری، جامع المقاصد و ...نقل است.حرّ عاملی رحمه اللّه در وسائل کتاب الصلوهٔ ابواب قرائت باب ۱۱

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۱

روایات آنرا نقل کرده و در باب ۱۲ نیز روایات محمول بر تقیه را آورده است.زمخشری در کشافّ گوید: همهٔ قراء مکّه و کوفه و فقهاء آندو شهر گفته‌اند: بسمله آیه‌ایست از فاتحه و از هر سوره. شافعی و اصحابش نیز در همین عقیده‌اند و لذا آنرا با جهر میخوانند و گویند: اهل سلف آنرا در قرآن ثابت کرده‌اند با آنکه توصیه مینمودند قرآن را از هر زاید پاک دارند. بدین جهت آمین را ننوشته‌اند اگر بسمله از قرآن نمیبود آنرا در قرآن محفوظ نمیداشتند. از ابن عباس منقول است: هر که آنرا ترک کند صد و چهارده آیه از کتاب خدا را ترک کرده است.ولی ابو حنیفه و تابعانش و دیگران گفته‌اند: آن آیه نیست نه از حمد و نه از سوره‌های دیگر فقط برای تبرک و جدا کردن میان سوره‌ها نوشته شده چنانکه در هر کار با آن شروع میشود و در رأی آنها در نماز با جهر خوانده نمیشود.المنار در ذیل سورهٔ حمد گوید: مسلمین اتفاق دارند در اینکه بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ* از قرآن است و جزء آیه از سورهٔ نمل میباشد ولی دربارهٔ آن در سوره‌های دیگر اختلاف دارند سپس مثل کشّاف اقوال را نقل نموده است.ولی در مکتب اهل بیت علیهم السلام (اهل البیت ادری بما فی البیت) چنانکه نقل شد بسمله جزء تمام سوره‌ها و آیهٔ مستقلی است و غیر آن

مردود و باطل است در المیزان از خصال صدوق از امام صادق علیه السّلام نقل شده فرمود: چه شده بر آنها خدا آنها را بکشد بزرگترین آیه را در کتاب خدا قصد کرده و پنداشته‌اند که چون اظهارش کنند بدعت است و از امام باقر علیه السّلام منقول است: گرامیترین آیه را از کتاب خدا که بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ* است دزدیدند. و سزاوار است در شروع هر کار بزرگ و کوچک آنرا بیاورند تا مبارک باشد و نیز

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۲

فرموده: در روایت فریقین از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل شده: «کلّ امر ذی بال لم یبدء فیه باسم اللّه فهو ابتر » . ... ناگفته نماند: ابن اثیر در نهایه بدین صورت نقل کرده «کلّ امر ذی بال لم یبدء فیه بحمد اللّه فهو ابتر» رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جدا شدن و در روایتی تمام شدن سوره را نمیدانست مگر با نزول بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ*. و از صحیح مسلم از حدیث انس نقل کرده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اکنون بر من سوره‌ای نازل شد پس خواند: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ*. این دو حدیث در المیزان نیز آمده است.

سماء؛ ج ۳، ص: ۳۳۲

اشارهٔ

سماء: این کلمه صد و بیست بار و جمع آن سموات صد و نود بار در کلام اللّه مجید آمده است (المعجم المفهرس) و اصل آن از سمو بمعنی رفعت و بلندی است.راغب گوید: سماء هر چیز، بالای آنست طبرسی فرموده: سماء معروف است و هر آنچه بالای تو باشد و بر تو سایه افکند سماء است و سماء بیت، سقف آنست. باران نیز سماء گویند. جوهری نیز چنین گفته است.قول دیگران نیز نظیر و یا عین آن است. [در اینجا لازم است چند مطلب بررسی شود:] ۱- لفظ سماء بقول صحاح مذکّر و مؤنث هر دو میاید. بعقیدهٔ قاموس و اقرب و مفردات مؤنث است و گاهی مذکّر هم میاید. طبرسی ذیل آیه ۲۹ بقره نسبت آنرا بقول داده و در ذیل آیه ۱۸ مزمّل فرموده: لفظ سماء مذکّر است جایز است مذکّر و مؤنّث باشد هر که مذکّر گفته سقف اراده کرده است.مخفی نماند در تمام آیات قرآن افعال و ضمایر سماء مؤنّث آمده مثل «وَ إِذَا السَّماءُ کُشِطَتْ» تکویر: ۱۱. «وَ السَّماءِ وَ ما بَناها» شمس: ۵. «یَوْمَ تَکُونُ السَّماءُ کَالْمُهْلِ» معارج: ۸.مگر در آیهٔ «السَّماءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ کانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا» مزّمل: ۱۸. که مذکّر بکار رفته بقرینهٔ آنکه صفتش «مُنْفَطِرٌ» مذکّر آمده است. بنا بر این، قرآن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۳

مجید قول راغب و قاموس و اقرب را تصدیق میکند که گفته‌اند: مؤنّث است گاهی مذکّر هم آید.۲- بعضی‌ها از جمله راغب باستناد آیهٔ «ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» بقره: ۲۹. که ضمیر سماء جمع آمده، گفته‌اند: سماء مفرد و جمع هر دو بکار میرود. و بعضی گفته‌اند: اسم جنس است. ولی بقرینهٔ «ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ ... فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ» فصلت: ۱۱ و ۱۲. و چنانکه در «ارض» گذشت سماء در آنحال دخان و گاز غلیظ بود و بتدریج رقیق شده و مبدل بهفت آسمان گردیده است علی هذا سماء مفرد است و جمع آمدن ضمیر باعتبار ما بعد است که سبع سموات بوده باشد.۳- سماء در آیهٔ «یُرْسِلِ السَّماءَ عَلَیْکُمْ مِدْراراً» نوح: ۱۱. و نیز در آیهٔ ۶ سورهٔ انعام و ۵۲ سورهٔ هود بمعنی باران است چنانکه در «درر» گذشت اهل لغت و تفسیر تصریح کرده‌اند که باران سماء گفته میشود.راغب میگوید باران سماء نامیده شده چون از سماء میاید. بعلف نیز سماء گویند بجهت اینکه از باران است و یا بعلت ارتفاعش از زمین.۴- در قرآن هر جا که سموات سبع آمده مراد ظاهرا طبقات هفتگانهٔ هواست. ناگفته نماند: دانشمندان طبقات هوا را به پنج قسمت تقسیم کرده، حدود و مشخصات آنرا معیّن نموده‌اند بدین شرح:

تروپوسفر: ارتفاع این طبقه در استوا ۱۶ کیلومتر و در قطبین ۱۰ کیلومتر است. در همین قسمت است که ابرها تشکیل میشود و وضع هوای زمین تعیین میگردد. هفتاد و پنج درصد گازهای سازندهٔ جوّ در همین منطقه میباشد و رعد و برق و برف و تگرگ و غیره در آن قرار دارند.ستراتسفر: این طبقه از بالای تروپوسفر شروع شده تا بلندی ۳۲ کیلومتری سطح زمین ادامه دارد در آن تند بادهای مداوم میوزد. دو شط

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۴

عظیم هوائی در آن کران تا کران جهان را مینوردند نام آندو «جریانهای جتی» است یکی از مغرب بسوی مشرق بین قطب شمال و خط استوا، دیگری از شرق بغرب بین قطب جنوب و استوا وضع این دو جریان و نیز سرعتشان روزانه تغییر میکند. گاهی بصورت سهمگین در آمده با سرعتی برابر ۸۰۰ کیلومتر در ساعت حرکت میکنند.وجود این جریانها در جنگ دوم جهانی بواسطهٔ خلبانان آمریکا کشف گردید. در ارتفاع ۲۰ کیلومتری آن درجهٔ حرارت تا ۶۲ درجه زیر صفر پائین میاید.اوزونسفر: این طبقه مقداری از طبقهٔ دوم را نیز گرفته و آنرا از ارتفاع ۲۰ کیلومتری تا ارتفاع ۵۰ کیلومتری تعیین کرده‌اند. در این طبقه نوعی اکسیژن وجود دارد که آنرا اوزون مینامند و این طبقه نسبتا گرمتر و درجهٔ حرارت آن تا حدود صفر میرسد و علت این امر آنستکه اوزون اشعهٔ بالای بنفش خورشید را جذب میکند.یونوسفر: ناحیه‌ایست عجیب و اسرار آمیز از نظر رقت هوا مانند خلاء است از ارتفاع ۵۰ کیلومتری شروع میشود و تا ۳۰۰ کیلومتری کم و بیش اطلاعی در دست هست و شاید تا ۸۰۰ کیلومتر بالا رود. در این منطقه هیچ ذی روحی قادر نیست از اشعهٔ ماورای بنفش خورشید. و اشعهٔ کیهانی و رگبار شهابها مصون بماند مگر با وسائلیکه سفائن ماه پیمائی دارند. این طبقه است که امواج رادیوئی را بزمین باز میگرداند و مانع عبور آنها ببالا است. در ارتفاع ۸۰ کیلومتری درجه حرارت ۶۸ درجه زیر صفر و در ارتفاع ۱۷۷ کیلومتری به ۲۸۷ درجه بالای صفر میرسد!!!.اگزوسفر: در این طبقه جوّ تدریجا از بین رفته و در ژرفنای خلاء مستحیل میشود. بشر دربارهٔ آن. جز اطلاعات ناچیز ندارد (قمرهای مصنوعی ص ۱۰- ۱۴ ترجمهٔ محمود مصاحب).دربارهٔ ضخامت هوا گفته‌اند که: تا حدود هزار کیلومتر ارتفاع، آثار

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۵

آن شناخته شده است.قرآن مجید آنرا هفت طبقه کرده است میشود گفت: مراد قرآن همین پنج طبقه است که هفت شمرده و میشود گفت: هنوز طبقات دیگری کشف نشده است.در قرآن کریم مجموعات هشت بار «سَبْعَ سَماواتٍ» آمده است دقت در آنها نشان میدهد که همه در وسط همانند مثل لایه‌های پیاز و همه از یک طبقه گاز غلیظ آفریده شده و مراد از همه طبقات جوّ زمین است. اینک آیات: ۱- «أَ لَمْ تَرَوْا کَیْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً. وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِیهِنَّ نُوراً وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِراجاً» نوح: ۱۵- ۱۶. «الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً» ملک: ۳.از این دو آیه سه مطلب بدست میاید: آسمانها هفت‌اند. آنها طبقه طبقه توی هم‌اند. ماه در میان آنها نور است. باید دانست آسمانها و اجرام و کهکشانهای سماوی بیشمار است.ناچار باید بگوئیم: مراد از این هفت آسمان، آسمانهای بخصوصی است.از طرف دیگر نور ماه چندان امتداد مهم ندارد و یقینا باجرام دور و کهکشانهای بی شمار نمیرسد چنانکه ما با چشم عادی ماه مریخ و ماههای مشتری و غیره را نمی‌بینیم. نور ماه ما نیز بآنها نمیرسد و حد اکثر میتوان گفت که نور ماه در منظومهٔ شمسی قابل رؤیت است و خارج از منظومه قابل رؤیت نیست. مثلا در شعرای یمانی که پانصد هزار برابر فاصلهٔ خورشید از زمین دور است و در ستارگانی که ۴۵۰۰۰ سال نوری مثلا- از زمین فاصله دارند چطور ممکن است نور ماه دیده شود.پس اینکه فرموده: «جَعَلَ الْقَمَرَ فِیهِنَّ نُوراً» کدام هفت آسمان است که ماه در میان آنها نور است و نورش در آنها مرئی است. پس حتما این هفتگانه غیر از آسمانهای دیگر است.نور ماه در طبقات هوا مرئی است و قهرا مراد از آنها همین طبقات است.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۶

اگر غرض از «فِیهِنَّ» آن باشد که ماه خارج از هفت آسمان است و نورش بآنها میرسد پس ماه در میان آنها نیست و اگر منظور آن

باشد که ماه در میان آنها قرار گرفته در اینصورت مرز هفت آسمان از جایگاه ماه که در فاصلهٔ سیصد و هشتاد و چهار هزار کیلو- متری زمین قرار گرفته، نیز گذشته است. از طرف دیگر نمیشود گفت مراد از هفت آسمان سیارات منظومهٔ شمسی است که سیارات آن فعلاـ تا به ۹ رسیده و شاید بعضی‌ها هم در آینده کشف شود از طرف دیگر در حدود هزار و ششصد سیّاره و دنباله- دار و سنگهای آسمانهای در منظومهٔ شمسی قرار گرفته و بدور خورشید میچرخند.و آنگهی این هفت آسمان طبقه طبقه‌اند. لازمهٔ این آنست که توی هم بوده و بالای یکدیگر بوده باشند و گرنه «طِباقاً» جور در نمیاید.۲- «خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ ... ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ. فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ حِفْظاً ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ» فصلت: ۹- ۱۲.این آیات صریح‌اند در اینکه زمین در دو دوران خلق شده چنانکه مشروحا در «ارض» گذشت و سپس آسمان که گاز فشرده و دود غلیظی بود (و باحتمال نزدیک بیقین و یا حتما از زمین بر خاسته بود) بدستور خداوند رقیق شده و بهفت آسمان محیط بر زمین مبدل شده است «فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» و از جملهٔ «وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها» فهمیده میشود که هر یک از این طبقات خاصیّت بخصوص و اثر معین دارد.۳- همین طور است آیهٔ «ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ » ... بقره: ۲۹. و آیات ۴۴ اسراء و ۸۶ مؤمنون و ۱۲ طلاق، که همه دربارهٔ هفت آسمان و همه دربارهٔ طبقات

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۷

جوّ زمین‌اند.۵- مراد از آسمان گاهی عالم بالاـ و فضاست مثل «وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً» بقره: ۲۲. یعنی از آسمان و طرف بالا آب نازل کرد. و نحو «قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ» بقره: ۱۴۴.و ایضا «أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِی السَّماءِ» ابراهیم: ۲۴. همچنین است آیات «وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً » ... حجر: ۱۶. «تَبارَکَ الَّذِی جَعَلَ فِی السَّماءِ بُرُوجاً وَ جَعَلَ فِیها سِراجاً» فرقان: ۶۱. «وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ» بروج: ۱.غرض از همهٔ اینها چنانکه گفته شد طرف بالا و فضاست.۶- گاهی مراد از سماء اجرام و موجودات علوی و ستارگان و غیره است مثل «وَ السَّماءَ بَنَیْناها بِأَیْدٍ وَ إِنّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات: ۴۷. «إِنَّ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» بقره: ۱۶۴. «تَنْزِیلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَ السَّماواتِ الْعُلی» طه: ۴. «وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَثَّ فِیهِما مِنْ دابَّةٍ» شوری: ۲۹. السموات در همهٔ آنها جمع معرف بالف و لاـم و ظهورش در استغراق است و چون متعلق خلقت‌اند پس مراد موجودات علوی‌اند نه فضاهای خالی اگر فضای خالی پیدا شود.۷- در سه جا از قرآن کریم آمده: «السَّماءَ الدُّنْیا» باید دید مراد از آسمان نزدیک چیست؟نخست هر سه را نقل سپس دربارهٔ آنها توضیح میدهیم.۱- «رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما وَ رَبُّ الْمَشارِقِ. إِنّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَةٍ الْکَواکِبِ. وَ حِفْظاً مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ مارِدٍ» صافات: ۵- ۷.۲- «فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ حِفْظاً ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ» فصلت: ۱۲.۳- «الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً ... وَ لَقَدْ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ» ملک: ۳ و ۵.فرق آیهٔ اول با دوم و سوم آنست که در اول کواکب ذکر شده و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۸

«السموات» مطلق آمده ولی در دوم و سوم مصابیح و سموات سبع گفته شده و نیز در آیهٔ سوم مصابیح را رجوم شیاطین نام کرده است.توضیح این سه آیه در «رجوم» گذشت و گفتیم که مراد از کواکب ظاهرا سیارات منظومهٔ شمسی و از «السَّماءَ الدُّنْیا» فضا و آسمان منظومهٔ شمسی است که نزدیکترین آسمانهای جهان بزمین است. و منظور از مصابیح تیرهای شهاب‌اند که زیور و زینت پائین‌ترین طبقات هفتگانهٔ جوّ زمین‌اند پس «السَّماءَ الدُّنْیا» در آیهٔ اول غیر از «السَّماءَ الدُّنْیا» در آیهٔ دوم و سوم است. شاهد قوی آنکه در دو آیهٔ اخیر ابتداء سَبْعَ سَماواتٍ* آمده سپس «السَّماءَ الدُّنْیا» * پر واضح است که نظر بر نزدیکترین آسمان از آن هفتگانه است.۸- در بعضی از آیات هست که زمین پیش از آسمانها آفریده شد و در بعضی بالعکس مثل «خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ ... ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ ... فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» فصلت: ۹- ۱۲ «خَلَقَ لَکُمْ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ

فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» بقره: ۲۹. در اینجا خلقت و تشکیل زمین پیش از آسمانهاست ولی در آیات: «أَ أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّماءُ بَناها. رَفَعَ سَمْکَها فَسَوّاها. وَ أَغْطَشَ لَیْلَها وَ أَخْرَجَ ضُحاها. وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذلِکَ دَحاها.أَخْرَجَ مِنْها ماءَها وَ مَرْعاها. وَ الْجِبالَ أَرْساها» نازعات: ۲۷- ۳۲. ملاحظه میشود که دحور و گستردن یا چرخانیدن زمین پس از بنای آسمان است.از این رو میتوان گفت: مراد از «السَّماءُ بَناها» آسمان منظومهٔ شمسی است که شامل خورشید و تمام سیارات آن است نه آسمانهای هفتگانهٔ محیط بر زمین و قطعی است که زمین پس از تشکیل فضای منظومهٔ شمسی باین صورت در آمده است فضائی را در نظر بیاورید که خورشید با بیشتر از هزار و ششصد سیاره و دنباله‌دار و سنگهای بزرگ در آن جای گرفته‌اند،

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۳۹

این آسمان که سیارات و خورشید آنرا مشخص میکنند پیش از زمین است و زمین نسبت بآن مثل نخود کوچکی است نسبت بگنبدی بزرگ.در کتاب آغاز و انجام جهان ص ۳۷ با استفاده از کلمات آیه روشن نموده که منظور از آسمان در اینجا آسمان منظومهٔ شمسی است.احتمال دیگر آنست مراد از آسمان کهکشان ما باشد که منظومهٔ شمسی قسمت کوچکی از آنست. در «ارض» نیز مطلبی راجع بآن گذشت.۹- در هفت محل از قرآن مجید آمده که آسمانها و زمین در شش روز آفریده شدند مثل «إِنَّ رَبَّکُمُ اللّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ» اعراف: ۵۴. ایضا آیات سوره‌های یونس: ۳- هود: ۷- فرقان: ۵۹- سجده: ۴- ق: ۳۸- حدید: ۴. ظاهر السموات نشان میدهد که منظور همهٔ آسمانهاست ولی در سورهٔ فصلت آیهٔ ۹ تا ۱۲ این شش روز تشریح شده است و روشن میشود که مراد آسمانهای هفتگانه زمین است و از آن چنین بر میاید که زمین و آسمان که بصورت گاز غلیظ بود در دو روز (دوران) آفریده شد و در عرض چهار روز در زمین تقدیر اقوات گردید و گاز غلیظ بصورت آسمانهای هفتگانه در آمد مشروح این سخن را در «ارض» مطالعه کنید.پیداست که غرض از روز ۲۴ ساعت نیست بلکه منظور دوران است که شاید میلیونها سال طول کشیده باشد.۱۰- در بسیاری از آیات مراد از «السماء» طبقات هفتگانهٔ جوّ است که مفرد و مطلق آمده مثل «یَوْمَ تَکُونُ السَّماءُ کَالْمُهْلِ» معارج: ۸. «وَ انْشَقَّتِ السَّماءُ فَهِیَ یَوْمَئِذٍ واهِیَةٌ» حاقه: ۱۶. «فَفَتَحْنا أَبْوابَ السَّماءِ بِماءٍ مُنْهَمِرٍ» قمر: ۱۱. ولی در بعضی غرض مطلق عالم فوق است نظیر «وَ جَنَّةٍ عَرْضُها کَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» حدید: ۲۱- «فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ » ... ذاریات: ۲۳. «وَ هُوَ الَّذِی فِی السَّماءِ إِلهٌ وَ فِی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۰

الْأَرْضِ إِلهٌ» زخرف: ۸۴. در موقع خواندن و تفسیر باید توجه کرد که مراد کدام است. «وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ» انبیاء: ۳۲.معنای آیه در «سقف» گذشت. «وَ السَّماءَ بَنَیْناها بِأَیْدٍ وَ إِنّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات: ۴۷. رجوع شود به «اید». «اللّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ یَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَیْنَهُنَّ» طلاق: ۱۲.اگر مراد از مثل عدد باشد غرض آنست که خدا هفت آسمان و هفت زمین آفریده در اینصورت چون مراد از هفت آسمان طبقات جوّ است زمین نیز مانند آنها هفت طبقه است و ما در روی طبقهٔ هفتم آن قرار گرفته‌ایم.این مطلب نزدیک بیقین است زیرا که در گذشته خوانده‌ایم هفت آسمان طبقه طبقه‌اند و زمین نیز مثل آنهاست و جملهٔ «مِنَ الْأَرْضِ» نشان میدهد که این هفت طبقه در خود زمین است. و آنچه گفته‌اند: مراد هفت اقلیم یا هفت زمین جدا از هم است بسیار بعید میباشد.حسین بن خالد از حضرت رضا علیه السّلام روایتی در این باره نقل کرده که در مجمع البیان ذیل آیهٔ ۷ ذاریات و آیهٔ ۱۲ سورهٔ طلاق و در تفسیر صافی در سورهٔ ذاریات و در المیزان نیز ذیل آیهٔ ۱۲ سورهٔ طلاق از تفسیر قمی نقل شده است طالبین باین تفاسیر رجوع کنند. و اللّه اعلم.

موجودات زنده در آسمان؛ ج ۳، ص: ۳۴۰

آیات متعدّدی داریم که از وجود موجود زنده در آسمانها خبر میدهند.بعضی از آیات آنها را بلفظ دابّهٔ (جنبنده) آورده و بعضی

بلفظی که دلالت بر أولو العقل بودن آنها دارند مثل «وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ مٰا فِی السَّمٰاوٰاتِ وَ مٰا فِی الْأَرْضِ مِنْ دٰابَّةٍ وَ الْمَلاٰئِکَةُ وَ هُمْ لاٰ یَسْتَکْبِرُونَ» نحل: ۴۹. آیه صریح است در اینکه در آسمانها مثل زمین جنبندگانی هست و خدا را سجده میکنند و مثل «وَ مِنْ آیاٰتِهِ خَلْقُ السَّمٰاوٰاتِ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۱

وَ الْأَرْضِ وَ مٰا بَثَّ فِیهِمٰا مِنْ دٰابَّةٍ وَ هُوَ عَلیٰ جَمْعِهِمْ إِذٰا یَشٰاءُ قَدِیرٌ» شوری: ۲۹. ضمیر «فِیهِمٰا» بآسمانها و زمین راجع است و با قاطعیت تمام روشن میشود که در آسمانها جنبندگانی آفریده و پراکنده شده‌اند و از جملهٔ «عَلیٰ جَمْعِهِمْ إِذٰا یَشٰاءُ قَدِیرٌ» بدست میاید که روزی میان اهل زمین و آنها ارتباط بر قرار خواهد شد. اگر منظور از جمع، رسیدن آنها بیکدیگر باشد.آیات دیگر از قرار ذیل‌اند «یَسْئَلُهُ مَنْ فِی السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ» رحمن: ۲۹. «وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ مَنْ فِی السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ کَرْهاً» رعد: ۱۵. «وَ رَبُّکَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِی السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ» اسراء: ۵۵. کلمهٔ «من» در این آیات دلالت بر افراد عاقل و ذی شعور دارد و بخوبی روشن میکند که در آسمانها مانند انسان موجودات زنده و عاقل زندگی کرده و بخدای خود خضوع میکنند و حوائج خویش از او میخواهند بعید است که بگوئیم مراد از آنها ملائکه هستند که ملائکه را خداوند مستقلا در آیات بیان فرموده است. روایات در این زمینه بسیار است و میشود برای دیدن آنها به هیئت و اسلام هبهٔ الدین شهرستانی رجوع کرد. وانگهی بعید بنظر میرسد که خدا اینهمه آسمانها را بیافریند و موجود زنده فقط در زمین باشد کاوشهای علمی در این باره جریان دارد و بزودی باین حقیقت پی خواهند برد.

سنبل:؛ ج ۳، ص: ۳۴۱

سنبل: خوشه. «کَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنٰابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ » ... بقره: ۲۶۱. جمع آن سنابل و سنبلات است مثل «وَ سَبْعَ سُنْبُلاٰتٍ خُضْرٍ» یوسف: ۴۳. سنبله برای مفرد و سنبل برای مطلق است.

سند:؛ ج ۳، ص: ۳۴۱

سند: «وَ إِنْ یَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ کَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ» منافقون: ۴.سند (بفتح س- ن) بمعنی تکیه‌گاه است مثل دیوار و ستون. مسنّدة: تکیه داده شده یعنی: اگر چیزی گویند بسخن آنها گوش فرا دهی گویی آنها چوبهای تکیه داده بدیواراند، علّت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۲

این تشبیه در «خشب» گذشت. در نهج البلاغه خطبهٔ ۲۲۴ آمده «فاستبدلوا بالقصور المشیّدة ... الصّخور و الاحجار المسنّدة» این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

سندس:؛ ج ۳، ص: ۳۴۲

سندس: «وَ یَلْبَسُونَ ثِیٰاباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ » ... کهف: ۳۱.سندس را دیباج نازک و استبرق را دیباج ضخیم برّاق گفته‌اند و این هر دو نکره است نمیشود با دیبای دنیا مقایسه کرد و هر دو سه بار در قرآن آمده‌اند: کهف: ۳۱- دخان: ۵۳- انسان: ۲۱.

سنم:؛ ج ۳، ص: ۳۴۲

سنم: «وَ مِزٰاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ. عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ» مطففین: ۲۷ و ۲۸.تسنیم در اصل بمعنی بالا بردن است «سنّم الشیء: رفعه» و آن در آیه نام چشمه ایست در جوامع الجامع گفته: علت این تسمیه آنست که آن بالاترین شراب بهشت است و یا اینکه از فوق جاری

میشود (مثل آبشار) عینا منصوب است بجهت مدح یا حالیّت چنانکه گفته‌اند ولی بنظر من مفعول فعل محذوف است و تقدیر آن: اعنی عینا است و آن بیان تسنیم میباشد برای توضیح بیشتر به «کافور» رجوع شود تسنیم فقط یکبار در قرآن یافته است.

سنّ؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۲

سنّ: دندان. «وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ» مائده: ۴۵. در اقرب گوید: سنّ استخوانی است که در دهان حیوان میروید ولی امروزیها میگویند: سنّ چهار دندان مقدّم است سپس ناب و آنگاه اضراس است این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده است.

سُنّة؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۲

سُنّة: طریقه. رویه. «وَ إِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ» انفال: ۳۸.یعنی اگر بعداوت اسلام و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برگردند طریقهٔ گذشتگان یعنی طریقه و رویهٔ خداوند دربارهٔ کفّار دیگر که هلاکشان کرد، گذشته و روشن شده است. طبرسی گوید: سنّت و طریقه و سیره نظیر هم‌اند.دلیل اینکه مراد از سنّت در آیه طریقهٔ خداست آیات ذیل است که صریحا بخدا نسبت داده شده است مثل «سُنَّةَ اللّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ» احزاب: ۳۸ و

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۳

۶۲. «سُنَّتَ اللّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْكافِرُونَ» غافر: ۸۵.سنهٔ رسول طریقهٔ اوست جمع سنّت سنن است «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ» آل عمران: ۱۳۷. مراد از سنن در آیهٔ «وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» نساء: ۲۶. سنتها و طریقه‌های انبیای سلف است و در آیهٔ اول مراد از آن عذاب و هلاک می‌باشد. «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّهِ تَحْوِيلًا» فاطر: ۴۳. این تعبیر با مختصر تفاوت در آیهٔ ۷۷ اسراء و ۶۲ احزاب و ۲۳ فتح نیز آمده و همه دربارهٔ اهلاک و تعذیب کفّار است و روشن میکند که رویهٔ خدا تغییر ناپذیر است راغب بعضی از آنها را باصول شرایع حمل کرده ولی آیات در آن زمینه نیستند گرچه اصول شرایع نیز یکسان است.در «حول» از المیزان نقل شد که تبدیل آنست عافیت و نعمت بجای عذاب گذاشته شود و تحویل آنست که عذاب مثلا از قوم مستحق بقوم غیر مستحق انتقال یابد.

مسنون؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۳

مسنون: «وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» حجر: ۲۶.این تعبیر در آیات ۲۸ و ۳۳. این سوره نیز آمده است.مسنون را ریخته شده (مصبوب) و متغیّر و مصوّر معنی کرده‌اند. در مجمع فرموده: مسنون بمعنی مصبوب است از «سنت الماء علی وجهه» آب را بصورت او پاشیدم و بقولی بمعنی متغیّر است و سیبویه آنرا مصور گفته است. زمخشری آنرا مصور، راغب متغیّر و جوهری هموار، متغیّر بدبو و مصوّر گفته است.ابن اثیر در نهایه گوید: دربارهٔ بول اعرابی در مسجد آمده: «فدعا بدلو من ماء فسنّه علیه» یعنی دلوی آب خواست و بر آن ریخت و در حدیث ابن عمر آمده: «کان یسنّ الماء علی وجهه»: آبرا بصورت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۴

خویش می‌پاشید. زمخشری در فائق ذیل لغت «کرم» نقل کرده: مردی ظرفی پر از شراب برسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هدیه آورد حضرت فرمود: خدا آنرا حرام کرده است. گفت آیا به یهود تحفه نبرم که صله‌ای بمن بدهند؟فرمود: خدائیکه آنرا حرام کرده هدیه دادنش را نیز حرام فرموده. گفت: پس چه کار کنم؟ فرمود: «سنّها بالبطحاء» آنرا بریگزار بریز.در نهج البلاغه خطبهٔ ۱ دربارهٔ تربت آدم فرموده: «سنّها بالماء حتّی خلصت» یعنی با آب آنرا مسنون کرد.گل خالص گردید و احتمال داده‌اند که بمعنی هموار کردن باشد. ولی بهتر است بمعنی آمیختن باشد.زمخشری و طبرسی گفته‌اند: حق آنست که مسنون صفت صلصال باشد یعنی از

صلصالیکه از لجن سیاه و مصوّر بود. مسنون بمعنی صاف شده نیز آمده مثل مرمر مسنون.

سَنَه؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۴

سَنَه: «فَانْظُرْ إِلى طَعامِكَ وَ شَرابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ » ... بقره: ۲۵۹. گویند: «سنه یسنه سنها» یعنی سالها بر آن گذشت و فعل از باب علم یعلم است و هاء اصل کلمه میباشد در آیهٔ شریفه بعضی هاء را حرف سکت دانسته و گفته‌اند اصل آن یتسنّ از حماء مسنون است. معنی آن بهر دو وجه تغیّر است زیرا گذشت سالها شیء را متغیّر میکند. یعنی طعام و شراب خودت را ببین که متغیّر نشده است.

سَنَهٔ؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۴

سَنَهٔ: سال. «فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عاماً» عنکبوت: ۱۴. جمع آن در قرآن سنون است. «فَضَرَبْنا عَلى آذانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَداً» کهف: ۱۱. بعضی گویند: اصل آن سنه است بدلیل آنکه سنهات جمع بسته میشود و بعضی گویند: سنو است که جمع آن سنوات آید و این دومی مشهورتر است (اقرب).راغب ذیل لغت عوم میگوید: کلمهٔ سنه اکثرا بسال قحطی و سختی اطلاق میشود بعکس «عام» که بسال فراوانی و راحتی گفته میشود در لفظ سنه نیز نظیر آنرا گفته است. این سخن

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۵

در اقرب و سایر کتابها نیز گفته شده است.علی هذا معنی آیهٔ «وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ » ... اعراف: ۱۳۰. آنست که: آل فرعون را با سالهای سخت که پر از قحطی و فشار بود و با نقص ثمرات موأخذه کردیم.در مجمع ذیل آیهٔ فوق از شاعری نقل شده: کأنّ النّاس اذ فقدوا علیّا نعام جال فی بلد سنینا گوئی مردم آنگاه که علی علیه السّلام را از دست دادند: شتر مرغهائی‌اند که در سرزمین پر از قحطی‌ها جولان میکنند و سر گردانند. سنه را قحط نیز گفته‌اند و شعر از آنست.ناگفته نماند سنه در سالهای غیر سختی نیز بکار رفته مثل «لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ» بقره: ۹۶. «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ» یونس: ۵. بقیه سخن را در «عام» مطالعه کنید.

سنا؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۵

سنا: روشنی. راغب گوید: الضوء الساطع «يَكادُ سَنا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصارِ» نور: ۴۳. نزدیک است روشنائی برقش چشمها را از بین ببرد. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

سهر؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۵

سهر: (بفتح س- ه) بیدار ماندن در شب. در اقرب هست «سهر الرجل سهرا: لم ینم لیلا» در نهج البلاغه خطبهٔ ۱۱۹ در وصف متّقین فرموده «صفر الالوان من السهر» . «فَإِنَّما هِيَ زَجْرَةٌ واحِدَةٌ. فَإِذا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ» نازعات: ۱۳ و ۱۴. ساهره را روی زمین معنی کرده‌اند در مجمع آمده: عرب زمین بیابان را ساهره گوید.یعنی محل بیداری که از خوف در آن بیدار می‌ماندند. بقولی ارض قیامت ساهره نامیده شده که آن موقف جزاست و مردم در آن پیوسته بیدارند و خواب ندارند. این سخن بسیار بجاست. یعنی: وقوع قیامت فقط یک تکان و یک صیحه است آنگاه مردم در روی زمین قرار میگیرند. این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

سهل؛؛ ج ۳، ص: ۳۴۵

سهل: همواری و آسانی مثل زمین

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۶

هموار و کار آسان. «تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِها قُصُوراً وَ تَنْحِتُونَ الْجِبالَ بُيُوتاً» اعراف: ۷۴. سهول جمع سهل است یعنی در دشتها و همواره‌ای زمین کاخها میسازید و از کوهها خانه‌ها می‌تراشید. این لفظ بیشتر از یک مورد در قرآن نیست.

سهم:؛ ج ۳، ص: ۳۴۶

سهم: «فَساهَمَ فَكانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ» صافات: ۱۴۱. سهم تیر معروف و تیر قرعه است مساهمه قرعه انداختن با یکدیگر است یعنی یونس قرعه انداخت یا در قرعه شرکت کرد و از مغلوبان شد. از مدحضین روشن میشود غلبه شدگان بیشتر بوده و یونس یکی از آنها بوده است چنانکه در «دحض» گذشت.

سهو:؛ ج ۳، ص: ۳۴۶

سهو: غفلت (صحاح) «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ. الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ ساهُونَ» خرّاص کسی است که با ظنّ و تخمین سخن میگوید. غمره آب بزرگی است که محل خود را می‌پوشاند و آن مثل است بر کثرت و وسعت جهالت یعنی خرّاصون نابود شدند همانکسانکه در ورطهٔ جهالت غافل مانده‌اند و از خبرهای قیامت بی خبراند. «فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ. الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ.الَّذِينَ هُمْ يُراؤُنَ» ماعون: ۴- ۶. غفلت از نماز یکدفعه آنست که شخص بعظمت و حقیقت آن توجه نکند. و یکدفعه این است که برای ریا و تظاهر بخواند مراد از آیه وجه دوم است بقرینهٔ «الَّذِينَ هُمْ يُراؤُنَ».از اینکه هر دو آیه در مقام ذمّ است روشن میشود که این غفلت تقصیر است و باید موجبات آنرا از بین برد و در غفلت نماند. راغب گوید: سهو خطائی است که از غفلت ناشی باشد اگر موجبات آن از انسان نباشد معفوّ است مثل دیوانه که شخصی را دشنام میدهد و در غیر آن موأخذ است چون کسیکه مست میشود و دشنام میدهد.

سوء:؛ ج ۳، ص: ۳۴۶

سوء: (بضم س) بدو بفتح آن بدی. بعبارت دیگر، بضمّ سین اسم و بفتح آن مصدر است چنانکه در صحاح و قاموس و اقرب و المنجد گفته است ولی بیضاوی و زمخشری

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۷

سوء (بضم سین) را ذیل آیهٔ ۴۹ بقره مصدر دانسته‌اند. و مصدر آن متعدی میباشد. ولی «ساء یسوء سواء» لازم است.راغب گوید: سوء بضم سین هر چیز اندوه آور است ... در اقرب گوید «سائه ... سوءا» باو کار ناپسند کرد یا او را محزون نمود. سوء (بفتح س) در قرآن کریم ۹ بار و بضم آن پنجاه بار آمده است.بنظر نگارنده در ۹ آیه که سوء بفتح سین آمده همه مصدر بمعنی فاعل است مثل «عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ» توبه: ۹۸. یعنی بر آنهاست بلای حزن آور یا حادثه مکروه آور و مثل «إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فاسِقِينَ» انبیاء: ۷۴.حقّا که آنها مردمان بد کار، فاسق بودند. در آیهٔ اول سوء را بضمّ نیز خوانده‌اند.در جاهائیکه سوء بضمّ آمده اسم است و در معنی خود بکار رفته مثل «يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ» بقره: ۴۹.وارد میکردند بر شما عذاب بد را. گویا از اضافهٔ سوء بعذاب با آنکه عذاب همه‌اش بدو ناگوار است، شدّت آن مراد است مثل عذاب الیم، عذاب شدید. «فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ» آل عمران: ۱۷۴. با نعمت و فضل خدا برگشتند و حادثهٔ بدی بآنها نرسید.سوأی مؤنّث اسوء است مانند حسنی مؤنث احسن و یا مصدر است مثل بشری (اقرب) «ثُمَّ كانَ عاقِبَةَ الَّذِينَ أَساؤُا السُّواى أَنْ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ» روم: ۱۰. عاقبهٔ خبر کان و سوأی اسم آن است مثل «وَ كانَ حَقًّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» و جملهٔ «أَنْ كَذَّبُوا» در مقام تعلیل است یعنی: سپس نتیجهٔ بدتر و حالت رسوخ کفر، عاقبت بدکاران شد زیرا که آیات خدا را تکذیب کردند. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است. بعضی «سوآی» را مفعول

«أَسْاؤُا» گرفته و «أَنْ كَذَّبُوا» را خبر كان دانسته‌اند يعنى: عاقبت بدكاران بتكذيب و كفر منجر شد در

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۸

الميزان فرموده: گرچه اين معنى فى نفسه درست است ولى معنى اول مناسب مقام است ... سّيء وصف است بمعنى بد و قبيح. «وَ لا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلّا بِأَهْلِهِ» فاطر: ۴۳. حيلهٔ بد نميگيرد مگر حيله گر را «كُلُّ ذٰلِكَ كانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً» اسراء: ۳۸. «كُلُّ ذٰلِكَ» اشاره است بكارهاى نيك و بد در آيات گذشته يعنى: كارهاى قبيح از ميان آنچه گفته شد نزد خدايت ناپسند است.سيّئهٔ مؤنث سيّيء است و آن پيوسته وصف آيد مثل خصلت سيّئه عادت سيّئه و امثال آن اگر آنرا لازم گرفتيم بمعنى بد و قبيح است و اگر متعدى دانستيم معناى بدآور و محزون كننده ميدهد. جمع آن در قرآن سيّئات است. «مَنْ جٰاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثٰالِها وَ مَنْ جٰاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزىٰ إِلّا مِثْلَها» انعام: ۱۶۰. سيّئهٔ در آيه كار بد و گناه است «وَ بَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَ السَّيِّئاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» اعراف: ۱۶۸.و آن در قرآن بمعنى آثار گناه و گناه و شفاعت بد و عذاب و غيره آمده است رجوع به «غفر».سوءة: چيزيكه ظهورش ناپسند است (المنار) لذا بطور كنايه بفرج و آلت رجوليت و جسد ميّت و غيره گفته شده در صحاح و قاموس آنرا عورت و فاحشه (كار بد) و در مفردات كنايه از فرج گفته. در نهايه گويد: سوأة در اصل بمعنى فرج و سپس بهر چه ظهورش شرم آور است گفته شده. «فَبَعَثَ اللّٰهُ غُراباً يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوٰارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ » ... مائده ۳۱. مراد از سوأة در اينجا جسد ميت است يعنى خدا كلاغى فرستاد كه زمين را ميكاويد تا باو نشان دهد چگونه جسد برادرش را زير زمين پنهان كند. «قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً يُوٰارِي سَوْآتِكُمْ» اعراف: ۲۶. لباس سوأه‌اى مردم را كه ديده شدن آنها را خوش ندارند مى‌پوشاند. «فَوَسْوَسَ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۴۹

لَهُمَا الشَّيْطانُ لِيُبْدِيَ لَهُمٰا مٰا وُورِيَ عَنْهُمٰا مِنْ سَوْآتِهِمٰا» اعراف: ۲۰.مراد از سوأة عورت زن و مرد است ايضا در آية «فَأَكَلا مِنْها فَبَدَتْ لَهُمٰا سَوْآتُهُمٰا» طه: ۱۲۱. از جمع آمدن سوأة ميتوان فهميد كه مراد عورتين هر دو از آدم و زنش است. «وَ لَمّٰا جٰاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِيءَ بِهِمْ » ... هود: ۷۷. بنظرم سيء بمعنى اندوه است يعنى چون فرستادگان ما پيش لوط آمدند از آمدنشان غمگين شد، ايضا در «سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ملك: ۲۷. و در آية «لِيَسُوؤُا وُجُوهَكُمْ» اسراء: ۷. تا رويتان را غمگين كنند است كه اثر غم در وجه انسان نمايان ميشود. «وَ اضْمُمْ يَدَكَ إِلىٰ جَناحِكَ تَخْرُجْ بَيْضاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» طه: ۲۲. سوء در آيه بمرض و آفت گفته‌اند. غرض آنست اين تغيير رنگ ضررى نخواهد داشت يعنى دستت را بگريبان خود جمع كن تا سفيد و روشن بدون آفت خارج شود. بعضى‌ها سوختن احتمال داده‌اند يعنى دستت نميسوزد. اين لفظ در سورهٔ نمل: ۱۲. و قصص: ۳۱ نيز آمده در الميزان فرموده: ظاهرا اين قيد تعريض بتورات فعلى است كه در سفر خروج باب چهارم آيه ۶ گويد: دست موسى مثل برف مبروص (پيس) شد. «إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ» هود: ۱۱۴. اين آيه در «حبط» گذشت و در «غفر» ديده شود.در تمام آيات قرآن در علاج سيئات تكفير آمده است مثل «وَ يُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئاتِكُمْ» بقره: ۲۷۱. و دربارهٔ هيچ يك يغفر السيئات نيامده مگر در آية «وَ نَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئاتِهِمْ» احقاف: ۱۶. كه بجاى تكفير تجاوز آمده است. اين ظاهرا از آنجهت است كه «كفر» در لغت بمعنى پوشاندن است و در علاج بدى‌ها و ناپسندها تعبير پوشاندن آنها مناسب است.

سوح:؛ ج ۳، ص: ۳۴۹

سوح: «فَإِذٰا نَزَلَ بِساحَتِهِمْ فَساءَ صَبٰاحُ الْمُنْذَرِينَ» صافات: ۱۷۷.ساحت بمعنى ناحيه و فضاى خالى

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۰

ميان خانه‌هاى قبيله است (اقرب- قاموس) راغب آنرا مكان واسع گفته است.يعنى: چون عذاب بكنارشان نازل شود بامداد انذار شدگان بد است.اين كلمه در قرآن يكبار آمده و «ساء» در آيه بجاى «بئس» است.

سود:؛ ج ۳، ص: ۳۵۰

سود: سواد بمعنی سیاهی است «یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ» آل عمران: ۱۰۶. ظاهرا مراد از بیاض وجه شادی و از سواد آن اندوه است مثل «وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ. إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ. وَ وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ باسِرَةٌ» قیامت: ۲۲- ۲۴، آیهٔ ۳۸- ۴۰ عبس نیز نظیر آنست. و شاید هم سفیدی و سیاهی ظاهری مراد باشد بنظرم در بعضی روایات مانند سیاهی زغال گفته شده و نیز آمده «کَأَنَّما أُغْشِیَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ اللَّیْلِ مُظْلِماً» یونس: ۲۷.اسود هم اسم تفضیل آمده و هم صفت مشبهه (اقرب) المنجد تصریح کرده: چون صفت مشبهه دلالت بر رنگ و عیب و زینت داشته باشد بر وزن افعل آید مثل اسود، اعرج، ابلج. علی هذا در آیهٔ «حَتّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ» بقره: ۱۸۷. ابیض و اسود صفت‌اند نه اسم تفضیل معنی آیه در «خیط» گذشت.سیّد بمعنی رئیس و آقا است.راغب گوید: بجماعت کثیره سواد گویند مثل علیکم بالسواد الاعظم. سید آن است که متولی سواد اعظم باشد مثل سیّد القوم. و چون شرط. متولی پاک نفس بودن است لذا بهر فاضل سیّد گفته شده. نحو «وَ سَیِّداً وَ حَصُوراً» آل عمران: ۳۹. و چون سیاست و تدبیر زوجه در دست زوج است لذا سیّد خوانده شده نحو «وَ أَلْفَیا سَیِّدَها لَدَی الْبابِ» یوسف: ۲۵.جمع سیّد در قرآن سادات آمده «وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ کُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِیلَا» احزاب: ۶۷. احتمال هست مراد از سادات پدران باشد و از کبراء امیران.

سور:؛ ج ۳، ص: ۳۵۰

سور: (بفتح سین) بالا رفتن با

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۱

جهش. راغب گوید: وثوب مع علوّ.در اقرب آمده «سار الحائط سورا: علاء- صعد علیه» همچنین است تسوّر «وَ هَلْ أَتاکَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرابَ» ص: ۲۱. آیا داستان خصم را دانسته‌ای که از محراب بالا رفتند؟.سور (بضم س) دیوار شهر را گفته‌اند (حصار) «فَضُرِبَ بَیْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ» حدید: ۱۳. میانشان دیواری و حائلی که درب دارد زده شد. آن بمعنی میهمانی نیز آمده و فارسی است در نهایه آمده که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله باصحابش فرمود «قوموا فقد صنع جابر سورا ای طعاما یدعو الیه الناس» . سوار (بکسر س) دستبند بقول راغب آن معرب دستوار است جمع آن در قرآن اسوره و اساور است «یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ »... کهف: ۳۱. «فَلَوْ لا أُلْقِیَ عَلَیْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ» زخرف: ۵۳. طبرسی فرموده: فرعونیان چون مردی را بریاست انتخاب میکردند دستبند طلا- بدستش و طوق طلا- بگردنش میکردند لذا فرعون گوید: اگر موسی پیامبر است چرا دستبندهای طلا از طرف آسمان بوی انداخته نشده است.سوره بمعنی مرتبهٔ بلند است چنانکه طبرسی و راغب گفته و قول نابغه را شاهد آورده‌اند: أ لم تر انّ اللّه اعطاک سورهٔ تری کلّ ملک دونها یتذبذب طبرسی افزوده: آن از سور البناء اخذ شده ... هر سوره از قرآن بمثابهٔ درجهٔ بلند و منزل عالی است که قاری قرآن از یکی بدیگری بالا- میرود تا بآخر قرآن برسد.راغب گفته علت این تسمیه آنست که سوره مانند حصار بلد قرآنرا احاطه کرده و یا منزلتی است مانند منازل قمر. بعضی آنرا سؤره (با همزه) خوانده‌اند که بمعنی بقیّه است گویا هر سوره قطعه‌ای است از قرآن که جدا شده و باقی مانده است.ولی قول طبرسی کاملا عالی و بجاست در کافی کتاب فضل القرآن در ضمن حدیثی از موسی بن جعفر علیه السّلام

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۲

نقل شده «فانّ درجات الجنّهٔ علی قدر آیات القرآن یقال له: اقرء و ارق.فیقرء ثمّ یرقی » ... مراتب و درجات بهشت بعدد آیات قرآن است باو (شیعهٔ اهل بیت علیهم السلام) گفته میشود: بخوان و بالا رو. پس میخواند و بالا میرود. و نیز از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که: هر که سوره‌ای از قرآن را فراموش کند در صورتی نیکو و درجه‌ای عالی در بهشت، برای او ممثّل میشود، چون آنرا

بینـد گوید: تو چیستی و چه زیبائی؟! ایکاش برای من میبودی، میگوید مرا نمیشناسـی؟من فلان سوره هسـتم اگر فراموشم نمیکردی باینجایت بالا می‌بردم.بنا بر این علت تسـمیهٔ سوره‌های قرآن آنست که هر یک را مقام و درجهٔ بخصوصی است از درجات بهشت و یا درجه و مرتبه‌ایست از واقعیات عالم. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» بقره: ۲۳. «سُورَةٌ أَنْزَلْناها وَ فَرَضْناها» نور: ۱. این سوره‌ای است که نازل کرده و معین نموده‌ایم. سوره (مثل صرد) جمع سوره است «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ » ... هود: ۱۳.

سوط:؛ ج ۳، ص: ۳۵۲

سوط: شلاق که از پوست بافند.اصل آن بمعنی آمیختن است و علّت این تسمیه آنست که تارهای شلاق بهم آمیخته و مخلوط است (راغب) سـوط بمعنی نصـیب و شـدّت نیز آمـده است «فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذابٍ» فجر: ۱۳. گـوئی بملاحظهٔ پی در پی بودن عذاب «صب» آمده است و گرنه لازم بود بگوید «ضرب علیهم ربک سوط عذاب» این کلمه یکبار در قرآن آمده است.

ساعهٔ:؛ ج ۳، ص: ۳۵۲

ساعـهٔ: جزئی است از اجزاء زمـان (راغب) جـوهری آنرا وقت حاضـر گفته است. آن در قرآن بمعنی مطلـق وقت آمـده خـواه بسـیار جزئی باشد مثل «فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ» اعراف: ۳۴. و یا متعارف مثل ... « الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي ساعَةِ الْعُسْرَةِ» توبه: ۱۱۷. و نیز از قیامت با آن تعبیر آمده مثل «اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ» قمر: ۱. «إِنَّ

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۳

زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» حجّ: ۱. «وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها» حج: ۷.بنظر میاید: در بعضـی از آیات مراد از آن وقت مرگ است مثل «حَتَّى إِذا رَأَوْا ما يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذابَ وَ إِمَّا السَّاعَةَ» مریم: ۷۵. در اینصورت عـذاب آنست که مرگ در آن نباشـد.و مثل «وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً» حج: ۵۵.پیوسته در شک بودن روشن میکند که غرض از ساعت آمدن مرگ است و آن بـا قیـامت بودن نمی‌سازد مگر آنکه بگوئیم کفّار در برزخ هم در حال مریه‌انـد.ساعت آنگاه که در قیامت و مرگ بکار رفته پیوسـته با الف و لام عهـد آمـده و در غیر آن نکره اسـتعمال شده است. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْساها» نازعات: ۴۲. معنی آیه در «رسو» گذشت.

سواع:؛ ج ۳، ص: ۳۵۳

سواع: «وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً» نوح: ۲۳. ظاهر آیه آنست که این پنـج نام، نام بتهای قوم نوح بود. ولی هشـام بن محمـد کلبی در کتـاب الاصـنام همـهٔ آنهـا را از بتهـای جـاهلیت گفته و محل و تاریخشان را بیان کرده است و در ص ۵۸ همان کتاب پس از تعـداد اصـنام که بتهای پنجگانه نیز در ردیف آنهاست گفته: این بتان مرتبا عبادت میشدنـد تا رسول خدا صـلی اللّه علیه و آله مبعـوث گردیـد و بکوبیـدن آنهـا فرمـان داد.طبرسـی از ابن عبـاس و قتـاده نقـل کرده که بتهـای پنجگـانه را قوم نوح می‌پرستیدند سـپس عرب بپرستش آنها برخاست. و نیز گفته: بقولی این نامها نام پنج نفر مرد نیکوکار بود در زمان میان آدم و نوح، بعـدها مجسـمه آنها را ساختنـد و بتدریـج در نسل‌های بعدی مورد پرسـتش واقع شدند. و بقولی در طوفان زیر خاکها ماندند سـپس بـدست عربها افتادند. (العلم عند اللّه).نگارنده احتمال میدهم که آیات ۲۲ و ۲۳ از سورهٔ نوح بطور معترضه نقل قول مشـرکین عرب است و بتها

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۴

مال آنها بود نه از قوم نوح و اللّه العالم.بت سواع متعلق بهذیل بن مدرکه بوده محل این بت رهاط از سـرزمین ینبع از قراء مدینه بود

و خدّام آن بنو لحیان بودند، پس از غلبهٔ اسلام پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله عمرو بن عاص را برای شکستن آن بت اعزام فرمود. بت سواع بصورت زنی پرداخته شده بود (فرهنگ قصص قرآن) در الاصنام محل آنرا رهاط و خدّام آنرا بنو لحیان گفته و گوید متعلق بهذیل بود.

سوغ:؛ ج ۳، ص: ۳۵۴

سوغ: فرو رفتن از حلق بآسانی راغب گوید «ساغ الشراب فی الحلق: سهل انحداره» «هٰذا عَذْبٌ فُراتٌ سٰائِغٌ شَرٰابُهُ وَ هٰذا مِلْحٌ أُجٰاجٌ» فاطر: ۱۲.این گوارا و شیرین و خوش نوش است و این شور، تلخ.إساغهٔ فرو بردن از حلق «یَتَجَرَّعُهُ وَ لٰا یَکٰادُ یُسِیغُهُ» ابراهیم: ۱۷. جرعه جرعه میخورد آنرا و نتواند فرو برد.

سوف:؛ ج ۳، ص: ۳۵۴

سوف: حرف استقبال است که افعال مضارع را از حال بودن خارج کرده و باستقبال مخصوص میکند، چهل و دو بار در قرآن مجید آمده است «وَ مَنْ یَفْعَلْ ذٰلِکَ عُدْوٰاناً وَ ظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِیهِ ناراً» نساء: ۳۰.ابن هشام در معنی آنرا مرادف سین دانسته و میان آندو فرقی قائل نیست ولی دیگران گفته‌اند: زمان استقبال در آن از سین اطول است.در اقرب گوید: اکثرا در تهدید آید و گاهی در وعدهٔ نیکو مثل «وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضیٰ» ضحی: ۵. ولی با مراجعه بقرآن خواهیم دید در وعدهٔ نیکوهم بسیار آمده گرچه اکثرا در تهدید بکار رفته است.زمخشری ذیل آیه «سَیَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ» توبه: ۷۱. تصریح میکند که سوف در آیهٔ «وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضیٰ ...- سَوْفَ یُؤْتِیهِمْ أُجُورَهُمْ» مفید تاکید است طبرسی (ه) در جوامع الجامع آنرا قبول کرده است علی هذا سوف مثل سین هم برای استقبال و هم برای تأکید است.

سوق:؛ ج ۳، ص: ۳۵۴

سوق: (بفتح سین) راندن. «أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنّٰا نَسُوقُ الْمٰاءَ إِلَی الْأَرْضِ الْجُرُزِ»

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۵

سجده: ۲۷. «وَ سِیقَ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَی الْجَنَّةِ زُمَراً» زمر: ۷۳. سائق: راننده «وَ جٰاءَتْ کُلُّ نَفْسٍ مَعَهٰا سٰائِقٌ وَ شَهِیدٌ» ق: ۲۱. رجوع شود به «شهد».مساق: مصدر میمی است «إِلیٰ رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَسٰاقُ» قیامهٔ: ۳۰.آنروز سوق شدن بسوی پروردگار تو است.ساق: ما بین پا و زانو است «وَ کَشَفَتْ عَنْ سٰاقَیْهٰا» نمل: ۴۴. هر دو ساق خویش را عریان کرد. جمع آن سوق بضمّ اول است «فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنٰاقِ» ص: ۳۳.شروع کرد دست کشیدن بساقها و گردنهای اسبان.ایضا سوق بمعنی بازار است جمع آن اسواق میاید «وَ قٰالُوا مٰا لِهٰذَا الرَّسُولِ یَأْکُلُ الطَّعٰامَ وَ یَمْشِی فِی الْأَسْوٰاقِ» فرقان: ۷. «وَ الْتَفَّتِ السّٰاقُ بِالسّٰاقِ. إِلیٰ رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَسٰاقُ» قیامهٔ: ۲۹. ساق بساق پیچید آنروز رانده شدن بسوی خداست. ساق را شدت معنی کرده‌اند در مجمع فرموده از «قامت الحرب علی ساق» شدت جنگ را اراده میکنند در نهایه آمده کشف الساق مثل است برای شدّت امر.آیهٔ فوق دربارهٔ وقت مرگ است مراد از آن ظاهرا رسیدن دو شدّت بهم دیگر است. شاید غرض شدّت جدائی از دنیا و شدّت مشاهدهٔ عالم برزخ باشد. «یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سٰاقٍ وَ یُدْعَوْنَ إِلَی السُّجُودِ فَلا یَسْتَطِیعُونَ» قلم: ۴۲.روزی که کار بشدّت رسد و بسجده دعوت شده و قادر نمیشوند. ابن کثیر در تفسیر خود از صحیح بخاری از ابو سعید خدری نقل کرده که: از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله شنیدم میفرمود: پروردگار ما ساق خود را عریان میکند همهٔ مؤمنین و مؤمنات بآن سجده میکنند جز آنانکه در دنیا از روی ریا و سمعه سجده میکردند میخواهند سجده کنند قامتشان خم نمیشود. و گوید: این حدیث در صحیح بخاری و مسلم و غیر آن آمده

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۶

است. و ظاهرش آنست که حدیث را قبول دارد. چه سفاهت عجیبی؟!! قرآن فرماید «لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصارُ ...- لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» ولی در قبال آن این گونه افسانه‌ها مورد قبول واقع میشود.

سول:؛ ج ۳، ص: ۳۵۶

سول: راغب گوید: تسویل بمعنی تزیین نفس است. آنچه را که بآن حرص میورزی در اقرب تزیین و تسهیل و تهوین آمده است «وَ كَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي» طه: ۹۶. و همانطور نفسم بمن نیک وا نمود «قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً» یوسف: ۱۸. گفت بلکه ضمیرتان چیزیرا که کرده‌اید بر شما نیک وانمود. ایضا «الشَّيْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلى لَهُمْ» محمد: ۲۵.

سوم:؛ ج ۳، ص: ۳۵۶

سوم: تحمیل. چریدن. لازم و متعدی هر دو آمده است در اقرب هست: «سام فلانا الامر: کلّفه ایّاه» ایضا «سام الماشیة: رعت» معنی «يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ» بقره: ۴۹.آنست که عذاب بد را بشما تحمیل و وارد میکردند «لَكُمْ مِنْهُ شَرابٌ وَ مِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ» نحل: ۱۰. برای شماست از آن نوشیدنی و از آنست درخت و در آن میچرانید. معانی دیگری که در لغت آمده در قرآن بکار نرفته مگر آنچه در ذیل خواهد آمد.سیما: علامت و هیئت «تَعْرِفُهُمْ بِسِيماهُمْ» بقره: ۲۷۳. آنها را با علامتشان میشناسی.سائمة: شتریکه میچرد و در آغل علف نمیخورد.مُسَوَّم (بصیغهٔ مفعول) ممکن است از سیما باشد یعنی نشاندار و شاید از تسویم باشد یعنی فرستاده شده مثل «مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ» آل عمران: ۱۴. ولی ظاهرا نشاندار مراد است که آن موجب تخصّص و مالکیت است یعنی اسبان داغ نهاده و نشاندار. و در آیهٔ «لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ طِينٍ. مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ» ذاریات ۳۴ و ۳۵ نیز بقرینهٔ «عِنْدَ رَبِّكَ» نشاندار منظور است سنگهای نشانداریکه نشان گناهکاران دارند و مخصوص آنهااند.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۷

«يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُسَوِّمِينَ» آل عمران: ۱۲۵.عاصم و ابن کثیر و ابو عمرو مُسَوِّمِينَ را بصیغهٔ فاعل و دیگران بصیغهٔ مفعول خوانده‌اند. اگر بصیغهٔ مفعول باشد بمعنی نشاندار یا فرستاده است و چنانچه بصیغهٔ فاعل باشد بمعنی علامت گذارنده است که ملائکه در جنگ بدر علامت داشتند.در مجمع از ابو عیسی نقل کرده مختار با کسر خواندن است که اخبار بسیار دلالت دارند بر اینکه ملائکه در بدر اسبان خویش را علامت گذاری کرده بودند حضرت فرموده: سوموا فان الملائکة قد سومت». ناگفته نماند ما قبل آیهٔ فوق چنین است «وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ ... إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُنْزَلِينَ. بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلافٍ » ... آمدن پنج هزار ملک مشروط است بصبر و تقوی و آمدن مشرکین. ولی روشن نیست که هر سه شرط واقع شد و ملائکه آمدند ولی در روایات هست که آمدند و علامت هم داشتند در تفسیر عیاشی از حضرت باقر علیه السّلام نقل شده: روز بدر ملائکه عمامه‌های سفید داشتند که یک سر آنها باز و رها بود. در تفسیر برهان نیز چند روایت در این زمینه آمده است در مجمع از علی علیه السّلام منقول است.ملائکه عمامه‌های سفید داشتند و گوشهٔ آنها را میان دو کتف خویش انداخته بودند. رجوع شود به «ملک».

سوی:؛ ج ۳، ص: ۳۵۷

سوی: مساوات بمعنی برابری است در کیل یا وزن و غیره گوئیم: این لباس با آن مساوی است «حَتَّى إِذا ساوى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قالَ انْفُخُوا» کهف: ۹۶. تا چون میان دو حاشیهٔ کوه را برابر کرد گفت: بدمید. (ذو القرنین میان شکاف کوه پاره‌های آهن را گذشت تا

شکاف را پر کرد و دو لبهٔ کوه را با هم برابر نمود) مفاعله گاهی مثل تفعیل میاید. این آیه از آنست.

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۸

تسویه: برابر کردن. پرداختن مرتب گردانیدن. «ثُمَّ كانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّى» قیامهٔ: ۳۸. سپس علقه شد پس او را اندازه گرفت و متعادل کرد تسویه ظاهرا میان اجزاء بدن است.ایضا در آیات «الَّذِی خَلَقَ فَسَوّی» اعلی: ۲. «ثُمَّ سَوّاکَ رَجُلًا» کهف: ۳۷. و در آیهٔ «الَّذِی خَلَقَکَ فَسَوّاکَ فَعَدَلَکَ» انفطار: ۷. بنظرم مراد از سوّاک سلامت اعضاء و گذاشتن هر عضو در موضع خود و مستوی الخلقه بودن و از «عدلک» تناسب اعضاء است.در آیهٔ «فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی» حجر: ۲۹. ظاهرا فراغ از خلقت مراد است یعنی چون او را پرداختم و از روحم در آن دمیدم «... تَاللَّهِ إِنْ کُنّا لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ.إِذْ نُسَوِّیکُمْ بِرَبِّ الْعالَمِینَ» شعراء: ۹۷ و ۹۸. این سخن مشرکین است که روز قیامت بخدایان دروغین خواهند گفت: بخدا قسم در گمراهی آشکار بودیم آنگاه که شما را با خدا برابر میکردیم و بجای او معبود میگرفتیم. «لَوْ تُسَوّی بِهِمُ الْأَرْضُ» نساء: ۴۲.ایکاش زمین با آنها مساوی بود و بر انگیخته نمیشدند. «فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» بقره: ۲۹. آنها را هفت آسمان متعادل کرد.استواء برابری «قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِی الظُّلُماتُ وَ النُّورُ» رعد: ۱۶.استواء چون با «علی» متعدی شود معنی استقرار یافتن و بر قرار شدن میدهد مثل «وَ قُضِیَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَی الْجُودِیِّ» هود: ۴۴. کار بپایان رسید و کشتی بر کوه جودی نشست و در آن قرار گرفت و مثل «فَإِذَا اسْتَوَیْتَ أَنْتَ وَ مَنْ مَعَکَ عَلَی الْفُلْکِ» مؤمنون: ۲۸. چون تو و یارانت در کشتی قرار یافتید علی هذا معنی آیات «ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ یُدَبِّرُ الْأَمْرَ» یونس: ۳. «الرَّحْمنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوی» طه: ۵.این است که خدا در تخت حکومت و تدبیر استقرار یافت و آن کنایه از

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۵۹

تدبیر و ادارهٔ امور عالم است چنانکه «یُدَبِّرُ الْأَمْرَ» آنرا توضیح میدهد.و چون با «الی» متعدی گردد معنی توجه و قصد و رو کردن میدهد در اقرب آمده: گویند هر که از کاری فارغ شد و کار دیگری قصد کرد گفته میشود «استوی له و الیه» «ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» بقره: ۲۹. «ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ» فصلت: ۱۱. استوی در هر دو بمعنی توجه و قصد است گاهی بمعنی اعتدال و استقرار است مثل «وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوی آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً» قصص: ۱۴.چون موسی قوی شد و در زندگی استقرار یافت باو درک و علم دادیم «ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوی. وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلی» نجم: ۶ و ۷. ظاهرا مراد از استوی معتدل شدن جبرئیل و آمدن بصورت انسان متوسط است. یعنی او نیرومند است پس معتدل شد در حالیکه در ناحیهٔ بالاتر بود.سوی: «لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ مَکاناً سُوىً» طه: ۵۸. سوی بکسر و ضم سین خوانده شده و معنی آن عدل و وسط است «مَکاناً» ظاهرا ظرف است و سوی صفت مکان یعنی میان ما و شما وقتی معین کن در مکانی را که مسافت آن بهر دو طرف مساوی است و شاید مکان هموار و مستوی الاطراف مراد باشد. راغب گوید سوی (بضمّ و کسر) و سواء بمعنی وسط است ... و آن وصف و ظرف بکار رود، اصلش مصدر است.سَوِیّ: آنست که از افراط و تفریط در اندازه و کیفیت، بدور باشد (راغب) و آن با تمام و راست و مستقیم یکی است «فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحابُ الصِّراطِ السَّوِیِّ» طه: ۱۳۵.یعنی راه راست. «قالَ آیَتُکَ أَلّا تُکَلِّمَ النّاسَ ثَلاثَ لَیالٍ سَوِیًّا» مریم: ۱۰.سَوِیًّا حال است از فاعل تُکَلِّمَ یعنی نشانهٔ تو آنست که سه شب نتوانی با مردم سخن گوئی حال آنکه سالم و صحیح هستی. «یَمْشِی سَوِیًّا عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ» ملک: ۲۲. سالم از لغزش راه

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۶۰

میرود در راه راست.سواء: در اصل مصدر است بمعنی برابری و بمعنی مساوی و وسط (وصف و ظرف) بکار میرود (راغب) مثل «سَواءٌ عَلَیْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا یُؤْمِنُونَ» بقره: ۶. که بمعنی مساوی است و مثل «فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ» بقره: ۱۰۸. که بمعنی وسط است بهتر است بگوئیم سواء بمعنی مستوی و اضافهٔ صفت بموصوف است یعنی از راه راست گم شده. «وَ إِمّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِیانَةً فَانْبِذْ إِلَیْهِمْ عَلی سَواءٍ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْخائِنِینَ» انفال: ۵۸. سواء در آیه شاید مصدر باشد یعنی اگر از خیانت قومی که با آنها

پیمان بسته‌ای ترسیدی پیمان آنها را با برابری بسویشان بیانداز و نقض کن (و اعلام کن تا تو و آنها در علم بنقض پیمان با هم باشید) و شاید بمعنی عدل باشد یعنی با عدالت پیمان را بشکن و بخودشان رد کن.ایضا در آیهٔ «فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلى سَواءٍ» انبیاء: ۱۰۹. بمعنی برابری یا عدل است.

سائبه:؛ ج ۳، ص: ۳۶۰

سائبه: شتریکه نذر میکردند در صورت آمدن مسافر یا شفای مریض، آنرا بسر خود رها کنند رجوع شود به «بحر» «ما جَعَلَ اللّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَ لا سائِبَةٍ وَ لا وَصِيلَةٍ وَ لا حامٍ» مائده: ۱۰۳.

سیح:؛ ج ۳، ص: ۳۶۰

سیح: جریان و سیر در صحاح آمده «ساح الماء: جری علی وجه الارض- ساح فی الارض: ذهب» طبرسی سیر با مهلت فرموده. ساحهٔ چنانکه گذشت مکان خالی است از راغب استفاده میشود که ساح الماء یعنی در ساحه جاری شد ولی این در صورتی است که هر دو از یک ماده باشند. اما ساحه از سوح است و سیح یائی است «فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» توبه: ۲. چهار ماه در این سرزمین بگردید و و مهلت دارید. «التّائِبُونَ الْعابِدُونَ الْحامِدُونَ السّائِحُونَ الرّاكِعُونَ السّاجِدُونَ» توبه: ۱۱۲. «قانِتاتٍ تائِباتٍ عابِداتٍ سائِحاتٍ» تحریم: ۵. بعقیدهٔ المیزان سائحون آنهااند که از مسجدی بمسجدی

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۶۱

و از محلی دینی بمحلی گردش و سیر میکنند و در آیهٔ دوم آنرا صائمات فرموده است. طبرسی از ابن عباس و دیگران روزه داران نقل کرده و فرموده از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مرفوعا نقل شده «سیاحهٔ امّتی الصّیام» و بقولی آنانکه در روی زمین سیر میکنند و از آثار گذشتگان عبرت میگیرند.و بقولی طلاب علوماند که برای اخذ علم سفر میکنند.بنظرم اعمّ بودن این کلمه بهتر است یعنی مردان و زنانیکه در راه خدا و دین گردش و سیر میکنند خواه بمساجد باشد یا جهاد یا روزه و غیره در المیزان از حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله نقل است «سیاحهٔ امّتی فی المساجد» ایضا «انّ السائحین هم الصّائمون» ایضا «انّ سیاحهٔ امتی الجهاد فی سبیل اللّه» و بقرینهٔ اینکه صفات دیگر خاص است میشود آنرا در آیهٔ اول، صیام و جهاد و در آیهٔ دوم فقط صیام گفت.

سیر:؛ ج ۳، ص: ۳۶۱

سیر: راه رفتن. «وَ تَسِيرُ الْجِبالُ سَيْراً» طور: ۱۰. با تفعیل و باء متعدی میشود مثل «وَ يَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبالَ وَ تَرَى الْأَرْضَ بارِزَةً» کهف: ۴۷. و نحو «فَلَمّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ » ... قصص: ۲۹.سیرت: حالت و وضع طبیعی است. «قالَ خُذْها وَ لا تَخَفْ سَنُعِيدُها سِيرَتَهَا الْأُولى» طه: ۲۱. عصا را بگیر و نترس حتما آنرا بحالت اول بر میگردانیم.سیّاره: مؤنث سیّار است بمعنی جماعت مسافر نیز آید (قافله) «وَ أَلْقُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيّارَةِ» این کلمه سه بار در قرآن آمده: مائده: ۹۶- یوسف: ۱۰، ۱۹.در قرآن مجید بسیر و گردش در زمین بسیار سفارش شده است یکی برای عبرت و گردش در آثار گذشتگان مثل «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ» انعام: ۱۱.ایضا ۳۶ نحل، ۶۹ نمل. و غیره دیگری برای تفکر در امر حق و شروع خلقت

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۶۲

چنانکه آمده «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» عنکبوت: ۲۰. آیه صریح است در اینکه گردش و کاوش در زمین شروع خلقت را بانسان خواهد فهماند و آخرت را نیز میشود از آن قیاس گرفت.با گردش در زمین خواهیم دید چگونه باکتریهای هوا بباتلاقها ریخته مبدل بکرمها میشوند. ملخها چگونه نوک دم خود را بزمین فرو

برده و در آن تخم می‌ریزند و آنگاه مبدل بکرم سپس بپروانه و آنگاه بملخ میشوند.میتوان از اینها پی برد و احتمال داد که موجودات زنده در ابتدا بصورت تخم آفریده شده و آنگاه بزرگ گشته و شروع بتکثیر کرده‌اند و نیز با کاوش در طبقات زمین میتوان بقهقری برگشت و اسرار صنع خدا را بدست آورد چه صریح است دستور خدا و چه کم است عبرت و عمل ما!!!.

سیل:؛ ج ۳، ص: ۳۶۲

سیل: جاری شدن «سال الماء سیلا و سیلانا: جری» ایضا اسم آمده یعنی آبیکه میاید و باران آن در جای دیگر باریده (راغب) «فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ» سباء: ۱۶.رجوع شود به «عرم» «فَسالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِها فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً» رعد: ۱۷.اساله: ذوب کردن «وَ أَسَلْنا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ» سباء: ۱۲. قطر را مس گفته‌اند یعنی چشمه و معدن مس را برای او ذوب کردیم اساله حالتی است که در مذاب بعد از ذوب شدن پیدا میشود. گویا منظور آنست که او را وسیله دادیم تا مس را ذوب کند و مانند چشمه جاری شود در جوامع الجامع این تسمیه را باعتبار ما یؤل دانسته است.

سیناء:؛ ج ۳، ص: ۳۶۲

سیناء: شبه جزیره‌ایست ما بین دریای مدیترانه و کانال سوئز و فلسطین و خلیج عقبه و ایضا سیناء کوهی است در آن شبه جزیره بنام حوریب (اعلام المنجد) در دعای سمات هست: و سخن گفتی بوسیلهٔ آن با بنده‌ات

قاموس قرآن، ج۳، ص: ۳۶۳

موسی ... در طور سیناء و در کوه حوریب» از این بنظر میاید این دو کوه غیر هم‌اند و یکی محل بعث موسی و دیگری جای آمدن الواح تورات. «وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْناءَ » ... مؤمنون: ۲۰. «وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ. وَ طُورِ سِينِينَ» تین: ۱ و ۲. احتمال هست اضافه در این دو آیه بیانیه باشد در این صورت مراد سینا و سینین همان کوهی است که در شبه جزیرهٔ سینا واقع است و شاید اضافه بمعنی لام باشد یعنی کوهی که در صحرای سینا واقع است. و شاید احتمال اول قوی باشد زیرا نظر قرآن بکوه معهود است نه ببیابان. سینا و سینین هر دو گفته شده مثل الیاس و الیاسین، سیبری و سیبریا. این آخر سخن ماست در حرف سین و الحمد للّه اولا و اخرا و صلی اللّه علی محمد و آله الطاهرین ۹ جمادی الاولی ۱۳۹۲.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹